

Punica

Silius Italicus

Liber I

Ordior arma, quibus caelo se gloriatollit
Aeneadam, patiturque ferox Oenotria iura
Carthago. da, Musa, decus memorare laborum
antiquae Hesperiae, quantosque ad bella creatit
et quot Roma uiros, sacri cum perfidapacti 5
gens Cadmea super regno certamina mouit,
quaesitumque diu, qua tandem poneret arce
terrarum Fortuna caput. ter Marte sinistro
iuratumque Ioui foedus conuentaque patrum
Sidonii fregere duces, atque impiusensis 10
ter placitam suasit temerando rumpere pacem.
sed medio finem bello excidiumque uicissim
molitae gentes, propiusque fuere periclo
quis superare datum: reserauit Dardanus arces
ductor Agenoreas, obsessa Palatiauallo 15
Poenorum ac muris defendit Roma salutem.
Tantarum causas irarum odiumqueperenni
seruatum studio et mandata nepotibus arma
fas aperire mihi superasque recludere mentes.
iamque adeo magni repetam primordiamotus. 20
Pygmalioneis quondam per caerulaterris
pollutum fugiens fraterno crimine regnum
fatali Dido Libyes appellitur orae.
tum pretio mercata locos noua moenia ponit,
cingere qua secto permissum litoratauro. 25
hic Iuno ante Argos (sic credidit alta uetustas),
ante Agamemnoniam, gratissima tecta, Mycenen
optauit profugis aeternam condere gentem.
uerum ubi magnanimis Romam caput urbibus alte
exerere ac missas etiam trans aequoraclases 30
totum signa uidet uictricia ferre per orbem,
iam propius metuens bellandi corda furore
Phoenicum extimulat. sed enim conamine primae
contuso pugnae fractisque in gurgite coeptis
Sicanio Libycis, iterum instauratacapessens 35
arma remolitur; dux agmina sufficit unus
turbanti terras pontumque mouere paranti.
Iamque deae cunctas sibi belliger induitiras
Hannibal: hunc audet solum componere fatis.
sanguineo tum laeta uiro atque in regnaLatini 40
turbine mox saeuo uenientum haud inscia cladum,
'Intulerit Latio, spreta me, Troius' inquit
'exul Dardaniam et bis numina capta penates
sceptraque fundarit uictor Lauinia Teucris,

dum Romana tuae, Ticine, cadaueraripae 45
non capiant, famulusque mihi per Celtica rura
sanguine Pergameo Trebia et stipantibus armis
corporibusque uirum retro fluat, ac sua largo
stagna reformidet Trasimennus turbida tabo,
dum Cannas tumulum Hesperiae campumque cruore 50
Ausonio mersum sublimis Iapyga cernam
teque uadi dubium coeuntibus, Aufide, ripis
per clipeos galeasque uirum caesosque per artus
uix iter Hadriaci rumpentem ad litora ponti.
haec ait ac iuuenem facta ad Mauortiaflammat. 55
Ingenio motus auidus fideique sinister
is fuit, exuperans astu, sed deuius aequi.
armato nullus diuum pudor: improba uirtus
et pacis despectus honos, penitusque medullis
sanguinis humani flagrat sitis. his super, aei 60
flore uirens hauet Aegatis abolere, parentum
dedecus, ac Siculo demergere foedera ponto.
dat mentem Iuno ac laudum spe corda fatigat.
iamque aut nocturno penetrat Capitolia uisu
aut rapidis fertur per summas passibus Alpibus. 65
saepe etiam famuli turbato ad limina somno
expauere trucem per uasta silentia uocem
ac largo sudore uirum inuenere futuras
miscentem pugnas et inania bella gerentem.
Hanc rabiem in finis Italum Saturniaque arua 70
addiderat iam tum puero [patrius furor oscus]
Sarrana prisci Barcae de gente uetustos
a Belo numerabat auos. namque orba marito
cum fugeret Dido famulam Tyron, impia diri
Belides iuuenis uitauerat armatyranni 75
et se participem casus sociarat in omnibus.
nobilis hoc ortu et dextra spectatus Hamilcar,
ut fari primamque datum distinguere lingua
Hannibali uocem, sollers nutrire furores,
Romanum seuit puerili in pectore bellum. 80
Urbe fuit media sacrum genetricis Elissae
manibus et patria Tyriis formidine cultum,
quod taxi circum et piceae squalentibus umbris
abdiderant caelique arcebant lumine, templum.
hoc sese, ut perhibent, curis mortalibus olim 85
exuerat regina loco. stant marmore maesto
effigies, Belusque parens omnisque nepotum
a Belo series, stat gloria gentis Agenor
et qui longa dedit terris cognomina Phoenix.
ipsa sedet tandem aeternum coniuncta Sychaero. 90
ante pedes ensis Phrygius iacet, ordine centum
stant arae caelique deis Ereboque potenti.
hic, crine effuso, atque Hennaee numina diuae

atque Acheronta uocat Stygia cum ueste sacerdos. 95
 immugit tellus rumpitque horrenda perumbras
 sibila; inaccensi flagrant altaribus ignes.
 tum magico uolitant cantu per inania manes
 exciti, uultusque in marmore sudat Elissae.
 Hannibal haec patrio iussu ad penetralia fertur,
 ingressisque habitus atque ora explorat Hamilcar. 100
 non ille euhantis Massylae palluit iras,
 non diros templi ritus aspersaque tabo
 limina et audito surgentis carmine flammis.
 Olli permulcens genitor caput osculabat
 attollitque animos hortando et talibus implet: 105
 ' Cens recidiua Phrygum Cadmeae stirpis alumnos
 foederibus non aequa premit. si fata negarint
 dedecus id patriae nostra depellere dextra,
 haec tua sit laus, nate, uelis. age, concipe bella
 latura exitium Laurentibus: horreat ortus 110
 iam pubes Tyrrhena tuos, partusque recusent
 te surgente, puer, Latiae producere matres.'
 his acuit stimulis subicitque haud mollia dictu:
 ' Romanos terra atque undis, ubi competet aetas,
 ferro ignique sequar Rhoeteaque fatare uoluam. 115
 non superi mihi, non Martem cohibentia pacta,
 non celsae obstiterint Alpes Tarpeiaque saxa.
 hanc mentem iuro nostri per numina Martis,
 per manes, regina, tuos.' tum nigra triformi
 hostia mactatur diuae, raptim querecludit 120
 spirantis artus poscens responsa sacerdos
 ac fugientem animam properatis consulit extis.
 Ast ubi quaesitas artis de more uetustae
 intrauit mentes superum, sic deinde profatur:
 ' Atolos late consterni milite campos 125
 Idaeoque lacus flagrantis sanguine cerno.
 quanta procul moles scopulis ad sidera tendit,
 cuius in aereo pendent tua uertice castra!
 iamque iugis agmen rapitur: trepidantia fumant
 moenia, et Hesperio tellus porrecta subaxe 130
 Sidoniis lucet flammis. fluit ecce cruentus
 Eridanus. iacet ore truci super arma uirosque
 tertia qui tulerit sublimis opima Tonanti.
 heu quaenam subitis horrescit turbida nimbis
 tempestas, ruptoque polo micat igneus aether! 135
 magna parant superi: tonat alti regia caeli,
 bellantemque Iouem cerno.' uentientia fata
 scire ultra uetuit Iuno, fibraeque repente
 conticuere: latent casus longique labores.
 Sic clausum linquens arcano pectore bellum 140
 atque hominum finem Gadis Calpenque secutus,
 dum fert Herculeis Garamantica signa columnis,

occubuit saeuo Tyrius certamine ductor.

Interea rerum Hasdrubali tradunturhabenae,
occidui qui solis opes et uulguHiberum 145

Baeticolasque uiros furiis agitabat iniquis.
tristia corda duci, simul immedicabilis ira,
et fructus regni feritas erat; asper amore
sanguinis, et metui demens credebat honorem,
nec nota docilis poena satiarefurores. 150

ore excellentem et spectatum fortibus ausis
antiqua de stirpe Tagum, superumque hominumque
immemor, erecto suffixum robore maestis
ostentabat ouans populis sine funere regem.
auriferi Tagus ascito cognominefontis 155

perque antra et ripas nymphis ululatur Hiberis.
Maeonium non ille uadum, non Lydia mallet
stagna sibi, nec qui riguo perfunditur auro
campum atque inlatis Hermi flauescit harenis.
primus inire manu, postremus ponereMartem. 160

cum rapidum effusis ageret sublimis habenis
quadrupedem, non ense uirum, non eminus hasta
sistere erat: uolitabat ouans aciesque per ambas
iam Tagus auratis agnoscebatur in armis.
quem postquam diro suspensum roboreuidit 165

deformem leti famulus, clam corripit ensem
dilectum domino pernixque inrumpit in aulam
atque immite ferit geminato uulnere pectus.
at Poeni, succensa ira turbataque luctu
et saeuis gens laeta, ruunt tormentaueportant. 170

non ignes candensque chalybs, non uerbera passim
ictibus innumeris lacerum scindentia corpus,
carnificaeue manus penitusue infusa medullis
pestis et in medio lucentes uulnere flammae
cessauere; ferum uisu dictuque, perartem 175

saeuitiae extenti, quantum tormenta iubebant
creuerunt artus, atque omni sanguine raptio
ossa liquefactis fumarunt feruida membris.
mens intacta manet: superat ridetque dolores
spectanti similis, fessosque laboreministros 180
increpitat dominique crucem clamore reposcit.

Haec inter spretae miseranda piaculapoenae
erepto trepidus ductore exercitus una
Hannibalem uoce atque alacri certamine poscit.
hinc studia accendit patriae uirtutisimago, 185
hinc fama in populos iurati didita belli,
hinc uirides ausis anni feruorque decorus
atque armata dolis mens et uis insita fandi.

Primi ductorem Libyes clamoresalutant,
mox et Pyrenes populi et bellatorHiberus. 190
continuoque ferox oritur fiducia menti,

cessisse imperio tantum terraeque marisque.
 Aeoliis candens Austris et lampade Phoebi
 aestifero Libye torretur subdita Cancro,   195
 aut ingens Asiae latus, aut pars tertiaterris.
 terminus huic roseos amnis Lageus ad ortus
 septeno impellens tumefactum gurgite pontum.
 at qua diuersas clementior aspicit Arctos,
 Herculeo dirimente freto, diducta propinquis
 Europes uidet arua iugis. ultra obsidetaequor,   200
 nec patitur nomen proferri longius Atlas,
 Atlas subducto tracturus uertice caelum.
 sidera nubiferum fulcit caput, aetheriasque
 erigit aeternum compages ardua ceruix.
 canet barba gelu, frontemque immanibusumbris   205
 pinea silua premit. uastant caua tempora uenti,
 nimboaque ruunt spumantia flumina rictu.
 tum geminas laterum cautes maria alta fatigant,
 atque ubi fessus equos Titan immersit anhelos,
 flammiferum condunt fumanti gurgitecurrum.   210
 sed qua se campis squalentibus Africa tendit,
 serpentum largo coquitur fecunda ueneno,
 felix qua pinguis mitis plaga temperat agros,
 nec Cerere Hennaea Phario nec uicta colono.
 hic passim exultant Nomades, gens insciafreni,   215
 quis inter geminas per ludum mobilis aures
 quadrupedem flectit non cedens uirga lupatis.
 altrix bellorum bellatorumque uirorum
 tellus nec fidens nudo sine fraudibus ensi.
     Altera complebant Hispanae castracohortes,   220
     auxilia Europae genitoris parta tropaeis.
 Martius hinc campos sonipes hinnitibus implet,
 hinc iuga cornipedes erecti bellica raptant:
 non Eleus eat campo feruentior axis.
 prodiga gens animae et properare facillimamortem.   225
     namque ubi transcendit florentis uiribus annos,
     impatiens aeuī spernit nouisse senectam,
     et fati modus in dextra est. hic omne metallum:
     electri gemino pallent de semine uenae,
     atque atros chalybis fetus humus horridanutrit.   230
     sed scelerum causas operit deus. Astur auarus
     uisceribus lacerae telluris mergitur imis
     et redit infelix effosso concolor auro.
 hic certant, Pactole, tibi Duriusque Tagusque,
 quique super Grauios lucentis uoluitharenas   235
     infernae populis referens obliuia Lethes.
 nec Cereri terra indocilis nec inhospita Baccho,
 nullaque Palladia sese magis arbore tollit.
     Hae postquam Tyrio gentes cesseretyranno,
 utque dati rerum freni, tunc artepaterna   240

conciliare uiros, armis consulta senatus
 uertere, nunc donis. primus sumpsisse laborem,
 primus iter carpsisse pedes partemque subire,
 si ualli festinet opus. nec cetera segnis
 quaecumque ad laudem stimulant, somnumquenegabat 245
 naturae noctemque uigil ducebat in armis.
 interdum proiectus humi turbaeque Libyssae
 insignis sagulo duris certare manipulis;
 celsus et in magno praecedens agmine ductor
 imperium perferre suum; tum uerticenudo 250
 excipere insanos imbris caelique ruinam.
 spectarunt Poeni, tremuitque exterritus Astur,
 torquentem cum tela Iouem permixtaque nimbis
 fulmina et excussos uentorum flatibus ignes
 turbato transiret equo, nec puluerefessum 255
 agminis ardenti labefecit Sirius astro.
 flammiferis tellus radiis cum exusta dehiscit,
 candentique globo medius coquit aethera feruor,
 femineum putat umentis iacuisse sub umbra
 exercetque sitim et spectato fonterecedit. 260
 idem correptis sternacem ad proelia frenis
 frangere ecum et famam letalis amare lacerti
 ignotique amnis tranare sonantia saxa
 atque e diuersa socios accersere ripa.
 idem expugnati primus stetit aggeremuri, 265
 et quotiens campo rapidus fera proelia miscet,
 qua sparsit ferrum, latus rubet aequore limes.
 ergo instat fatis, et rumpere foedera certus,
 quo datur, interea Romam comprehendere bello
 gaudet et extremis pulsat Capitoliaterris. 270
 Prima Saguntinas turbarunt classicaportas,
 bellaque sumpta uiro belli maioris amore.
 haud procul Herculei tollunt se litore muri,
 clementer crescente iugo, quis nobile nomen
 conditus excelso sacrauit colleZacynthos. 275
 hic comes Alcidae remeabat in agmine Thebas
 Geryone extincto caeloque ea facta ferebat.
 tris animas namque id monstrum, tris corpore dextras
 armarat ternaque caput ceruice gerebat.
 haud alium uidit tellus, cui ponerefinem 280
 non posset mors una uiro, duraeque sorores
 tertia bis rupto torquerent stamina filo.
 hinc spolia ostentabat ouans captiuaque uictor
 armenta ad fontis medio feruore uocabat,
 cum tumidas fauces accensis soleuenenis 285
 calcatus rupit letali uulnere serpens
 Inachiumque uirum terris prostrauit Hiberis.
 mox profugi ducente Noto aduertere coloni,
 insula quos genuit Graio circumflua ponto

et, quae auxit quondam Laertia regna, Zacynthos. 290
 firmauit tenues ortus mox Daunia pubes
 sedis inops, misit largo quam diues alumno
 magnanimis regnata uiris, nunc Ardea nomen.
 libertas populis pacto seruata decusque
 maiorum, et Poenis ubi imperitare negatum. 295
 Admouet abrupto flagrantia foedereductor
 Sidonius castra et latos quatit agmine campos.
 ipse caput quassans circumlustrauit anhelo
 muros saeuus equo, mensusque pauentia tecta
 pandere iam dudum portas et cedere uallo 300
 imperat et longe clausis sua foedera, longe
 Ausoniam fore, nec ueniae spem Marte subactis:
 scita patrum et leges et iura fidemque deosque
 in dextra nunc esse sua. uerba ocius acer
 intorto sancit iaculo figitque per arma 305
 stantem pro muro et minitantem uana Caicum.
 concidit exacti medius per uiscera teli,
 effusisque simul praerupto ex aggere membris
 uictori moriens tepefactam retulit hastam.
 at multo ducis exemplum clamore secuti 310
 inuoluunt atra telorum moenia nube.
 clara nec in numero uirtus latet: obuia quisque
 ora duci portans ceu solus bella capessit.
 hic crebram fundit Baliari uerbere glandem
 terque leui ducta circum caput altus habena 315
 permissum uentis a[b]scondit in aera telum,
 hic ualido librat stridentia saxa lacerto,
 huic impulsa leui torquetur lancea nodo.
 ante omnis ductor patriis insignis in armis
 nunc picea iactat fumantem lampada flamma, 320
 nunc sude, nunc iaculo, nunc saxis impiger instat
 aut hydro imbutas, bis noxia tela, sagittas
 contendit neruo atque insultat fraude pharetrae,
 Dacus ut armiferis Geticae telluris in oris
 spicula quae patrio gaudens acuisse ueneno 325
 fundit apud ripas inopina binominis Histri.
 Cura subit, collem turrita cingere fronte
 castelloque urbem circumuallare frequenti.
 heu priscis numen populis, at nomine solo
 in terris iam nota Fides! stat durai uentus 330
 ereptamque fugam et claudi uidet aggere muros,
 sed dignam Ausonia mortem putat esse Sagunto
 seruata cecidisse fide. iamque acrius omnis
 intendunt uires: adductis stridula neruis
 Phocais effundit uastos balistamolaris; 335
 atque eadem ingentis mutato pondere teli
 ferratam excutiens ornum media agmina rumpit.
 alternus resonat clangor. certamine tanto

conseruere acies, ueluti circumdata uallo
 Roma foret, clamantque super: ' Tot miligentes 340
 inter tela satae, iam capto stamus in hoste?
 nonne pudet coepti, pudet ominis? en bona uirtus
 primitiaeque ducis! taline implere paramus
 Italiam fama, talis praemittere pugnas?'
 Accensae exultant mentes, haustusquemedullis 345
 Hannibal exagitat, stimulantque sequentia bella.
 inuadunt manibus uallum caesasque relincunt
 deiecti muris dextras. subit arduus agger
 imponitque globos pugnantum desuper urbi.
 armauit clausos ac portis arcuithostem 350
 librari multa consueta phalarica dextra,
 horrendum uisu robur celsisque niuosae
 Pyrenes trabs lecta iugis, cui plurima cuspis,
 uix muris toleranda lues, sed cetera pingui
 uncta pice atque atro circumlita sulphurefumant. 355
 fulminis haec ritu summis e moenibus arcis
 incita, sulcatum tremula secat aera flamma,
 qualis sanguineo praestringit lumina crine
 ad terram caelo decurrens ignea lampas.
 haec ictu rapido pugnantum saepe perauras, 360
 attonito ductore, tulit fumantia membra;
 haec uastae lateri turris cum turbine fixa,
 dum penitus pluteis Vulcanum exercet adesis,
 arma uirosque simul pressit flagrante ruina.
 tandem condensis artae testudinisarmis 365
 subducti Poeni uallo caecaque latebra
 pandunt prolapsam suffossis moenibus urbem.
 terribilem in sonitum procumbens aggere uicto
 Herculeus labor atque immania saxa resoluens
 mugitum ingentem caeli dedit. Alpibusaltis 370
 aeriae rupes scopulorum mole reuulsa
 haud aliter scindunt resonanti fragmine montem.
 surgebat cumulis etiam tum prorutus agger,
 obstatatque iacens uallum, ni protinus instent
 hinc atque hinc acies media pugnareruina. 375
 Emicat ante omnis primaeuo floreiuentae
 insignis Rutulo Murrus de sanguine (at idem
 matre Saguntina Graius geminoque parente
 Dulichios Italis miscebat prole nepotes).
 hic magno socios Aradum clamoreuocantem, 380
 qua corpus loricam inter galeamque patescit,
 conantis motus speculatus, cuspide sistit,
 prostratumque premens telo, uoce insuper urget:
 ' Fallax Poene, iaces; certe Capitolia primus
 scandebas uictor. quae tanta licentia uoti? 385
 nunc Stygio fer bella Ioui!' tum feruidus hastam
 aduersi torquens defigit in inguine ~Hiberi,

oraque dum calcat iam singultantia leto,
 ' Hic iter est' inquit uobis ad moenia Romae,
 o metuenda manus. sic, quo properatis, eundum.' 390
 mox instaurantis pugnam circumsilit arma
 et rapto nudum clipeo latus haurit Hiberi.
 diues agri, diues pecoris famaеque negatus
 bella feris arcu iaculoque agitabat Hiberus,
 felix heu nemorum et uitae laudandus opacae, 395
 si sua per patrios tenuisset spicula saltus.
 hunc miseratus adest infesto uulnere Ladmus.
 cui saeuum adridens ' Mirabis Hamilcaris umbris
 hanc' inquit ' xiam, quae iam post funera uulgi
 Hannibalem uobis comitem dabit,' teferitalte 400
 insurgens gladio cristatae cassidis aera
 perque ipsum tegimen crepitantia dissipat ossa.
 tum frontem Chremes intonsam umbrante capillo
 saeptus et horrentis effingens crine galeros,
 tum Masulis crudaque uirens ad bellas enecta 405
 Kartalo, non pauidus fetas mulcere leaenas,
 flumineaque urna caelatus Bagra da parmam
 et uastae Nasamon Syrtis populator Hiempsal,
 audax in fluctu laceras captare carinas,
 una omnes dextraque cadunt iraque perempti; 410
 nec non serpentem diro exarmare ueneno
 doctus Athyr tactuque grauis sopire chelydros
 ac dubiam admoto subolem explorare ceraste.
 tu quoque fatidicis Garamanticus accola lucis
 insignis flexo galeam per temporacornu, 415
 heu frustra reditum sortes tibi saepe locutas
 mentitumque Iouem increpitans, occumbis, Hiarba.
 et iam corporibus cumulatus creuerat agger,
 perfusaeque atra fumabant caede ruinae.
 tum ductorem auido clamore in proeliaposcit: 420
 fulmineus ceu Spartanis latratibus actus,
 cum siluam occursum uenantum perdidit, hirto
 horrescit saetis dorso et postrema capessit
 proelia, canentem mandens aper ore cruorem,
 ~iamque gemet geminum contra uenabuladentem. 425
 At parte ex alia, qua se insperata iuuentus
 extulerat portis, ceu spicula nulla manusque
 uim ferre exitiumue queant, permixtus utrisque
 Hannibal agminibus passim fuit et quatit ensem,
 cantato nuper senior quem fecerat igni 430
 litore ab Hesperidum Temisus, qui carmine pollens
 fidebat magica ferrum crudescere lingua:
 quantus Bistonis late Gradius in oris
 belligero rapitur curru telumque coruscans,
 Titanum quo pulsa cohors, flagrantiabella 435
 cornipedum ad flatu domat et stridoribus axis.

iamque Hostum Rutulumque Pholum ingentemque Metiscum,
 iam Lygdum Duriumque simul flauumque Galaesum
 et geminos, Chromin atque Gyan, demiserat umbris,
 Daunum etiam, grata quo non spectatorialter 440
 uoce mouere fora atque orando fingere mentes
 nec legum custos sollertior, aspera telis
 dicta admiscentem: 'Quaenam te, Poene, paternae
 huc adigunt Furiae? non haec Sidonia tecta
 feminea fabricata manu pretioueparata, 445
 exulibusue datum dimensis litus harenis.
 fundamenta deum Romanaque foedera cernis.'
 ast illum toto iactantem talia campo
 ingenti raptum nisu medioque uirorum
 auulsum inter tela globo et post tergareuinctum 450
 Hannibal ad poenam lentae mandauerat irae,
 increpitansque suos inferri signa iubebat,
 perque ipsos caedis cumulos stragemque iacentum
 monstrabat furibundus iter cunctosque ciebat
 nomine et in praedas stantem dabat improbusurbem. 455
 Sed postquam a trepidis allatum feruerepartem
 diuersam Marte infausto, Murroque secundos
 hunc superos tribuisse diem, ruit ocius amens
 lymphato cursu atque ingentis deserit actus.
 letiferum nutant fulgentes uerticecristae, 460
 crine ut flammifero terret fera regna cometes
 sanguineum spargens ignem: uomit atra rubentis
 fax caelo radios, ac saeua luce coruscum
 scintillat sidus terrisque extrema minatur.
 praecipiti dant tela uiam, dant signaurique, 465
 atque ambae trepidant acies. iacit igneus hastae
 dirum lumen apex, ac late fulgurat umbo.
 talis ubi Aegaeo surgente ad sidera ponto
 per longum uasto Cori cum murmure fluctus
 suspensum in terras portat mare, frigidanautis 470
 corda tremunt: sonat ille procul flatuque tumescens
 curuatis pauidas tramittit Cycladas undis.
 non cuncta e muris unum incessentia tela
 fumantesque ante ora faces, non saxa per artem
 tormentis excussa tenent. ut tegminaprimum 475
 fulgentis galeae conspexit et arma cruento
 ontra solem auro rutilantia, turbidus inquit:
 ' E, qui res Libycas inceptaque tanta retardet,
 Romani Murrus belli mora. foedera, faxo,
 iam noscas, quid uana queant et uesterHiberus. 480
 fer tecum castamque fidem seruataque iura:
 deceptos mihi linque deos.' cui talia Murrus:
 ' Eoptatus ades. mens olim proelia poscit
 speque tui flagrat capitis: fer debita fraudum
 praemia et Italiam tellure inquire subima. 485

longum in Dardanos finis iter atque niualem
Pyrenen Alpesque tibi mea dextera donat.'

Haec inter cernens subeuntemcomminus hostem
praeruptumque loci fidum sibi, corripit ingens
aggere conuulso saxum et nitentis inora 490

deuoluit, pronoque silex ruit incitus ictu.
subsedit duro concussus fragmine muri.
tum pudor accendit mentem, nec conscia fallit
uirtus pressa loco; frendens luctatur et aegro
scandit in aduersum per saxa uetantianisu. 495

sed postquam propior uicino lumine fulsit
et tota se mole tulit, uelut incita clausum
agmina Poenorum cingant, et cuncta pauentem
castra premant, lato Murrus caligat in hoste.
mille simul dextrae densusque micareuidetur 500

ensis et innumerae nutare in casside cristae.
conclamant utrimque acies, ceu tota Saguntos
igne micet. trahit instanti languentia leto
membra pauens Murrus supremaque uota capessit:
' Condito Alcide, cuius uestigiasacra 505
incolimus, terrae minitantem auerte procellam,
si tua non segni defenso moenia dextra.'

Dumque orat caeloque attollit luminasupplex,
' Cere' , an nostris longe Tiryntius ausis
iustius adfuerit. ni displicet aemula uirtus, 510

haud me dissimilem, Alcide, primoribus annis
agnosces, inuicte, tuis. fer numen amicum
et, Troiae quondam primis memorate ruinis,
dexter ades Phrygiae delenti stirpis alumnos.'
sic Poenus pressumque ira simul exigitensem 515
qua capuli statuere morae, teloque relato
horrida labentis perfunditur arma cruore.

ilicet ingenti casu turbata iuuentus
procurrit: nota arma uiri corpusque superbo
uictori spoliare negant. coit aucta uicissim 520
hortando manus, et glomerata mole feruntur.
hinc saxis galea, hinc clipeus sonat aereus hastis.
incessunt sudibus librataque pondera plumbi
certatim iaciunt. decisae uertice cristae,
direptumque decus nutantum in caediubarum. 525

iamque agitur largus per membra fluentia sudor,
et stant loricae squamis horrentia tela.
nec requies tegimene datur mutare sub ictu.
genua labant, fessique umeri gestamina laxant.
tum creber penitusque trahens suspiriasicco 530
fumat ab ore uapor, nisuque elisus anhelio
auditur gemitus fractumque in casside murmur.
mente aduersa domat gaudetque nitescere duris
uirtutem et decoris pretio discrimina pensat.

Hic subitus scisso densa inter nubilacaelo   535
 erupit quatiens terram fragor, et super ipsas
 bis pater intonuit geminato fulmine pugnans.
 inde inter nubes uentorum turbine caeco
 ultrix iniusti uibrauit lancea belli
 ac femine aduerso librata cuspidesedit.   540
 Tarpeiae rupes superisque habitabile saxum
 et uos, uirginea lucentes semper in ara
 Laomedontae, Troiana altaria, flammae,
 heu quantum uobis fallacis imagine teli
 promiserere dei! propius si pressafurenti   545
 hasta foret, clausae starent mortalibus Alpes,
 nec, Trasimenne, tuis nunc Allia cederet undis.
 Sed Iuno, aspectans Pyrenes uerticecelsae
 naua rudimenta et primos in Marte calores,
 ut uidet impressum coniecta cuspideuulnus,   550
 aduolat obscura circumdata nube per auras
 et ualidam duris euellit ab ossibus hastam.
 ille tegit clipeo fusum per membra cruorem,
 tardaue paulatim et dubio uestigia nisu
 alternata trahens, auersus ab aggerecedit.   555
 Nox tandem optatis terras pontumquetenebris
 condidit et pugnans erepta luce diremit.
 at durae inuigilant mentes molemque reponunt,
 noctis opus. clausos acuunt extrema pericli
 et fractis rebus uiolentior ultimauirtus.   560
 hinc puer inualidique senes, hinc femina ferre
 certat opem in dubiis miserando naua labori,
 saxaque mananti subuectat uulnere miles.
 iam patribus clarisque senum sua munia curae:
 concurrunt lectosque uiros hortantur etorant   565
 defessis subeant rebus reuocentque salutem
 et Latia extremis implorent casibus arma.
 'Ite citi, remis uelisque impellite puppim.
 saucia dum castris clausa est fera, tempore Martis
 utendum est rupto et grassandum ad clarapericlis.   570
 ite citi, deflete fidem murosque ruentis
 antiquaque domo meliora accersite fata.
 mandati summa est: dum stat, remeate, Saguntos.'
 ast illi celerant, qua proxima litora, gressum
 et fugiunt tumido per spumea caerulaelo.   575
 Pellebat somnos Tithoni roscidaconiunx,
 ac rutilus primis sonipes hinnitibus altos
 adflarat montis roseasque mouebat habenas.
 iam celsa e muris extracta mole iuuentus
 clausam nocturnis ostentat turribusurbem.   580
 rerum omnes pendent actus, et milite maesto
 laxata obsidio, ac pugnandi substitit ardor,
 inque ducem uersae tanto discrimine curae.

Interea Rutulis longinqua per aequora uectis
 Herculei ponto coepere existere colles 585
 et nebulosa iugis attollere saxa Monoeci.
 Thracius hos Boreas scopulos immitia regna
 solus habet semperque rigens nunc litora pulsat,
 nunc ipsas alis plangit stridentibus Alpes,
 atque ubi se terris glaciale fundit ab Arcto, 590
 haud ulli contra fiducia surgere uento.
 uerticibus torquet rapidis mare, fractaque anhelant
 aequora, et iniecto conduntur gurgite montes,
 iamque uolans Rhenum Rhodanumque in nubila tollit.
 hunc postquam Boreae dirum euasere furorem, 595
 alternos maesti casus bellique marisque
 et dubium rerum euentum sermone uolunt.
 ' O patria, o Fidei domus inclita, quo tua nunc sunt
 fata loco? sacraene manent in collibus arces?
 an cinis (heu superi) tanto de nomine restat? 600
 ferte leues auras flatusque ciete secundos,
 si nondum insultat templorum Poenicus ignis
 culminibus, Latiaeque ualent succurrere classes.'
 Talibus in lacrimant noctemque diemque querelis,
 donec Laurentis puppis defertur adoras, 605
 qua pater acceptis Anienis ditior undis
 in pontum flauo descendit gurgite Thybris.
 hinc consanguineae subeunt iam moenia Romae.
 Concilium uocat augustum castaque beatos
 paupertate patres ac nomina partat triumphis 610
 consul et aequantem superos uirtute senatum.
 facta animosa uiros et recti sacra cupido
 attollunt, hirtaeque togae neglectaque mensa
 dexteraque a curuis capulo non segnibus aratris.
 exiguo faciles et opum non indigna corda, 615
 ad paruos curru remeabant saepe penates.
 In foribus sacris primoque in limine templi
 captiui currus, belli decus, armaque rapta
 pugnatum ducibus saeuaeque in Marte securae,
 perfossi clipei et seruantia telacruora 620
 claustraque portarum pendent: hic Punica bella,
 Aegatis cernas fusaque per aequora classe
 exactam ponto Libyen testantia rostra.
 hic galeae Senonum pensataeque improbus auri
 arbiter ensis inest, Gallisque ex arcefugatis 625
 arma reuertentis pompa gestata Camilli,
 hic spolia Aeacidae, hic Epirotica signa
 et Ligurum horrentes coni parmaeque relatae
 Hispana de gente rudes Alpinaeque gaesa.
 Sed postquam clades patefecit ethorrida bella 630
 orantum squalor, praesens astare Sagunti
 ante oculos uisa est extrema precantis imago.

tum senior maesto Sicoris sic incipit ore:
 ' ~~S~~arata gens clara fide, quam rite fatentur
 Marte satam populi ferro pareresubacti, 635
 ne crede emensum leuia ob discrimina pontum.
 uidimus obsessam patriam murosque tremantis,
 et, quem insana freta aut coetus genuere ferarum,
 uidimus Hannibalem. procul his a moenibus, oro,
 arcete, o superi, nostroque in Martetenete 640
 fatiferae iuuenem dextrae! qua mole sonantis
 exigit ille trabes! et quantus crescit in armis!
 trans iuga Pyrenes, medium indignatus Hiberum,
 exciuit Calpen et mersos Syrtis harenis
 molitur populos maioraque moenia quaerit. 645
 omnis Hiber, omnis rapidis fera Galliaturmis, 656
 omnis ab aestifero sitiens Libys imminet axe.
 spumeus hic medio qui surgit ab aequorefluctus, 646
 si prohibere piget, uestras effringet in urbes.
 an tanti pretium motus ruptique per enses
 foederis hoc iuueni iurata in bella ruenti
 creditis, ut statuatur superatae iuraSagunto? 650
 ocius ite, uiri, et nascentem extinguite flammam,
 ne serae redeant post aucta pericula curae.
 quamquam o, si nullus terror, non obruta iam nunc
 semina fumarent belli, uestraene Sagunto
 spernendum consanguineam protenderedextram? 655
 per uos culta diu Rutulae primordiagentis 658
 Laurentemque larem et genetricis pignora Troiae,
 conseruate pios, qui permutare coacti
 Acrisioneis Tirynthia culmina muris.
 uos etiam Zanclen Siculi contra arma tyranni
 iuuisse egregium, uos et Campana tueri
 moenia, depulso Samnitum robore, dignum
 Sigeis duxistis auis. uetus incolaDauni, 665
 testor uos, fontes et stagna arcana Numici,
 cum felix nimium dimitteret Ardea pubem,
 sacra domumque ferens et aui penetralia Turni
 ultra Pyrenen Laurentia nomina duxi.
 cur ut decisa atque auulsa a corporemembra 670
 despiciat, nosterque luat cur foedera sanguis?
 Tandem, ut finitae uoces, (miserabileuisu)
 summissi palmas, lacerato tegmine uestis,
 adfigunt proni squalentia corpora terrae.
 inde agitant consulta patres curasquefatigant. 675
 Lentulus, ut cernens accensae tecta Sagunti,
 poscendum poenae iuuenem celerique negantis
 exuri bello Carthaginis arua iubebat.
 at Fabius, cauta speculator mente futuri
 nec laetus dubiis parcusque lacesseMartem 680
 et melior clauso bellum producere ferro,

prima super tantis rebus pensanda, ducisne
ceperit arma furor, patres an signa moueri
censuerint, mittique uiros, qui exacta reportent.
prouidus haec ritu uatis fundebat abalto 685

pectore praemeditans Fabius surgentia bella,
ut saepe e celsa grandaeuus puppe magister,
prospiciens signis uenturum in carbasa Corum,
summo iam dudum substringit lintea malo.
sed lacrimae atque ira mixtus dolor impulit omnis 690
praecipitare latens fatum, lectique senatu,
qui ductorem adeant; si perstet surdus in armis
pactorum, uertant inde ad Carthaginis arces
nec diuum oblitis indicere bella morentur.

Liber II

Caeruleis prouecta uadis iam Dardana puppis
tristia magnanimi portabat iussa senatus
primoresque patrum. Fabius, Tiryntia proles,
ter centum memorabat auos, quos turbine Martis
abstulit una dies, cum Fors non aequalabori 5
patricio Cremerae maculauit sanguine ripas.
huic comes aequato sociauit munere curas
Publicola, ingentis Volesi Spartana propago.
is cultam referens insigni nomine plebem
Ausonios atauo ducebat consulefastus. 10

Hos ut depositis portum contingereuelis
allatum Hannibali consultaque ferre senatus
iam medio seram bello poscentia pacem
ductorisque simul conceptas foedere poenas,
ocius armatas passim per litoraturmas 15
ostentare iubet minitancia signa recensque
perfusos clipeos et tela rubentia caede.
haud dictis nunc esse locum; strepere omnia clamat
Tyrrhenae clangore tubae gemituque cadentum.
dum detur, relegant pontum neu se addereclausis 20
festinent: notum quid caede calentibus armis,
quantum irae liceat, motusue quid audeat ensis.
sic ducis adfatu per inhospita litora pulsus
conuerso Tyrios petierunt remige patres.

Hic alto Poenus fundentem uelacarinam 25
incessens dextra ' Nostum, pro Iuppiter!' riquit
' nostum ferre caput parat illa per aequora puppis.
heu caecae mentes tumefactaque corda secundis!
armatum Hannibalem poenae petit impia tellus!
ne deposce, adero; dabitur tibi copianostri 30
ante expectatum, portisque focusque timebis
quae nunc externos defendis, Roma, penatis.
Tarpeios iterum scopulos praeruptaque saxa
scandatis licet et celsam migretis in arcem:
nullo iam capti uitam pensabitisauro.' 35

Incensi dictis animi, et furor additusarmis.
conditur extemplo telorum nubibus aether,
et densa resonant saxorum grandine turre.
ardor agit, prouecta queat dum cernere muros,
inque oculis profugae Martem exercerecarinae. 40
ipse autem incensas promissa piacula turmas
flagitat insignis nudato uulnere ductor
ac repetens questus furibundo personat ore:
' Poscimus o socii, Fabiusque e puppe catenas

ostentat, dominique uocat nos irasenatus. 45
si taedet coepti culpandaue mouimus arma,
Ausoniam ponto propere reuocate carinam:
nil moror: en, uincta lacerandum tradite dextra.
nam cur, Eoi deductus origine Beli,
tot Libyae populis, tot circumfusus Hiberis, 50
seruitium perferre negem? Rhoeteius immo
aeternum imperitet populis saeculisque propaget
regna ferox; nos iussa uirum nutusque tremamus.
effundunt gemitus atque omina tristia uertunt
in stirpem Aeneadam ac stimulant clamoribus iras. 55
Discinctos inter Libyas populosque bilinguis
Marmaricis audax in bella Oenotria signis
uenerat Asbyte, proles Garamantis Hiarbae.
Hammone hic genitus, Phorcynidos antra Medusae
Cinyphiumque Macen et iniquo e sole calentis 60
Battiadas late imperio sceptrisque regebat.
cui patrius Nasamon aeternumque arida Barce,
cui nemora Autololum atque infidae litora Syrtis
parebant nullaque leuis Gaetulus habena.
atque is fundarat thalamos Tritonidenympha, 65
unde genus proauumque Iouem regina ferebat
et sua fatidico repetebat nomina luco.
haec ignara uiri uacuoque adueta cubili
uenatu et siluis primos defenderat annos;
non calathis mollita manus operata uel fuso 70
Dictynnam et saltus et anhelum impellere planta
cornipedem ac strauisse feras immitis amabat.
quales Threiciae Rhodopen Pangaeaque lustrant
saxosis nemora alta iugis cursuque fatigant
Hebrum innupta manus: sprete Ciconesque Getaeque 75
et Rhesi domus et lunatis Bistones armis.
Ergo habitu insignis patrio, religata fluentem
Hesperidum nodo crinem dextrumque feroci
nuda latus Marti ac fulgentem tegmine laeuam
Thermodontiaca munita in proelia pelta, 80
fumantem rapidis quatiebat cursibus axem.
pars comitum biiugo curru, pars cetera dorso
fertur equi; nec non Veneris iam foedera passae
reginam cingunt, sed uirgine densior ala est.
ipsa autem gregibus per longa mapalia lectos 85
ante aciem ostentabat equos, tumulumque propincum
dum sequitur gyris, campo uibrata per auras
spicula contorquens summa ponebat in arce.
Hanc hasta totiens intrantem moenia Mopsus
non tulit et celsis senior Gortyniamuribus 90
tela sonante fugat neruo liquidasque per auras
derigit aligero letalia uulnera ferro.
Cres erat, aerisonis Curetum aduectus ab antris,

Dictaeos agitare puer leuioribus armis
 pennata saltus adsuetus harundineMopsus. 95
 ille uagam caelo demisit saepe uolucrum,
 ille procul campo linquentem retia ceruum
 uulnere sistebat, rueretque inopina sub ictu
 ante fera incauto quam sibila poneret arcus.
 nec se tum pharetra iactauit iustiusulla 100
 Eois quamquam certet Gortyna sagittis.
 uerum ut opum leuior uenatu extendere uitam
 abnuit, atque artae res exegere per aequor,
 coniuge cum Meroe natisque inglorius hospes
 intrarat miseram fato ducenteSaguntum. 105
 coryti fratrum ex umeris calamique paterni
 pendebant uolucerque chalybs, Minoia tela.
 hic medius iuuenum Massylae gentis in agmen
 crebra Cydoneo fundebat spicula cornu.
 iam Garamum audacemque Thyrum pariterqueruentis 110
 Gisgonem leuemque Bagam indignumque sagittae,
 impubem malas, tam certae occurrere Lixum
 fuderat et plena tractabat bella pharetra.
 tum uultum intendens telumque in uirginis ora
 desertum non grata Iouem per uotauocabat. 115
 namque ut fatiferos conuerti prospicit arcus,
 opposito procul insidiis Nasamonias Harpe
 corpore praeripuit letum calamumque uolantem,
 dum clamat, patulo excipiens tramisit hiatu,
 et primae ferrum a tergo uideresorores. 120
 at comitis frendens casu labentia uirgo
 membra leuat paruaque oculos iam luce natantis
 inrorat lacrimis totisque adnisa doloris
 uiribus intorquet letalem in moenia cornum.
 illa uolans umerum rapido transerberatictu 125
 conantis Dorylae, iunctis iam cornibus arcus
 et ducti spatium nerui complente sagitta,
 excutere in uentos resoluta pollice ferrum.
 tum subitum in uulnus praeceps deuoluitur altis
 aggeribus muri, iuxtaque cadentiamembra 130
 effusi uersa calami fluxere pharetra.
 exclamat paribus frater uicinus in armis
 Icarus ulciscique parat lacrimabile fatum.
 atque illum raptim prominentem in proelia telum
 Hannibal excussi praeuertit turbinesaxi. 135
 labuntur gelido torpentina frigore membra,
 deficiensque manus pharetrae sua tela remisit.
 At pater in gemino natorum funereMopsus
 correptos arcus ter maesta mouit ab ira,
 ter cecidit dextra, et notas dolor abstulitartis. 140
 paenitet heu sero dulcis liquisse penatis,
 adreptoque auide, quo concidis, Icare, saxo,

postquam aeuum senior percussaue pectora frustra
 sentit et, ut tantos compescat morte dolores,
 nil opis in dextra, uastae se culmineturris 145
 praecipitem iacit et delapsus pondere prono
 membra super nati moribundos explicat artus.
 Dum cadit externo Gortynius aduenabello,
 iam noua molitus stimolato milite Theron,
 Alcidae templi custos araequesacerdos, 150
 non expectatum Tyriis effuderat agmen
 et fera miscebat reserata proelia porta.
 atque illi non hasta manu, non uertice cassis,
 sed fisis latis umeris et mole iuuentae
 agmina uastabat claua, nihil indigusensis. 155
 exuuias capiti impositae tegimenque leonis
 terribilem attollunt excelso uertice rictum.
 centum angues idem Lernaetaue monstra gerebat
 in clipeo et sectis geminam serpentibus hydram.
 ille Iubam Tapsumque patrem clarumqueMicipsam 160
 nomine aui Maurumque Sacen, a moenibus actos
 palantisque fuga, praeceps ad litora cursu
 egerat, atque una spumabant aequora dextra.
 nec contentus Idi leto letoque Cothonis
 Marmaridae nec caede Rothi nec caedeIugurthae, 165
 Asbytes currum et radiantis tegmina laeuae
 poscebat uotis gemmataue lumina peltae
 atque in belligera uersabat uirgine mentem.
 quem ruere ut telo uidit regina cruento,
 obliquos detorquet equos laeuumque perorbem 170
 fallaci gyro campum secat ac uelut ales
 auerso rapitur sinuata per aequora curru.
 dumque ea se ex oculis aufert, atque ocior Euro
 incita pulueream campo trahit ungula nubem,
 aduersum late stridens rota proteritagmen, 175
 ingerit et crebras uirgo trepidantibus hastas.
 hic cecidere Lycus Thamyrisque et nobile nomen
 Eurydamas, clari deductum stirpe parentis,
 qui thalamos ausus quondam sperare superbos
 (heu demens!) Ithacique torum; sed enim artepedica 180
 fallacis totiens reuoluto stamine telae
 deceptus, mersum pelago iactarat Vlixen.
 ast Ithacus uero ficta pro morte loquacem
 adfecit leto, taedaeque ad funera uersae.
 gens extrema uiri campis deleturHiberis 185
 Eurydamas Nomados dextra: superinstrepat ater
 et seruat cursum perfractis ossibus axis.
 Iamque aderat remeans uirgo, interproelia postquam
 distringi Therona uidet, saeuamque bipennem 190
 perlibrans mediae fronti, spolium indesuperbum
 Herculeasque tibi exuuias, Dictynna, uouebat.

nec segnis Theron tantae spe laudis in ipsos
aduersus consurgit equos uillosaque fului
ingerit obiectans trepidantibus ora leonis.
attoniti terrore nouo rictuqueminaci 195
quadripedes iactant resupino pondere currum.
tum saltu Asbyten conantem linquere pugnas
occupat incussa gemina inter tempora claua,
feruentisque rotas turbataque frena pauore
disiecto spargit conlisa per ossacerebro, 200
ac rapta properans caedem ostentare bipenni
amputat e curru reuolutae uirginis ora.
necdum irae positae. celsa nam figitur hasta
spectandum caput: id gestent ante agmina Poenum
imperat, et prope currus ad moeniauertant. 205
Haec caecus fati diuumque abeuntefauore
uicino Theron edebat proelia leto.
namque aderat toto ore ferens iramque minasque
Hannibal et caesam Asbyten fixique tropaeum
infandum capitis furiata mentedolebat. 210
ac simul aerati radiauit luminis umbo,
et concussa procul membris uelocibus arma
letiferum intonuere, fugam percussa repente
ad muros trepido conuertunt agmina cursu:
sicut agit leuibus per sera crepusculapennis 215
e pastu uolucres ad nota cubilia uesper;
aut, ubi Cecropius formidine nubis aquosae
sparsa super flores examina tollit Hymettos,
ad dulcis ceras et odori corticis antra
mellis apes grauidae properant densoqueuolatu 220
raucum conexae glomerant ad limina murmur.
praecipitat metus attonitos, caecique feruntur.
heu blandum caeli lumen! tantone cauetur
mors reditura metu nascentique addita fata?
consilium damnant portisque atque aggeretuto 225
erupisse gemunt: retinet uix agmina Theron
interdumque manu, interdum clamore minisque:
' **S**te, uiri; meus ille hostis; mihi gloria magnae,
state, uenit pugnae. muro tectisque Sagunti
hac abigam Poenos dextra; spectaculatantum 230
ferte, uiri; uel, si cunctos metus acer in urbem
(heu deforme!) rapit, soli mihi claudite portas.'
At Poenus rapido praeceps ad moeniacursu,
dum pauitant trepidi rerum fessique salutis,
tendebat. stat primam urbem murosquepatentis 235
postposita caede et dilata inuadere pugna.
id postquam Herculeae custos uidet impiger arae,
emicat et uelox formidine praeuenit hostem.
gliscit Elissaeo uiolentior ira tyranno:
' **T** solue interea nobis, bone ianitorurbis, 240

supplicium, ut pandas' inquit 'atmoenia leto.'
 nec plura effari sinit ira, rotatque coruscum
 mucronem; sed contortum prior impete uasto
 Daunius huic robur iuuenis iacit. arma fragore
 icta graui raucum gemuere, altequeresultant 245
 aere inlisa cauo nodosae pondera clauae.
 at uiduus teli et frustrato proditus ictu,
 pernici uelox cursu rapit incita membra
 et celeri fugiens perlustrat moenia planta.
 instat atrox terga increpitans fugientia uictor. 250
 conclamant matres, celsoque e culmine muri
 lamentis uox mixta sonat: nunc nomine noto
 appellant, seras fesso nunc pandere portas
 posse uolunt; quatit hortantum praecordia terror
 ne simul accipiant ingentem moenibus hostem. 255
 incutit umbonem fesso adsultatque ruenti
 Poenus et ostentans spectantem e moenibus urbem
 'I, miseram Asbyten leto solare propinquo'++
 haec dicens, iugulo optantis dimittere uitam
 infestum condit mucronem ac regialaetus 260
 quadrupedes spolia abreptos a moenibus ipsis,
 quis aditum portae trepidantum saepserat agmen,
 uictor agit curruque uolat per ouantia castra.
 At Nomadum furibunda cohors miserabile humandi
 deproperat munus tumulique adiungit honorem 265
 et rapto cineres ter circum corpore lustrat.
 hinc letale uiri robur tegimenque tremendum
 in flammis iaciunt, ambustoque ore genisque
 deforme alitibus liquere cadauer Hiberis.
 Poenorum interea quis rerum summapotestas, 270
 consultant bello super, et quae dicta ferantur
 Ausoniae populis, oratorumque minaci
 aduentu trepidant. mouet hinc foedusque fidesque
 et testes superi iurataque pacta parentum,
 hinc popularis amor coeptantis magnaiuuentae, 275
 et sperare iuuat belli meliora. sed, olim
 ductorem infestans odiis gentilibus, Hannon
 sic adeo increpitat studia incautumque fauorem:
 ' Cuncta quidem, patres, (neque enim cohibere minantum
 irae se ualuere) premunt formidine uocem: 280
 haud tamen abstiterim. mortem licet arma propinquent,
 testabor superos, et caelo nota relinquam
 quae postrema salus rerum patriaeque reposcit.
 nec nunc obsessa demum et fumante Sagunto
 haec serus uates Hannon canit. anxiarupi 285
 pectora ne castris innutretur et armis
 exitiale caput; monui et, dum uita, monebo,
 ingenitum noscens uirus flatusque paternos,
 ut, qui stelligero speculatur sidera caelo,

uenturam pelagi rabiem Cauriquefutura   290
 praedicat miseris haud uanus flamina nautis.
 consedit solio rerumque inuasit habenas:
 ergo armis foedus fasque omne abrumpitur armis,
 oppida quassantur, longaeque in moenia nostra
 Aeneadum arrectae mentes, disiectaque paxest.   295
 exagitant manes iuuenem furiaeque paternae
 ac funesta sacra et conuersi foedere rupto
 in caput infidum superi Massylaque uates.
 an nunc ille noui caecus caligine regni
 externas arces quatit aut Tirynthiatecta?   300
 sic propria luat hoc poena nec misceat urbis
 fata suis: nunc hoc, hoc inquam, tempore muros
 oppugnat, Carthago, tuos teque obsidet armis.
 lauimus Hennaee animoso sanguine uallis
 et uix conducto produximus armaLacone.   305
 nos ratibus laceris Scyllaea repleuimus antra
 classibus et refluxo spectauimus aequore raptis
 contorta e fundo reuomentem transtra Charybdin.
 respice, pro demens, pro pectus inane deorum,
 Aegatis Libyaeque procul fluitantiamembra!   310
 quo ruis et patriae exitio tibi nomina quaeris?
 scilicet immensae, uisis iuuenalibus armis,
 subsident Alpes, subsidet mole niuali
 Alpibus aequatum attollens caput Apenninus.
 sed campos fac, uane, dari. num gentibusistis   315
 mortales animi, aut ferro flammae fatiscunt?
 haud tibi Neritia cernes cum prole laborem.
 pubescit castris miles, galeaque teruntur
 nondum signatae flaua lanugine malae,
 nec requies aevi nota, exanguisque merendo   320
 stant prima inter signa senes letumque lacessunt.
 ipse ego Romanas perfosso corpore turmas
 tela intorquentis correpta e uulnere uidi,
 uidi animos mortesque uirum decorisque furorem.
 si bello absistis nec te uictoribus offers,   325
 quantum heu, Carthago, donat tibi sanguinis Hannon!'

Gestar ad haec (namque impatiensasperque coquebat
 iamdudum immites iras mediamque loquentis
 bis conatus erat turbando abrumpere uocem)
 'Conditione' inquit 'Libyae Tyrioquesenatu,   330
 pro superi, Ausonius miles sedet, armaque tantum
 haud dum sumpta uiro? nam cetera non latet hostis.
 nunc geminas Alpes Apenninumque minatur,
 nunc freta Sicaniae et Scyllaei litoris undas,
 nec procul est quin iam manes umbrasquepauescat   335
 Dardanias: tanta accumulata praeconia leto
 uulneribusque uirum ac tollit sub sidera gentem.
 mortalem, mihi crede, licet formidine turpi

frigida corda tremant, mortalem sumimus hostem.
 uidi ego, cum, geminas artis post tergacatenis 340
 euinctus palmas, uulgo traheretur ouante
 carceris in tenebras spes et fiducia gentis
 Regulus Hectoreae; uidi, cum robore pendens
 Hesperiam cruce sublimis spectaret ab alta.
 nec uero terrent puerilia protinusora 345
 sub galea et pressae properata casside malae.
 indole non adeo segni sumus: aspice, turmae
 quot Libycae certant annos anteire labore
 et nudis bellantur equis; ipse, aspice, ductor,
 cum primam tenero uocem proferret abore, 350
 iam bella et lituos ac flammis urere gentem
 iurabat Phrygiam atque animo patria arma mouebat.
 proinde polo crescant Alpes, astrisque coruscos
 Apenninus agat scopulos: per saxa niuesque
 (dicam etenim, ut stimulent atram uel inaniamentem), 355
 per caelum est qui pandat iter: pudet Hercule tritas
 desperare uias laudemque timere secundam.
 sed Libyae clades et primi incendia belli
 aggerat atque iterum pro libertate labores
 Hannon ferre uetat. ponat formidinisaestus 360
 parietibusque domus imbellis femina seruet
 singultantem animam; nos, nos contra ibimus hostem,
 quis procul a Tyria dominos depellere Byrsa,
 uel Ioue non aequo, fixum est. sin fata repugnant,
 et iam damnata cessit Carthagine Mauors, 365
 occumbam potius nec te, patria inclita, dedam
 aeternum famulam liberque Acheronta uidebo.
 nam quae, pro superi, Fabius iubet! "ocius arma
 exuite et capta descendite ab arce Sagunti.
 tum delecta manus scutorum incendataceruos, 370
 uranturque rates, ac toto absistite ponto."
 di, procul o, merita est numquam si talia plecti
 Carthago, prohibete nefas nostrique solutas
 ductoris seruete manus! uideinde resedit,
 factaque censendi patrum de more potestas, 375
 hic Hannon reddi propere certamine rapta
 instat et auctorem uiolati foederis addit.
 tum uero attoniti, ceu templo inrumperet hostis,
 exiluere patres, Latioque id uerteret omen
 orauere deum. at postquam discordiasensit 380
 pectora et infidas ad Martem uergere mentes,
 non ultra patiens Fabius rexisse dolorem
 concilium propere exposcit, patribusque uocatis,
 bellum se gestare sinu pacemque profatus,
 quid sedeat, legere ambiguus neu fallere dictis 385
 imperat ac, saeuo neutrum renuente senatu,
 ceu clausas acies gremioque effunderet arma,

' Acipite infaustum Libyae euentuque priori
par' inquit bellum' , telaxos effundit amictus.
tum patrias repetit pugnandi nuntiusarces. 390
Atque ea dum profugae regnis agitantur Elissae,
~accitis uelox populis, quis aegra lababat
ambiguo sub Marte fides, praedaque grauatus
ad muros Poenus reuocauerat arma Sagunti.
Ecce autem clipeum saeuo fulgore micantem 395
Oceani gentes ductori dona ferebant,
Callaicae telluris opus, galeamque coruscis
subnixam cristis, uibrant quae uertice coni
albentis niueae tremulo nutamine pennae,
ensem, unam ac multis fatalem milibushastam; 400
praeterea textam nodis auroque trilicem
loricam, nulli tegimen penetrabile telo.
haec, aere et duri chalybis perfecta metallo
atque opibus perfusa Tagi, per singula laetis
lustrat ouans oculis et gaudet origineregni. 405
Condebat primae Dido Carthaginisarces,
instabatque operi subducta classe iuuentus.
molibus hi claudunt portus, his tecta domosque
partiris, iustae Bitia uenerande senectae.
ostentant caput effossa tellurerepertum 410
bellatoris equi atque omen clamore salutant.
has inter species orbatum classe suisque
Aenean pulsum pelago dextraque precantem
cernere erat: fronte hunc auide regina serena
infelix ac iam uultu spectabatamico. 415
hinc et speluncam furtiuaque foedera amantum
Callaicae fecere manus: it clamor ad auras
latratusque canum, subitoque exterrita nimbo
occultant alae uenantum corpora siluis.
nec procul Aeneadum uacuo iam litoreclassis 420
aequora nequiquam reuocante petebat Elissa.
ipsa pyram super ingentem stans saucia Dido
mandabat Tyriis ultricia bella futuris,
ardentemque rogam media spectabat ab unda
Dardanus et magnis pandebat carbasafatis. 425
parte alia supplex infernis Hannibal aris
arcanum Stygia libat cum uate cruorem
et primo bella Aeneadum iurabat ab aeuo.
at senior Siculis exultat Hamilcar in aruis:
spirantem credas certamina anhelamouere, 430
ardor inest oculis, toruumque minatur imago.
Necnon et laeuum clipei latus asperasignis
implebat Spartana cohors; hanc ducit ouantem
Ledaeis ueniens uictor Xanthippus Amyclis.
iuxta triste decus pendet sub imaginepoenae 435
Regulus et fidei dat magna exempla Sagunto.

laetior at circa facies: agitata ferarum
 agmina uenatu et caelata mapalia fulgent,
 nec procul usta cutem nigri soror horrida Mauri
 adsuetas mulcet patrio sermoneleaeas. 440
 it liber campi pastor, cui fine sine ullo
 inuetitum saltus penetrat pecus: omnia Poenum
 armenti uigilem patrio de more secuntur,
 gaesaque latratorque Cydon tectumque focique
 in silicis uenis et fistula notaiuencis. 445
 eminent excelso consurgens colle Saguntos,
 quam circa immensi populi condensaque cingunt
 agmina certantum pulsantque trementibus hastis.
 extrema clipei stagnabat Hiberus in ora,
 curuatis claudens ingentem flexibusorbem. 450
 Hannibal abrupto transgressus foedere ripas
 Poenorum populos Romana in bella uocabat.
 tali sublimis dono, noua tegmina latis
 aptat concutiens umeris celsusque profatur:
 ' **Hu** quantum Ausonio sudabitis, arma,cruore! 455
 quas, belli uidex, poenas mihi, Curia, pendes!'

Iamque senescebat uallatus moenibus hostis,
 carpebatque dies urbem, dum signa manusque
 expectant fessi socias. tandem aequore uano
 auertunt oculos frustrataque litoraponunt 460
 et propius suprema uident. sedet acta medullis
 iamdudum atque inopes penitus coquit intima pestis.
 est furtim lento misere durantia tabo
 uiscera et exurit siccitas sanguine uenas
 per longum celata fames. iam lumina retro 465
 exesis fugere genis, iam lurida sola
 tecta cute et uenis male iuncta trementibus ossa
 extant consumptis uisu deformia membris.
 umentis rores noctis terramque madentem
 solamen fecere mali, cassoquelabore 470
 e sicco frustra presserunt robore sucos.
 nil temerare piget: rabidi ieiunia uentris
 insolitis adigunt uesci, resolutaque, nudos
 linquentes clipeos, armorum tegmina mandunt.

Desuper haec caelo spectans Tirynthiusalto 475
 inlacrimat fractae nequiquam casibus urbis.
 namque metus magnique tenent praecepta parentis
 ne saeuae tendat contra decreta nouercae.
 sic igitur coepta occultans ad limina sanctae
 contendit Fidei secretaque pectoratemptat. 480
 arcanis dea laeta polo tum forte remoto
 caelicolum magnas uoluebat conscia curas.
 quam tali adloquitur Nemeae pacator honore:
 ' **At** Iouem generata, decus diuumque hominumque,
 qua sine non tellus pacem, non aequoranorunt, 485

iustitiae consors tacitumque in pectore numen,
exitiumne tuae dirum spectare Sagunti
et tot pendentem pro te, dea, cernere poenas
urbem lenta potes? moritur tibi uulgus, et unam
te matres uincente fame, te maestauirorum 490
ora uocant, primaque sonant te uoce minores.
fer caelo auxilium et fessis da surgere rebus.'

Haec satus Alcmena; contra cui taliauirgo:

' Cæro equidem, nec pro nihilo est mihi foedera rumpi,
statque dies ausis olim tam tristibusultor. 495
sed me pollutas properantem linquere terras
sedibus his tectisque Iouis succedere adegit
fecundum in fraudes hominum genus: impia liqui
et, quantum terrent, tantum metuentia regna
ac furias auri nec uilia praemiafraudum 500
et super haec ritu horrificos ac more ferarum
uiuientis rapto populos luxuque solutum
omne decus multaque oppressum nocte pudorem.
uis colitur, iurisque locum sibi uindicat ensis,
et probris cessit uirtus. en, aspicegentes: 505
nemo insons: pacem seruant commercia culpae.
sed si cura, tua fundata ut moenia dextra
dignum te seruent memorando fine uigorem,
dedita nec fessi tramittant corpora Poeno:
quod solum nunc fata sinunt seriesquefuturi, 510
extendam leti decus atque in saecula mittam
ipsaque laudatas ad manes prosequar umbras.'

Inde seuera leui decurrens aethere uirgo
luctantem fati petit inflammata Saguntum.
inuadit mentes et pectora notapererrat 515
immittitque animis numen. tum fusa medullis
implicat atque sui flagrantem inspirat amorem.
arma uolunt temptantque aegros ad proelia nisus.
insperatus adest uigor, interiusque recursat
dulcis honor diuae et sacrum pro uirgineletum. 520
it tacitus fessis per ouantia pectora sensus
uel leto grauiora pati saeuasque ferarum
attemptare dapes et mensis addere crimen.
sed prohibet culpa pollutam extendere lucem
casta Fides paribusque famem compesceremembris. 525

Quam simul inuisae gentis conspexit inarce,
forte ferens sese Libycis Saturnia castris,
uirgineum increpitat miscentem bella furorem
atque ira turbata gradum ciet ocius atram
Tisiphonen imos agitantem uerbere manes, 530
et palmas tendens ' Hōsinquit 'noctis alumna,
hos muros impelle manu populumque ferocem
dextris sterne suis: Iuno iubet. ipsa propinqua
effectus studiumque tuum de nube uidebo.

illa deos summumque Iouem turbantiatela, 535
 quis Acheronta moues, flammam immanesque chelydros
 stridoremque tuum, quo territa comprimit ora
 Cerberus, ac mixto quae spumant felle uenena
 et quicquid scelerum, poenarum quicquid et irae
 pectore fecundo coquitur tibi, congerepraeceps 540
 in Rutulos totamque Erebo demitte Saguntum.
 hac mercede Fides constet delapsa per auras.'
 Sic uoce instimulans dextra dea concitasaeuam
 Eumenida incussit muris, tremuitque repente
 mons circum, et grauior sonuit per litorafluctus. 545
 sibilat insurgens capiti et turgentia circa
 multus colla micat squalenti tergore serpens.
 Mors graditur uasto caua pandens guttura rictu
 casuroque inhiat populo: tunc Luctus et atri
 pectora circumstant Planctus MaerorqueDolorque, 550
 atque omnes adsunt Poenae, formaque trifauci
 personat insomnis lacrimosae Ianitor aulae.
 protinus adsimulat faciem mutabile monstrum
 Tiburnae gressumque simul sonitumque loquentis.
 haec bello uacuos et saeui turbineMartis 555
 lugebat thalamos, Murro spoliata marito,
 clara genus Daunique trahens a sanguine nomen.
 cui uultus induta pares disiectaue crinem
 Eumenis in medios inrumpit turbida coetus
 et maestas lacerata genas 'Quis terminus?' inquit 560
 ' sat fidei proauisque datum. uidi ipsa cruentum,
 ipsa meum uidi lacerato uulnere nostras
 terrentem Murrum noctes et dira sonantem:
 "Eripe te, coniunx, miserandae casibus urbis
 et fuge, si terras adimit uictoriaPoeni, 565
 ad manes, Tiburna, meos; cecidere penates,
 occidimus Rutuli, tenet omnia Punicus ensis."
 mens horret, nec adhuc oculis absistit imago.
 nullane iam posthac tua tecta, Sagunte, uidebo?
 felix, Murre, necis patriaue superstitefelix. 570
 at nos, Sidoniis famulatum matribus actas,
 post belli casus uastique pericula ponti
 Carthago aspiciet uictrix, tandemque suprema
 nocte obita Libyae gremio captiua iacebo.
 sed uos, o iuuenes, uetuit quos consciauirtus 575
 posse capi, quis telum ingens contra aspera mors est,
 uestris seruitio manibus subducite matres.
 ardua uirtutem profert uia: pergite primi
 nec facilem populis nec notam inuadere laudem.'
 His ubi turbatas hortatibus impulit aures, 580
 inde petit tumulum, summo quem uertice montis
 Amphitryoniades spectandum ex aequore nautis
 struxerat et grato cineres decorarat honore.

excitus sede, horrendum, prorumpit ab ima
 caeruleus maculis auro squalentibusanguis. 585
 ignea sanguinea radiabant lumina flamma,
 oraque uibranti stridebant sibila lingua.
 isque inter trepidos coetus mediamque per urbem
 uoluitur et muris propere delabitur altis
 ac similis profugo uicina ad litoratendit 590
 spumantisque freti praeceps immergitur undis.
 Tum uero excussae mentes, ceu proditatecta
 expulsi fugiant manes, umbraeque recusent
 captiuo iacuisse solo. sperare salute
 pertaesum, damnantque cibos: agit abditaErinys. 595
 haud grauior duris diuum inclementia rebus
 quam leti perferre moras: abrumpere uitam
 ocius attoniti quaerunt lucemque grauantur.
 certatim structus subrectae molis ad astra
 in media stetit urbe rogos: portantquetrahuntque 600
 longae pacis opes quaesitaque praemia dextris,
 Callaico uestes distinctas matribus auro
 armaque Dulichia proauis portata Zacyntho
 et prisca aduectos Rutulorum ex urbe penates.
 huc, quicquid superest captis, clipeosquesimulque 605
 infaustos iaciunt enses et condita bello
 effodiunt penitus terra gaudentque superbi
 uictoris praedam flammis donare supremis.
 Quae postquam congesta uidet feralisErinys,
 lampada flammiferis tinctam Phlegethontis inundis 610
 quassat et inferna superos caligine condit.
 inde opus aggressi toto quod nobile mundo
 aeternum inuictis infelix gloria seruat.
 princeps Tisiphone lentum indignata pauentum
 pressit ouans capulum cunctantemque impulitensem 615
 et dirum insonuit Stygio bis terque flagello.
 inuitas maculant cognato sanguine dextras
 miranturque nefas auersa mente peractum
 et facto sceleri inlacrimant. hic turbidus ira
 et rabie cladum perpessaeque ultimauitae 620
 obliquos uersat materna per ubera uisus.
 hic raptam librans dilectae in colla securim
 coniugis increpitat sese mediumque furorem
 proiecta damnat stupefactus membra bipenni.
 nec tamen euasisse datur; nam uerberaErinys 625
 incutit atque atros insibilat ore tumores.
 sic thalami fugit omnis amor, dulcesque marito
 effluxere tori, et subiere obliuia taedae.
 ille iacit totis conisus uiribus aegrum
 in flammis corpus, densum qua turbinenigro 630
 exundat fumans piceus caligine uertex.
 At medios inter coetus pietate sinistra,

infelix Tymbrene, furis, Poenoque parentis
 dum properas auferre necem, reddentia formam
 ora tuam laceras temerasque simillimamembra. 635
 uos etiam primo gemini cecidistis in aeuo,
 Eurymedon fratrem et fratrem mentite Lycorma,
 cuncta pares; dulcisque labor sua nomina natis
 reddere et in uultu genetrici stare suorum.
 iam fixus iugulo culpa te solueratensis, 640
 Eurymedon, inter miserae lamenta senectae,
 dumque malis turbata parens deceptaque uisis
 ' Quouis? huc ferrum' clamat 'conuerte, Lycorma,'
 ecce simul iugulum perfoderat ense Lycormas.
 sed magno 'Quinam, Eurymedon, furor iste?' sombat 645
 cum planctu geminaeque notis decepta figurae
 funera mutato reuocabat nomine mater,
 donec transacto tremebunda per ubera ferro
 tunc etiam ambiguos cecidit super inscia natos.
 Quis diros urbis casus laudandaquemontra 650
 et Fidei poenas ac tristia fata piorum
 imperet euoluens lacrimis? uix Punica fletu
 cessassent castra ac miserescere nescius hostis.
 urbs, habitata diu Fidei caeloque parentem
 murorum repetens, ruit inter perfida gentis 655
 Sidoniae tela atque immania facta suorum,
 iniustis neglecta deis: furit ensis et ignis,
 quique caret flamma, scelerum est locus. erigit atro
 nigrantem fumo rogos alta ad sidera nubem.
 ardet in excelso proceri uerticemontis 660
 arx intacta prius bellis (hinc Punica castra
 litoraue et totam soliti spectare Saguntum),
 ardent tecta deum. resplendet imagine flammae
 aequor, et in tremulo uibrant incendia ponto.
 Ecce inter medios caedum Tiburnafurores 665
 fulgenti dextram mucrone armata mariti
 et laeua infelix ardentem lampada quassans
 squalentemque erecta comam ac liuentia planctu
 pectora nudatis ostendens saeua lacertis
 ad tumulum Murri super ipsa cadauerafertur: 670
 qualis, ubi inferni dirum tonat aula parentis,
 iraque turbatos exercet regia manes,
 Alecto solium ante dei sedemque tremendam
 Tartareo est operata Ioui poenasque ministrat.
 arma uiri multo nuper defensacruore 675
 imponit tumulo inlacrimans, manesque precata
 acciperent sese, flagrantem lampada subdit.
 tunc rapiens letum ' Tibi go haec' a' optimeconiunx,
 ad manes, en, ipsa fero.' sic ense recepto
 arma super ruit et flammam inuadithiatu. 680
 Semiambusta iacet nullo discriminepassim

infelix obitus, permixto funere, turba:
ceus, stimulante fame cum uictor ouilia tandem
faucibus inuasit siccis leo, mandit hianti
ore fremens imbelle pecus, patuloqueredundat 685
guttur ructatus large cruor: incubat atris
semesae stragis cumulis, aut murmure anhelo
infrendens laceros inter spatiat aceruos:
late fusa iacent pecudes custosque Molossus
pastorumque cohors stabulique gregisquemagister, 690
totaque uastatis disiecta mapalia tectis.
inrumpunt uacuam Poeni tot cladibus arcem.
tum demum ad manis perfecto munere Erinys
Iunoni laudata redit magnamque superba
exultat rapiens secum sub Tartaraturbam. 695
At uos, sidereae, quas nulla aequaueritaetas,
ite, decus terrarum, animae, uenerabile uulgus,
Elysium et castas sedes decorate piorum.
cui uero non aequa dedit uictoria nomen
(audite, o gentes, neu rumpite foederapacis 700
nec regnis postferte fidem!) uagus exul in orbe
errabit toto patriis proiectus ab oris,
tergaque uertentem trepidans Carthago uidebit.
saepe Saguntinis somnos exterritus umbris
optabit cecidisse manu, ferroquenegato 705
inuictus quondam Stygias bellator ad undas
deformata feret liuenti membra ueneno.

Liber III

Postquam rupta fides Tyriis et moenia castae
non aequo superum genitore euersa Sagunti,
extemplo positos finiti cardine mundi
uictor adit populos cognataque limina Gades.
nec uatum mentes agitare et praescia corda 5
cessatum super imperio: citus aequore Bostar
uela dare et rerum praenosceret fata iubetur.
prisca fides adytis longo seruatur ab aeuo,
qua sublime sedens, Cirrhaeis aemulus antris,
inter anhelantis Garamantas corniger Hammon 10
fatidico pandit uenientia saecula luco.
hinc omen coeptis et casus scire futuros
ante diem bellique uices nouisse petebat.

Exin clauigeri ueneratus numinis aras
captiuus onerat donis, quae nuper ab arce 15
uictor fumantis rapuit semusta Sagunti.
uulgatum, nec cassa fides, ab origine fani
impositas durare trabes solasque per aeuum
condentum nouisse manus. hinc credere gaudent
consedissem deum seniumque repellere templis. 20
tum, quis fas et honos adyti penetralia nosse,
femineos prohibent gressus ac limine curant
saetigeros arcere sues. nec discolor ulli
ante aras cultus: uelantur corpora lino,
et Pelusiaco praeifulget stamine uertex. 25
discinctis mos tura dare atque e lege parentum
sacrificam lato uestem distinguere clauo:
pes nudus tonsaeque comae castumque cubile.
inrestita focis seruant altaria flammae,
sed nulla effigies simulacrae nota deorum 30
maiestate locum et sacro impleuere timore.

In foribus labor Alcidae: Lernaea recisis
anguibus hydra iacet, nexuque elisa leonis
ora Cleonaei patulo caelantur hiatu.
at Stygius saeuus terrens latratibus umbras 35
ianitor, aeterno tum primum tractus ab antro,
uincla indignatur, metuitque Megaera catenas.
iuxta Thraces equi pestisque Erymanthia et altos
aeripedis ramos superantia cornua cerui.
nec leuior uinci Libycae telluris alumnus 40
matre super stratique genus deforme bimembres
Centauri frontemque minor nunc amnis Acarnan.
inter quae fulget sacratis ignibus Oete,
ingentemque animam rapiunt ad sidera flammae.

Postquam oculos uaria impleuit uirtutis imago, 45
 mira dehinc cernit: surgentis mole profundi
 inuectum terris subitum mare nullaque circa
 litora et infuso stagnantis aequore campos.
 nam qua caeruleis Nereus euoluitur antris
 atque imo freta contorquet Neptunia fundo, 50
 proruptum exundat pelagus, caecosque relaxans
 Oceanus fontis torrentibus ingruit undis.
 tum uada, ceu saeuo penitus permota tridenti,
 luctantur terris tumefactum imponere pontum.
 mox remeat gurges tractoque relabitur aestu, 55
 ac ratis erepto campis deserta profundo,
 et fusi transtris expectant aequora nautae.
 Cymothoes ea regna uagae pelagique labores
 Luna mouet, Luna, immissis per caerula bigis,
 fertque refertque fretum, sequiturque reciproca Tethys. 60

Haec propere spectata duci; nam multa fatigant.
 curarum prima exercet, subducere bello
 consortem thalami paruumque sub ubere natum.
 uirgineis iuuenem taedis primoque Hymenaeo
 imbuerat coniunx memorique tenebat amore. 65
 at puer, obsessae generatus in ore Sagunti,
 bissenos Lunae nondum compleuerat orbis.
 quos ut seponi stetit et discernere ab armis,
 adfatur ductor: ' fies o Carthaginis altae,
 nate, nec Aeneadam leuior metus, amplior, oro, 70
 sis patrio decore et factis tibi nomina condas,
 qui<s> superes bellator auum; iamque aegra timoris
 Roma tuos numerat lacrimandos matribus annos.
 ni praesaga meos ludunt praecordia sensus,
 ingens hic terris crescit labor: ora parentis 75
 agnosco toruaque oculos sub fronte minacis
 uagitumque grauem atque irarum elementa mearum.
 si quis forte deum tantos inciderit actus
 ut nostro abrumpat leto primordia rerum,
 hoc pignus belli, coniunx, seruare labora. 80
 cumque datum fari, duc per cunabula nostra:
 tangat Elissaeas palmis puerilibus aras
 et cineri iuret patrio Laurentia bella.
 inde ubi flore nouo pubescet firmior aetas,
 emicet in Martem et calcato foedere uictor 85
 in Capitolina tumulum mihi uindicet arce.
 tu uero, tanti felix quam gloria partus
 expectat, ueneranda fide, discede periclis
 incerti Martis durosque relinque labores.
 nos clausae niuibus rupes suppostaque caelo 90
 saxa manent, nos Alcidae mirante nouerca
 sudatus labor et, bellis labor acrior, Alpes.
 quod si promissum uertat Fortuna fauorem

laeuaque sit coeptis, te longa stare senecta
 aeuumque extendisse uelim; tua iustior aetas,   95
 ultra me improperae ducant cui fila sorores.'

Sic ille. at contra Cirrhaei sanguis Imilce
 Castalii, quae materno de nomine dicta
 (Castulo Phoebai seruat cognomina uatis)
 aequae ex sacrata repetebat stirpe parentes.   100
 tempore quo Bacchus populos domitabat Hiberos
 concutiens thyrsos atque armata Maenade Calpen,
 lasciuo genitus Satyro nymphaque Myrice
 Milichus indigenis late regnarat in oris
 cornigeram attollens genitoris imagine frontem.   105
 hinc patriam clarumque genus referebat Imilce,
 barbarica paulum uitiatum nomine lingua.
 quae tunc sic lacrimis sensim manantibus infit:

' ~~Mae~~, oblite tua nostram pendere salute,
 abnuis inceptis comitem? sic foedera nota   110
 primitiaeque tori, gelidos ut scandere tecum
 deficiam montis coniunx tua? crede uigori
 femineo. castum haud superat labor ullus amorem.
 sin solo aspiciamur sexu, fixumque relinqui,
 cedo equidem nec fata moror; deus annuat, oro: 115
 i felix, i numinibus uotisque secundis
 atque acies inter flagrantiaque arma relictas
 coniugis et nati curam seruare memento.
 quippe nec Ausonios tantum nec tela nec ignes
 quantum te metuo: ruis ipsos acer in enses   120
 obiectasque caput telis, nec <te> ulla secundo
 euentu satiat uirtus, tibi gloria soli
 fine caret, credisque uiris ignobile letum
 belligeris in pace mori. tremor implicat artus,
 nec quemquam horresco, qui se tibi conferet unus.   125
 sed tu, bellorum genitor, miserere nefasque
 auerte et serua caput inuiolabile Teucris.'

Iamque adeo <e>gressi steterant in litore primo,
 et promotas ratis, pendentibus arbore nautis,
 aptabat sensim pulsanti carbasa uento,   130
 cum lenire metus properans aegramque leuare
 attonitis mentem curis sic Hannibal orsus:

' Omittis parce et lacrimis, fidissima coniunx.
 et pace et bello cunctis stat terminus aevi,
 extremumque diem primus tulit; ire per ora   135
 nomen in aeternum pa<u>cis mens ignea donat,
 quos pater aetheriis caelestum destinat oris.
 an Romana iuga et famulas Carthaginis arces
 perpetiar? stimulant manes noctisque per umbras
 increpitans genitor, stant arae atque horrida sacra   140
 ante oculos, breuitasque uetat mutabilis horae
 prolatare diem. sedeamne, ut nouerit una

me tantum Carthago, et, qui sim, nesciat omnis
 gens hominum, letique metu decora alta relinquam?
 quantum etenim distant a morte silentia uitae? 145
 nec tamen incautos laudum exhorresce furores.
 et nobis est lucis honos, gaudetque senecta
 gloria, cum longo titulis celebratur in aeuo.
 te quoque magna manent suscepti praemia belli.
 dent modo se superi, Thybris tibi seruiet omnis 150
 Iliacaeque nurus et diues Dardanus auri.'
 dumque ea permixtis inter se fletibus orant,
 confisus pelago celsa de puppe magister
 cunctantem ciet. abripitur diuulsa marito.
 haerent intenti uultus et litora seruant, 155
 donec, iter liquidum uolucris rapiente carina,
 consumpsit uisus pontus tellusque recessit.
 At Poenus belli curis auertere amorem
 apparat et repetit properato moenia gressu.
 quae dum perlustrat crebroque obit omnia uisu, 160
 tandem sollicito cessit uis dura labori,
 belligeramque datur somno componere mentem.
 Tum pater omnipotens, gentem exercere periculis
 Dardanium et fama saeuorum tollere ad astra
 bellorum meditans priscosque referre labores, 165
 praecipitat consulta uiri segnemque quietem
 terret et immissa rumpit formidine somnos.
 iamque per umentem noctis Cyllenius umbram
 aligero lapsu portabat iussa parentis.
 nec mora. mulcentem securo membra sopore 170
 adgreditur iuuenem ac monitis incessit amaris:
 ' Turpe duci totam somno consumere noctem,
 o rector Libyae. uigili stant bella magistro.
 iam maria effusas cernes turbare carinas
 et Latiam toto pubem uolitare profundo, 175
 dum lentus coepta terra cunctaris Hibera.
 scilicet id satis est decoris memorandaque uirtus,
 quod tanto cecidit molimine Graia Saguntos?
 en age, si quid inest animo par fortibus ausis,
 fer gressus agiles mecum et comitare uocantem 180
 (respexisse ueto: monet hoc pater ille deorum):
 uictorem ante altae statuam te moenia Romae.'
 Iamque uidebatur dextram iniectare graduque
 laetantem trahere in Saturnia regna citato,
 cum subitus circa fragor et uibrata per auras 185
 exterrent saeuus a tergo sibila linguis,
 ingentique metu diuum praecepta pauenti
 effluxere uiro, et turbatus lumina flectit.
 ecce iugis rapiens siluas ac robora uasto
 contorta amplexu tractasque per inuia rupes 190
 ater letifero stridebat turbine serpens.

quantus non aequas perlustrat flexibus Arctos
 et geminum lapsu sidus circumligat Anguis,
 immani tantus fauces diducit hiatu
 attollensque caput nimborum montibus aequat. 195
 congeminat sonitus rupti uiolentia caeli
 imbriferamque hiemem permixta grandine torquet.
 hoc trepidus monstro (neque enim sopor ille nec altae
 uis aderat noctis, uirgaque fugante tenebras
 miscuerat lucem somno deus) ardua quae sit, 200
 scitatur, pestis terrasque urgentia membra
 quo ferat et quosnam populos deposcat hiatu.
 cui gelidis almae Cyllenes editus antris:
 ' ~~Be~~ uides optata tibi. te maxima bella,
 te strages nemorum, te moto turbida caelo 205
 tempestas caedesque uirum magnaue ruinae
 Idaei generis lacrimosaque fata secuntur.
 quantus per campos populatis montibus actas
 contorquet siluas squalenti tergore serpens
 et late umectat terras spumante ueneno, 210
 tantus perdomitis decurrens Alpibus atro
 inuolues bello Italiam tantoque fragore
 eruta conuulsis prosternes oppida muris.'
 His aegrum stimulis liquere deusque soporque.
 it membris gelidus sudor, laetoque pauore 215
 promissa euoluit somni noctemque retractat.
 iamque deum regi Martique sub omine fausto
 instauratus honos, niueoque ante omnia tauro
 placatus meritis monitor Cyllenius aris.
 extemplo edicit conuellere signa, repensque 220
 castra quatit clamor permixtis dissona linguis.
 Prodite, Calliope, famae, quos horrida coepta
 excierint populos tulerintque in regna Latini,
 et quas indomitis urbes armarit Hiberis
 quasque Paraetonio glomerarit litore turmas 225
 ausa sibi Libye rerum deposcere frenos
 et terris mutare iugum. ~non ulla nec umquam
 saeuior it trucibus tempestas acta procellis,
 ~nec bellum ruptis tam dirum mille carinis
 acrius infremuit trepidumque exterruit orbem. 230
 Princeps signa tulit Tyria Carthagine pubes,
 membra leuis celsique decus fraudata superbum
 corporis, at docilis fallendi et nectere tectos
 numquam tarda dolos. rudis his tum parma, breuique 235
 bellabant ense; at uestigia nuda, sinusque
 cingere inadsuetum, et rubrae uelamine uestis
 ars erat in pugna fusum occuluisse cruorem.
 his rector fulgens ostro super altior omnis
 germanus nitet Hannibalis gratoque tumultu
 Mago quatit currus et fratrem spirat in armis. 240

Proxima Sidoniis Vtica est effusa maniplis,
prisca situ ueterisque ante arces condita Byrsae.
tunc, quae Sicanio praecinxit litora muro
in clipei speciem curuatis turribus, Aspis.
sed dux in sese conuerterat ora Sychaeus, 245
Hasdrubalis proles, cui uano corda tumore
maternum implebat genus, et resonare superbo
Hannibal haud umquam cessabat auunculus ore.

Adfuit undosa cretus Berenicide miles,
nec, tereti dextras in pugnam armata dolone, 250
destituit Barce sitientibus arida uenis.
nec non Cyrene Pelopei stirpe nepotis
Battiadas prauos fidei stimulauit in arma.
quos trahit, antiquo laudatus Hamilcare quondam,
consilio uiridis, sed belli serus, Ilertes. 255

Sabratha tum Tyrium uulgus Sarranaque Leptis
Oeaque Trinacrios Afris permixta colonos
et Tingim rapido mittebat ab aequore Lixus.
tum Vaga et antiquis dilectus regibus Hippo,
quaeque procul cauit non aequos Ruspina fluctus, 260
et Zama et uberior Rutulo nunc sanguine Thapsus.
ducit tot populos, ingens et corpore et armis,
Herculeam factis seruans ac nomine famam,
Antaeus celsumque caput super agmina tollit.

Venere Aethiopes, gens haud incognita Nilo, 265
qui magneta secant: solis honor ille, metallo
intactum chalybem uicino ducere saxo.
his simul immitem testantes corpore solem
exusti uenere Nubae. non aerea cassis
nec lorica riget ferro, non tenditur arcus: 270

tempora multiplici mos est defendere lino
et lino munire latus scelerataque sucis
spicula derigere et ferrum infamare ueneno.
tum primum castris Phoenicum tendere ritu
Cinyphii didicere Macae. squalentia barba 275

ora uiris, uerosque tegunt uelamine capri
saetigero; panda manus est armata cateia.
uersicolor contra caetra et falcatus ab arte
ensis Adyrmachidis ac laeuo tegmina crure.
sed mensis asper populus uictuque maligno: 280

nam calida tristes epulae torrentur harena.
quin et Massyli fulgentia signa tulere,
Hesperidum ueniens lucis domus ultima terrae.
praefuit intortos demissus uertice crinis
Bocchus atrox, qui sacratas in litore siluas 285
atque inter frondes reuirescere uiderat aurum.

Vos quoque desertis in castra mapalibus itis,
misceri gregibus Gaetulia sueta ferarum
indomitisque loqui et sedare leonibus iras.

nulla domus: plaustris habitant; migrare per arua 290
 mos atque errantes circumuectare penates.
 hinc mille alipedes turmae (uelocior Euris
 et doctus uirgae sonipes) in castra ruebant:
 ceu, pernix cum densa uagis latratibus implet
 uenator dumeta Lacon, aut exigit Vmber 295
 nare sagax e calle feras, perterrita late
 agmina praecipitant uolucres formidine cerui.
 hos agit haud laeto uultu nec fronte serena
 Asbytes nuper caesae germanus Acherras.
 Marmaridae, medicum uulgu, strepuere cateruis, 300
 ad quorum cantus serpens oblita ueneni,
 ad quorum tactum mites iacuere cerastae.
 tum, chalybis pauper, Baniurae cruda iuuentus,
 contenti parca durasse hastilia flamma,
 miscebant auidi trucibus fera murmura linguis. 305
 necnon Autololes, leuibus gens ignea plantis,
 cui sonipes cursu, cui cesserit incitus amnis,
 tanta fuga est: certant pennae, campumque uolatu
 cum rapuere, pedum frustra uestigia quaeras.
 spectati castris, quos suco nobilis arbor 310
 et dulci pascit lotos nimis hospita baca,
 quique atro rabidas efferuescente ueneno
 dipsadas immensis horrent Garamantes harenis.
 fama docet, caesae rapuit cum Gorgonis ora
 Perseus, in Libyam dirum fluxisse cruorem: 315
 inde Medusaeis terram exundasse chelydris.
 milibus his ductor spectatus Marte Choaspes,
 Neritia Meni<n>ge satus, cui tragula semper
 fulmineam armabat, celebratum missile, dextram.
 huc coit aequoreus Nasamon, inuadere fluctu 320
 audax naufragia et praedas auellere ponto,
 huc, qui stagna colunt Tritonidos alta paludis,
 qua uirgo, ut fama est, bellatrix edita lympa
 inuento primam Libyen perfudit oliuo.
 Necnon totus adest Vesper populique reposti. 325
 Cantaber ante omnis, hiemisque aestusque famisque
 inuictus palmamque ex omni ferre labore.
 mirus amor populo, cum pigra incanuit aetas,
 imbelles iam dudum annos praeuertere saxo
 nec uitam sine Marte pati. quippe omnis in armis 330
 lucis causa sita, et damnatum uiuere paci.
 Venit et Aurorae lacrimis perfusus, in orbem
 diuersum patrias fugit cum deuius oras,
 armiger Eoi non felix Memnonis Astyr.
 his paruus sonipes nec Marti natus, at idem 335
 aut inconcusso glomerat uestigia dorso,
 aut molli pacata celer rapit esseda collo.
 Cydnus agit, iuga Pyrenes uenatibus acer

metiri iaculouae extendere proelia Mauro.
 Venere et Celtae sociati nomen Hiberis. 340
 his pugna cecidisse decus, corpusque cremari
 tale nefas: caelo credunt superisque referri,
 impastus carpat si membra iacentia uultur.
 Fibrarum et pennae diuinarumque sagacem
 flammaram misit diues Callaecia pubem, 345
 barbara nunc patriis ululantem carmina linguis,
 nunc pedis alterno percussa uerbere terra
 ad numerum resonas gaudentem plaudere caetras.
 haec requies ludusque uiris, ea sacra uoluptas.
 cetera femineus peragit labor: addere sulco 350
 semina et impresso tellurem uertere aratro
 segne uiris. quicquid duro sine Marte gerendum,
 Callaici coniunx obit inrequieta mariti.
 hos Viriathus agit Lusitanumque remotis
 extractum lustris, primo Viriathus in aeuo, 355
 nomen Romanis factum mox nobile damnis.
 Nec Cerretani, quondam Tiryntia castra,
 aut Vasco insuetus galeae ferre arma morati,
 non, quae Dardanos post uidit, Iberda, furores,
 nec qui Massageten monstrans feritate parentem 360
 cornipedis fusa satiaris, Concane, uena.
 iamque Ebusus Phoenissa mouet, mouet Arbacus arma
 aelyde uel tenui pugnax instare ueruto,
 iam cui Tlepolemus sator et cui Lindus origo,
 funda bella ferens Baliaris et alite plumbo, 365
 et quos nunc Grauios uiolato nomine Graium
 Oeneae misere domus Aetolaque Tyde.
 dat Carthago uiros, Teucro fundata uetusto,
 Phocaicae dant Emporiae, dat Tarraco pubem
 uitifera et Latio tantum cessura Lyaeo. 370
 hos inter clara thoracis luce nitebat
 Sedetana cohors, quam Sucro rigentibus undis
 atque altrix celsa mittebat Saetabis arce,
 Saetabis et telas Arabum spreuisse superba
 et Pelusiaco filum componere lino. 375
 Mandonius populis domitorque insignis equorum
 imperitat Caeso, et socio stant castra labore.
 At Vettonum alas Balarus probat aequore aperto,
 hic adeo, cum uer placidum flatusque tepescit,
 concubitus seruans tacitos grex perstat equarum 380
 et Venerem occultam genitali concipit aura.
 sed non multa dies generi, properatque senectus,
 septimaque his stabulis longissima ducitur aestas.
 At non Sarmaticos attollens Vxama muros
 tam leuibus persultat equis: hinc uenit in arma 385
 haud aeui fragilis sonipes crudoque uigore
 asper frena pati aut iussis parere magistris.

Rhyndacus his ductor, telum sparus; ore ferarum
et rictu horrificant galeas. uenatibus aeuum
transigitur, uel more patrum uis raptaque pascunt. 390

Fulget praecipuis Parnasia Castulo signis
et celebre Oceano atque alternis aestibus Hispal
ac Nebrissa dei Nysaeis conscia thyrsis,
quam Satyri coluere leues redimitaque sacra
nebride et arcano Maenas nocturna Lyaeo. 395

Arganthoniacos armat Carteia nepotes.
rex proauis fuit humani ditissimus aeui,
ter denos decies emensus belliger annos.
armat Tartessos stabulanti conscia Phoebo
et Munda Emathios Italis paritura labores. 400

nec decus auriferae cessauit Corduba terrae.
hos duxere uiros flauenti uertice Phorcys
spiciferisque grauis bellator Arauricus oris,
aequales aeui, genuit quos ubere ripa
Palladio Baetes umbratus cornua ramo. 405

Talia Sidonius per campos agmina ductor
puluere nigrantis raptat lustransque sub armis,
qua uisu comprehendere erat, fulgentia signa
ibat ouans longaque umbram tellure trahebat.
non aliter, quotiens perlabitur aequora curru 410
extremamque petit, Phoebea cubilia, Tethyn
frenatis Neptunus equis, fluit omnis ab antris
Nereidum chorus et sueto certamine nandi
candida perspicuo conuertunt brachia ponto.

At Pyrenaei frondosa cacumina montis 415
turbata Poenus terrarum pace petebat.
Pyrene celsa nimborum uerticibus arce
diuisos Celtis late prospectat Hiberos
atque aeterna tenet magnis diuortia terris.

nomen Bebrycia duxere a uirgine colles, 420
hospitis Alcidae crimen, qui, sorte laborum
Geryonae peteret cum longa tricorporis arua,
possessus Baccho saeua Bebrycis in aula
legendam formae sine uirginitate reliquit

Pyrenen, letique deus, si credere fas est, 425
causa fuit leti miserae deus. edidit aluo
namque ut serpentem patriasque exhorruit iras,
confestim dulcis liquit turbata penates.

tum noctem Alcidae solis plangebatur in antris
et promissa uiri siluis narrabat opacis, 430

donec maerentem ingratos raptoris amores
tendentemque manus atque hospitis arma uocantem
diripere ferae. laceros Tirynthius artus,
dum remeat uictor, lacrimis perfudit et amens
palluit inuento dilectae uirginis ore. 435
at uoce Herculeae percussa cacumina montis

intremuere iugis: maesto clamore ciebat
Pyrenen, scopulique omnes ac lustra ferarum
Pyrenen resonant. tumulo tum membra reponit
supremum inlacrimans, nec honos intercidit aeuo, 440
defletumque tenent montes per saecula nomen.

Iamque per et collis et densos abiete lucos
Bebryciae Poenus fines transcenderat aulae.
inde ferox quaesitum armis per inhospita rura
Volcarum populatur iter tumidique minaces 445
accedit Rhodani festino milite ripas.

aggeribus caput Alpinis et rupe niuali
proserit in Celtas ingentemque extrahit amnem
spumanti Rhodanus proscindens gurgite campos
ac prope in pontem lato ruit incitus alueo. 450

auget opes stanti similis tacitoque liquore
mixtus Arar, quem gurgitibus complexus anhelis
cunctantem immergit pelago raptumque per arua
ferre uetat patrium uicina ad litora nomen.

inuadunt alacres inimicum pontibus amnem: 455
nunc celso capite et ceruicibus arma tuentur,
nunc ualidis gurges certatim frangitur ulnis.
fluminea sonipes religatus ducitur alno,
belua nec retinet tardante Libyssa timore.

nam trabibus uada et iniecta tellure repertum 460
conexas operire trabes ac ducere in altum
paulatim ripae resolutis aggere uinclis.
at gregis inlapsu fremebundo territus atras
expauit moles Rhodanus stagnisque refusis
torsit harenoso minitancia murmura fundo. 465

Iamque Tricastinis incedit finibus agmen,
iam facilis campos, iam rura Vocontia carpit.
turbidus hic truncis saxisque Druentia laetum
ductoris uastauit iter. namque Alpibus ortus
auulsas ornos et adesi fragmina montis 470

cum sonitu uoluens fertur latrantibus undis
ac uada translato mutat fallacia cursu,
non pediti fidus, patulis non puppibus aequus.
et tunc imbre recens fuso correpta sub armis
corpora multa uirum spumanti uertice torquens 475
immersit fundo laceris deformia membris.

Sed iam praeteritos ultra meminisse labores
conspectae propius dempsere pauentibus Alpes.
cuncta gelu canaque aeternum grandine tecta
aequaeuam glaciem cohibent: riget ardua montis 480

aetherii facies surgentique obuia Phoebos
duratas nescit flammis mollire pruinas.
quantum Tartareus regni pallentis hiatus
ad manis imos atque atrae stagna paludis
a supera tellure patet, tam longa per auras 485

erigitur tellus et caelum intercipit umbra.
nullum uer usquam nullique aestatis honores.
sola iugis habitat diris sedesque tuetur
perpetuas deformis hiemps; illa undique nubes
huc atras agit et mixtos cum grandine nimbos. 490
iam cuncti flatus uentique furentia regna
Alpina posuere domo. caligat in altis
obtusis saxibus, abeuntque in nubila montes.
mixtus Athos Tauro Rhodopeque adiuncta Mimanti
Ossaque cum Pelio cumque Haemo cesserit Othrys. 495
primus inexpertas adiit Tirynthius arces.
scindentem nubes frangentemque ardua montis
spectarunt superi longisque ab origine saeculis
intemerata gradu magna uis saxa domantem.
At miles dubio tardat uestigia gressu, 500
impia ceu sacros in finis arma per orbem,
Natura prohibente, ferant diuisque repugnent.
contra quae ductor non Alpius ille nec ullo
turbatus terrore loci, sed languida maestis
corda uirum fouet hortando reuocatque uigorem: 505
' Non puer obsequio superum fessosque secundis,
post belli decus atque acies, dare terga uiuosis
montibus et segnes summittere rupibus arma?
nunc, o nunc, socii, dominantis moenia Romae
credite uos summumque Iouis conscendere culmen. 510
hic labor Ausoniam et dabit hic in uincula Thybrim.'
nec mora. commotum promissis ditibus agmen
erigit in collem et uestigia linquere nota
Herculis edicit magni crudisque locorum
ferre pedem ac proprio turmas euadere calle. 515
rumpit inaccessos aditus atque ardua primus
exuperat summaque uocat de rupe cohortes.
tum, qua durati concreto frigore collis
lubrica frustratur canenti semita cliuo,
luctantem ferro glaciem cremat: haurit hiatu 520
nix resoluta uiros altoque e culmine praeceps
umenti turmas operit delapsa ruina.
interdum aduerso glomeratas turbine Corus
in media ora niues fuscis agit horridus alis,
aut rursus immani stridens auulsa procella 525
nudatis rapit arma uiris uoluensque per orbem
contorto rotat in nubes sublimia flatu.
quoque magis subiere iugo atque euadere nisi
erexere gradum, crescit labor. ardua supra
sese aperit fessis et nascitur altera moles, 530
unde nec edomitos exudatosque labores
respexisse libet: tanta formidine plana
exterrent repetita oculis, atque una pruinae
canentis, quocumque datur permittere uisus,

ingeritur facies. medio sic nauita ponto,   535
 cum dulcis liquit terras et inania nullos
 inueniunt uentos securo carbasa malo,
 immensas prospectat aquas ac uicta profundis
 aequoribus fessus renouat sua lumina caelo.
     Iamque super clades atque importuna locorum   540
 inluuie rigidaeque comae squalore perenni
 horrida semiferi promunt e rupibus ora,
 atque effusa cauis exesi pumicis antris
 Alpina inuadit manus adsuetoque uigore
 per dumos notasque niues atque inuia pernix   545
 clausum montiuagis infestat cursibus hostem.
 mutatur iam forma locis. hic sanguine multo
 infectae rubuere niues, hic nescia uinci
 paulatim glacies cedit tepefacta cruore,
 dumque premit sonipes duro uestigia cornu,   550
 ungula perfossis haesit compressa pruinis.
 nec pestis lapsus simplex: abscisa relincunt
 membra gelu, fractosque asper rigor amputat artus.
 bis senos soles, totidem per uulnera saeuas
 emensi noctes optato uertice sidunt   555
 castraque praeuuptis suspendunt ardua saxis.
     At Venus, ancipiti mentem labefacta timore,
 adfatur genitorem et rumpit maesta querelas:
 ' Quis porae modus aut pereundi terminus, oro,
 Aeneadis erit, et quando terrasque fretumque   560
 emensis sedisse dabis? cur pellere nostros
 a te concessa Poenus parat urbe nepotes?
 Alpibus imposuit Libyam finemque minatur
 imperio. casus metuit iam Roma Sagunti.
 quo Troiae extremos cineres sacramque ruinam   565
 Assaracique larem et Vestae secreta feramus?
 da sedem, genitor, tutisque iacere. parumne est
 exilia errantis totum quaesisse per orbem?
 anne iterum capta repetentur Pergama Roma?'
     His Venus, et contra genitor sic deinde profatur: 570
 ' Pellametus, neu te Tyriae conamina gentis
 turbarint, Cytherea: tenet longumque tenebit
 Tarpeias arces sanguis tuus. hac ego Martis
 mole uiros spectare paro atque expendere bello.
 gens ferri patiens ac laeta domare labores   575
 paulatim antiquo patrum desuescit honori,
 atque ille, haud umquam parcus pro laude cruoris
 et semper famae sitiens, obscura sedendo
 tempora agit mutum uoluens inglorius aeuum
 sanguine de nostro populus, blandoque ueneno   580
 desidiae uirtus paulatim euicta senescit.
 magnae molis opus multoque labore parandum,
 tot populos inter soli sibi poscere regna.

iamque tibi ueniet tempus quo maxima rerum
 nobilior sit Roma malis. hinc nomina nostro 585
 non indigna polo referet labor, hinc tibi Paulus,
 hinc Fabius gratusque mihi Marcellus opimis.
 hi tantum parient Latio per uulnera regnum
 quod luxu et multum mutata mente nepotes
 non tamen euertisse queant. iamque ipse creatus 590
 qui Poenum reuocet patriae Latioque repulsum
 ante suae muros Carthaginis exuat armis.
 hinc, Cytherea, tuis longo regnabitur aeuo.
 exin se Curibus uirtus caelestis ad astra
 efferet, et sacris augebit nomen Iulis 595
 bellatrix gens bacifero nutrita Sabino.
 hinc pater ignotam donabit uincere Thylen
 inque Caledonios primus trahet agmina lucos,
 compescet ripis Rhenum, reget impiger Afros
 palmiferamque senex bello domitabit Idymen. 600
 nec Stygis ille lacus uiduataque lumine regna,
 sed superum sedem nostrosque tenebit honores.
 tum iuuenis magno praecellens robore mentis
 excipiet patriam molem celsusque feretur
 aequatum imperio tollens caput. hic fera gentis 605
 bella Palaestinae primo delebit in aeuo.
 at tu transcendes, Germanice, facta tuorum,
 iam puer auricomo praeformidate Batauo.
 nec te terruerint Tarpei culminis ignes:
 sacrilegas inter flammas seruabere terris. 610
 nam te longa manent nostri consortia mundi.
 huic laxos arcus olim Gangetica pubes
 summittet, uacuasque ostendent Bactra pharetras.
 hic et ab Arctoo currus aget axe per urbem,
 ducet et Eoos, Baccho cedente, triumphos. 615
 idem indignantem tramittere Dardana signa
 Sarmaticis uictor compescet sedibus Histrum.
 quin et Romuleos superabit uoce nepotes
 quis erit eloquio partum decus. huic sua Musae
 sacra ferent, meliorque lyra, cui substitit Hebrus 620
 et uenit Rhodope, Phoebo miranda loquetur.
 ille etiam, qua prisca, uides, stat regia nobis,
 aurea Tarpeia ponet Capitolia rupe
 et iunget nostro templorum culmina caelo.
 tunc, o nate deum diuosque dature, beatas 625
 imperio terras patrio rege. tarda senectam
 hospitia excipient caeli, solioque Quirinus
 concedet, mediumque parens fraterque locabunt:
 siderei iuxta radiabunt tempora nati.
 Dum pandit seriem uenturi Iuppiter aeui, 630
 ductor Agenoreus tumulis delatus iniquis
 lapsantem dubio deuexa per inuia nisu

firmabat gressum atque umentia saxa premebat.
non acies hostisue tenet, sed prona minaci
praerupto turbant et cautibus obuia rupes. 635
stant clausi maerentque moras et dura uiarum.
nec refouere datur torpentia membra quiete:
noctem operi iungunt et robora ferre coactis
approperant umeris ac raptas collibus ornos.
iamque ubi nudarunt silua densissima montis, 640
aggressere trabes, rapidisque accensus in orbem
excoquitur flammis scopulus: mox proruta ferro
dat gemitum putris resoluta pondere moles
atque aperit fessis antiqui regna Latini.
his tandem ignotas transgressus casibus Alpes 645
Taurinis ductor statuit tentoria campis.

Interea uoces Iouis atque oracula portans
emensis aderat Garamantum laetus harenis
Bostar et ut uiso stimulabat corda Tonante:
' Maime Belide, patriis qui moenibus arces 650
seruitium dextra, Libycas penetrauimus aras.
nos tulit ad superos perfundens sidera Syrtis,
nos paene aequoribus tellus uiolentior hausit.
ad finem caeli medio tenduntur ab orbe
squalentes campi. tumulum Natura negauit 655
immensis spatiis, nisi quem caua nubila torquens
construxit turbo impacta glomeratus harena,
uel si perfracto populatus carcere terras
Africus et pontum spargens super aera Corus
inuasere truces capientem proelia campum 660
inque uicem ingesto cumularunt puluere montis.
has obseruatis ualles enauimus astris.
namque dies confundit iter, peditemque profundo
errantem campo et semper media arua uidentem
Sidoniis Cynosura regit fidissima nautis. 665
uerum ubi defessi lucos nemorosaque regna
cornigeri Iouis et fulgentia templa subimus,
exceptos hospes tectis inducit Arisbas.
stat fano uicina, nouum et memorabile, lymphae,
quae nascente die, quae deficiente tepescit 670

ante pedes ensis Phrygius iacet, ordine centum
stant arae caelique deis Ereboque potenti.
hic, crine effuso, atque Hennaee numina diuae 675
atque Acheronta uocat Stygia cum ueste sacerdos.
immugit tellus rumpitque horrenda per umbras
sibila; inaccensi flagrant altaribus ignes.
tum magico uolitant cantu per inania manes
exciti, uultusque in marmore sudat Elissae.
Hannibal haec patrio iussu ad penetralia fertur, 680
ingressique habitus atque ora explorat Hamilcar.

non ille euhantis Massylae palluit iras,
non diros templi ritus aspersaque tabo
limina et audito surgentis carmine flammās.

Olli permulcens genitor caput oscula libat   685
attollitque animos hortando et talibus implet:

' **C**ns recidiua Phrygum Cadmeae stirpis alumnos
foederibus non aequa premit. si fata negarint
dedecus id patriae nostra depellere dextra,
haec tua sit laus, nate, uelis. age, concipe bella   690
latura exitium Laurentibus: horreat ortus
iam pubes Tyrrhena tuos, partusque recusent
te surgente, puer, Latiae producere matres.'

his acuit stimulis subicitque haud mollia dictu:
' Romanos ~~tra~~ atque undis, ubi competet aetas,   695
ferro ignique sequar Rhoeteaque fata reuoluam.
non superi mihi, non Martem cohibentia pacta,
non celsae obstiterint Alpes Tarpeiaque saxa.
hanc mentem iuro nostri per numina Martis,
per manes, regina, tuos.' tum ~~nig~~a triformi   700

hostia mactatur diuae, raptimque recludit
spirantis artus poscens responsa sacerdos
ac fugientem animam properatis consulit extis.

Ast ubi quaesitas artis de more uetustae
intrauit mentes superum, sic deinde profatur: 705

' **A**tolos late consterni milite campos
Idaeoque lacus flagrantis sanguine cerno.
quanta procul moles scopulis ad sidera tendit,
cuius in aereo pendent tua uertice castra!
iamque iugis agmen rapitur: trepidantia fumant   710
moenia, et Hesperio tellus porrecta sub axe
Sidoniis lucet flammis. fluit ecce cruentus
Eridanus. iacet ore truci super arma uirosque
tertia qui tulerit sublimis opima Tonanti.

Liber IV

Fama per Ausoniae turbatas spargitur urbes
nubiferos montes et saxa minantia caelo
accepisse iugum, Poenosque per inuia uectos,
aemulaque Herculei iactantem facta laboris
descendisse ducem. diros canit improba motus 5
et gliscit gressu uolucrique citatior Euro
terrificis quatit attonitas rumoribus arces.
adstruit auditis docilis per inania rerum
pascere rumorem uulgi pauor: itur in acris
bellorum raptim curas, subitusque per omnem 10
Ausoniam Mauors strepit et ciet arma uirosque.
pila nouant, ac detersa rubigine saeuus
induitur ferro splendor, niueumque repostae
instaurant galeae coni decus; hasta iuuatur
ammento, reuocantque noua fornace bipennis. 15
conseritur tegimen laterum impenetrabile, multas
passurus dextras atque inrita uulnera, thorax.
pars arcu inuigilant, domitat pars uerbere anhelum
cornipedem in gyros saxoque exasperat ensem.
nec uero muris, quibus est luctata uetustas, 20
ferre morantur opem; subuectant saxa cauasque
retractant turris, edit quas longior aetas.
hinc tela accipiunt arces, ac robora portis
et fidos certant obices accersere silua,
circumdant fossas. haud segnis cuncta magister 25
praecipitat timor, ac uastis trepidatur in agris.
deseruere larem: portant ceruicibus aegras
attoniti matres ducentisque ultima fila
grandaeuos rapuere senes, tum crine soluto
ante agitur coniunx, dextra laeuaque trahuntur 30
parui non aequo comitantes ordine nati.
sic uulgus, traduntque metus, nec poscitur auctor.
at patres, quamquam exterrent immania coepta
inque sinu bellum, atque Alpes et peruia saxa
decepere, tamen crudam contra aspera mentem 35
et magnos tollunt animos. iuuat ire periclis
ad decus et dextra memorandum condere nomen
quale dedit numquam rebus Fortuna secundis.
Sed Libyae ductor tuto fouet agmina uallo
fessa gradum multoque gelu torpentia neruos, 40
solandique genus, laetos ostentat ad urbem
per campos superesse uiam, Romamque sub ictu.
at non et rerum curas consultaque belli
stare probat solusque nequit perferre quietem.

armiferae quondam prisca inter tempora gentes 45
 Ausonium inuasere latus sedesque beatas
 et metui peperere manu. mox impia bella
 Tarpeius pater et capti sensere Quirites.
 hic dum sollicitat donis et inania corda
 ac fluxam morum gentem fouet armaque iungit, 50
 iam consul uolucris praeuectus litora classe
 Scipio Phocaicis sese referebat ab oris,
 ingentisque duces, pelagi terraeque laborem
 diuersum emensos, propiora pericula uallo
 iungebant, magnaue aderant primordia cladis. 55
 namque ut, conlatis admoto consule castris,
 sustulerat Fortuna moras, signumque furoris
 accensae uiso poscebant hoste cohortes:
 ~debellata procul, quaecumque uocantur Hiberis,
 ingenti Tyrius numerosa per agmina ductor 60
 uoce sonat: non Pyrenen Rhodanumue ferocem
 iussa aspernatos, Rutulam fumasse Saguntum,
 raptum per Celtas iter, et, qua ponere gressum
 Amphitryoniadae fuerit labor, isse sub armis
 Poenorum turmas, equitemque per ardua uectum 65
 insultasse iugo, et fremuisse hinnitibus Alpes.
 Contra pulchra suos uocat ad discrimina consul:
 ' Hic, miles, habes fractum ambustumque niuosis
 cautibus atque aegre torpentia membra trahentem.
 en age, qui sacros montis rupesque profundas 70
 transiluit, discat quanto stet celsius arce
 Herculea uallum, et maius sit scandere collis
 an uestros rupisse globos. det inania fama,
 dum magna fuso pugna retroque ruenti,
 qua uentum est, obstent Alpes. super ardua ductum 75
 huc egere dei, Latios ut sanguine finis
 imbueret, tellusque hostilis conderet ossa.
 scire libet, noua nunc nobis atque altera bellum
 Carthago, an eadem mittat, quae mersa sub aequor
 Aegatis inter uasto iacet obruta ponto.' 80
 Haec ait atque agmen Ticini flectit ad undas.
 caeruleas Ticinus aquas et stagna uadoso
 perspicuus seruat turbari nescia fundo
 ac nitidum uiridi lente trahit amne liquorem.
 uix credas labi: ripis tam mitis opacis 85
 argutos inter uolucrum certamine cantus
 somniferam ducit lucenti gurgite lympham.
 Iamque sub extremum noctis fugientibus umbris
 lux aderat, Somnusque suas confecerat horas.
 explorare locos consul collisque propinqui 90
 ingenium, et campis quae sit natura, parabat.
 par studium Poeno similesque in pectore curae.
 ergo aderant rapidis equitum comitantibus alis.

Verum ubi commoto docuerunt puluere nubes
 hostem ferre gradum, et propius propiusque sonoro 95
 quadrupedum cornu tellus gemit, ac simul acer
 uincentum lituos hinnitus saeuit equorum,
 ' Ama, uiri, rapite arma, uiri,' dux instat uterque.
 ambobus uelox uirtus geminusque cupido
 laudis et ad pugnas Martemque insania concors. 100

Haud mora. iam tantum campi dirimebat ab ictu
 quantum impulsa ualet comprehendere lancea nodo,
 cum subitum liquida non ullis nubibus aethra
 augurium mentes oculosque ad sidera uertit.
 accipiter medio tendens a limite solis 105
 dilectas Veneri notasque ab honore Diones
 turbabat uiolentus aues atque unguibus idem,
 idem nunc rostro, duris nunc ictibus alae,
 ter quinas dederat saeua inter uulnera leto.
 nec finis satiesue, noui sed sanguinis ardor 110
 gliscere, et urgebat trepidam iam caede priorum
 incertamque fugae pluma labente columbam,
 donec Phoebeo ueniens Iouis ales ab ortu
 in tenuis tandem nubis dare terga coegit.
 tum uictrix laetos signa ad Romana uolatus 115
 conuertit, prolesque ducis qua parte decora
 Scipio quassabat puerilibus arma lacertis,
 clangorem bis terque dedit, rostroque coruscae
 perstringens conum galeae se reddidit astris.

Exclamat Liger (huic superos sentire monentis 120
 ars fuit ac penna monstrare futura magistra):
 ' Poeta, bis octonos Italis in finibus annos
 audaci similis uolucris sectabere pubem
 Ausoniam multamque feres cum sanguine praedam.
 sed compesce minas: renuit tibi Daunia regna 125
 armiger ecce Iouis. nosco te, summe deorum:
 adsis o firmesque tuae, pater, alitis omen.
 nam tibi seruantur, ni uano cassa uolatu
 mentitur superos praepes, postrema subactae
 fata, puer, Libyae et maius Carthagine nomen.' 130

Contra laeta Bogus Tyrio canit omina regi,
 et faustum accipitrem caesasque in nube uolucres
 Aeneadis cladem et Veneris portendere genti.
 tum dictis comitem contorquet primus in hostis
 ceu suadente deo et fatorum conscius hastam. 135
 illa uolans patuli longe per inania campi
 ictum perdiderat spatium, ni fusus habenas
 dum primae decus adfectat decerpere pugnae
 obuia quadrupedis praeceps Catus ora tulisset.
 sic elanguescens ac iam casura petitum 140
 inuenit uulnus caedemque accepit ab hoste
 cornus et oblatae stetit inter tempora frontis.

Incurrunt acies, magnoque fragore per aequor
 suspendunt cuncti frenis sublime reductos
 cornipedes ultroque ferunt. erectus in auras 145
 it sonipes rapidaque uolans per aperta procella
 tenuia uix summo uestigia puluere signat.
 Boiorum ante alias Crixo duce mobilis ala
 arietat in primos obicitque immania membra.
 ipse tumens atai Brenni se stirpe ferebat 150
 Crixus et in titulos Capitolia capta trahebat,
 Tarpeioque iugo demens et uertice sacro
 pensantes aurum Celtas umbone gerebat.
 colla uiri fuluo radiabant lactea torque,
 auro uirgatae uestes, manicaeque rigebant 155
 ex auro, et simili uibrabat crista metallo.

Sternitur impulsu uasto perculsa Camertum
 prima phalanx, spissaeque ruunt conferta per arma
 undae Boiorum: sociata examina densent
 infandi Senones, conlisaque quadrupedantum 160
 pectoribus toto uoluuntur corpora campo.
 arua natant, altusque uirum cruor, altus equorum
 lubrica belligerae sorbet uestigia turmae.
 seminecum letum peragit grauis ungula pulsu
 et circumuolitans taetros e sanguine rores 165
 spargit humo miserisque suo lauit arma cruore.
 spicula prima, puer, tumidi, Tyrrhene, Pelori
 purpureo moriens uictricia sanguine tinguis.
 nam tibi, dum stimulas cornu atque in proelia mentes
 accendis renouasque uiros ad uulnera cantu, 170
 haesit barbaricum sub anhelo gutture telum
 et clausit raucum letali uulnere murmur.
 at sonus extremo morientis fusus ab ore
 flexa pererrauit mutis iam cornua labris.
 Crixus Picentem Laurumque, nec eminus ambo, 175
 sed gladio Laurum++Picenti rasilis hasta
 ripis lecta Padi letum tulit. auia namque
 dum petit ac laeuo meditatur fallere gyro,
 hasta uiri femur et pariter per anhela uolantis
 ilia sedit equi et geminam dedit horrida mortem. 180
 idem sanguinea Venuli ceruice reuellens
 sternit praecipitem tepido te, Farfare, telo
 et te sub gelido nutritum, Tulle, Velino,
 egregium Ausoniae decus ac memorabile nomen,
 si dent fata moras aut seruent foedera Poeni, 185
 tum Remulum atque, olim celeberrima nomina bello,
 Tiburtis Magios Hispellatemque Metaurum
 et Clanium dubia meditantem cuspide uulnus.

Nec locus est Tyriis belli pugnaeue, sed omnem
 Celticus impleuit campum furor. inrita nulli 190
 spicula torquentur, statque omne in corpore ferrum.

hic inter trepidos immane Quirinius audens,
 cui fugere ignotum atque inuicta mente placebat
 rebus in aduersis exceptum pectore letum, 195
 cuspide flammam ac dispergit gaesa lacerto,
 si reserare uiam atque ad regem rumpere ferro
 detur iter, certusque necis petit omnibus ausis,
 quod nequeat sentire, decus. cadit inguine fosso
 Teutalus, et uasto quatitur sub pondere tellus.
 occumbit Sarmens, flauam qui ponere uictor 200
 caesariem crinemque tibi, Gradiue, uouebat
 auro certantem et rutilum sub uertice nodum.
 sed Parcae intonsa non exaudita uouentem
 ad manes traxere coma. per candida membra
 it fumans cruor, et tellus perfusa rubescit. 205
 at non tardatus iaculo occurrente Ligaunus
 inruit aduersumque uiro rotat obuius ensem
 et ferit insurgens, umero qua brachia lenti
 adnectunt nerui, decisaque uulnere dextra
 laxatis paulum moribunda pendit habenis, 210
 dumque micans tremulo conatu lora retemptat,
 flectentem adsuetos imitatur nescia frenos.
 demetit auersi Vosegus tum colla, iubaque
 suspensam portans galeam atque inclusa perempti
 ora uiri, patrio diuos clamore salutat. 215
 Dumque ea Gallorum populi dant funera campo,
 accitas propere castris in proelia consul
 raptabat turmas primusque ruebat in hostem
 candenti sublimis equo. trahit undique lectum
 diuitis Ausoniae iuuenem, Marsosque Coramque 220
 Laurentumque decus iaculatoremque Sabellum
 et Gradiuicolam celso de colle Tudertem
 indutosque simul gentilia lina Faliscos,
 quosque sub Herculeis ~taciturno flumine muris
 pomifera arua creant Anienicolae Catilli, 225
 quosque in praegelidis duratos Hernica riuis
 mittebant saxa et nebulosi rura Casini.
 ibant in Martem terrae dominantis alumni
 damnati superis nec iam reditura iuuentus.
 Scipio qua medius pugnae uorat agmina uertex 230
 infert cornipedem atque instinctus strage suorum
 inferias caesis mactat Labarumque Padumque
 et Caunum et multo uix fusum uulnere Breucum
 Gorgoneoque Larum torquentem lumina uultu.
 occidis et tristi, pugnax Lepontice, fato; 235
 nam dum frena ferox obiecto corpore prensat
 atque aequat celsus residentis consulis ora
 ipse pedes, frontem in mediam grauis incidit ensis,
 et diuisum umeris iacuit caput. at Batus, amens
 qui luctatur equo parmaque incursibus obstat, 240

ictu quadrupedis fulua porrectus harena
 elisa incussis amisit calcibus ora.
 perfurit Ausonius turbata per aequora ductor,
 ceu Geticus Boreas, totum cum sustulit imo
 Icarium fundo uictor mare: nauita uasto 245
 iactatur sparsus lacerata classe profundo,
 cunctaque canenti perfunditur aequore Cyclas.
     Crixus, ut in tenui spes exiguumque salutis,
     ..... 248a
 armat contemptu mentem necis. horrida barba
 sanguinea rutilat spuma, rictusque furentis
 albet, et adfuso squalent a puluere crines.
 inuadit Tarium uicino consule pugnas
 miscentem saeuisque uirum circumtonat armis.
 uoluitur ille solo; nam pronum effundit in armos
 fata extrema ferens abies, rapiturque pauore 255
 tractus equi uinctis conexa ad cingula membris.
 longa cruor sparso linqvit uestigia campo,
 et tremulos cuspis ductus in puluere signat.
 laudabat leti iuuenem egregiosque parabat
 ulcisci consul manis, cum dira per auris 260
 uox uenit, et Crixum ferri clamoribus audit,
 haud notum uultu. surgit uiolentior ira
 comminus atque oculos optato in corpore figit.
 tum stimulans grato plausae ceruicis honore
 cornipedem adloquitur: ' Vulgum Martemque minorem 265
 mox, Gargane: uocant superi ad maiora. uidesne,
 quantus eat Crixus? iam nunc tibi praemia pono
 illum Sidonio fulgentem ardore tapeta,
 barbaricum decus, et fuluis donabere frenis.'
 sic fatus, magno Crixum clamore ciebat 270
 in pugnam ac uacuo poscebat proelia campo.
 nec detractantem par ira accenderat hostem.
 ut iussae cessere retro spatiumque dederunt
 hinc atque hinc alae et medio stetit aequore pugna,
 quantus Phlegraeis Telluris alumnus in aruis 275
 mouit signa Mimas caelumque exterruit armis,
 tantus semifero Crixus sub pectore murmur
 torquet et horrisonis ululatibus erigit iras:
 ' Nunc mone incensae captaeque superfuit urbi,
 ut tibi, quas Brenni populus ferremus in arma, 280
 narraret, dextras? disce en nunc' inquit teuna
 contorquet nodis et obusto robore diram
 uel portas quassare trabem. sonat illa tremendum,
 at nimio iactu seruasse improuida campi
 distantis spatium propiorem transuolat hostem. 285
 cui consul: ' Fere haec umbris proauoque memento,
 quam procul occumbas Tarpeia sede, tibi que
 haud licitum sacri Capitolia cernere montis.'

tum nodo cursuque leui simul adiuuat hastam,
 dignum mole uiri nisus. fugit illa per oras 290
 multiplicis lini subtextaque tegmina neruis
 atque altum tota metitur cuspide pectus.
 procumbit lata porrectus in arua ruina,
 et percussa gemit tellus ingentibus armis.
 haud aliter structo Tyrrhena ad litora saxo 295
 pugnatura fretis subter caecisque procellis,
 pila immane sonans impingitur ardua ponto:
 immugit Nereus, diuisaque caerulea pulsu
 inlisum accipiunt irata sub aequora montem.
 ductore amisso pedibus se credere Celtae: 300
 una spes anima tantusque pependerit ardor.
 ac ueluti, summo uenator densa Picano
 cum lustra exagitat spissisque cubilibus atram
 immittit passim dumosa per inuia pestem,
 dum tacitas uires et flammam colligit ignis, 305
 nigranti piceus sensim caligine uertex
 uoluitur et pingui contorquet nubila fumo:
 mox subita in toto lucent incendia monte,
 fit sonitus, fugere ferae, fugere uolucres,
 atque ima longe trepidant in ualle iuuencae. 310

At Mago, ut uertisse globos primumque laborem,
 qui solus genti est, cas<s>um uidet, arma suorum
 ac patrium in pugnas equitem uocat. undique nudi
 adsiliunt frenis infrenatique manipuli.
 nunc Itali in tergum uersis referuntur habenis, 315
 nunc rursus Tyrias retro pauor auehit alas,
 aut illi dextros lunatis flexibus orbes,
 aut illi laeuos sinuant in cornua gyros.
 texunt alterno glomerata uolumina cursu
 atque eadem refuga cedentes arte resoluunt. 320
 hac pontum uice, ubi exercet discordia uentos,
 fert Boreas Eurusque refert molemque profundi
 nunc huc alterno, nunc illuc, flamine gestant.

Aduolat aurato praeifulgens murice ductor
 Sidonius, circaque Metus Terrorque Furorque. 325
 isque ubi Callaici radiantem tegminis orbem
 extulit et magno percussit lumine campos,
 spes uirtusque cadunt, trepidaque a mente recedit
 uertere terga pudor, nec leti cura decori,
 sed fugere infixum est, terraeque optantur hiatus. 330
 sic, ubi Caucaseis tigris se protulit antris,
 linquntur campi, et tutas petit omne latebras
 turbatum insano uultu pecus: illa pererrat
 desertas uictrix uallis, iamque ora reducto
 paulatim nudat rictu, ut praesentia mandens 335
 corpora, et immani stragem meditatur hiatu.
 non illum Metabus, non illum celsior Vfens

euasere tamen, quamuis hic alite planta,
 hic ope cornipedis totis ferretur habenis.
 nam Metabum ad manis demisit cuspide fulgens 340
 fraxinus, Vfentem conlapsum poplite caeso
 ensis obit laudemque pedum cum sanguine ademit.
 iamque dedit leto Sthenium Laurumque domoque
 Collinum gelida, uiridi quem Fucinus antro
 nutrierat dederatque lacum tramittere nando. 345
 fit socius leti coniecta Massicus hasta,
 uitiferi sacro generatus uertice montis
 et Liris nutritus aquis, qui f<r>onte quieta
 dissimulat cursum ac nullo mutabilis imbri
 perstringit tacitas gemmanti gurgite ripas. 350
 [exoritur rabies caedum, ac uix tela furori
 sufficiunt. teritur iunctis umbonibus umbo,
 pesque pedem premit, et nutantes casside cristae
 hostilem tremulo pulsant conamine frontem.]
 Tergemini primam ante aciem fera proelia fratres 355
 miscebant, quos Ledaeo Sidonia Barce
 Xant<h>ippo felix uteri inter bella creatat.
 res Graiae ductorque parens ac nobile Amyclae
 nomen et iniectus Spartanis colla catenis
 Regulus inflabant ueteri praecordia fama. 360
 Marte probare genus factisque Lacona parentem
 ardebant gelidosque dehinc inuisere montis
 Taygeta et tandem bellis innare subactis
 Eurotan patrium ritusque uidere Lycurgi.
 sed Spartam penetrare deus fratresque negarunt 365
 Ausonii, totidem numero, quos miserat altis
 Egeriae genitos immitis Aricia lucis,
 aetatis mentisque pares; at non dabat ultra
 Clotho dura lacus aramque uidere Dianae.
 namque ut in aduersos impacti turbine pugnae 370
 Eumachus et Critias et laetus nomine patris
 Xanthippus iunxere gradus, (ceu bella leones
 inter se furibunda mouent et murmure anhelo
 squalentis campos ac longa mapalia complent:
 omnis in occultas rupis atque auia pernix 375
 Maurus saxa fugit, coniunxque Libyssa profuso
 uagium cohibens suspendit ab ubere natos;
 illi dira fremunt, perfractaque in ore cruento
 ossa sonant, pugnantque feri<s> sub dentibus artus)
 haud secus Egeriae pubes, hinc Virbius acer, 380
 hinc Capys, adsiliunt paribusque Albanus in armis.
 subsidens paulum perfossa proruit aluo
 Albanum Critias: ast illi cuncta repente
 implerunt clipeum miserando uis<c>era lapsu.
 Eumachus inde Capyn++sed tota mole tenebat 385
 ceu fixum membris tegimen; tamen improbus ensis

adnexam parmae decidit uulnere laeuam,
 inque suo pressa est non reddens tegmina nisu
 infelix manus atque haesit labentibus armis.
 ultima restabat fuis iam palma duobus 390
 Virbius. huic trepidos simulanti ducere gressus
 Xanthippus gladio, rigida cadit Eumachus hasta,
 et tandem aequatae geminato funere pugnae.
 inde alterna uiris transegit pectora mucro,
 inque uicem erepta posuerunt proelia uita. 395
 felices leti, pietas quos addidit umbris!
 optabunt similes uenientia saecula fratres,
 aeternumque decus memori celebrabitur aeuo,
 si modo ferre diem serosque uidere nepotes
 carmina nostra ualent, nec famam inuidit Apollo. 400

At consul toto palantis aequore turmas
 uoce tenet, dum uoce uiget: ' Quoigna refertis?
 quis uos heu uobis pavor abstulit? horrida primi
 si sors uisa loci pugnaeque lacessere frontem,
 post me state uiri et pulsa formidine tantum 405
 aspiciate! has dextras capti genuere parentes
 quas fugitis. quae spes uictis? Alpesne petemus?
 ipsam turrigero portantem uertice muros
 credite summissas Romam nunc tendere palmas.
 natorum passim raptus caedemque parentum 410
 Vestalisque focos extinguere sanguine cerno.
 hoc arcete nefas!' postquam inter talia crebro
 clamore obtusae crassoque a puluere fauces,
 hinc laeua frenos, hinc dextra corripit arma
 et latum obiectat pectus strictumque minatur 415
 nunc sibi, nunc trepidis, ni restent, comminus ensem.

Quas acies alto genitor dum spectat Olympo,
 consulis egregii mouere pericula mentem.
 Graduum uocat et patrio sic ore profatur:
 ' Magnanimi me, nate, uiri, ni bella capessis 420
 haud dubie extremus, terret labor: eripe pugnae
 ardentem, oblitumque sui dulcedine caedum
 siste ducem Libyae; nam plus petit improbus uno
 consulis exitio tota quam strage cadentum.
 praeterea, cernis, tenerae qui proelia dextrae 425
 iam credit puer atque annos transcendere factis
 molitur longumque putat pubescere bello,
 te duce primitias pugnae, te magna magistro
 audeat et primum hoc uincat, seruasse parentem.'

Haec rerum sator. at Mauors in proelia currus 430
 Odrysia tellure uocat. tum fulminis atri
 spargentem flammam clipeum galeamque deorum
 haud ulli facilem multoque labore Cyclosum
 sudatum thoraca capit quassatque per auras
 Titanum bello satiatam sanguinis hastam 435

atque implet curru campos. exercitus una
 Irarum Eumenidesque simul letique cruenti
 innumerae facies, frenisque operata regendis
 quadriugos atro stimulat Bellona flagello.
 fertur ab immenso tempestas horrida caelo 440
 nigrantisque globos et turbida nubila torquens
 inuoluit terras. quatitur Saturnia sedes
 ingressu tremefacta dei, ripasque relinquit
 audito curru fontique relabatur amnis.
 Ductorem Ausonium telis Garamantica pubes 445
 cinxerat et Tyrio regi noua dona parabat
 armorum spolium ac rorantia consulis ora.
 stabat Fortunae non cedere certus et acri
 mole retorquebat crudescens caedibus hastas,
 iamque suo, iamque hostili perfusa cruore 450
 membra madent, cecidere iubae, gyroque per orbem
 artato Garamas iaculis propioribus instat
 ~et librat saeua coniectum cuspide ferrum.
 hic puer ut patrio defixum corpore telum
 conspexit, maduere genae, subitoque trementem 455
 corripuit pallor, gemitumque ad sidera rupit.
 bis conatus erat praecurrere fata parentis
 conuersa in semet dextra, bis transtulit iras
 in Poenos Mauors. fertur per tela, per hostis
 intrepidus puer et Graduum passibus aequat. 460
 continuo cessere globi, latusque repente
 apparet campo limes. metit agmina tectus
 caelesti clipeo et sternit super arma iacentum
 corporaque auctorem teli multasque paternos
 ante oculos animas, optata piacula, mactat. 465
 tunc rapta propere duris ex ossibus hasta
 innixum ceruice ferens umeroque parentem
 emicat. attonitae tanta ad spectacula turmae
 tela tenent, ceditque loco Libys asper, et omnis
 late cedit Hiber, pietasque insignis et aetas 470
 belligeris fecit miranda silentia campis.
 tum celso e curru Mauors ' Cithaginis arces
 excindes' inquit ' Atque ad foedera coges.
 nulla tamen longo tanta exorietur in aeuo
 lux tibi, care puer. macte, o macte indole sacra, 475
 uera Iouis proles. et adhuc maiora supersunt,
 sed nequeunt meliora dari.' tum nubila Mauors
 aetheraque emenso terras iam sole capessit,
 et fessas acies castris clausere tenebrae.
 Condebat noctem deuexo Cynthia curru 480
 fraternis adflata rotis, et ab aequore Eoo
 surgebant roseae media inter caerula flammae.
 at consul tristis campos Poenisque secundam
 planitiem metuens Trebiam collisque petebat.

iamque dies rapti cursu nauoque labore, 485
 et medio abruptus fluitabat in amne solutis
 pons uinclis, qui Dardanium trauxerat agmen,
 Eridani rapidas aderat cum Poenus ad undas.
 dumque uada et mollis aditus per deuia flexo
 circuitu petit et stagni languentia quaerit, 490
 interdum rapta uicinis saltibus alno
 flumineam textit, qua trauehat agmina, classem:
 ecce aderat Trebiaeque simul uicina tenebat
 Trinacrio accitus per caerula longa Peloro,
 Gracchorum proles, consul. gens inclita magno 495
 atque animosa uiro, multusque in imagine claris
 praefulgebat auus titulis bellique domique.
 Nec Poeni positis trans amnem in gramine castris
 deerant. namque animos stimulabant prospera rerum
 increpitansque super ductor: ' Quis ærtius urbi 500
 iam superest consul? quaenam altera restat in armis
 Sicania? en omnes Latiae Daunique nepotum
 conuenere manus. feriant nunc foedera mecum
 ductores Italum ac leges et pacta reposcant.
 at tu, donata tela inter Martia luce, 505
 infelix animae, sic, sic uiuasque tuoque
 des iterum hanc laudem nato; nec fine sub aeu
 oppetere in bello detur, cum fata uocabunt.
 pugnantem cecidisse meum est.' hæc personat ardens.
 inde leui iaculo Massylumque impiger alis 510
 castra sub ipsa datis inritat et elicit hostem.
 Nec Latius uallo miles debere salutem
 fas putat aut clausas pulsari cuspide portas.
 erumpunt, cunctisque prior uolat aggere aperto
 degener haud Gracchis consul. quatit aura comantis 515
 cassidis Auruncae cristas, umeroque refulget
 sanguinei patrium saguli decus. agmina magno
 respectans clamore uocat, quaque obuia densos
 artat turba globos rumpens iter aequore fertur,
 ut torrens celsi praeceps e uertice Pindi 520
 cum sonitu ruit in campos magnoque fragore
 auulsum montis uoluit latus: obuia passim
 armenta immanesque ferae siluaeque trahuntur,
 spumea saxosis clamat conuallibus unda.
 Non, mihi Maeoniae redeat si gloria linguae 525
 centenasque pater det Phoebus fundere uoces,
 tot caedes proferre queam, quot dextera magni
 consulis aut contra Tyriae furor edidit irae.
 Murranum ductor Libyae, ductorque Phalantum
 Ausonius, gnaros belli ueteresque laborum, 530
 alter in alterius fuderunt cominus ore.
 monte procelloso Murranum miserat Anxur,
 Tritonis ~niueo te sacra, Phalante, profundo.

ut primum insigni fulsit uelamine consul,
 quamquam orbis partem uisus unoque Cupencus 535
 lumine sufficiens bellis citat improbus hastam
 et summae figit tremebundam margine parmae.
 cui consul (namque ira coquit): ' Pone, impube, quicquid
 restat in ore fero et truncata fronte relucet.'
 sic ait intorquens directo turbine robur 540
 et dirum tota tramittit cuspide lumen.
 nec leuior dextra generatus Hamilcare saeuit.
 huic cadit infelix niueis Varenus in armis,
 Meuanas Varenus, arat cui diuitis uber
 campi Fulginia et patulis Clitumnus in aruis 545
 candentis gelido perfundit flumine tauros.
 sed tristes superi, atque ingrata maxima cura
 uictima Tarpeio frustra nutrita Tonanti.
 instat Hiber leuis et leuior discurrere Maurus.
 hinc pila, hinc Libycae certant subtexere cornus 550
 densa nube polum, quantumque interiacet aequi
 ad ripas campi, tantum uibrantia condunt
 tela, nec artatis locus est in morte cadendi.
 Allius, Argyripa Daunique profectus ab aruis
 uenator, rudibus iaculis et Iapyge campum 555
 persultabat equo, mediosque inuectus in hostis,
 Apula non uana torquebat spicula dextra.
 huic horret thorax Samnitis pellibus ursae,
 et galea annosi uallatur dentibus apri.
 uerum ubi turbantem, solo ceu lustra pererret 560
 in nemore aut agitet Gargano terga ferarum,
 hinc Mago, hinc saeuus pariter uidere Maharbal,
 ut subigente fame diuersis rupibus ursi
 inuadunt trepidum gemina inter proelia taurum,
 nec partem praedae patitur furor, haud secus acer 565
 hinc atque hinc iaculo deuoluitur Allius acto:
 it stridens per utrumque latus Maurusia taxus.
 obuia tum medio sonuerunt spicula corde,
 incertumque fuit, letum cui cederet hastae.
 et iam dispersis Romana per agmina signis 570
 palantis agit ad ripas, miserabile, Poenus
 impellens trepidos fluuioque immergere certat.
 Tum Trebia infausto noua proelia gurgite fessis
 incohat ac precibus Iunonis suscitatur undas. 575
 haurit subsidens fugientum corpora tellus
 infidaque soli frustrata uoragine sorbet.
 nec niti lentoque datur conuellere limo
 mersa pedum penitus uestigia: labe tenaci
 haerent deuincti gressus, resolutaque ripa 580
 implicat aut caeca prosternit fraude paludis.
 iamque alius super atque alius per lubrica surgens
 dum sibi quisque uiam per inextricabile litus

praeripit et putri luctatur caespite, lapsi
 occumbunt seseque sua pressere ruina.
 ille celer nandi iamiamque adprendere tuta   585
 dum parat et celso conisus corpore prensat
 gramina summa manu liquidisque emergit ab undis,
 contorta ripae pendens adfigitur hasta.
 hic hostem orbatus telo complectitur ulnis
 luctantemque uado permixta morte coercet.   590
 mille simul leti facies. Ligus occidit aruis,
 sed proiecta uiri lymphis fluuiialibus ora
 sanguineum hauserunt longis singultibus amnem.
 enabat tandem medio uix gurgite pulcher
 Irpinus sociumque manus clamore uocabat,   595
 cum rapidis inlatus aquis et uulnere multo
 impulit asper equus fessumque sub aequora mersit.
 Accumula<t> clades subito conspecta per undas
 uis elephantorum turrato concita dorso.
 namque uadis rapitur praeceps, ceu proruta cautes   600
 auulsi montis, Trebiamque insueta timentem
 prae se pectore agit spumantique incubat alueo.
 explorant aduersa uiros, perque aspera duro
 nititur ad laudem uirtus interrita cliuo.
 namque inhonoratam Fibrenus perdere mortem   605
 et famae nudam impatiens ' Spectabimur,' inquit
 ' ec, Fortuna, meum condes sub gurgite letum.
 experiar, sitne in terris, domitare quod ensis
 non queat Ausonius Tyrrhenaue permeet hasta.'
 tum iacit adsurgens dextroque in lumine sistit   610
 spicula saeua ferae telumque in uulnere linqvit.
 stridore horrisono penetrantem cuspidis ictum
 belua prosequitur laceramque cruore profuso
 attollit frontem ac lapso dat terga magistro.
 tum uero inuadunt iaculis crebraque sagitta,   615
 ausi iam sperare necem, immensosque per armos
 et laterum extentus uenit atra cuspide uulnus.
 stat multa in tergo et nigranti lancea dorso,
 ac siluam ingentem concusso corpore uibrat,
 donec consumptis longo certamine telis   620
 concidit et clausit magna uada pressa ruina.
 Ecce per aduersum, quamquam tardata morantur
 uulnere membra uirum, subit implacabilis amnem
 Scipio et innumeris infestat caedibus hostem.
 corporibus clipeisque simul galeisque cadentum   625
 contegitur Trebia, et uix cernere linqvitur undas.
 Mazaeus iaculo, Gestar prosternitur ense,
 tum Pelopeus auis Cyrenes incola Thelgon.
 huic torquet rapido correptum e gurgite pilum
 et quantum longo ferri tenuata rigore   630
 procedit cuspis per hiantia transigit ora.

pulsati ligno sonuere in uulnere dentes.
 nec leto quaesita quies: turgentia membra
 Eridano Trebia, Eridanus dedit aequoris undis.
 tu quoque, Thapse, cadis, tumulo post fata negato. 635
 quid domus Hesperidum aut luci iuuere dearum,
 fuluos aurifera seruantes arbore ramos?
 Intumuit Trebia et stagnis se sustulit imis
 iamque ferox totum propellit gurgite fontem
 atque omnis torquet uires. furit unda sonoris 640
 uerticibus, sequiturque nouus cum murmure torrens.
 sensit et accensa ductor uiolentius ira
 ' Magnas, o Trebia, et meritas mihi, perfide, poenas
 exsolues:' inquit lacerum per Gallica riuus
 dispergam rura atque amnis tibi nomina demam, 645
 quoque aperis te fonte, premam, nec tangere ripas
 inlabique Pado dabitur. quaenam ista repente
 Sidonium, infelix, rabies te reddidit amnem?'
 Talia iactantem consurgens agger aquarum
 impulit atque umeros curuato gurgite pressit. 650
 arduus aduersa mole incurrentibus undis
 stat ductor clipeoque ruentem sustulit amnem.
 necnon a tergo fluctus stridente procella
 spumeus inrorat summas aspergine cristas.
 ire uadis stabilemque uetat defigere gressum 655
 subducta tellure deus, percussaue longe
 raucum saxa sonant, undaeque ad bella parentis
 excitae pugnant, et ripas perdidit amnis.
 tum madidos crinis et glauca fronde reuinctum
 attollit cum uoce caput: ' Poenae superbas 660
 insuper et nomen Trebiae delere minaris,
 o regnis inimice meis? quot corpora porto
 dextra fusa tua! clipeis galeisque uirorum,
 quos mactas, artatus iter cursumque reliqui.
 caede, uides, stagna alta rubent retroque feruntur. 665
 adde modum dextrae aut campis incumbe propinquis.'
 Haec, Venere adiuncta, tumulo spectabat ab alto
 Mulciber obscurae tectus caligine nubis,
 ingrauat ad caelum sublatis Scipio palmis:
 ' Di patrii, quorum auspiciis stat Dardana Roma, 670
 talin me leto tanta inter proelia nuper
 seruastis? fortune animam hanc excindere dextra
 indignum est uisum? redde o me, nate, periclis,
 redde hosti! liceat bellanti accersere mortem
 quam patriae fratrique probem.' tum percita dictis 675
 ingemuit Venus et rapidas derexit in amnem
 coniugis inuicti uires. agit undique flammis
 dispersus ripis ignis multosque per annos
 nutritas fluuio populatur feruidus umbras.
 uritur omne nemus, lucosque effusus in altos 680

immissis crepitat uictor Vulcanus habenis.
 iamque ambusta comas abies, iam pinus et alni,
 iam solo restans trunco dimisit in altum
 populus adsuetas ramis habitare uolucres.
 flamma uorax imo penitus de gurgite tractos 685
 absorbet latices, saeuoque urgente uapore
 siccus inarescit ripis cruor. horrida late
 scinditur in rimas et hiatu rupta dehiscit
 tellus, ac stagnis altae sedere fauillae.
 Miratur pater aeternos cessare repente 690
 Eridanus cursus, Nympharumque intima maestus
 impleuit chorus attonitis ululatibus antra.
 ter caput ambustum conantem attollere iacta
 lampade Vulcanus mersit fumantibus undis,
 ter correpta dei crines nudauit harundo. 695
 tum demum admissae uoces et uota precantis,
 orantique datum ripas seruare prioris,
 ac tandem a Trebia reuocauit Scipio fessas
 munitum in collem Graccho comitante cohortes.
 at Poenus multo fluuium ueneratus honore 700
 gramineas undis statuit socialibus aras,
 nescius heu, quanto superi maiora mouerent,
 et quos Ausoniae luctus, Trasimenne, parares.
 Boiorum nuper populos turbauerat armis
 Flaminius, facilisque uiro tum gloria belli, 705
 corde leuem atque astus inopem contundere gentem.
 sed labor haud idem Tyrio certasse tyranno.
 hunc laeuis urbi genitum ad fatalia damna
 ominibus parat imperio Saturnia fesso
 ductorem dignumque uirum ueniente ruina. 710
 inde ubi prima dies iuris, clauumque regendae
 inuasit patriae, ac sub nutu castra fuere,
 ut pelagi rudis et pontum tractare per artem
 nescius, accepit miserae si iura carinae,
 uentorum tenet ipse uicem cunctisque procellis 715
 dat iactare ratem: fertur uaga gurgite puppis
 ipsius in scopulos dextra impellente magistri++
 ergo agitur raptis praeceps exercitus armis
 Lydorum <in> populos sedemque ab origine prisci
 sacratam Corythi iunctosque a sanguine auorum 720
 Maeonios Italis permixta stirpe colonos.
 Nec regem Afrorum noscenda ad coepta moratur
 laude super tanta monitor deus. omnia somni
 condiderant aegrisque dabant obliuia curis,
 cum Iuno in stagni numen conuersa propinqui 725
 et madidae frontis crinis circumdata fronde
 populea stimulat subitis praecordia curis
 ac rumpit ducis haud spernenda uoce quietem:
 ' Oedix famae et Latio lacrimabile nomen

Hannibal, Ausoniae si te Fortuna creasset 730
 ad magnos uenture deos, cur fata tenemus?
 pelle moras. breuis est magni Fortuna fauoris.
 quantum uouisti, cum Dardana bella parenti
 iurares, fluet Ausonio tibi corpore tantum
 sanguinis, et patrias satiabis caedibus umbras. 735
 nobis persolues meritos securus honores.
 namque ego sum celsis quem cinctum montibus ambit
 Tmolo missa manus, stagnis Trasimennus opacis.'
 His agitur monitis et laetam numine pubem
 protinus aeri praiceps rapit aggere montis. 740
 horrebat glacie saxa inter lubrica summo
 piniferum caelo miscens caput Apenninus.
 condiderat nix alta trabes, et uertice celso
 canus apex stricta surgebat ad astra pruina.
 ire iubet. prior extingui labique uidetur 745
 gloria, post Alpes si stetur montibus ullis.
 scandunt praerupti nimbose cacumina saxi.
 nec superasse iugum finit mulcetue laborem:
 plana natant, putrique gelu liquentibus undis
 inuia limosa restagnant arua palude. 750
 iamque ducis nudus tanta inter inhospita uertex
 saeuitia quatitur caeli, manante per ora
 perque genas oculo. facilis spreuisse medentis
 optatum bene credit emi quocumque periculo
 bellandi tempus. non frontis parcat honori, 755
 dum ne perdat iter, non cetera membra moratur
 in pretium belli dare, si uictoria poscat,
 satque putat lucis, Capitolia cernere uictor
 qua petat atque Italum feriat qua comminus hostem.
 talia perpessi tandem inter saeua locorum 760
 optatos uenere lacus, ubi deinde per arma
 sumeret amissi numerosa piacula uisus.
 Ecce autem patres aderant Carthagine missi.
 causa uiae non parua uiris, nec laeta ferebant. 765
 mos fuit in populis, quos condidit aduena Dido,
 poscere caede deos ueniam ac flagrantibus aris
 (infandum dictu) paruos imponere natos.
 urna reducebat miserandos annua casus
 sacra Thoanteae ritusque imitata Dianae. 770
 cui fato sortique deum de more petebat
 Hannibalis prolem discors antiquitus Hannon.
 sed propior metus armati ductoris ab ira
 et magna ante oculos stabat redeuntis imago.
 asperat haec, foedata genas lacerataque crinis, 775
 atque urbem complet maestis clamoris Imilce,
 Edonis ut Pangaea super trieteride mota
 it iuga et inclusum suspirat pectore Bacchum.
 ergo inter Tyrias, facibus ceu subdita, matres

clamat: 'Io coniunx, quocumque in cardine mundi
 bella moues, huc signa refer. uiolentior hic est, 780
 hic hostis propior. tu nunc fortasse sub ipsis
 urbis Dardaniae muris uibrantia tela
 excipis intrepidus clipeo saeuamque coruscans
 lampada Tarpeis infers incendia tectis.
 interea tibi prima domus atque unica proles 785
 heu gremio in patriae Stygias raptatur ad aras.
 i nunc, Ausonios ferro populare penates
 et uetitas molire uias. i, pacta resigna
 per cunctos iurata deos. sic praemia reddit
 Carthago et talis iam nunc tibi soluit honores. 790
 quae porro haec pietas delubra aspergere tabo?
 heu primae scelerum causae mortalibus aegris,
 naturam nescire deum! iusta ite precari
 ture pio caedumque feros auertite ritus.
 mite et cognatum est homini deus. hactenus, oro, 795
 sit satis ante aras caesos uidisse iuuenos.
 aut si uelle nefas superos fixumque sedetque,
 me, me, quae genui, uestris absumite uotis.
 cur spoliare iuuat Libycas hac indole terras?
 an flendae magis Aegates et mersa profundo 800
 Punica regna forent, olim si sorte cruenta
 esset tanta mei uirtus praerepta mariti?
 haec dubios uario diuumque hominisque timore
 ad cauta inlexere patres, ipsique relictum
 abnueret sortem an superum pareret honori. 805
 tum uero trepidare metu uix compos Imilce,
 magnanimi metuens immitia corda mariti.
 His auide auditis ductor sic deinde profatur:
 ' Quid tui pro tanto non impar munere soluat
 Hannibal aequatus superis? quae praemia digna 810
 inueniam, Carthago parens? noctemque diemque
 arma feram, templisque tuis hinc plurima faxo
 hostia ab Ausonio ueniat generosa Quirino.
 at puer armorum et belli seruabitur heres.
 spes, o nate, meae Tyriarumque unica rerum, 815
 Hesperia minitante, salus, terraque fretoque
 certare Aeneadis dum stabit uita memento.
 perge (patent Alpes) nostroque incumbe labori.
 uos quoque, di patrii, quorum delubra piantur
 caedibus atque coli gaudent formidine matrum, 820
 huc laetos uultus totasque aduertite mentes.
 namque paro sacra et maioris molior aras.
 tu, Mago, aduersi conside in uertice montis,
 tu laeuos propior collis accede, Choaspe,
 ad claustra et fauces ducat per opaca Sychaeus. 825
 ast ego te, Trasimenne, uago cum milite praeceps
 lustrabo et superis quaeram libamina belli.

namque haud parua deus promissis spondet apertis,
quae spectata, uiri, patriam referatis in urbem.'

Liber V

Ceperat Etruscos occulto milite colles
Sidonius ductor perque alta silentia noctis
siluarum anfractus caecis insederat armis.
at parte e laeua restagnans gurgite uasto
effigiem in pelagi lacus umectabat inertis 5
et late multo foedabat proxima limo.
quae uada Faunigenae regnata antiquitus Arno
nunc uolente die Trasimenni nomina seruant.
Lydius huic genitor, <T>moli decus, aequore longo
Maeoniam quondam in Latias aduexerat oras 10
Tyrrhenus pubem dederatque uocabula terris.
isque insueta tubae monstrauit murmura primus
gentibus et bellis ignaua silentia rupit,
nec modicus uoti natum ad maiora fouebat.
uerum ardens puero castumque exuta pudorem 15
(nam forma certare deis, Trasimenne, ualeres)
litore correptum stagnis demisit Agylle,
flore capi iuuenem primaeano lubrica mentem
nympha nec Idalia lenta incaluisse sagitta.
solatae uiridi penitus fouere sub antro 20
Naides amplexus undosaque regna trementem.
hinc dotale lacus nomen, lateque Hymenaeo
conscia lasciuo Trasimennus dicitur unda.
Et iam curriculo nigram nox roscida metam
stringebat, nec se thalamis Tithonia coniunx 25
protulerat stabatque nitens in limine primo,
cum minus abnuerit noctem desisse uiator
quam coepisse diem: consul carpebat iniquas,
praegrediens signa ipsa, uias, omnisque ruebat
mixtus eques nec discretis leuia arma manipulis 30
insertique globo pedites, et inutile Marti
lixarum uulgus praesago cuncta tumultu
implere, et pugnam fugientum more petebant.
tum super ipse lacus densam caligine caeca
exhalans nebulam late corruperat omnem 35
prospectum miseris, atque atrae noctis amictu
squalebat pressum picea inter nubila caelum.
nec Poenum liquere doli: sedet ense reposto
abditus et nullis properantem occursibus arcet.
ire datur, longeque patet ceu pace quieta 40
incustoditum, mox inremeabile, litus.
namque sub angustas artato limite fauces
in fraudem ducebat iter, geminumque receptis
exitium, hinc rupes, hinc undae claustra premebant.

at tur<m>a umbroso seruabat uertice montis 45
 hostilem ingressum, refugos habitura sub ictu:
 haud secus ac uitreas sollers piscator ad undas,
 ore leuem patulo texens de uimine nassam,
 cautius interiora ligat mediamque per aluum
 sensim fastigans compressa cacumina nectit 50
 ac fraude artati remeare foraminis arcet
 introitu facilem quem traxit ab aequore piscem.
 Ocius interea propelli signa iubebat
 excussus consul fatorum turbine mentem,
 donec flammiferum tollentes aequore currum 55
 solis equi sparsere diem. iamque orbe renato
 diluerat nebulas Titan, sensimque fluebat
 caligo in terras nitido resoluta sereno.
 tunc ales, priscum populis de more Latinis
 auspiciu cum bella parant mentesque deorum 60
 explorant super euentu, ceu praescia luctus
 damnauit uesci planctuque alimenta refugit.
 nec rauco taurus cessauit flebile ad aras
 immugire sono pressamque ad colla bipennem
 incerta ceruice ferens altaria liquit. 65
 signa etiam effusa certant dum uellere mole,
 taeter humo lacera nitentum erupit in ora
 exultans cruor, et caedis documenta futurae
 ipsa parens miseris gremio dedit atra cruento.
 ac super haec diuum genitor terrasque fretumque 70
 concutiens tonitru Cyclopu rapta caminis
 fulmina Tyrrhenas Trasimenni torsit in undas,
 ictusque aetheria per stagna patentia flamma
 fumauit lacus atque arserunt fluctibus ignes.
 heu uani monitus frustra morantia Parcas 75
 prodigia! heu fati superi certare minores!
 atque hic, egregius linguae nomenque superbum,
 Coruinus, Phoebea sedet cui casside fulua
 ostentans ales proauitae insignia pugnae,
 plenus et ipse deum, et sociu terrente pauore 80
 immiscet precibus monita atque his uocibus inquit:
 'Iliacas per te flammis Tarpeiaque saxa,
 per patrios, consul, muros suspensaue nostrae
 euentu pugnae natoru pignora, cedas
 oramus superis tempusque ad proelia dextrum 85
 opperiare. dabunt idem camposque diemque
 pugnandi: tantu ne dedignare secundos
 expectare deos. cum fulserit hora, cruentam
 quae stragem Libyae portet, tum signa sequentur
 nulla uulsa manu, uescique interritus ales 90
 gaudebit, nullosque uomet pia terra cruores.
 an te praestantem belli fugit, improba quantum
 hoc possit Fortuna loco? sedet obuius hostis

aduersa fronte, at circa nemorosa minantur
 insidias iuga, nec laeua stagnantibus undis 95
 effugium patet, et tenui stant tramite fauces.
 si certare dolis et bellum ducere cordi est,
 interea rapidis aderit Seruilius armis,
 cui par imperium et uires legionibus aequae.
 bellandum est astu. leuior laus in duce dextrae.' 100

Talia Coruinus, primoresque addere passim
 orantum uerba, et diuisus quisque timori<s>
 nunc superos, ne Flamin<i>o, nunc deinde precari
 Flaminium, ne caelicolis contendere perstet.
 acrius hoc accensa ducis surrexerat ira, 105
 auditoque furens socias non defore uires
 ' Siine nos' inquit 'Boiorum in bella ruentis
 spectastis, cum tanta lues uulguisque tremendum
 ingrueret, rupesque iterum Tarpeia paueret?
 quas ego tunc animas dextra, quae corpora fudi, 110
 irata tellure sata et uix uulnere uitam
 reddentis uno! iacuere ingentia membra
 per campos magnisque premunt nunc ossibus arua.
 scilicet has sera ad laudes Seruilius arma
 adiungat, nisi diuiso uicisse triumpho 115
 ut nequeam et decoris contentus parte quiescam?
 quippe monent superi. similes ne fingite uobis,
 classica qui tremitis, diuos. sat magnus in hostem
 augur adest ensis, pulchrumque et milite dignum
 auspiciu Latio quod in armis dextera praestat. 120
 an, Coruine, sedet, clausum se consul inertis
 ut teneat uallo, Poenus nunc occupet altos
 Arreti muros, Corythi nunc diruat arcem,
 hinc Clusina petat, postremo ad moenia Romae
 inlaesus contendat iter? deforme sub armis 125
 uana superstitio est: dea sola in pectore Virtus
 bellantum uiget. umbrarum me noctibus atris
 agmina circumstant, Trebiae qui gurgite quique
 Eridani uoluuntur aquis, inhumata iuuentus.'
 Nec mora. iam medio coetu signisque sub ipsis 130
 postrema aptabat nulli exorabilis arma.
 aere atque aequorei tergo flauente iuuentis
 cassis erat munita uiro, cui uertice surgens
 triplex crista iubas effundit crine Suebo:
 Scylla super fracti contorquens pondera remi 135
 instabat saeuosque canum pandebat hiatus,
 nobile Gargeni spoliu, quod rege superbus
 Boiorum caeso capiti inlacerabile uictor
 aptarat pugnasque decus portabat in omnis.
 lorica induitur: tortos huic nexilis hamos 140
 ferro squama rudi permixtoque asperat auro.
 tum clipeu capit, aspersu quem caedibus olim

Celticus ornarat cruor, umentique sub antro
 ceu fetum lupa permulcens puerilia membra
 ingentem Assaraci caelo nutribat alumnum. 145
 hinc ensem lateri dextraeque accommodat hastam.
 stat sonipes uexatque ferox umentia frena,
 Caucas<e>am instratus uirgato corpore tigrim.
 inde exceptus equo, qua dant angusta uiarum,
 nunc hos, nunc illos adit atque hortatibus implet: 150
 ' Vstrum opus est uestrumque decus suffixa per urbem
 Poeni ferre ducis spectanda parentibus ora.
 unum hoc pro cunctis sat erit caput. aspera quisque
 hortamenta sibi referat: "Meus, heu! meus atris
 Ticini frater ripis iacet," "At meus alta 155
 metitur stagna Eridani sine funere natus."
 haec sibi quisque; sed, est uestrum cui nulla doloris
 priuati rabies, is uero ingentia sumat
 e medio, fodiant quae magnas pectus in iras,
 perfractas Alpes passamque infanda Saguntum, 160
 quosque nefas uetiti transcendere nomen Hiberi,
 tangere iam Thybrim. nam dum nos augur et extis
 quaesitae fibrae uanusque moratur haruspex,
 solum iam superest Tarpeio imponere castra.'
 Turbidus haec, uisoque artis in milibus atras 165
 bellatore iubas aptante ' EstOrfite, munus,
 est' ait 'hoc certare tuum, quis opima uolenti
 dona Ioui portet feretro suspensa cruento.
 nam cur haec alia pariat gloria dextra?'
 hinc praeuectus equo, postquam inter proelia notam 170
 accepit uocem, 'Procul hinc te Martius,' inquit
 ' Murne, ostendit clamor, uideoque furentem
 iam Tyria te caede. uenit laus quanta! sed, oro,
 haec angusta loci ferro patefacta relaxa.'
 tum Soracte satum, praestantem corpore et armis, 175
 Aequanum noscens, patrio cui ritus in aruo,
 cum pius Arcitenens accensis gaudet aceruis,
 exta ter innocuos laetum portare per ignes,
 ' Si in Apollinea semper uestigia pruna
 inuiolata teras uictorque uaporis ad aras 180
 dona serenato referas sollempnia Phoebo:
 concipe' i ' dignumactis, Aequane, furorem
 uulneribusque tuis. socio te caedis et irae
 non ego Marmaridum mediam penetrare phalangem
 Cinyphiaeque globos dubitarim inrumpere turmae.' 185
 Nec iam ultra monitus et uerba morantia Martem
 ferre ualet: longo Aeneadis quod flebitur aeuo
 increpuere simul feralia classica signum,
 ac tuba terrificis fregit stridoribus auras.
 heu dolor, heu lacrimae nec post tot saecula serae! 190
 horresco ut pendente malo, ceu ductor ad arma

exciret Tyrius. latebrosis collibus Astur
 et Libys et torta Baliaris saeuus habena
 erumpunt multusque Maces Garamasque Nomasque,
 tum, quo non alius uenalem in proelia dextram 195
 ocior attulerit conductaque bella probarit,
 Cantaber et galeae contempto tegmine Vasco.
 hinc pariter rupes, lacus hinc, hinc arma simulque
 consona uox urget, signum clamore uicissim
 per collis Tyria circumfundente corona. 200
 Auertere dei uultus fatoque dederunt
 maiori non sponte locum; stupet ipse tyranni
 fortunam Libyci Mauors, disiectaque crinem
 inlacrimat Venus, et Delum peruectus Apollo
 tristem maerenti solatur pectine luctum. 205
 sola Apennini residens in uertice diras
 expectat caedes immiti pectore Iuno.
 Primae Picentum, rupto ceu turbine fusa
 agmina et Hannibalem ruere ut uidere, cohortes
 inuadunt ultro et poenas pro morte futura, 210
 turbato uictore, petunt accensa iuuentus,
 et uelut erepto metuendi libera caelo
 manibus ipsa suis praesumpta piacula mittit.
 funditur unanimo nisu et concordibus ausis
 pilorum in Poenos nimbus, fixosque repulsi 215
 summittunt clipeos curuato pondere teli.
 acrius hoc rursus Libys (et praesentia saeui
 extimulat ducis) hortantes se quisque uicissim
 incumbunt pressoque impellunt pectore pectus.
 Ipsa, facem quatiens ac flauam sanguine multo 220
 sparsa comam, medias acies Bellona pererrat.
 stridit Tartarae nigro sub pectore diuae
 letiferum murmur, feralique horrida cantu
 bucina lymphatas agit in certamina mentes.
 his iras aduersa fouent crudusque ruente 225
 fortuna stimulus spem proiecisse salutis:
 hos dexter deus et laeto Victoria uultu
 adridens acuit, Martisque fauore fruuntur.
 Abreptus pulchro caedum Lateranus amore
 dum sequitur dextram, in medios penetrauerat hostis. 230
 quem postquam florens aequali Lentulus aeuo
 conspexit nimium pugnae nimiumque cruoris
 infestas inter non aequo Marte cateruas
 fata irritantem, nisu se concitat acri
 immitemque Bagam, qui iam uicina ferebat 235
 uulnera pugnantis tergo, uelocior hasta
 occupat et socium duris se casibus addit.
 tunc alacres arma adglomerant geminaque corusci
 fronte micant: paribus fulgent capita ardua cristis.
 actus in aduersos casu (namque obuia ferre 240

arma quis auderet, nisi quem deus ima colentum
 damnasset Stygiae nocti?) prae fracta gerebat
 Syrticus excelso decurrens robora monte
 et quatiens acer nodosi pondera rami
 flagrabat geminae nequiquam caedis amore: 245
 ' Non hi Aegates infidaque litora nautis,
 o iuuenes, motumque nouis sine Marte procellis
 fortunam bello pelagus dabit. aequoris olim
 uictores, media sit qualis, discite, terra
 bellator Libys, et meliori cedite regnis.' 250
 ac simul infesto Lateranum pondere truncae
 arboris urgebat iungens conuicia pugnae.
 Lentulus huic frendens ira: ' Æasimennus in altos
 ascendet citius collis, quam sanguine roret
 iste pio ramus,' subsidensque ilia nisu 255
 conantis suspensa fodit. tum feruidus atro
 pulmone exundat per hiantia uiscera sanguis.
 Nec minus accensis in mutua funera dextris
 parte alia campi saeuit furor. altus Iertes
 obtruncat Nerium. Rullo ditissimus arui 260
 occumbis, generose Volunx, nec clausa repostis
 pondera thesauris patrio nec regia quondam
 praefulgens ebore et possessa mapalia soli
 profuerunt. quid rapta iuuant, quid gentibus auri
 numquam extincta sitis? modo quem Fortuna fouendo 265
 congestis opibus donisque refersit opimis,
 nudum Tartarea portabit nauita cumba.
 Iuxta bellator iuuenilibus Appius ausis
 pandebat campum caede atque, ubi plurima uirtus
 nullique aspirare uigor, decus inde petebat. 270
 obuius huic Atlans, Atlans a litore Hiberno,
 nequiquam extremae longinquus cultor harenae,
 impetit os hasta, leuiterque e corpore summo
 degustat cuspis generosum extrema cruorem.
 intonuere minae, uiolentaque lumina flammis 275
 exarsere nouis. furit et diffulminat omnem
 obstantum turbam; at clausum sub casside uulnus
 Martia commendat mananti sanguine membra.
 tum uero aspiceres pauitantem et condere semet
 nitentem sociis iuuenem, ceu tigride cerua 280
 Hyrcana cum pressa tremit, uel territa pennas
 colligit accipitrem cernens in nube columba,
 aut dumis subit, albenti si sensit in aethra
 librantem nisus aquilam, lepus. ora citato
 ense ferit, tum colla uiri dextramque micantem 285
 demetit ac mutat successu saeuior hostem.
 Stabat fulgentem portans in bella bipennem
 Cinyphius socerique miser Magonis inire
 optabat pugnam ante oculos spe laudis Isalcas,

Sidonia tumidus sponsa uanoque superbus 290
 foedere promissae post Dardana proelia taedae.
 huic immittit atrox uiolentas Appius iras
 conantique grauem fronti librare securim
 altior insurgens galeam super exigit ictum.
 at fragilis ualido conamine soluitur ensis 295
 aere in Cinyphio, nec dispar sortis Isalcas
 umbonem incerto detersit futilis ictu.
 tum quod humo haud umquam ualisset uellere saxum,
 ni uires trux ira daret, contorquet anhelans
 Appius et lapsu resupino in terga cadentem 300
 mole premit scopuli perfractisque ossibus urget.
 uidit coniuncto miscens certamina campo
 labentem socer, et lacrimae sub casside fusae
 cum gemitu, rapidusque ruit: data foedera nuper
 accendunt animos expectatique nepotes. 305
 iamque aderat clipeumque uiri atque immania membra
 lustrabat uisu, propiorque a fronte coruscae
 lux galeae saeuas paulum tardauerat iras.
 haud secus, e specula praeceps delatus opaca,
 subsidens campo summissos contrahit artus, 310
 cum uicina trucis conspexit cornua tauri,
 quamuis longa fames stimulet, leo: nunc ferus alta
 surgentis ceruice toros, nunc torua sub hirta
 lumina miratur fronte ac iam signa mouentem
 et sparsa pugnas meditantem spectat harena. 315
 hic prior intorquens telum sic Appius infit:
 ' Siqua tibi pietas, ictum ne desere foedus
 et generum comitare socer.' ~~q~~ tegmina uelox
 tunc aerisque moras laeuo stetit hasta lacerto.
 at contra non dicta Libys, sed feruidus hastam 320
 perlibrat, magni donum memorabile fratris,
 caeso quam uictor sub moenibus ille Sagunti
 abstulerat Durio ac spectatae nobile pugnae
 germano dederat portare in proelia pignus.
 telum ingens perque arma uiri perque ora, doloris 325
 adiutum nisu, letalem pertulit ictum,
 exanguesque uiri conantis uellere ferrum
 in uulnus cecidere manus. iacet aequore nomen
 clarum Maeonio atque Italiae pars magna ruinae
 Appius. intremuere lacus, corpusque refugit 330
 contractis Trasimennus aquis: telum ore cruento
 expirans premit atque admorsae immurmurat hastae.
 Nec fati melior Mamercus corpore toto
 exsoluit poenas nulli non saucius hosti.
 namque per aduersos, qua Lusitana ciebat 335
 pugnas dira manus, raptum cum sanguine caesi
 signiferi magna uexillum mole ferebat
 et trepida infelix reuocabat signa suorum.

sed furiata cohors ausisque accensa superbis
 quodcumque ipsa manu gestabat missile, quicquid 340
 praebebat tellus sparsis uix peruia telis
 iniicit pariter, pluresque in corpore nullum
 inuenere locum perfossis ossibus hastae.
 Aduolat interea fraterni uulneris ira
 turbatus Libyae ductor, uisoque cruore, 345
 num lateri cuspis, num toto pondere telum
 sedisset, fratremque amens sociosque rogabat.
 utque metum leti procul et leuiora pauore
 cognouit, proprio tectum gestamine praeceps
 ex acie rapit et tutis a turbine pugnae 350
 constituit castris. medicas hinc ocuis artes
 et senioris opem Synhali uocat. unguere uulnus
 herbarum hic sucis ferrumque e corpore cantu
 exigere et somnum tacto misisse chelydro
 anteibat cunctos, nomenque erat inde per urbes 355
 perque Paraetoniae celebratum litora Syrtis.
 ipse olim antiquo primum Garamanticus Hammon
 scire pater dederat Synhalo morsusque ferarum
 telorumque grauis ictus sedare medendo.
 atque is deinde suo moriens caelestia dona 360
 monstrauit nato, natusque heredis honori
 tramisit patrias artis. quem deinde secutus
 haud leuior fama Synhalus Garamantica sollers
 monstrata augebat studio multaque uetustum
 Hammonis comitem numerabat imagine patrem. 365
 tum proauita ferens leni medicamina dextra
 ocuis, intortos de more astrictus amictus,
 mulcebat lympham purgatum sanguine uulnus.
 at Mago, exuuias secum caesique uolutans
 hostis mente necem, fraternas pectore curas 370
 pellebat dictis et casum laude leuabat:
 ' Prae metu, germane. meis medicamina nulla
 aduersis maiora feres: iacet Appius hasta
 ad manis pulsus nostra. si uita relinquat,
 sat nobis actum est: sequar hostem laetus ad umbras.' 375
 Quae dum turbatos auertunt aequore campi
 ductores ualloque tenent, ex agmine Poenum
 cedentem consul tumulo speculatus ab alto
 atque atram belli castris se condere nubem,
 turbidus extemplo trepidantis milite maesto 380
 inuadit cuneos subitoque pauore relaxat
 iam rarescentis acies. tum uoce feroci
 postulat eum ac mediae ruit in certamina uallis.
 sic ubi torrentem crepitanti grandine nimbum
 inlidit terris molitus Iuppiter altas 385
 fulmine nunc Alpes, nunc mixta Ceraunia caelo,
 intremuere simul tellus et pontus et aether,

ipsaque commoto quatiuntur Tartara mundo.
 incidit attonitis inopino turbine Poenis
 haud secus improuisa lues, gelidusque sub ossa   390
 peruasit miseris conspecti consulis horror.
 it medius ferroque ruens densissima latum
 pandit iter. clamor uario discrimine uocum
 fert belli rabiem ad superos et sidera pulsat,
 ceu pater Oceanus cum saeua Tethye Calpen   395
 Herculeam ferit atque exesa in uiscera montis
 contortum pelagus latrantibus ingerit undis:
 dant gemitum scopuli, fractasque in rupibus undas
 audit Tartessos latis disterrina terris,
 audit non paruo diuisus gurgite Lixus.   400
     Ante omnis iaculo tacitas fallente per auras
 occumbit Bogus, infaustum qui primus ad amnem
 Ticini rapidam in Rutulos contorserat hastam.
 ille sibi longam Clotho turbamque nepotum
 crediderat uanis deceptus in alite signis.   405
 sed non augurio Parcarum impellere metas
 concessum cuiquam: ruit inter tela cruentis
 suspiciens oculis caelum superosque reposcit
 tempora promissae media iam morte senectae.
 nec Bagaso exultare datum <a>ut impune relictum   410
 consulis ante oculos uita spoliasset Libonem.
 laurigeris decus illud auis nauaque iuuenta
 florebat, sed Massylus succiderat ensis
 pubescente caput mala, properoque uirentis
 delerat leto bellator barbarus annos.   415
 Flaminium implorasse tamen iam morte suprema
 haud frustra fuit. auulsa est nam protinus hosti
 ore simul ceruix: iuuat punire feroci
 uictorem exemplo <et> monstratum reddere letum.
     Quis deus, o Musae, paribus tot funera uerbis   420
 euoluat, tantisque umbris in carmine digna
 quis lamenta ferat? certantis laude cadendi
 primaueos iuuenes mortisque in limine cruda
 facta uirum et fixis rabiem sub pectore telis?
 sternitur alternus uastis concursibus hostis,   425
 nec spoliare uacat praedaeque aduertere mentem.
 urget amor caedum, clausis dum detinet hostem
 fraternum castris uulnus, funditque ruitque
 nunc iaculis, nunc ense, modo inter milia consul
 bellantum conspectus equo, modo Marte feroci   430
 ante aquilas et signa pedes. fluit impia riuis
 sanguineis uallis, tumulique et concaua saxa
 armorum sonitus flatusque imitantur equorum.
     Miscibat campum, membrorum in proelia portans
 celsius humano robur, uisusque pauentis   435
 mole gigantei uertebat corporis alas

Othrys Marmarides: lati super agmen utrumque
 ingens tollebant umeri caput, hirtaque toruae
 frontis caesaries et crinibus aemula barba
 umbrabat rictus; squalore hinc hispida diro 440
 et uillosa feris horrebant pectora saetis.
 aspirare uiro propioremque addere Martem
 haud ausum cuiquam. laxo ceu belua campo
 incessebatur tutis ex agmine telis.
 tandem uesanos palantum in terga ferenti 445
 cum fremitu uultus tacita per nubila penna
 intrauit toruum Gortynia lumen harundo
 auertitque uirum. fugientis ad agmina consul
 intorquet tergo iaculum, quod tegmine nudas
 inrupit costas hirtoque a pectore primum 450
 mucronem ostendit. rapidus conuellere temptat
 qua nasci ferrum fulgenti cuspe cernit,
 donec abundanter defuso sanguine late
 procubuit moriens et telum uulnere pressit.
 spiritus exundans uicinum puluere moto 455
 perflauit campum et nubem dispersit in auras.
 Nec minor interea tumulis siluisque fremebat
 diuersis Mauors, uariaque per ardua pugna
 et saxa et dum rorantes caede nitebant.
 exitium trepidis letique et stragis acerbae 460
 causa Sychaeus erat. Murranum ille eminus hasta
 perculerat, quo non alius, cum bella silerent,
 dulcius Oeagrios pulsabat pectine neruos.
 occubuit silua in magna patriosque sub ipso
 quaesiuit montis leto ac felicia Baccho 465
 Aequana et Zephyro Surrentum molle salubri.
 addiderat misero comitem pugnaeque ferocis
 gaudebat tristi uictor nouitate Sychaeus.
 palantis nam dum sequitur, peruaserat altam
 in siluam et priscae reclinis ab ictibus ulmi 470
 terga tuebatur trunco frustra relictos
 Taurus comites suprema uoce ciebat.
 transegit iuuenem ac perfossis incita membris
 haesit in opposito cuspis Sidonia ligno.
 Quid uobis, quaenam ira deum, uel mente sinistra 475
 quae sedit formido, uiri? qui Marte relicto
 ramorum quaesistis opem. non aequus in artis
 nimirum rebus suasor metus. arguit asper
 exitus euentu prauis consulta timoris.
 annosa excelsos tendebat in aethera ramos 480
 aesculus, umbrosum magnas super ardua siluas
 nubibus insertans altis caput, instar (aperto
 si staret campo) nemoris, lateque tenebat
 frondosi nigra tellurem roboris umbra.
 par iuxta quercus longum molita per aeuum 485

uertice canenti proferre sub astra cacumen
 diffusas patulo laxabat stipite frondes
 umbrabatque coma summi fastigia montis.
 huc Hennaëa cohors, Triquetris quam miserat oris
 rex, Arethusa, tuus, defendere nescia morti   490
 dedecus et mentem nimio mutata pauore
 certatim sese tulit ascendensque uicissim
 pressit nutantis incerto pondere ramos.
 mox alius super atque alius consistere tuto
 dum certant, pars excussi (nam fragmine putri   495
 ramorum et senio male fida fefellerat arbor),
 pars trepidi celso inter tela cacumine pendent.
 turbatos una properans consumere peste
 corripit aeratam iam dudum in bella bipennem,
 deposito clipeo mutatus tela, Sychaeus.   500
 incumbunt sociae dextrae, magnoque fragore
 pulsa gemit crebris succumbens ictibus arbor.
 fluctuat infelix concusso stipite turba,
 ceu, Zephyrus quatit antiquos ubi flamine lucos,
 fronde super tremuli uix tota cacuminis haerens   505
 iactatur nido pariter nutante uolucris.
 procubuit tandem multa deuicta securi
 suffugium infelix miseris et inhospita quercus
 elisitque uirum spatiosa membra ruina.
     Inde aliae cladum facies. contermina taedis   510
 conlucet rapidoque inuoluitur aesculus igni.
 iamque inter frondes arenti robore gliscens
 uerticibus saeuus torquet Vulcanus anhelos
 cum feruore globos flammarum et <c>ulmina torret.
 nec tela interea cessant. semusta gementum   515
 atque amplexa cadunt ardentis corpora ramos.
     Haec inter miseranda uirum certamina consul
 ecce aderat uoluens iram exitiumque Sychaeo.
 at iuuenis dubio tantae discrimine pugnae
 occupat euentum telo temptare priorem.   520
 cui medio leuiter clipeo stetit aeris in ora
 cuspis et oppositas uetita est tramittere crates.
 sed non et consul misso concredere telo
 fortunam optatae caedis parat, at latus ense
 haurit: nec crudae tardarunt tegmina parmae.   525
 labitur infelix atque adpetit ore cruento
 tellurem expirans. tum diffundente per artus
 frigore se Stygio manantem in uiscera mortem
 accipit et longo componit lumina somno.
     Atque ea dum uariis permixtus tristia Mauors   530
 casibus alternat, iam castris Mago relictis,
 iam Libyae ductor properantia signa citato
 raptabant cursu et cessata reponere haebant
 tempora caede uirum ac multo pensare cruore.

it globus intorquens nigranti turbine nubem 535
 pulueris, et surgit sublatis campus harenis,
 quaque ferens gressum flectit uestigia ductor,
 undanti circum tempestas acta procella
 uoluitur atque altos operit caligine montis.
 occubuere femur Fontanus, Buta canorum 540
 transfixi guttur, pressoque e uulnere cuspis
 prospexit terga. hunc tristes luxere Fregellae
 multiplicem proauis, hunc mater Anagnia fleuit.
 haud dispar fortuna tibi, Laeuine, sed auso
 non eadem. neque enim Tyrio concurrere regi 545
 temptas, sed lectus par ad certamen Ithemon
 Autololum moderator erat; quem poplite caeso
 dum spoliat, grauis immiti cum turbine costas
 fraxinus inrupit, conlapsaque membra sub ictu
 hoste super fuso subita cecidere ruina. 550
 [Nec Sidicina cohors defit. Viriasius armat
 mille uiros, nulli uictus uel ponere castra
 uel iunxisse ratem duroque resoluere muros
 ariete et in turrim subitos immittere pontis.]
 * 554a
 Quem postquam Libyae ductor uirtute feroci
 exultare uidet (namque illi uulnere praeceps
 terga dabat leuibus diffisus Arauricus armis),
 acrius hoc, pulchro Mauorte accensus in iram
 et dignum sese ratus in certamina saeuo
 comminus ire uiro, referenti e corpore telum 560
 aduolat et fodiens pectus: ' ludande laborum,
 quisquis es, haud alia decuit te occumbere dextra.
 ad manis leti perfer decus. Itala gentis
 ni tibi origo foret, uita donatus abires.'
 hinc Fadum petit et ueterem bellare Labicum, 565
 cui Siculis quondam terris congressus Hamilcar
 clarum spectato dederat certamine nomen.
 immemor annorum seniumque oblitus in arma
 ille quidem cruda mente et uiridissimus irae
 ibat, sed uani frigentem in Marte senectam 570
 prodebant ictus: stipula crepitabat inani
 ignis iners cassamque dabat sine robore flammam.
 quem postquam accepit patrio monstrante superbum
 armigero Poenum ductor, 'Certamina primae
 hic lue nunc' inquit ' pugna te notus Hamilcar 575
 hac trahit ad manis dextra.' tum librat ab aure
 intorquens iaculum et uersantem in uulnere sese
 transigit. extracta foedauit cuspide sanguis
 canitiem et longos finiuit morte labores.
 nec minus Herminium primis obruncat in armis, 580
 adsuetum, Trasimenne, tuos praedantibus hamis
 exhaurire lacus patriaeque alimenta senectae

ducere suspenso per stagna iacentia lino.
 interea exanimem maesti super arma Sychaeum
 portabant Poeni corpusque in castra ferebant. 585
 quos ubi conspexit tristi clamore ruentis
 ductor, praesago percussus pectora luctu,
 ' Quisnam' inquit ' dolo socii, quemue ira deorum
 eripuit nobis? num te, dulcedine laudis
 flagrantem et nimio primi Mauortis amore 590
 atra, Sychaeae, dies properato funere carpsit?'
 utque dato gemitu lacrimae adsensere ferentum
 et dictus pariter caedis maerentibus auctor,
 ' Cæro' ai' duerso pulchrum sub pectore uulnus
 cuspidis Iliacae. dignus Carthagine, dignus 595
 Hasdrubale ad manis ibis, nec te optima mater
 dissimilem lugebit auis, Stygiaue sub umbra
 degenerem cernens noster uitabit Hamilcar.
 at mihi Flaminius, tam maesti causa doloris,
 morte sua minuat luctus. haec pompa sequetur 600
 exequias, seroque emptum uolet impia Roma
 non uiolasse mei corpus mucrone Sychaei.'
 Sic memorans torquet fumantem ex ore uaporem,
 iraque anhelatum proturbat pectore murmur,
 ut multo accensis feruore exuberat undis 605
 clausus ubi exusto liquor indignatur aeno.
 tum praeceps ruit in medios solumque fatigat
 Flaminium incessens. nec dicto segnus ille
 bella capessebat, propiorque insurgere Mauors
 coeperat, et campo iunctus iam stabat uterque, 610
 cum subitus per saxa fragor, motique repente,
 horrendum, colles et summa cacumina totis
 intremuere iugis. nutant in uertice siluae
 pinifero fractaeque ruunt super agmina rupes.
 immugit penitus conuulsis ima cauernis 615
 dissiliens tellus nec paruos rumpit hiatus,
 atque umbras late Stygias immensa uorago
 faucibus ostendit patulis, manesque profundi
 antiquum expauere diem. lacus ater in altos
 sublatus montis et sede excussus auita 620
 lauit Tyrrhenas ignota aspergine siluas.
 iamque eadem populos magnorumque oppida regum
 tempestas et dira lues strauitque tulitque.
 ac super haec reflui pugnarunt montibus amnes,
 et retro fluctus torsit mare. monte relicto 625
 Apenninicolae fugere ad litora Fauni.
 pugnabat tamen (heu belli uecordia!) miles,
 iactatus titubante solo, tremebundaque tela,
 subducta tellure ruens, torquebat in hostem,
 donec pulsa uagos cursus ad litora uertit 630
 mentis inops stagnisque inlata est Daunia pubes.

quis consul terga increpitans (nam turbine motae
ablatus terrae inciderat): 'Quid deinde, quid, oro,
restat, io, profugis? uos en ad moenia Romae
ducitis Hannibalem, uos in Tarpeia Tonantis 635
tectata faces ferrumque datis. sta, miles, et acris
disce ex me pugnare, uel si pugnare negatum,
disce mori. dabit exemplum non uile futuris
Flaminius. ne terga Libys, ne Cantaber umquam
consulis aspiciat. solus, si tanta libido 640
est uobis rabiesque fugae, tela omnia solus
pectore consumo et moriens fugiente per auras
hac anima uestras reuocabo ad proelia dextras.'

Dumque ea commemorat densosque obit obuius hostis,
aduolat ora ferus mentemque Ducarius. acri 645
nomen erat gentile uiro, fuisque cateruis
Boiorum quondam patriis antiqua gerebat
uulnera barbaricae mentis, noscensque superbi
uictoris uultus 'Tunc' inquit 'animus ille
Boiorum terror? libet hoc cognoscere telo, 650
corporis an tanti manet de uulnere sanguis.
nec uos paeniteat, populares, fortibus umbris
hoc mactare caput: nostros hic curribus egit
insistens uictos alta ad Capitolia patres.
ultrix hora uocat.' priter tunc undique fuis 655
obruitur telis, nimboque ruente per auras
contectus nulli dextra iactare reliquit
Flaminium cecidisse sua. nec pugna perempto
ulterior ductore fuit. namque agmine denso
primores iuuenum, laeua ob discrimina Martis 660
infensi superis dextrisque et cernere Poenum
uictorem plus morte rati, super ocuis omnes
membra ducis stratosque artus certamine magno
telaque corporaque et non fausto Marte cruentas
iniecere manus. sic densi caedis aceruo 665
ceu tumulo texere uirum. tum, strage per undas
per siluas sparsa perque altam sanguine uallem,
in medias fratre inuectus comitante cateruas
caesorum iuuenum Poenus 'Quae uulnera cernis,
quas mortes!' inquit 'reppit omnis dextera ferrum, 670
armatusque iacet seruans certamina miles.
hos, en, hos obitus nostrae spectate cohortes!
fronte minae durant, et stant in uultibus irae.
et uereor, ne, quae tanta creat indole tellus
magnanimos fecunda uiros, huic fata dicarint 675
imperium, atque ipsis deuincat cladibus orbem.'

Sic fatus cessit nocti; finemque dedere
caedibus infusae subducto sole tenebrae.

Liber VI

Iam, Tartessiaco quos soluerat aequore Titan
in noctem diffusus, equos iungebat Eois
litoribus, primique nouo Phaethonte relecti
Seres lanigeris repetebant uellera lucis,
et foeda ante oculos strages, propiusque patebat 5
insani Mauortis opus: simul arma uirique
ac mixtus sonipes dextraeque in uulnere caesi
haerentes hostis, passim clipeique iubaeque
atque artus trunci capitum fractusque iacebat
ossibus in duris ensis. nec cernere deerat 10
frustra seminecum quaerentia lumina caelum.
tum spumans sanie lacus et fluitantia summo
aeternum tumulis orbata cadauera ponto.

Nec tamen aduersis ruerat tota Itala uirtus.
Bruttius ingenti miserandae caedis aceruo, 15
non aequum ostentans confosso corpore Martem,
extulerat uix triste caput truncosque trahebat
per stragem neruis interlabentibus artus,
tenuis opum, non patre nitens linguaue, sed asper
ense, nec e Volsca quisquam uir gente redemit 20
plus aevi nec<e> magnanima. puer addere sese
pubescente gena castris optarat et acri
Flaminio spectatus erat, cum Celtica uictor
obrueret bello diuis melioribus arma.
inde honor ac sacrae custodia Marte sub omni 25
alitis: hinc causam nutriuit gloria leti.
namque necis certus, captae prohibere nequiret
cum Poenos aquilae, postquam subsidere fata
uiderat et magna pugnam inclinare ruina,
occulere interdum et terrae mandare parabat. 30
sed subitis uictus telis labentia membra
prostrauit super ac mentita morte tegebat.
uerum ubi lux nocte e Stygia miseroque sopore
reddita, uicini de strage cadaueris hasta
erigitur soloque uigens conamine late 35
stagnantem caede et facilem discedere terram
ense fodit, clausamque aquilae infelicis adorans
effigiem, palmis languentibus aequat harenas.
supremus fessi tenuis tum cessit in auras
halitus et magnam misit sub Tartara mentem. 40

Iuxta cernere erat meritae sibi poscere carmen
uirtutis sacram rabiem. Laeuinus, ab alto
Priuerno, uitis Latiae praesignis honore,
exanimum Nasamona Tyren super ipse iacebat

exanimis: non hasta uiro, non ensis: in artis 45
 abstulerat Fors arma. tamen certamine nudo
 inuenit Marti telum dolor. ore cruento
 pugnatum, ferrique uicem dens praebuit irae.
 iam lacerae nares foedataque lumina morsu,
 iam truncum raptis caput auribus, ipsaque diris 50
 frons depasta modis, et sanguine abundat hiatus;
 nec satias, donec mandentia linqueret ora
 spiritus et plenos rictus mors atra teneret.
 Talia dum praebet tristis miracula uirtus,
 diuerso interea fugientes saucia turba 55
 iactantur casu silisque per auia caecis
 ablati furtim multo cum uulnere solos
 per noctem metantur agros. sonus omnis et aura
 exterrent pennaque leui commota uolucris.
 non sopor aut menti requies. agit asper acerba 60
 nunc Mago attonitos, nunc arduus Hannibal hasta.
 Serranus, clarum nomen, tua, Regule, proles,
 qui longum semper fama gliscente per aeuum
 infidis seruasse fidem memorabere Poenis,
 flore nitens primo, patriis heu Punica bella 65
 auspiciis ingressus erat, miseramque parentem
 et dulcis tristi repetebat sorte penates
 saucius. haud illi comitum super ullus, et atris
 uulneribus qui ferret opem: per deuia, fractae
 innitens hastae furtoque ereptus opacae 70
 noctis, iter tacitum Perusina ferebat in arua.
 hic fessus parui, quaecumque ibi fata darentur,
 limina pulsabat tecti, cum membra cubili
 euoluens non tarda Marus (uetus ille parentis
 miles et haud surda tractarat proelia fama) 75
 procedit renouata focus et paupere Vesta
 lumina praetendens. utque ora agnouit et aegrum
 uulneribus diris ac, lamentabile uisu,
 lapsantis fultum truncata cuspide gressus,
 funesti rumore mali iam saucius aures: 80
 ' Quod sedus, o nimius uitae nimiumque ferendis
 aduersis genitus, cerno? te, maxime, uidi,
 ductorum, cum captiuo Carthaginis arcem
 terreres uultu, crimen culpamque Tonantis,
 occidere atque hausit, quem non Sidonia tecta 85
 expulerint euersa meo de corde, dolorem.
 estis ubi en iterum, superi? dat pectora ferro
 Regulus, ac stirpem tantae periura recidit
 surgentem Carthago domus.' inde aegra reponit
 membra toro, nec ferre rudis medicamina (quippe 90
 callebat bellis) nunc purgat uulnera lympham,
 nunc mulcet sucis. ligat inde ac uellera molli
 circumdat tactu et torpentis mitigat artus.

exin cura seni tristem depellere fesso
 ore sitim et parca uires accersere mensa. 95
 quae postquam properata, sopor sua munera tandem
 applicat et mitem fundit per membra quietem.
 necdum exorta dies, Marus instat uulneris aestus:
 expertis medicare modis gratumque teporem
 exutus senium trepida pietate ministrat. 100
 Hic iuuenis maestos tollens ad sidera uultus
 cum gemitu lacrimisque simul: ' Scilmina nondum
 Tarpeia exosus damnasti sceptris Quirini,
 extremas Italum res Ausoniamque ruentem
 aspice,' ait ' gignitor, tandemque aduerte procellis 105
 aequos Iliacis oculos. amissimus Alpes,
 nec deinde aduersis modus est: Ticinus et ater
 stragibus Eridanus, tuque insignite tropaeis
 Sidoniis Trebia et tellus lacrimabilis Arni.
 sed quid ego haec? grauior quanto uis ecce malorum! 110
 uidi crescentis Trasimenni caedibus undas,
 prostrataque uirum mole inter tela cadentem
 uidi Flaminium. testor, mea numina, manes
 dignam me poenae tum nobilitate paternae
 strage hostis quaesisse necem, ni tristia letum, 115
 ut quondam patri, nobis quoque fata negassent.'
 Cetera ~aceruantem questu lenire laborans
 effatur senior: ' Trio, fortissime, ritu
 quicquid adest duri et rerum inclinata feramus.
 talis lege deum cliuoso tramite uitae 120
 per uarios praeceps casus rota uoluitur aeui.
 sat tibi, sat magna et totum uulgata per orbem
 stant documenta domus: sacer ille et numine nullo
 inferior, tuus ille parens decora alta parauit
 restando aduersis nec uirtutem exiit ullam 125
 ante reluctantis liquit quam spiritus artus.
 uix puerile mihi tempus confecerat aetas,
 cum primo malas signabat Regulus aeuo.
 accessi comes, atque omnis sociauiimus annos,
 donec dis Italiae uisum est extinguere lumen 130
 gentis, in egregio cuius sibi pectore sedem
 ceperat alma Fides mentemque amplexa tenebat.
 ille ense nobis magnorum hunc instar honorum
 uirtutisque ergo dedit et, sordentia fumo
 quae cernis nunc, frena (sed est argenteus ollis 135
 fulgor). nec cuiquam Marus est post talia dona
 non praelatus eques. uerum superauit honores
 omnis hasta meos. cui me libare Lyaei
 quod cernis latices, dignum cognoscere causam.
 Turbidus arentis lento pede sulcat harenas 140
 Bagra, non ullo Libycis in finibus amne
 uictus limosas extendere latius undas

et stagnante uado patulos inuoluere campos.
 hic studio laticum, quorum est haud prodiga tellus,
 per ripas laeti saeuus consedimus aruis. 145
 lucus iners iuxta Stygium pallentibus umbris
 seruabat sine sole nemus, crassusque per auras
 halitus erumpens taetrum expirabat odorem.
 intus dira domus curuoque immanis in antro
 sub terra specus et tristes sine luce tenebrae. 150
 horror mente redit. monstrum exitiabile et ira
 telluris genitum, cui par uix uiderit aetas
 ulla uirum, serpens centum porrectus in ulnas
 letalem ripam et lucos habitabat Auernos.
 ingluuiem immensi uentris grauidamque uenenis 155
 aluum deprensi satiabant fonte leones
 aut acta ad fluuium torrenti lampade solis
 armenta et tractae foeda grauitate per auras
 ac tabe adflatus uolucres. semesa iacebant
 ossa solo informi dape quae repletus et asper 160
 uastatis gregibus nigro ructarat in antro.
 isque ubi feruenti concepta incendia pastu
 gurgite mulcebat rapido et spumantibus undis,
 nondum etiam toto demersus corpore in amnem
 iam caput aduersae ponebat margine ripae. 165
 imprudens tantae pestis gradiebar, Aquino
 Apenninicola atque Vmbro comitatus Auentis:
 scire nemus faciemque loci explorare libebat.
 iamque propinquantum tacitus penetrauit in artus
 horror et occulto riguerunt frigore membra. 170
 intramus tamen et Nymphas numenque precamur
 gurgitis ignoti trepidosque et multa pauentis
 arcano gressus audemus credere luco.
 ecce e uestibulo primisque e faucibus antri
 Tartareus turbo atque insano saeuior Euro 175
 spiritus erumpit, uastoque e gurgite fusa
 tempestas oritur, mixtam stridore procellam
 Cerbereo torquens. pauefacti clade uicissim
 aspiciamus. resonare solum, tellusque moueri,
 atque antrum ruere, et uisi procedere manes. 180
 quantis armati caelum petiere Gigantes
 anguibus, aut quantus Lerna lassauit in undis
 Amphitryoniaden serpens, qualisque comantis
 auro seruauit ramos Iunonius anguis:
 tantus disiecta tellure sub astra coruscum 185
 extulit adsurgens caput atque in nubila primam
 dispersit saniem et caelum foedauit hiatu.
 diffugimus tenuemque metu conamur anhelis
 tollere clamorem frustra: nam sibila totum
 implebant nemus. at subita formidine caecus 190
 et facti damnandus Auens (sed fata trahebant)

antiquae quercus ingenti robore sese
 occulit, infandum si posset fallere monstrum.
 uix egomet credo: spiris <c>ingentibus arte
 arboris abstraxit molem penitusque reuulsam 195
 euertit fundo et radicibus eruit imis.
 tum trepidum ac socios extrema uoce cientem
 corripit atque haustu sorbens et faucibus atris
 (uidi respiciens) obscaena condidit aluo.
 infelix fluuio sese et torrentibus undis 200
 crediderat celerique fuga iam nabat Aquinus.
 hunc medio inuasit fluctu ripaeque relatos
 (heu genus infandum leti!) depascitur artus.
 Sic dirum nobis et lamentabile monstrum
 effugisse datur. quantum mens aegra sinebat, 205
 adpropero gressum et ductori singula pando.
 ingemuit casus iuuenum miseratus acerbos.
 utque erat in pugnas et Martem et proelia et hostem
 igneus et magna audendi flagrabat amore,
 ocius arma rapi et spectatum Marte sub omni 210
 ire iubet campis equitem. ruit ipse citatum
 quadrupedem planta fodiens, scutataque raptim
 consequitur iusso manus et muralia portat
 ballistas tormenta grauis suetamque mouere
 excelsas turris immensae cuspidis hastam. 215
 iamque ubi feralem strepitu circumtonat aulam
 cornea gramineum persultans ungula campum,
 percitus hinnitu serpens euoluitur antro
 et Stygios aestus fumanti exsibilat ore:
 terribilis gemino de lumine fulgurat ignis. 220
 at nemus arrectae et procera cacumina saltus
 exuperant cristae: trifido uibrata per auras
 lingua micat motu atque adsultans aethera lambit.
 ut uero strepuere tubae, conterritus alte
 immensum attollit corpus tergoque residens 225
 cetera sinuatis glomerat sub pectore gyris.
 dira dehinc in bella ruit rapideque resoluens
 contortos orbis derecto corpore totam
 extendit molem subitoque propincus in ora
 lato distantum spatium uenit. omnis anhelat 230
 attonitus serpentis ecus frenoque teneri
 impatiens crebros expirat naribus ignes.
 arduus ille super tumidis ceruicibus altum
 nutat utroque caput. trepidos inde incitus ira
 nunc sublime rapit, nunc uasto pondere gaudet 235
 elisisse premens. tunc fractis ossibus atram
 absorbet saniem et, tabo manante per ora,
 mutat hians hostem semesaque membra relinquit.
 cedebant iam signa retro, uictorque cateruas
 longius auectas adflatus peste premebat, 240

cum ductor, propere reuocatam in proelia turmam
 uocibus impellens: "Serpentine Itala pubes
 terga damus Libycisque parem non esse fatemur
 anguibus Ausoniam? si debellauit inertis
 halitus, ac uiso mens aegra effluxit hiatu,   245
 ibo alacer solusque manus componere monstro
 sufficiam." clamans haec atque interritus hastam
 fulmineo uolucrum torquet per inane lacerto.
 uenit in aduersam non uano turbine frontem
 cuspis et haud paulum uires adiuta ruentis   250
 contra ardore ferae capiti tremebunda resedit.
 clamor ad astra datur, uocesque repente profusae
 aetherias adiere domos. furit ilicet ira
 terrigena, impatiens dare terga nouisque dolori
 et chalybem longo tum primum passus in aeuo.   255
 nec frustra rapidi stimulante dolore fuisset
 impetus, ablato ni Regulus arte regendi
 instantem elusisset equo rursusque secutum
 cornipedis gyros flexi curuamine tergi
 detortis laeua celer effugisset habenis.   260

At non spectator Marus inter talia segni
 torpebat dextra. mea tanto in corpore monstri
 hasta secunda fuit. iam iamque extrema trisulca
 lambebat lingua fessi certamine terga
 quadrupedis: torsi telum atque urgentia uelox   265
 in memet saeui serpentis proelia uerto.
 hinc imitata cohors certatim spicula dextris
 congerit alternasque ferum diducit in iras,
 donec murali ballista coercuit ictu.
 tum fractus demum uires; nec iam amplius aegra   270
 consuetum ad nisus spina praestante rigorem
 et solitum in nubes tolli caput, acrius insta<n>t.
 iamque aluo penitus demersa phalarica sedit
 et geminum uolucres lumen rapuere sagittae.
 iam patulis uasto sub uulnere faucibus a<t>er   275
 tabificam expirat saniem specus. ultima iamque
 ingesti<s> cauda et iaculis et pondere conti
 haeret humi, lassoque tamen minitatur hiatu,
 donec tormentis stridens magnoque fragore
 discussit trabs acta caput, longoque resoluens   280
 aggere se ripae tandem exhalauit in auras
 liuentem nebulam fugientis ab ore ueneni.
 erupit tristi fluuio mugitus et imis
 murmura fusa uadis, subitoque et lucus et antrum
 et resonae siluis ulularunt flebile ripae.   285
 heu quantis luimus mox tristia proelia damnis,
 quantaque supplicia et qualis exhausimus iras!
 nec tacuere pii uates famulumque sororum
 Naiadum, tepida quas Bagrada nutrit in unda,

nos uiolasse manu seris monuere periclis. 290
 haec tunc hasta decus nobis pretiumque secundi
 uulneris a uestro, Serrane, tributa parente,
 princeps quae sacro bibit e serpente cruorem.'
 Iamdudum uultus lacrimis atque ora rigabat
 Serranus medioque uiri sermone profatur: 295
 ' Hui si uita duci nostrum durasset in aeuum,
 non Trebia infaustas superasset sanguine ripas,
 nec, Trasimenne, tuus premeret tot nomina gurges.'
 Tum senior ' Magnas' inquit de sanguine poenas
 percepit Tyrio et praesumpta piacula mortis. 300
 nam defecta uiris et opes attrita supinas
 Africa tendebat palmas, cum sidere diro
 misit Agenoreis ductorem animosa Therapne.
 nulla uiro species decorisque et frontis egenum
 corpus; in exiguis uigor, admirabile, membris 305
 uiuidus et nisu magnos qui uinceret artus.
 iam Martem regere atque astus adiungere ferro
 et duris facilem per inhospita ducere uitam
 haud isti, quem nunc penes est sollertia belli,
 cederet Hannibali. uellem hunc, o tristia nobis 310
 Taygeta, hunc unum non durassetis opacis
 Eurotae ripis. uidissem moenia flammis
 Phoenissae ruere, aut certe non horrida fata
 fleuissem ducis et, nulla quos morte nec igni
 exutos seruans portabo in Tartara, luctus. 315
 consertae campis acies, multusque per arua
 feruebat Mauors, nec mens erat ulla sine ira.
 hic inter medios memorandis Regulus ausis
 laxabat ferro campum <in>que pericla ruebat
 nec repetenda dabat letali uulnera dextra. 320
 sic, ubi nigrantem torquens stridentibus Austris
 portat turbo globum piceaque e nube ruinam
 pendentem terris pariter pontoque minatur,
 omnis et agricola et nemoroso uertice pastor
 et pelago trepidat subductis nauita uelis. 325
 at fraudem nectens, socios ubi concaua saxa
 claudebant, uertit subito certamina Graius
 et dat terga celer ficta formidine ductor,
 haud secus ac stabulis procurans otia pastor
 in foueam parco tectam uelamine frondis 330
 ducit nocte lupos positae balatibus agnae.
 abripuit traxitque uirum fax mentis honestae
 gloria et incerti fallax fiducia Martis.
 non socios comitumue manus, non arma sequentum
 respicere: insano pugnae tendebat amore 335
 iam solus, nubes subito cum densa Laconum
 saxosis latebris intento ad proelia circum
 funditur, et pone insurgit uis saeua uirorum.

o diram Latio lucem, fastisque notandum
 dedecus o, Gradiue, tuum! tibi dextera et urbi   340
 nata tuae tristi damnatur sorte catenae.
 haud umquam absistam gemitu. te, Regule, uidit
 Sidonius carcer, tuque huic sat magna triumpho
 uisa es, Carthago, superis. quae poena sequetur
 digna satis tali pollutos Marte Laconas?   345
     At noua Elissaei iurato foedera patres
 consultant mandare duci pacisque sequestrem
 mittere poscentis uinctam inter proelia pubem
 captiuamque manum ductore rependere nostro.
 nec mora, iam stabat primis in litoris undis   350
 nauali propulsa ratis, iam nautica pubes
 aut siluis stringunt remos, aut abiete secta
 transtra nouant. his intortos aptare rudentis,
 his studium erecto componere carbasa malo.
 unca locant prora curuati pondera ferri.   355
 ante omnis doctus pelagi rectorque carinae
 puppim aptat clauumque Cothon. micat aereus alta
 fulgor aqua trifidi splendentis in aequore rostri.
 tela simul uariamque ferunt contra aspera ponti
 rerum ad tempus opem. mediae stat margine puppis   360
 qui uoce alternos nautarum temperet ictus
 et remis dictet sonitum pariterque relatis
 ad numerum plaudat resonantia caerulea tonsis.
     Postquam confectum nautis opus horaque cursus
 atque armata ratis uentique dedere profundum,   365
 omnis turba ruit, matres puerique senesque.
 per medios coetus trahit atque inimica per ora
 spectandum Fortuna ducem. fert lumina contra
 pacatus frontem, qualis cum litora primum
 attigit adpulsa rector Sidonia classe.   370
 accessi comes, haud ipso renuente, rati que
 impositus maestis socium me casibus addo.
 inluuiem atque inopes mensas durumque cubile
 et certare malis urgentibus hoste putabat
 deuicto maius, nec tam fugisse cauendo   375
 aduersa egregium, quam perdomuisse ferendo.
 spes tamen una mihi, quamquam bene cognita et olim
 atrox illa fides, urbem murosque domumque
 tangere si miseris licuisset, corda moueri
 posse uiri et uestro certe mitescere fletu.   380
 claudebam sub corde metus lacrimasque putabam
 esse uiro et nostrae similem inter tristia mentem.
 cum tandem patriae Tiberino adlabimur amni,
 seruabam uultus ducis ac proidentia sensum
 lumina et obtutu perstabam intentus eodem.   385
 si qua fides, unum, puer, inter mille labores,
 unum etiam in patria saeuaque in Agenoris urbe

atque unum uidi poenae quoque tempore uultum.
 obuia captiuo cunctis simul urbibus ibat
 Ausonia, et campum turba uincente propinqui   390
 implentur colles; strepit altis Albula ripis.
 ipsi Poenorum proceres immitia corda
 ad patrios certant cultus reuocare, togaeque
 addebat honor. stetit, inlacrimante senatu
 et matrum turba iuuenumque dolore profuso,   395
 inter tot gemitus immobilis. aggere consul
 tendebat dextram et patria uestigia primus
 ponentem terra occursum celebrabat amico.
 collegit gressum, monitusque recedere consul
 nec summum uiolare decus. cingente superba   400
 Poenorum turba captiuoque agmine saeptus
 ibat et inuidiam caelo diuisque ferebat.
 Ecce trahens geminum natorum Marcia pignus,
 infelix nimia magni uirtute mariti,
 squalentem crinem et tristis lacerabat amictus.   405
 agnoscisne diem? an teneris non haesit in annis?
 atque ea, postquam habitu iuxta et uelamine Poeno
 deformem aspexit, fuis ululatibus aegra
 labitur, et gelidos mortis color occupat artus.
 si qua deis pietas, tales, Carthago, uidere   410
 dent tibi Sidonias matres. me uoce quieta
 adfatus iubet et uestros et coniugis una
 arcere amplexus pater, impenetrabilis ille
 luctibus et numquam summissus colla dolori.'
 Hic alto iuuenis gemitu lacrimisque coortis   415
 ' Mone parens,' inquit' quo minus numine nobis
 Tarpeia nec in arce sedet, si iura querelis
 sunt concessa piis, cur hoc matrique mihique
 solamen, uel cur decus hoc, o dure, negasti,
 tangere sacros uultus atque oscula ab ore   420
 libauisse tuo? dextram mihi prendere dextra
 non licitum? leuiores forent haec uulnera quantum,
 si ferre ad manus infixos mente daretur
 amplexus, uenerande, tuos. sed uana recordor
 ni, Mare, (nam primo tunc haerebamus in aeuo)   425
 humana maior species erat. horrida cano
 uertice descendens ingentia colla tegebat
 caesaries, frontique coma squalente sedebat
 terribilis decor atque animi uenerabile pondus.
 nil posthac oculis simile incidit.' excipit inde   430
 iam Marus atque, inhibens conuellere uulnera questu,
 ' Quid, cum praeteritis inuisa penatibus' inquit
 ' hospiti et sedes Poenorum intrauit acerbas?
 adfixi clipei currusque et spicula nota
 aedibus in paruis, magni monumenta triumpho,   435
 pulsabant oculos, coniunxque in limine primo

clamabat: "Quo fers gressus? non Punicus hic est,
 Regule, quem fugias, carcer. uestigia nostri
 casta tori domus et patrium sine crimine seruat
 inuiolata larem. semel hic iterumque (quid, oro, 440
 pollutum est nobis?) prolem, gratante senatu
 et patria, sum enixa tibi. tua, respice, sedes
 haec est, unde ingens umeris fulgentibus ostro
 uidisti Latios consul procedere fasces,
 unde ire in Martem, quo capta referre solebas 445
 et uictor mecum suspendere postibus arma.
 non ego complexus et sanctae foedera taedae
 coniugiumue peto: patrios damnare penatis
 absiste ac natis fas duc concedere noctem."
 Hos inter fletus iunctus uestigia Poenis 450
 limine se clusit Tyrio questusque reliquit.
 uixdum clara dies summa lustrabat in Oeta
 Herculei monumenta rogi, cum consul adire
 accirique iubet Libyas. tum limina templi
 uidimus intrantem. quae consultata senatus, 455
 quasue uiri uoces extremum curia maerens
 audierit, placido nobis ipse edidit ore.
 intulit ut gressus, certatim uoce manuque
 ad solitam sedem et uestigia nota uocabant.
 abnuit antiquumque loci aspernatus honorem. 460
 at circumfusi non setius undique dextram
 prensare ac, patriae ductorem nomine tanto
 redderet, orabant: captiua posse redemptum
 pensari turba, ac Tyrias tum iustius arces
 arsuras dextra, fuerit quae uincta catenis. 465
 Tum palmas simul attollens ac lumina caelo
 "Iustitiae rectique dator, qui cuncta gubernas,
 nec leuior mihi diua Fides Sarranaque Iuno,
 quos redivus testes iurata mente uocavi,
 sit mihi fas me digna loqui Latiosque tueri 470
 uoce focus: ibo ad Tyrios non signior," inquit
 "stante fide redivus et saluo foedere poenae.
 sic nobis rerum exitio desistite honorem
 tendere. tot bellis totque annis fregimus aeuum.
 nunc etiam uinclis et longo carcere torpent 475
 captiuo in senio uires. fuit ille nec umquam,
 dum fuit, a duro cessauit munere Martis
 Regulus. exanguis spectatis corpore nomen.
 at non Carthago, fraudum domus, inscia quantum
 e nobis restet, iuuenes parat, aspera ferro 480
 pectora, captiuos nostra pensare senecta.
 ite dolos contra, gensque astu fallere laeta
 discat, me capto quantum tibi, Roma, supersit.
 nec uero placeat, nisi quae de more parentum
 pax erit. exposcunt Libyes nobisque dedere 485

haec referenda, pari libeat si pendere bellum
foedere et ex aequo geminas conscribere leges.
sed mihi sit Stygios ante intrauisse penatis,
talia quam uideam ferientis pacta Latinos."

Haec fatus Tyriae sese iam reddidit irae, 490
nec monitus spernente grauis fido<s>que senatu
Poenorum dimissa cohors. quae maesta repulsa
ac minitans capto patrias properabat ad oras.
prosequitur uulgus, patres, ac planctibus ingens
personat et luctu campus. reuocare libebat 495
interdum et iusto raptum retinere dolore.

At trepida et subito ceu stans in funere coniunx,
ut uidit puppi properantem intrare, tremendum
uociferans celerem gressum referebat ad undas:
"Tollite me, Libyes, comitem poenaeque necisque. 500
hoc unum, coniunx, uteri per pignora nostri
unum oro: liceat tecum quoscumque ferentem
terrarum pelagique pati caelique labores.
non ego Amyclaeum ductorem in proelia misi,
nec nostris tua sunt circumdata colla catenis. 505
cur usque ad Poenos miseram fugis? accipe mecum
hanc prolem. forsan duras Carthagini iras
flectemus lacrimis, aut, si praecluserit aures
urbs inimica suas, eadem tunc hora manebit
teque tuosque simul, uel, si stat rumpere uitam, 510
in patria moriamur. adest comes ultima fati."

Has inter uoces uinclis resoluta moueri
paulatim et ripa coepit decedere puppis.
tum uero infelix, mente<m> furiata dolore,
exclamat fessas tendens ad litora palmas: 515
"En, qui se iactat Libyae populisque nefandis
atque hosti seruare fidem. data foedera nobis
ac promissa fides thalamis ubi, perfide, nunc est?"
ultima uox duras haec tunc penetrauit ad auris,
cetera percussi uetuerunt noscere remi. 520

Tum fluuio raptim ad pelagi deuoluimur oras
ac legimus pontum pinuque immane cauata
aequor et immensas curua trabe findimus undas.
ludibrium necis horrescens, uis aspera ponti
obrueret scopulisque ratem furor improbus Euri 525
frangeret, optabam: letum id commune fuisset.
sed nos ad poenam moderato flamine lenes
uexerunt Zephyri Tyrioque dedere furori.

Infelix uidi patriamque remissus in urbem
narrator poenae dura mercede reuerti. 530
nec tibi nunc ritus imitantem irasque ferarum
Pygmalioneam temptarem expromere gentem,
si maius quicquam toto uidisset in orbe
gens hominum, quam quod uestri ueneranda parentis

edidit exemplum uirtus. pudet addere questus 535
suppliciis, quae spectauit placido ore ferentem.
tu quoque, care puer, dignum te sanguine tanto
fingere ne cessa atque orientis comprime fletus.
praefixo paribus ligno mucronibus omnes
armantur laterum crates, densumque per artem 540
textitur erecti stantisque ex ordine ferri
infelix stimulus, somnisque hac fraude negatis
quocumque inflexum producto tempore torpor
inclinauit iners, fodiunt ad uiscera corpus.
absiste, o iuuenis, lacrimis. patientia cunctos 545
haec superat currus. longo reuiescet in aeuo
gloria; dum caeli sedem terrasque tenebit
casta Fides, dum uirtutis uenerabile nomen,
uiuēt; eritque dies, tua quo, dux inclite, fata
audire horrebunt a te calcata minores.' 550

Haec Marus et maesta refoebat uulnera cura.
interea, rapidas perfusa cruoribus alas,
sicut sanguinea Trasimenni tinxerat unda,
uera ac ficta simul spargebat Fama per Urbem.
Allia et infandi Senones captaeque recursat 555
attonitis arcis facies. excussit habenas
luctificus Pauor, et tempestas aucta timendo.
hic raptim ruit in muros: uox horrida fertur
' Hic adest' ,aciuntque sudēs et inania tela.
ast aliae laceris canentes crinibus alta 560
uerrunt tecta deum et seris post fata suorum
sollicitant precibus. requiem tenebraeque diesque
amisere: iacent portis ululante dolore
dispersum uulgus, remeantumque ordine longo
seruat turba gradus. pendent ex ore loquentum, 565
nec laetis sat certa fides, iterumque morantur
orando et, uultu interdum sine uoce precati,
quod rogitant, audire pauent. hic fletus, ubi aures
percussae grauiore malo, metus inde, negatum
si scire, et dubius responsi nuntius haesit. 570
iamque ubi conspectu redeuntum uisa propinquo
corpora, sollicite laeti funduntur et ipsis
oscula uulneribus figunt superosque fatigant.

Hic inter trepidos, curae uenerandus, agebat
Serranum Marus, atque olim post fata mariti 575
non egressa domum uitato Marcia coetu
et lucem causa natorum passa ruebat
in luctum similem antiquo. turbata repente
agnoscensque Marum 'Fidei comes inclite magnae,
hunc certe mihi reddis.' ait 'due uulnus? an alte 580
usque ad nostra ferus penetrauit uiscera mucro?
quicquid id est, dum non uinctum Carthago catenis
abripiat poenaeque instauret monstra paternae,

gratum est, o superi. quotiens heu, nate, petebam,
 ne patrias iras animosque in proelia ferres 585
 neu te belligeri stimulare in arma parentis
 triste decus. nimium uiuacis dura senectae
 supplicia expendi. quaeso, iam parcite, si qua
 numina pugnastis nobis.'

At cladis acerbae
 discussa ceu nube, patres conquirere fessis 590
 iam rebus meditantur opem, atque ad munera belli
 certatur, pulsusque timor grauiore periclo.
 maxima curarum rectorem ponere castris
 cui Latium et moles rerum quassata recumbat,
 spectante occasum patria. Iouis illa ruenti 595
 Ausoniae atque Italis tempus protendere regnis
 cura fuit; nam Tyrrhenos Poenumque secundis
 Albana surgens respexerat arce tumentem,
 qui ferre in muros uictoria signa parabat.
 tum quassans caput ' ~~Hic~~ umquam tibi Iuppiter,' inquit 600
 ' o iuuenis, dederit portas transcendere Romae
 atque inferre pedem. Tyrrhenas sternere ualles
 caedibus, et ripas fluuiorum exire Latino
 sanguine fas fuerit: Tarpeium accedere collem
 murisque aspirare ueto.' quater inde coruscum 605
 contorsit dextra fulmen, quo tota reluxit
 Maeonidum tellus, atramque per aethera uoluens
 abrupto fregit caelo super agmina nubem.
 nec Poenum auertisse satis: dat numine magno
 Aeneadis mentem gremio deponere tuto 610
 Romuleam laudem Fabioque salutis habenas
 credere ductori. cui postquam tradita belli
 iura uidet, ' Non hunc inquit ' ~~scilicet~~ uerit unquam
 inuidia aut blando popularis gloria fuco, 615
 non astus fallax, non praeda aliusue cupido.
 bellandi uetus ac laudum cladumque quieta
 mente capax. par ingenium castrisque togaeque.'
 sic genitor diuum recipitque ad sidera gressum.

Hic circumspectis nulli deprensus in armis
 laudatusque Ioui Fabius mirabile quantum 620
 gaudebat reducem patriae adnumerare reuersus,
 duxerat egrediens quam secum in proelia, pubem.
 nec membris quisquam natouae pepercit amato
 acrius aut uidit socium per bella cruorem
 tristior. atque idem, perfusus sanguine uictor 625
 hostili, plenis repetebat moenia castris.
 stirpe genus clarum caeloque adfinis origo.
 nam remeans longis olim Tirynthius oris
 et triplicis monstri famam et spectacula captas
 mira boues hac, qua fulgent nunc moenia Romae, 630
 egit ouans. tunc Arcadius, sic fama, locabat

inter desertos fundata Palatia dumos
paupere sub populo ductor, cum regia uirgo
hospite uicta sacro Fabium de crimine laeto
procreat et magni commiscet seminis ortus 635
Arcas in Herculeos mater uentura nepotes.
ter centum domus haec Fabios armauit in hostem
limine progressos uno; pulcherrima quorum
cunctando Fabius superauit facta ducemque
Hannibalem aequando. tantus tunc, Poene, fuisti. 640
Dum se perculsi renouant in bella Latini,
turbatus Ioue et exuta spe moenia Romae
pulsandi, collis Vmbros atque arua petebat
Hannibal, excelso summi qua uertice montis
deuexum lateri pendet Tuder, atque ubi latis 645
proiecta in campis nebulas exhalat inertis
et sedet ingentem pascens Meuania taurum,
dona Ioui. tum Palladios se fundit in agros
Picenum diues praedae atque errantibus armis,
quo spolia inuitant, transfert populantia signa, 650
donec pestiferos mitis Campania cursus
tardauit bellumque sinu indefensa recepit.
Hic dum stagnosi spectat templumque domosque
Literni ductor, uaria splendentia cernit
pictura belli patribus monumenta prioris 655
exhausti: nam porticibus signata manebant,
quis inerat longus rerum et spectabilis ordo.
primus bella truci suadebat Regulus ore,
bella neganda uiro, si noscere fata daretur.
at princeps Poenis indicta more parentum 660
Appius astabat pugna lauroque reuinctus
iustum Sarrana ducebat caede triumphum.
aequoreum iuxta decus et nauale tropaeum,
rostra gerens niuea surgebat mole columna.
exuuias Marti ~donumque Du<i>lius, alto 665
ante omnis mersa Poenorum classe, dicabat.
cui, nocturnus honos, funalia clara sacerque
post epulas tibicen adest, castosque penatis
insignis laeti repetebat murmure cantus.
cernit et extremos defuncti ciuis honores: 670
Scipio ductoris celebrabat funera Poeni,
Sardoa uictor terra. uidet inde ruentem
litoribus Libycis dispersa per agmina pubem;
instabat crista fulgens et terga premebat
Regulus: Autololes Nomadesque et Maurus et Hammon 675
et Garamas positus dedebant oppida telis.
lentus harenoso spumabat Bagrada campo
uiperea sanie, turmisque minantibus ultro
pugnabat serpens et cum duce bella gerebat.
necnon proiectum puppi frustraue uocantem 680

numina Amyclaeum mergebat perfida ponto
rectorem manus, et seras tibi, Regule, poenas
Xanthippus digni pendebat in aequore leti.
addiderant geminas medio consurgere fluctu
Aegatis: lacerae circum fragmenta uideres   685
classis et effusos fluitare in gurgite Poenos.
possessor pelagi pronaque Lutatius aura
captiuas puppis ad litora uictor agebat.
haec inter iuncto religatus in ordine Hamilcar,
ductoris genitor, cunctarum ab imagine rerum   690
totius in sese uulgi conuerterat ora.
sed Pacis faciem et pollutas foederis aras
deceptumque Iouem ac dictantis iura Latinos
cernere erat. strictas trepida ceruice securis
horrebat Libys, ac summissis ordine palmis   695
orantes ueniam iurabant inrita pacta.
haec Eryce e summo spectabat laeta Dione.
    Quae postquam infesto percensuit omnia uultu
adridens Poenus, lenta proclamat ab ira:
' Non diuiora dabis nostris inscribere tectis   700
acta meae dextrae: captam, Carthago, Saguntum
da spectare, simul flamma ferroque ruentem;
perfodiant patres natorum membra. nec Alpes
exiguus domitas capiet locus: ardua celsis
persultet iuga uictor equis Garamasque Nomasque.   705
addes Ticini spumantis sanguine ripas
et nostrum Trebiam et Trasimenni litora Tusci
clausa cadaueribus. ruat ingens corpore et armis
Flaminius, fugiat consul manante cruore
Scipio et ad socios nati ceruice uehatur.   710
haec mitte in populos, et adhuc maiora dabuntur.
flagrantem effinges facibus, Carthago, Libyssis
Romam et deiectum Tarpeia rupe Tonantem.
interea uos, ut dignum est, ista (ocius ite)
o iuuenes, quorum dextris mihi tanta geruntur,   715
in cineres monumenta date atque inuoluite flammis.'

Liber VII

Interea trepidis Fabius spes unica rebus.
ille quidem socios atque aegram uulnere praeceps
Ausoniam armabat uiridique ad dura laborum
bellator senio iam castra mouebat in hostem,
sed mens humana maior non tela nec enses   5
nec fortis spectabat equos. tot milia contra
Poenorum inuictumque ducem, tot in agmina solus
ibat et in sese cuncta arma uirosque gerebat.
ac ni sacra seni uis impressumque fuisset
sistere Fortunam cunctando aduersa fouentem,   10
ultima Dardanii transisset nominis aetas.
ille modum superis in Punica castra fauoris
addidit et Libyae finem inter prospera bella
uincendi statuit. tumefactum cladibus ille
Hesperiiis lento Poenum moderamine lusit.   15
summe ducum, qui regna iterum labentia Troiae
et fluxas Latii res maiorumque labores,
qui Carmentis opes et regna Euandria seruas,
surge, age et merito sacrum caput insere caelo.
At Libyae ductor, postquam noua nomina lecto   20
dictatore uigent, raptim mutata Latinis
imperia haud frustra reputans, cognoscere hauebat,
quae fortuna uiro, quodnam decus, ultima fessis
ancora cur Fabius, quem post tot Roma procellas
Hannibali putet esse parem. feruore carentes   25
angebant anni fraudique inaperta senectus.
ocius accitum captiuo ex agmine poscit
progeniem ritusque ducis dextraeque labores.
Cilnius, Arreti Tyrrhenis ortus in oris,
clarum nomen erat. sed laeua adduxerat hora   30
Ticini iuuenem ripis, fususque ruentis
uulnere equi Libycis praebat colla catenis.
hic ardens exire malis et rumpere uitam,
' Non cum Flaminio tibi res, nec feruida Gracchi
in manibus consulta:' inquit ' Tyntia gens est;   35
quam si fata tuis genuissent, Hannibal, oris,
terrarum imperium Carthaginis arce uideres.
non ego te longa serie per singula ducam.
hoc sat erit: nosces Fabios certamine ab uno.
Veientum populi uiolata pace negabant   40
acceptare iugum, ac uicino Marte furebat
ad portas bellum, consulque ciebat ad arma.
dilectus uetiti, priuataque castra penates
Herculei impleuere. domo, mirabile, ab una

patricius iunctis exercitus ibat in armis. 45
 ter centum exiluire duces. quocumque liberet
 uno non pauidus rexisses bella magistro.
 sed dirum egressis omen: Scelerata minaci
 stridentis sonitu tremuerunt limina portae,
 maximaque Herculei mugiuuit numinis ara. 50
 inuasere hostem, numerarique aspera uirtus
 haud est passa uiros, et plures milite caedes.
 saepe globo densi, saepe et per deuia passim
 dispersi subiere uices, meritique labore
 aequato, nulli quisquam uirtute secundus, 55
 ducere ter centum Tarpeia ad templa triumphos.
 spes heu fallaces oblitaque corda, caducum
 mortali quodcumque datur! grex ille uirorum,
 qui Fabia gente incolumi deforme putabat
 publica bella geri, pariter cecidere deorum 60
 inuidia, subitis circumuenientibus armis.
 nec tamen occisos est cur laetere. supersunt
 quot tibi si<n> Libyaetaeque satis: certauerit unus
 ter centum dextris. tam uiuida membra laborque
 prouidus et cauta sollertia tecta quiete. 65
 nec uero, calidi, nunc tu, cui sanguinis aetas,
 foderis in pugna uelocius ilia planta
 bellatoris equi frenisque momorderis ora.
 quem cernens auidum leti post talia Poenus,
 ' Niququam nostras, demens,' ai' licis iras 70
 et captiua paras moriendo euadere uincla.
 uiuendum est. arta seruentur colla catena.'
 haec iuuenis, diuisque tumens ausisque secundis.
 At patres Latiasque nurus raptabat ad aras
 cura deum. maesto suffusae lumina uultu 75
 femineus matres graditur chorus: ordine longo
 Iunoni pallam conceptaque uota dicabant:
 ' Haades, o regina deum, gens casta precamur
 et ferimus, digno quaecumque est nomine, turba
 Ausonidum pulchrumque et, acu et subtemine fuluo 80
 quod nostrae neuere manus, uenerabile donum.
 ac dum decrescit matrum metus, hoc tibi, diua,
 interea uelamen erit. si pellere nostris
 Marmaricam terris nubem dabis, omnis in auro
 pressa tibi uaria fulgebit gemma corona.' 85
 necnon et proprio uenerantur Pallada dono
 Phoebumque armigerumque deum primamque Dionen.
 tanta adeo, cum res trepidae, reuerentia diuum
 nascitur: at rarae fumant felicibus arae.
 Dum Roma antiquos templis indicit honores, 90
 iam Fabius, tacito procedens agmine et arte
 bellandi lento similis, praecluserat omnis
 fortunaeque hostique uias. discedere signis

haud licitum, summumque decus, quo tollis ad astra
 imperii, Romane, caput, parere docebat. 95
 uerum ubi prima satis conspecta in montibus altis
 signa procul fulsitque nouis exercitus armis,
 arrectae spes Sidonii, feruetque secundis
 fortunae iuuenis. uincendi sola uidetur,
 quod nondum steterint acies, mora: 'Pergite,' ~~lamat~~ 100
 ' iteiti, ruite ad portas, propellite uallum
 pectoribus. quantum campi distamus, ad umbras
 tantum hosti superest. resides ad bella uocantur,
 quis pudeat certare, senes. quodcumque uidetis,
 hoc reliquum est, primo damnatum ut inutile bello. 105
 en, ubi nunc Gracchi atque ubi nunc sunt fulmina gentis
 Scipiadae? pulsi Ausonia non ante pauentem
 dimisere fugam quam terror ad ultima mundi
 Oceanumque tulit. profugus nunc errat uterque
 nomina nostra tremens et ripas seruat Hiberi. 110
 est etiam, cur Flaminio mihi gloria caeso
 creuerit, et titulis libeat cur figere nostris
 crudum Marte uiri nomen. quot demere noster
 huic annos Fabio gladius ualet! et tamen audet.
 audeat. haud ultra faxo spectetur in armis.' 115
 Talia uociferans uolucris rapit agmina cursu
 ac praeuectus equo nunc dextra prouocat hostem
 nunc uoce increpitat, missa nunc eminus hasta
 fertur ouans pugnaeque agitat simulacra futurae:
 ut Thetidis proles Phrygiis Vulcania campis 120
 arma tulit, clipeo amplexus terramque polumque
 maternumque fretum totumque in imagine mundum.
 Cassarum sedet irarum spectator et alti
 celsus colle iugi domat exultantia corda
 infractasque minas dilato Marte fatigat 125
 sollers cunctandi Fabius, ceu nocte sub atra
 munitis pastor stabulis per ouilia clausum
 impavidus somni seruat pecus: efferat saeuit
 atque impasta trucis ululatus turba luporum
 exercet morsuque quatit restantia claustra. 130
 Inritus incepti mouet inde atque Apula tardo
 arua Libys passu legit ac nunc ualle residit
 conditus occulta, si praecipitare sequentem
 atque inopinata detur circumdare fraude,
 nunc nocturna parat caecae celantibus umbris 135
 furta uiae retroque abitum fictosque timores
 adsimulat, tum castra citus deserta relicta
 ostentat praeda atque inuitat prodigus hostem:
 qualis Maeonia passim Maeandrus in ora,
 cum sibi gurgitibus flexis reuolutus oberrat. 140
 nulla uacant incepta dolis: simul omnia uersat
 miscetque exacuens uaria ad conamina mentem,

sicut aquae splendor radiatus lampade solis
 dissultat per tecta uaga sub imagine uibrans
 luminis et tremula laquearia uerberat umbra. 145
 iamque dolore furens ita secum immurmurat ira:
 ' Obui si primus nobis hic tela tulisset,
 nullane nunc Trebiae et Trasimenni nomina? nulli
 lugerent Itali? numquam Phaethontius amnis
 sanguinea pontum turbasset decolor unda? 150
 inuentum, dum se cohibet terimurque sedendo,
 uincendi genus. en quotiens, uelut obuius iret,
 discinxit ratione dolos fraudesque resoluit.'
 haec secum, medio somni cum bucina noctem
 diuideret, iamque excubias sortitus iniquas 155
 tertius abrupta uigil iret ad arma quiete.
 uertit iter Daunique retro tellure relicta
 Campanas remeat notus populator in oras.
 hic uero, intrauit postquam uberis arua Falerni
 (diues ea et numquam tellus mentita colono), 160
 addunt frugiferis inimica incendia ramis.
 Haud fas, Bacche, tuos tacitum tramittere honores,
 quamquam magna incepta uocent. memorabere, sacri
 largitor laticis, grauidae cui nectare uites
 nulli dant prelis nomen praeferre Falernis. 165
 Massica sulcabat meliore Falernus in aeuo
 ensibus ignotis senior iuga. pampinus umbras
 nondum uua uiridis nudo texebat in aruo,
 pocula nec norant sucis mulcere Lyaei,
 fonte sitim et pura soliti defendere lymphae. 170
 attulit hospitio pergentem ad litora Calpes
 extremumque diem pes dexter et hora Lyaeum,
 nec pigritum paruosque lares humilisque subire
 limina caelicolam tecti. cepere uolentem
 fumosi postes et ritu pauperis aeui 175
 ante focos mensae, laetus nec senserat hospes
 aduenisse deum. sed enim de more parentum
 grato cursabat studio instabatque senectae,
 donec, opes festas, puris nunc poma canistris
 composuit, nunc inriguis citus extulit hortis 180
 rorantis umore dapes, tum lacte fauisque
 distinxit dulcis epulas nulloque cruore
 polluta castus mensa Cerealia dona
 attulit ac primum Vestae detersit honorem
 undique et in mediam iecit libamina flammam. 185
 deesse tuos latices, hac sedulitate senili
 captus, Iacche, uetas. subito, mirabile dictu,
 fagina pampineo spumarunt pocula suco,
 pauperis hospitii pretium, uilisque rubenti
 fluxit mulctra mero, et quercu in cratera cauata 190
 dulcis odoratis umor sudauit ab uuis.

' **E**cape' **B**acchus ait ' nondumibi nota, sed olim
 uiticolae nomen peruulgatura Falerni
 munera,' et haud ultra latuit deus. inde nitentem
 lumine purpureo frontem cinxere corymbi, 195
 et fusae per colla comae, dextraque pependit
 cantharus, ac uitis thyrsos delapsa uirenti
 festas Nysaeo redimiuit palmitibus mensas.
 nec facilis laeto certasse, Falerne, saporibus,
 postquam iterata tibi sunt pocula, iam pede risum, 200
 iam lingua titubante moues, patrioque Lyaeo
 tempora quassatus, grates et praemia digna
 uix intellectis conaris reddere uerbis,
 donec composuit luctantia lumina Somnus,
 Somnus, Bacche, tibi comes additus. hinc ubi primo 205
 ungula dispersit rores Phaethontia Phoebos,
 uiferis late florebat Massicus aruis
 miratus nemora et lucentis sole racemos.
 ita monti decus, atque ex illo tempore diues
 Tmolus <et> ambrosiis Ariusia pocula sucis 210
 ac Methymna ferox lacibus cessere Falernis.

Haec tum uasta dabat terrisque infestus agebat
 Hannibal, et sicci stimulabant sanguinis enses,
 ludificante ducem Fabio. iamque improba castris
 Ausoniis uota et pugnandi praua libido 215
 gliscebant: praeconi decurrere monte parabant.

Da famae, da, Musa, uirum, cui uincere bina
 concessum castra et geminos domitare furores.
 ' **F**acida si nobis corda abruptumque putassent
 ingenium patres et si clamoribus' inquit 220
 ' **t**urbari facilem mentem, non ultima rerum
 et deplorati mandassent Martis habenas.
 stat pensata diu belli sententia: uincam
 seruare inuitos urgentisque ultima fata.
 nulli per Fabium e uobis cecidisse licebit. 225
 si lucis piget et supremis esse cupido est
 nominis Ausonii taedetque in tempore tali
 nullum clade noua claraeque fragore ruinae
 insignem fecisse locum, reuocandus ab atris
 Flaminius uobis est sedibus. ille ruendi 230
 iam dudum properans signum auspiciumque dedisset.
 an nondum praeceps uicinaque fata uidetis?
 una, ut debellet, satis est uictoria Poeno.
 state, uiri, et sentite ducem. cum optabile tempus
 deposcet dextras, tunc ista ferocia dicta 235
 aequentur factis. non est, mihi credite, non est
 arduus in pugnas ferri labor: una reclusis
 omnes iam portis in campum effuderit hora.
 magnum illud solisque datum, quos mitis euntis
 Iuppiter aspexit, magnum est ex hoste reuerti. 240

fortunae Libys incumbit flatuque secundo
 fidit agens puppim. dum desinat aura sinusque
 destituat tumidos subducto flamine uentus,
 in rem cunctari fuerit. non ulla perenni
 amplexu Fortuna fouet. iam copia quanto   245
 artior et nullo Tyriis certamine quantum
 detritum est famaе! quin inter cetera nostra
 haud laude afuerit, modo qui++sed parcere dictis
 sit melius. iam uos acies et proelia et hostem
 poscitis? o maneat, superi, fiducia talis!   250
 interea exclusa maioris sorte pericli
 me solum, quaeso, toti me opponite bello.'
 his dictis fractus furor et rabida arma quierunt:
 ut, cum turbatis placidum caput extulit undis
 Neptunus totumque uidet totique uidetur   255
 regnator ponto, saeui fera murmura uenti
 dimittunt nullasque mouent in frontibus alas,
 tum sensim infusa tranquilla per aequora pace
 languentes tacito lucent in litore fluctus.
     Sensit cura sagax Poeni fraudisque ueneno   260
 adgreditur mentes. pauca atque haec ruris auiti
 iugera nec multis Fabius uertebat aratris:
 Massicus uuiferis addebat nomina glaebis.
 hinc pestem placitum moliri et spargere causas
 in castra ambiguas. ferro flammisque pepercit   265
 suspectamque loco pacem dedit arte maligna
 ceu clandestino traheretur foedere bellum.
     Intellectus erat Fabio, Tyriosque uidebat
 dictator saeuire dolos. sed non uacat ~aegre
 inuidiam gladios inter lituosque timere   270
 et dubia morsus famaе depellere pugna,
 donec reptantem et nequiquam saepe trahendo
 huc illuc castra scrutantem proelia Poenum,
 qua nemorosa iuga et scopulosi uertice colles
 exurgunt, clausit sparsa ad diuortia turma.   275
 hinc Laestrygoniae saxoso monte premebant
 a tergo rupes, undosis squalida terris
 hinc Literna palus, nec ferri aut militis usum
 poscebat regio, saeptos sed fraude locorum
 arta fames poenas miserae exactura Sagunti   280
 urgebat, finisque aderat Carthaginis armis.
     Cuncta per et terras et lati stagna profundi
 condiderat somnus, positoque labore dierum
 pacem nocte datam mortalibus orbis agebat.
 at non Sidonium curis flagrantia corda   285
 ductorem uigilesque metus haurire sinebant
 dona soporiferae noctis. nam membra cubili
 erigit et fului circumdat pelle leonis,
 qua super instratos proiectus gramine campi

presserat ante toros. tunc ad tentoria fratris 290
 fert gressus uicina citos. nec degener ille
 belligeri ritus taurino membra iacebat
 effultus tergo et mulcebat tristia somno.
 haud procul hasta uiri terrae defixa propinquae,
 et dir<a> e summa pendebat cuspide cassis; 295
 at clipeus circa loricaque et ensis et arcus
 et telum Baliare simul tellure quiescunt.
 iuxta lecta manus, iuuenes in Marte probati,
 et sonipes strato carpebat gramina dorso.
 ut pepulere leuem intrantis uestigia somnum, 300
 ' **H**us!' niquit (pariterque manus ad tela ferebat)
 ' **q**ae te cura uigil fessum, germane, fatigat?'
 ac iam constiterat sociosque in caespite fusos
 incussa reuocat castrorum ad munera planta,
 cum Libyae ductor: ' Fabius ~~na~~ noctibus aegris, 305
 in curas Fabius nos excitat, illa senectus
 heu fatis quae sola meis currentibus obstat!
 cernis ut armata circumfundare corona,
 et uallet clausos collectus miles in orbe<m>.
 uerum, age, nunc quando res artae, percipe porro 310
 quae meditata mihi. latos correpta per agros
 armenta adsueto belli de more secuntur.
 cornibus arentis edicam innectere ramos
 sarmentique leuis fronti religare maniplos,
 admotus cum feruorem disperserit ignis 315
 ut passim exultent stimulante dolore iuueni
 et uaga per collis ceruice incendia iacent.
 tum terrore nouo trepidus laxabit iniquas
 custos excubias maioraque nocte timebit.
 si cordi consulta (moras extrema recusant) 320
 accingamur' **ia**. gemino tentoria gressu
 inde petunt. ingens clipeo ceruice reposta
 inter equos interque uiros interque iacebat
 capta manu spolia et rorantia caede Maraxes
 ac dirum, in somno ceu bella capesseret, amens 325
 clamorem tum forte dabat dextraque tremente
 arma toro et notum quaerebat feruidus ensem.
 huic Mago, inuersa quatiens ut dispulit hasta
 bellantem somnum, 'Tenebris, fortissime ductor,
 iras compesce atque in lucem proelia differ. 330
 ad fraudem occultamque fugam tutosque receptus
 nunc nocte utendum est. arentis nectere frondes
 cornibus et latis accensa immittere siluis
 armenta, oppositi reserent quo claustra manipuli,
 germanus parat atque obsessa euellere castra. 335
 emergamus, et hic Fabio persuadeat astus
 non certare dolis.' nihil hinc cunctante, sed acris
 incepti laeto iuue, ad tentoria Acherrae

festinant, cui parca quies minimumque soporis,
 nec notum somno noctes aequare: feroci 340
 peruigil inseruibat equo fessumque leuabat
 tractando et frenis ora exagitata fouebat.
 at socii renouant tela arentemque cruorem
 ferro detergent et dant mucronibus iras.
 quid fortuna loci poscat, quid tempus, et ipsi 345
 quaenam agitent, pandunt et coeptis ire ministrum
 haud segnem hortantur. discurrit tessera castris,
 intentiquo docent, quae sint properanda, mone<n>tque
 quisque suos: instat trepidis stimulatque ruentis
 nauus abire timor, dum caeca silentia dumque 350
 maiores umbrae. rapida iam subdita peste
 uirgulta atque altis surgunt e cornibus ignes.
 hic uero ut, gliscente malo et quassantibus aegra
 armentis capita, adiutae pinguescere flammae
 coepere et uincens fumos erumpere uertex, 355
 per collis dumosque (lues agit atra) per altos
 saxosi scopulos montis lymphata feruntur
 corpora anhela boum, atque obsessis naribus igni
 luctantur frustra rabidi mugire iuueni.
 per iuga, per uallis errat Vulcania pestis 360
 nusquam stante malo, uicinaque litora fulgent:
 quam multa adfixus caelo sub nocte serena
 fluctibus e mediis sulcator nauita ponti
 astra uidet, quam multa uidet, feruoribus atris
 cum Calabros urunt ad pinguia pabula saltus, 365
 uertice Gargani residens incendia pastor.
 At facie subita uolitantum montibus altis
 flammaram, quis tunc ce<ci>dit custodia sorti,
 horrere atque ipsos nullo spargente uagari
 credere et indomitos pasci sub collibus ignes. 370
 caelone exciderint, et magna fulmina dextra
 torserit Omnipotens, an caecis rupta cauernis
 fuderit egestas accenso sulphure flammam
 infelix tellus, media in formidine quaerunt.
 iamque abeunt, faucesque uiae citus occupat armis 375
 Poenus et in patulos exultans emicat agros.
 huc tamen usque uigil processerat arte regendi
 dictator Trebiam et Tusci post stagna profundi,
 esset ut Hannibali Fabium Romanaque tela
 euasisse satis. quin et uestigia pulsi 380
 et gressus premeret castris, ni sacra uocarent
 ad patrios ueneranda deos. tum uersus ad urbem
 adloquitur iuuenem, cui mos tramittere signa
 et belli summam primasque iubebat habenas,
 atque his praeformat dictis fingitque monendo: 385
 ' Sfactis nondum, Minuci, te cauta probare
 erudiit Fortuna meis, nec ducere uerba

ad uerum decus ac prauis arcere ualebunt.
 uidisti clausum Hannibalem. nil miles et alae
 iuuere aut densis legio conferta maniplis.   390
 testor te, solus clausi nec deinde morabor.
 dis sine me libare dapem et sollemnia ferre:
 hunc iterum atque iterum uinctum uel montibus altis
 amnibus aut rapidis (modo pugna absistite) tradam.
 interea (crede experto, non fallimus) aegris   395
 nil mouisse salus rebus. sit gloria multis
 et placeat, quippe egregium, prosternere ferro
 hostem, sed Fabio sit uos seruasse triumphus.
 plena tibi castra atque intactus uulnere miles
 creditur: hos nobis (erit haec tibi gloria) redde.   400
 iam cernes Libycum huic uallo adsultare leonem,
 iam praedas offerre tibi, iam uertere terga,
 respectantem adeo atque iras cum fraude coquentem.
 claude, oro, castra et cunctas spes eripe pugnae.
 haec monuisse satis. sed si compescere corda   405
 non datur oranti, magno te iure pioque
 dictator capere arma ueto.' sic castra relinquens
 uallaratus monitis ac se referebat ad urbem.

Ecce autem flatu classis Phoenissa secundo
 litora Caietae Laestrygoniosque recessus   410
 sulcabat rostris portusque intrarat apertos
 ac totus multo spumabat remige pontus,
 cum trepidae fremitu uitreis e sedibus antri
 aequoreae pelago simul emersere sorores
 ac possessa uident infestis litora proris.   415
 tum magno perculsa metu Nereia turba
 attonitae propere refluunt ad limina nota,
 Telebou medio surgunt qua regna profundo
 pumiceaeque procul sedes. immanis in antro
 conditur abrupto Proteus ac spumea late   420
 cautibus obiectis reiectat caerula uates.
 is postquam (sat gnarus enim rerumque metusque)
 per uarias lusit formas et terruit atri
 serpentis squamis horrendaque sibila torsit
 aut fremuit toruo mutatus membra leone,   425
 'Dante, ai quae causa uiae? quisue ora repente
 peruasit pallor? cur scire futura libido?'

Ad quae Cymodoce, Nympharum maxima natu
 Italidum: 'Nosti nostros, praesage, timores.
 quid Tyriae classes ereptaque litora nobis   430
 portendunt? num migrantur Rhoeteia regna
 in Libyam superis? aut hos Sarranus habebit
 nauita iam portus? patria num sede fugatae
 Atlantem et Calpen extrema habitabimus antra?'

Tunc sic euoluens repetita exordia retro   435
 incipit ambiguus uates reseratque futura:

' Lamedonteus Phrygia cum sedit in Ida
 pastor et errantis dumosa per auia tauros
 arguta reuocans ad roscida pascua canna
 audiuit sacrae lentus certamina formae, 440
 tum matris currus niueos agitabat olores
 tempora sollicitus litis seruasse Cupido.
 paruulus ex umero corytos et aureus arcus
 fulgebat, nutuque uetans trepidare parentem
 monstrabat grauidam telis se ferre pharetram. 445
 ast alius niuea comebat fronte capillos,
 purpureos alius uestis religabat amictus.
 cum sic suspirans roseo Venus ore decoros
 adloquitur natos: "Testis certissima uestrae
 ecce dies pietatis adest. quis credere saluis 450
 hoc ausit uobis? de forma atque ore (quid ultra
 iam superest rerum?) certat Venus. omnia paruis
 si mea tela dedi blando medicata ueneno,
 si uester, caelo ac terris qui foedera sancit,
 stat supplex, cum uultis, auus: uictoria nostra 455
 Cypron Idymaeas referat de Pallade palmas,
 de Iunone Paphos centum mihi fumet in aris."
 dumque haec aligeris instat Cytherea, sonabat
 omne nemus gradiente dea. iam bellica uirgo,
 aegide deposita et qua adsuetum casside crinem 460
 inuoluit, nec compta tamen pacemque serenis
 condiscens oculis, ibat lucoque ferebat
 praedicto sacrae uestigia concita plantae.
 parte alia intrabat iussis Saturnia siluis,
 iudicium Phrygis et fastus pastoris et Iden 465
 post fratris latura toros. postrema nitenti
 adfulsit uultu ridens Venus: omnia circa
 et nemora et penitus frondosis rupibus antra
 spirantem sacro traxerunt uertice odorem.
 nec iudex sedisse ualet, fessique nitoris 470
 luce cadunt oculi, ac metuit dubitasse uideri.
 sed uictae fera bella deae uexere per aequor,
 atque excisa suo pariter cum iudice Troia.
 tum pius Aeneas terris iactatus et undis
 Dardanios Itala posuit tellure penatis. 475
 dum cete ponto innabunt, dum sidera caelo
 lucebunt, dum sol Indo se litore tollet,
 hic regna et nullae regnis per saecula metae.
 at uos, o natae, currit dum immobile filum,
 Hadriaci fugite infaustas Sasonis harenas. 480
 sanguineis tumidus ponto miscebitur undis
 Aufidus et rubros impellet in aequora fluctus,
 damnatoque deum quondam per carmina campo
 Aetolae rursus Teucris pugnabitis umbrae.
 Punica Romuleos quatient mox spicula muros, 485

multaue Hasdrubalis fulgebit strage Metaurus.
 hinc ille in furto genitus patruisque piabit
 idem ultor patrisque necem; tum litus Elissae
 implebit flammis auelletque Itala Poenum
 uiscera torrentem et propriis superabit in oris. 490
 huic Carthago armis, huic Africa nomine cedit,
 hic dabit ex sese qui tertia bella fatiget
 et cinerem Libyae ferat in Capitolia uictor.'

Quae dum arcana deum uates euoluit in antro,
 iam monita et Fabium bellique equitumque magister 495
 exuerat mente ac praeceps tendebat in hostem.
 pascere nec Poenus prauum ac nutrire furorem
 deerat et, ut paruo maiora ad proelia damno
 eliceret, dabat interdum simulantia terga:
 non aliter, quam qui sparsa per stagna profundi 500
 euocat e liquidis piscem penetralibus esca,
 cumque leuem summa uidit iam nare sub unda,
 ducit sinuato captiuum ad litora lino.

Fama furit uersos hostis, Poenumque salutem
 inuenisse fuga: liceat si uincere, finem 505
 promitti cladum, sed enim ditione carere
 uirtutem, et poenas uincens esse repostas.
 clausurum iam castra ducem rursusque referri
 uaginae iussurum enses, reddatur in armis
 ut ratio, et purget miles cur uicerit hostem. 510
 haec uulgi. necnon patrum Saturnia mentes
 inuidiae stimulo fodit et popularibus auris.
 tunc indigna fide censent optandaque Poeno,
 quae mox haud paruo luerent damnata periclo.

Diuiditur miles, Fabioque equitumque magistro 515
 imperia aequantur penitus. cernebat et expers
 irarum senior, magnas ne penderet alti
 erroris poenas patria inconsulta, timebat.
 ac tum, multa putans secum, ut remeauit ab urbe,
 partitus socias uires, uicina propinquis 520
 signa iugis locat et specula sublimis ab alta
 non Romana minus seruat quam Punica castra.
 nec mora. disiecto Minuci uecordia uallo
 perdendi simul et pereundi ardebat amore.

Quem postquam rapidum uidit procedere castris 525
 hinc Libys, hinc Fabius, simul accendere sagacis
 in subitum curas: propere capere arma maniplis
 edicit uallique tenet munimine turmas
 Ausonius, torquet totas in proelia uires
 Poenorum ductor propellitque agmina uoce: 530
 ' Dum ditor abest, rape, miles, tempora pugnae.
 non sperata diu plano certamina campo
 offert ecce deus. quando data copia, longum
 detergete situm ferro multoque cruore

exsatiare, uiri, plenos rubiginis enses.' 535
 Atque ea Cunctator pensabat ab aggere ualli
 perlustrans campos oculis, tantoque periclo
 discere, quinam esset Fabius, te, Roma, dolebat.
 cui natus iuncta arma ferens 'Dabit improbus,' inquit
 ' quae dignum est, poenas, qui per suffragia caeca 540
 inuasit nostros haec ad discrimina fasces.
 insanae spectate tribus. pro lubrica rostra
 et uanis fora laeta uiris! nunc munera Martis
 aequent imperio et solem concedere nocti
 sciscant imbelles. magna mercede piabunt 545
 erroris rabiem et nostrum uiolasse parentem.'
 tum senior, quatiens hastam lacrimisque coortis.
 ' Sanguine Poenorum, iuuenis, tam tristia dicta
 sunt abolenda tibi. patiarne ante ora manusque
 ciuem deleri nostras, aut uincere Poenum, 550
 me spectante, sinam? non aequauisse minorem
 soluetur culpa si sunt mihi talia corda?
 iamque hoc, ne dubites, longaeui, nate, parentis
 accipe et aeterno fixum sub pectore serua:
 succensere nefas patriae, nec foedior ulla 555
 culpa sub extremas fertur mortalibus umbras.
 sic docuere senes. quantus qualisque fuisti,
 cum pulsus lare et extorris Capitolia curru
 intrares exul, tibi corpora caesa, Camille,
 damnata quot sunt dextra! pacata fuissent 560
 ni consulta uiro mensque impenetrabilis irae,
 mutassentque solum sceptris Aeneia regna
 nullaque nunc stares terrarum uertice, Roma.
 pone iras, o nate, meas. socia arma feramus
 et celeremus opem.' atque intermixta sonabant 565
 classica, procursusque uiros conliserat acer.
 Primus claustra manu portae dictator et altos
 disiecit postis rupitque in proelia cursum.
 non grauiore mouent uenti certamina mole
 Odrysius Boreas et Syrtim tollere pollens 570
 Africus, obnixi cum bella furentia torquent:
 distraxere fretum ac diuersa ad litora uoluunt
 aequor quisque suum; sequitur stridente procella
 nunc huc, nunc illuc, raptum mare et intonat undis.
 haud prorsus daret ullus honos tellusque subacta 575
 Phoenicum et Carthago ruens, iniuria quantum
 orta ex inuidia decoris tulit. omnia namque
 dura simul deuicta uiro, metus, Hannibal, irae,
 inuidia, atque una fama et fortuna subactae.
 Poenus ab excelso rapidos decurrere uallo 580
 ut uidit, tremuere irae, ceciditque repente
 cum gemitu spes haud dubiae praesumpta ruinae.
 quippe aciem denso circumuallauerat orbe

hausurus clausos coniectis undique telis.
 atque hic Dardanius prauo certamine ductor   585
 iam Styga et aeternas intrarat mente tenebras
 (nam Fabium auxiliumque uiri sperare pudebat),
 cum senior gemino complexus proelia cornu
 ulteriore ligat Poenorum terga corona
 et modo claudentis aciem nunc, extima cingens,   590
 clausos ipse tenet. maiorem surgere in arma
 maioremque dedit cerni Tiryntius. altae
 scintillant cristae et, mirum, uelocibus ingens
 per subitum membris uenit uigor: ingerit hastas
 auersumque premit telorum nubibus hostem: 595
 qualis post iuuenem, nondum subeunte senecta,
 rector erat Pylius bellis aetate secunda.
 Inde ruens Thurin et Buten et Narin et Arsen
 dat leto fisumque manus conferre Mahalcen,
 cui decus insigne et quaesitum cuspide nomen.   600
 tum Garadum largumque comae prosternit Adherben
 et geminas acies superantem uertice Thulin,
 qui summas alto prensabat in aggere pinnas,
 eminus hos, gladio Sapharum gladioque Monaesum
 et Morinum pugnas aeris stridore cientem,   605
 dexteriore gena cum sedit letifer ictus,
 perque tubam fixae decurrens uulnere malae
 extremo fluxit propulsus murmure sanguis.
 proximus huic iaculo Nasamonius occidit Idmon.
 namque super tepido lapsantem sanguine et aegra   610
 lubrica nitentem nequiquam euadere planta
 impacto prosternit equo trepideque leuantem
 membra adflicta solo pressa uiolentius hasta
 implicuit terrae telumque in caede reliquit.
 haeret humi cornus motu tremefacta iacentis   615
 et campo seruat mandatam adfixa cadauer.
 Necnon exemplo laudis furiata iuuentus,
 Sullaeque Crassique simul iunctusque Metello
 Furnius ac melior dextrae Torquatus, inibant   620
 proelia et unanimi uel morte emisse uolebant
 spectari Fabio. miser hic uestigia retro
 dum rapit et molem subducto corpore uitat
 intorti Bibulus saxi atque in terga refertur,
 strage super lapsus socium, qua fibula morsus
 loricae crebro laxata resoluerat ictu,   625
 accepit lateri penitusque in uiscera adegit
 extabat fixo quod forte cadauere ferrum.
 heu sortem necis! euasit Garamantica tela
 Marmaridumque manus, ut inertis cuspide fusus
 occideret, telo non in sua uulnera misso.   630
 uoluitur exanimis, turpatque decora iuuenta
 ora nouus pallor. membris dimissa solutis

arma fluunt, erratque niger per lumina somnus.
 Venerat ad bellum Tyria Sidone, nepotum
 excitus prece, et auxilio socia arma ferebat, 635
 Eoa tumidus pharetrati militis ala,
 gens Cadmi, Cleadas; fulua cui plurima passim
 casside et aurato fulgebat gemma monili,
 qualis ubi Oceani renouatus Lucifer unda
 laudatur Veneri et certat maioribus astris. 640
 ostro ipse ac sonipes ostro totumque per agmen
 purpura Agenoreis saturata micabat aenis.
 hic audum pugnae <et> tam clarum excidere nomen
 Brutum exoptantem, uarie nunc laeuus in orbem,
 nunc dexter leuibus flexo per deuia gyris 645
 ludificatus equo, uolucrum post terga sagittam
 fundit Achaemenio detractans proelia ritu.
 nec damnata manus, medio sed, flebile, mento
 armigeri Cascae penetrabilis haesit harundo
 oblicumque secans subrecta cuspide uulnus 650
 umentis ferrum admouit tepefacta palato.
 at Brutus diro casu turbatus amici
 ausum multa uirum et spargentem in uulnera saeuos
 fraude fugae calamos, iam nullis cursibus instat
 prendere cornipedis, sed totam pectoris iram 655
 mandat atrox hastae telumque uolabile nodo
 excutit et summum, qua laxa monilia crebro
 nudabant uersu, tramittit cuspide pectus.
 labitur intento cornu transfossus, et una
 arcum laeua cadens, dimisit dextra sagittam. 660
 At non tam tristi sortitus proelia Marte
 Phoebei Soractis honor Carmelus agebat.
 sanguine quippe suo iam Bagrada tinxerat ensem,
 dux rectorque Nubae populi, iam fusus eidem
 Zeusis Amyclaei stirps impacata Phalanti, 665
 quem tulerat mater claro Phoenissa Laconi.
 talia dum metuit, nec pugnae fesus in hoste
 tam rapido nec deinde fugae, suadente pauore,
 per dumos miser in uicina cacumina quercus
 repserat atque alta sese occultabat in umbra 670
 Hampsicus, insistens tremulis sub pondere ramis.
 hunc longa multa orantem Carmelus et altos
 mutantem saltu ramos transuerberat hasta,
 ut, qui uiscatos populatur harundine lucos,
 dum nemoris celsi procera cacumina sensim 675
 substructa certat tacitus contingere meta,
 sublimem calamo sequitur crescente uolucrum.
 effudit uitam, atque alte manante cruore
 membra pependerunt curuato exanguia ramo.
 Iamque in palantis ac uersos terga feroces 680
 pugnabant Itali, subitus cum mole pauenda

terrificis Maurus prorumpit Tunger in armis.
 nigra uiro membra, et furui iuga celsa trahebant
 cornipedes, totusque nouae formidinis arte
 concolor aequabat liuentia currus equorum 685
 terga: nec erectis similes imponere cristis
 cessarat pennas, aterque tegebat amictus:
 ceu quondam aeternae regnator noctis, ad imos
 cum fugeret thalamos Hennaeva uirgine rapta,
 egit nigrantem Stygia caligine currum. 690
 at Cato, tum prima sparsus lanugine malas,
 quod peperere decus Circaeo Tuscula dorso
 moenia, Laertae quondam regnata nepoti,
 quamquam tardatos turbata fronte Latinos
 collegisse gradum uidet, imperterritus ipse 695
 ferrata calce atque effusa largus habena
 cunctantem impellebat equum. negat obuius ire
 et trepidat cassa sonipes exterritus umbra.
 tum celer in pugnam dorso delatus ab alto
 alipedem planta currum premit atque uolanti 700
 adsilit a tergo. cecidere et lora repente
 et stimuli, ferrumque super ceruice tremiscens
 palluit infelix subducto sanguine Maurus.
 ora rapit gladio praefixaque cuspide portat.
 At saeuo Mauorte ferox perrumpit anhelum 705
 dictator cum caede globum. miserabile uisu,
 uulneribus fessum ac multo labente cruore
 ductorem cernit suprema ac foeda precantem.
 manauere genis lacrimae, clipeoque pauentem
 protegit et natum stimulans ' Fortissime, labem 710
 hanc pellamus' in ' Poenoque ob mitia facta,
 quod nullos nostris ignis disperserit aruis,
 dignum expendamus pretium.' tunc arte paterna
 ac stimulis gaudens iuuenis circumdata Poenum 715
 agmina deturbat gladio campumque relaxat,
 donec Sidonius decederet aequore ductor:
 ceu, stimulante fame, rapuit cum Martius agnum
 auerso pastore lupus fetumque trementem
 ore tenet presso, tum, si uestigia cursu
 auditis celeret balatibus obuia pastor, 720
 iam sibimet metuens, spirantem dentibus imis
 reiectat praedam et uacuo fugit aeger hiatu.
 ~tum demum, Tyriis quas circumfuderat atra
 tempestas, Stygiae tandem fugere tenebrae.
 torpebant dextra<e>, et sese meruisse negabant 725
 seruari, subitisque bonis mens aegra natabat:
 ut, qui conlapsa pressi iacuere ruina,
 eruta cum subito membra et nox atra recessit,
 coniuent solemque pauent agnoscere uisu.
 Quis actis senior numerato milite laetus 730

collis et tuto repetebat in aggere castra.
ecce autem e media iam morte renata iuuentus
clamorem tollens ad sidera et ordine longo
ibat ouans Fabiumque decus Fabiumque salutem
certatim et magna memorabant uoce parentem. 735
tum qui partitis discederat ante manipulis
' Sacte' ait ' o genitor, reuocato ad lucis honorem
si fas uera queri, cur nobis castra uirosque
diuidere est licitum? patiens cur arma dedisti,
quae solus rexisse uales? hoc munere lapsi 740
aeternas multo cum sanguine uidimus umbras.
ocius huc aquilas seruataque signa referte.
hic patria est, muri que urbis stant pectore in uno.
tuque dolos, Poene, atque astus tandem exue notos:
cum solo tibi iam Fabio sunt bella gerenda.' 745

Haec ubi dicta dedit, mille hinc, uenerabile uisu,
caespite de uiridi surgunt properantibus arae.
nec prius aut epulas aut munera grata Lyaei
fas cuiquam tetigisse fuit quam multa precatus
in mensam Fabio sacrum libauit honorem.

Liber VIII

Primus Agenoridum cedentia terga uidere
Aeneadis dederat Fabius. Romana parentem
solum castra uocant, solum uocat Hannibal hostem
impatiensque morae fremit: ut sit copia Martis,
expectanda uiri fata optandumque sub armis 5
Parcarum auxilium. namque hac spirante senecta
nequiquam sese Latium sperare cruorem.
iam uero concors miles signisque relatis
indiuisus honos, iterumque et rursus eidem
soli obluctandum Fabio maioribus aegrum 10
angebant curis. lentando feruida bella
dictator cum multa adeo, tum miles egenus
cunctarum ut rerum Tyrius foret, arte sedendi
egerat et, quamquam finis pugnaque manuque
haud dum partus erat, iam bello uicerat hostem. 15
quin etiam ingenio fluxi, sed prima feroces,
uaniloquum Celtæ genus ac mutabile mentis,
respectare domos: maerebant caede sine ulla
(insolitum sibi) bella geri, siccasque cruore
inter tela siti Mauortis hebescere dextras. 20
his super internæ labes et ciuica uulnus
inuidia augebant. laeuus conatibus Hannon
ductoris non ulla domo summittere patres
auxilia aut ullis opibus iuuisset sinebat.
Quis lacerum curis et rerum extrema pauentem 25
ad spes armorum et furialia uota reducit
praescia Cannarum Iuno atque elata futuris.
namque hac accitam stagnis Laurentibus Annam
adfatur uoce et blandis hortatibus implet:
' Sanguine cognato iuuenis tibi, diua, laborat 30
Hannibal a uestro nomen memorabile Belo.
perge age, et insanos curarum comprime fluctus.
excute sollicito Fabium. sola ille Latinos
sub iuga mittendi mora iam discingitur armis.
cum Varrone manus et cum Varrone serenda 35
proelia, nec desit fatis ad signa mouenda.
ipsa adero. tendat iamdudum in Iapyga campum.
huc Trebiae rursus et Trasimenni fata sequentur.'

Tum diua Indigetis castis contermina lucis
' ~~Haud~~ inquit ' ~~ta~~ ius nobis praecepta morari. 40
sit fas, sit tantum, quaeso, retinere fauorem
antiquae patriae mandataque magna sororis,
quamquam inter Latios Annae stet numen honores.'

Multa retro rerum iacet atque ambagibus aeu

obtegitur densa caligine mersa uetustas, 45
 cur Sarrana dicent Oenotri numina templo,
 regnisque Aeneadum germana colatur Elissae.
 sed pressis stringam reuocatam ab origine famam
 narrandi metis breuiterque antiqua reuoluam.

Iliaco postquam deserta est hospite Dido 50
 et spes abruptae, media<m> in penetralibus atram
 festinat furibunda pyram. tum corripit ensem
 certa necis, profugi donum exitiale mariti.
 despectus taedae regnis se imponit Iarbas,
 et tepido fugit Anna rogo. quis rebus egenis 55
 ferret opem, Nomadum late terrente tyranno?
 Battus Cyrenen molli tum forte fouebat
 imperio, mitis Battus lacrimasque dedisse
 casibus humanis facilis. qui supplice uisa
 intremuit regum euentus dextramque tetendit. 60
 atque ea, dum flauas bis tondet messor aristas,
 seruata interea sedes: nec longius uti
 his opibus Battoque fuit. nam ferre per aequor
 exitium miserae iam Pygmaliona docebat.
 ergo agitur pelago, diuis inimica sibique, 65
 quod se non dederit comitem in suprema sorori,
 donec iactatam laceris, miserabile, uelis
 fatalis turbo in Laurentis expulit oras.
 non caeli, non illa soli, non gnara colentum
 Sidonis in Latia trepidabat naufraga terra. 70
 ecce autem Aeneas sacro comitatus Iulo,
 iam regni compos, noto sese ore ferebat.
 qui terrae defixam oculos et multa timentem
 ac deinde adlapsam genibus lacrimantis Iuli
 attollit mitique manu intra limina ducit. 75
 atque ubi iam casus aduersorumque pauorem
 hospitii leniuit honos, tum discere maesta
 exposcit cura letum infelicis Elissae.
 cui sic uerba trahens largis cum fletibus Anna
 incipit et blandas addit pro tempore uoces: 80
 ' Ne dea, solus regni lucisque fuisti
 germanae tu causa meae: mors testis et ille
 (heu cur non idem mihi tum!) rogas. ora uidere
 postquam est ereptum miserae tua, litore sedit
 interdum, stetit interdum, uentosque secuta 85
 infelix oculis magno clamore uocabat
 Aenean comitemque tuae se imponere solam
 orabat paterere rati. mox turbida anhelum
 rettulit in thalamos cursum subitoque tremore
 substitit et sacrum timuit tetigisse cubile. 90
 inde amens nunc sideream fulgentis Iuli
 effigiem fouet amplexu, nunc tota repente
 ad uultus conuersa tuos, ab imagine pendet

conqueriturque tibi et sperat responsa remitti.
 non unquam spem ponit amor: iam tecta domumque 95
 deserit et rursus portus furibunda reuisit,
 si qui te referant conuerso flamine uenti.
 ad magicas etiam fallax atque improba gentis
 Massylae leuitas descendere compulit artes.
 heu sacri uatum errores! dum numina noctis 100
 eliciunt spondentque nouis medicamina curis,
 quod uidi decepta nefas! congegit in atram
 cuncta tui monumenta pyram et non prospera dona.'
 Tunc sic Aeneas dulci repetitus amore:
 ' Turem hanc iuro, uota inter nostra frequente<r> 105
 auditam uobis, iuro caput, Anna, tibi que
 germanaeque tuae dilectum mitis Iuli,
 respiciens aegerque animi tum regna reliqui
 uestra, nec abscessem thalamo, ni magna minatus
 meque sua ratibus dextra imposuisset et alto 110
 egisset rapidis classem Cyllenius Euris.
 sed cur (heu seri monitus!), cur tempore tali
 incustodito saeuire dedistis amor?'
 Contra sic inquit uoluens uix murmur anhelum
 inter singultus labrisque tremantibus Anna: 115
 ' Nigro forte Ioui, cui tertia regna laborant,
 atque atri sociae thalami noua sacra parabam,
 quis aegram mentem et trepidantia corda leuaret
 infelix germana tori, furuasque trahebam
 ipsa manu properans ad uisa pianda bidentis; 120
 ~namque asper somno dirus me impleuerat horror,
 terque suam Dido, ter cum clamore uocarat
 et laeta exultans ostenderat ora Sychaeus.
 quae dum abigo menti et sub lucem ut uisa secudent
 oro caelicolas ac uiuo purgor in amni, 125
 illa cito passu peruecta ad litora mutae
 oscula, qua steteras, bis terque infixit harenae:
 deinde amplexa sinu late uestigia fouit,
 ceu cinerem orbatae pressant ad pectora matres.
 tum rapido praeceps cursu resolutaque crinem 130
 euasit prope in celsam, quam struxerat ante
 magna mole, pyram, cuius de sede dabatur
 cernere cuncta freta et totam Carthaginis urbem.
 hic Phrygiam uestem et bacatum induta monile,
 postquam illum infelix hausit, quo munera primum 135
 sunt conspecta, diem et conuiuia mente reduxit
 festasque aduentu mensas teque ordine Troiae
 narrantem longos se peruigilante labores,
 in portus amens rorantia lumina flexit:
 "Di longae noctis, quorum iam numina nobis 140
 mors instans maiora facit, precor," inquit "adeste
 et placidi uictos ardore admittite manis.

Aeneae coniunx, Veneris nurus, ulta maritum,
 <uidi constructas nostrae Carthaginis arces.
 nunc ad uos magni descendet corporis umbra. 145
 me quoque fors dulci quondam uir notus amore
 expectat, curas cupiens aequare priores."
 haec dicens ensem media in praecordia adegit,
 ensem Dardanii quaesitum in pignus amoris.
 uiderunt comites tristisque per atria planctu 150
 concurrunt: magnis resonant ululatibus aedes.
 accepi infelix dirisque exterrita fatis,
 ora manu lacerans, lymphato regia cursu
 tecta peto celsosque gradus euadere nitor.
 ter diro fueram conata incumbere ferro, 155
 ter cecidi exanimae membris reuoluta sororis.
 iamque ferebatur uicina per oppida rumor:
 arma parant Nomadum proceres et saeuus Iarbas. 157a
 tum Cyrenaeam fatis agitantibus urbem
 deuenio. hinc uestris pelagi uis adpulit oris.'
 Motus erat placidumque animum mentemque quietam 160
 Troius in miseram rector susceperat Annam.
 iamque omnis luctus omnisque e pectore curas
 dispulerat, Phrygiis nec iam amplius aduena tectis
 illa uidebatur. tacito nox atra sopore
 cuncta per et terras et lati stagna profundi 165
 condiderat, tristi cum Dido aegerrima uultu
 has uisa in somnis germanae effundere uoces:
 ' His, soror, in tectis longae indulgere quieti,
 heu nimium secreta, potes, nec, quae tibi fraudes
 tendantur, quae circumstent discrimina, cernis? 170
 at nondum nostro infaustos generique soloque
 Laomedontae nosis telluris alumnos?
 dum caelum rapida stellas uertigine uoluet,
 lunaque fraterno lustrabit lumine terras,
 pax nulla Aeneadas inter Tyriosque manebit. 175
 surge, age: iam tacitas suspecta Lauinia fraudes
 molitur dirumque nefas sub corde uolutat
 praeterea, ne falsa putes haec fingere somnum,
 haud procul hinc paruo descendens fonte Numicus
 labitur et leni per ualles uoluitur amne. 180
 huc rapies, germana, uiam tutosque receptus.
 te sacra excipient hilares in flumina Nymphae,
 aeternumque Italis numen celebrabere in oris.'
 sic fata in tenuem Phoenissa euanuit auram.
 Anna nouis somno excutitur perterrita uisis, 185
 itque timor totos gelido sudore per artus.
 tunc, ut erat tenui corpus uelamine tecta,
 prosiluit stratis humilique egressa fenestra
 per patulos currit plantis pernicious agros,
 donec harenoso, sic fama, Numicius illam 190

suscepit gremio uitreisque abscondidit antris.
orta dies totum radiis impleuerat orbem,
cum nullam Aeneadae thalamis Sidonida nacti
et Rutulum magno errantes clamore per agrum
uicini ad ripas fluuii manifesta secuntur 195
signa pedum, dumque inter se mirantur, ab alto
amnis aquas cursumque rapit. tum sedibus imis
inter caeruleas uisa est residere sorores
Sidonis et placido Teucros adfarier ore.
ex illo primis anni celebrata diebus 200
per totam Ausoniam uenerando numine culta est.

Hanc postquam in tristis Italum Saturnia pugnas
hortata est, celeri superum petit aethera curru,
optatum Latii tandem potura cruorem.
diua deae parere parat magnumque Libyssae 205
ductorem gentis nulli conspecta petebat.
ille uirum coetu tum forte remotus ab omni
incertos rerum euentus bellique uolutans
anxia ducebat uigili suspiria uoce.
cui dea sic dictis curas solatur amicis: 210
' Quidantum ulterius, rex o fortissime gentis
Sidoniae, ducis cura aegrescente dolorem?
omnis iam placata tibi manet ira deorum,
omnis Agenoridis rediit fauor. eia, age, segnis
rumpe moras, rape Marmaricas in proelia uires. 215
mutati fasces. iam bellum atque arma senatus
ex inconsulto posuit Tiryntius heros,
cumque alio tibi Flaminio sunt bella gerenda.
me tibi, ne dubites, summi matrona Tonantis
misit. ego Oenotris aeternum numen in oris 220
concelebror uestri generata e sanguine Beli.
haud mora sit: rapido belli rape fulmina cursu.
celsus Iapygios ubi se Garganus in agros>
explicat (haud longe tellus), huc derige signa.
[haec, ut Roma cadat, sat erit uictoria Poenis.'] 224a
dixit et in nubes umentia sustulit ora.

Cui dux, promissae reuirescens pignore laudis,
' Nympham, decus generis, quo non sacratius ullum
numen' ai' nobisfelix oblata secundes.
ast ego te compos pugnae Carthaginis arce
marmoreis sistam templis iuxtaque dicabo 230
aequatam gemino simulacri munere Dido.'
haec fatus socios stimulat tum<e>factus ouantis:
' Pone quis curas tormentaue lenta sedendi,
fatalis Latio miles. placauimus iras
caelicolum, redeunt diui: finita maligno 235
hinc Fabio imperia et mutatos consule fasces
nuntio. nunc dextras mihi quisque atque illa referto
quae Marte exclusus promittere magna solebas.

en, numen patrium spondet maiora peractis.
 uellantur signa, ac diua ducente petamus 240
 infaustum Phrygibus Diomedis nomine campum.'
 Dumque Arpos tendunt instincti pectora Poeni,
 subnixus raptu plebei muneris ostro
 saeuit iam rostris Varro ingentique ruinae
 festinans aperire locum fata admouet urbi. 245
 atque illi sine luce genus surdumque parentum
 nomen, et immodice uibrabat in ore canoro
 lingua procax. hinc auctus opes largusque rapinae,
 infima dum uulgi fouet oblatratque senatum,
 tantum in quassata bellis caput extulit urbe 250
 momentum ut rerum et fati foret arbiter unus,
 quo conseruari Latium uictore puderet.
 hunc Fabios inter sacrataque nomina Marti
 Scipiadas interque Ioui spolia alta ferentem
 Marcellum fastis labem suffragia caeca 255
 addiderant, Cannasque malum exitiale fouebat
 ambitus et Graio funestior aequore Campus.
 idem, ut turbarum sator atque accendere sollers
 inuidiam prauusque togae, sic debilis arte
 belligera Martemque rudis uersare nec ullo 260
 spectatus ferro, lingua sperabat adire
 ad dextrae decus atque e rostris bella ciebat.
 ergo alacer Fabiumque morae increpitare professus
 ad uulgum in patres petulantia uerba ferebat:
 ' Vsq̄uorum imperium est, consul praecepta modumque 265
 bellandi posco. sedeone au<t> montibus erro,
 dum mecum Garamas et adustus corpora Maurus
 diuidit Italiam? an ferro, quo cingitis, utor?
 exaudi, bone dictator, quid Martia plebes
 imperitet: pelli Libyas Romamque leuari 270
 hoste iubent. num festinant, quos plurima passos
 tertius exurit lacrimosis casibus annus?
 ite igitur, capite arma, uiri. mora sola triumpho
 paruum iter est. quae prima dies ostenderit hostem,
 et patrum regna et Poenorum bella resoluēt. 275
 ite alacres: Latia deuinctum colla catena
 Hannibalem Fabio ducam spectante per urbem.'
 Haec postquam increpuit, portis arma incitus effert
 impellitque moras: ueluti cum carcere rupto
 auriga indocilis totas effudit habenas 280
 et praeceps trepida pendens in uerbera planta
 impar fertur equis: fumat male concitus axis,
 ac frena incerto fluitant discordia curru.
 cernebat Paulus (namque huic communia Campus
 iura atque arma tulit) labi mergente sinistro 285
 consule res pessumque dari, sed mobilis ira est
 turbati uulgi, signataque mente cicatrix

undantis aegro frenabat corde dolores.
 nam cum perdomita est armis iuuenilibus olim
 Illyris ora uiri, nigro adlatrauerat ore 290
 uictorem inuidia et uentis iactarat iniquis.
 hinc inerat metus et durae reuerentia plebis.
 sed genus admotum superis summumque per altos
 attingebat auos caelum: numerare parentem
 Assaracum retro praestabat Amulius auctor 295
 Assaracusque Iouem, ne<c>, qui spectasset in armis,
 abnueret genus. huic Fabius iam castra petenti:
 ' Sibi cum Tyrio credis fore maxima bella
 ductore (inuitus uocem hanc e pectore rumpam)
 frustraris, Paule. Ausoni<d>um te proelia dira 300
 teque hostis castris grauior manet, aut ego multo
 nequiquam didici casus praenoscerere Marte.
 spondentem audiui (piget heu taedetque senectae,
 si quas prospicio restat passura ruinas!)
 cum duce tam fausti Martis, qua uiderit <h>ora, 305
 sumpturum pugnam. quantum nunc, Paule, supremo
 absumus exitio, uocem hanc si consulis ardens
 audiuit Poenus! iam latis obuia credo
 stat campis acies, expectaturque sub ictu
 alter Flaminius. quantos, insane, ciebis 310
 Varro uiros! tu (pro superi!) tu protinus arma,
 tu campum? noscas ante exploresque trahendo,
 ~quam ritus hostis! tu non, quae copia rerum,
 quae natura locis, quod sit, rimabere sollers,
 armorum genus, et stantem super omnia tela 315
 fortunam aspicias? fer, Paule, indeuia recti
 pectora. cur, uni patriam si adfligere fas est,
 uni sit seruare nefas? eget improbus arto
 iam uictu Libys, et belli feruore retuso
 laxa fides socium est. non hic domus hospita tecto 320
 inuitat patrio, non fidae moenibus urbes
 excipiunt renouatque pari se pube iuuentus.
 tertia uix superest, crudo quae uenit Hiberno,
 turba uirum. persta et cauti medicamina belli
 lentus ama. si qua interea inuitauerit aura 325
 annueritque deus, uelox accede secundis.'
 Cui breuiter maesto consul sic ore uicissim:
 ' Meum erit haec prorsus pietas, mentemque feremus
 in Poenos, inuicte, tuam. nec me unica fallit
 cunctandi ratio, qua te grassante senescens 330
 Hannibal oppressum uidit considerare bellum.
 sed quaenam ira deum? consul datus alter, opinor,
 Ausoniae est, alter Poenis. trahit omnia secum
 et metuit demens alio ne consule Roma
 concidat. e Tyrio consortem accite senatu: 335
 non tam saeua uolet. nullus qui portet in hostem

sufficit insano sonipes. incedere noctis,
quae tardent cursum, tenebras dolet, itque superbus
tantum non strictis mucronibus, ulla retardet
ne pugnas mora, dum uagina ducitur ensis. 340
Tarpeiae rupes cognataque sanguine nobis
tectae Iouis, quaeque arce sua nunc stantia linquo,
moenia felicitatis patriae, quocumque uocabit
summa salus, testor, spreto discrimine iturum.
sed si surda mihi pugnant castra monenti, 345
haud ego uos ultra, nati, dulcemque morabor
Assaraci de gente domum, similem uidebit
Varroni Paulum redeuntem saucia Roma.'

Sic tum diuersa turbati mente petebant
castra duces. at praedictis iam sederat aruis 350
Aetolos Poenus seruans ad proelia campos.
non alias maiore uirum, maiore sub armis
agmine cornipedum concussa est Itala tellus.
quippe extrema simul gentique urbiue timebant,
nec spes certandi plus uno Marte dabatur. 355

Faunigenae socio bella inuasere Sicano
sacra manus Rutuli, seruant qui Daunia regna
Laurentique domo gaudent et fonte Numici,
quos Castrum Phrygibusque grauis quondam Ardea misit,
quos, celso deuexa iugo Iunonia sedes, 360
Lanuuium atque altrix casti Collatia Bruti,
quique immite nemus Triuiuae, quique ostia Tusci
amnis amant tepidoque fouent Almone Cybeben.
hinc Tibur, Catille, tuum sacrisque dicatum
Fortunae Praeneste iugis Antemnaeque, prisco 365
Crustumio prior, atque habiles ad aratra Labici.
necnon sceptriferi qui potant Thybridis undam,
quique Anienis habent ripas gelidoque rigantur
Simbruuium rastrisque domant Aequicula rura.
his Scaurus monitor, tenero tunc Scaurus in aeuo, 370
sed iam signa dabat nascens in saecula uirtus.
non illis solitum crispare hastilia campo,
nec mos pennigeris pharetram impleuisse sagittis:
pila uolunt breuibisque habiles mucronibus enses;
aere caput tecti surgunt super agmina cristis. 375

At, quos ipsius mensis seposita Lyaei
Setia et incelebri miserunt ualle Velitrae,
quos Cora, quos spumans immitti Signia musto,
et quos pestifera Pomptini uligine campi,
qua Saturae nebulosa palus restagnat, et atro 380
liuentis caeno per squalida turbidus arua
cogit aquas uolens atque inficit aequora limo,
ducit auis pollens nec dextra indignus auorum
Scaeuola, cui dirae caelatur laudis honora
effigie clipeus: flagrant altaribus ignes, 385

Tyrrhenum ualli medio stat Mucius ira
in semet uersa, saeuitque <in> imagine uirtus.
~tunc icta species iniere ac bella magistro
cernitur effugiens ardentem Porsena dextram.

Quis Circaea iuga et scopulosi uerticis Anxur 390

Hernicaque impresso raduntur uomere saxa,
quis putri pinguis sulcaris Anagnia gleba,
Sulla Ferentinis Priuernatumque manipulis
ducebat simul excitis, Soraeque iuuentus
addita fulgebat telis. hic Scaptia pubes, 395
hic Fabrateriae uulgus, nec monte niuoso
descendens Atina aberat detritaque bellis
Sessa atque a duro Frusino haud imbellis aratro.

at, qui Fibreno miscentem flumina Lirim
sulphureum tacitisque uadis ad litora lapsum 400

accolit, Arpinas, accita pube Venafro
ac Larinatum dextris, socia hispidus arma
commouet atque uiris ingens exhaurit Aquinum.

Tullius aeratas raptabat in agmina turmas,
regia progenies et Tullo sanguis ab alto. 405

indole pro quanta iuuenis quantumque daturus
Ausoniae populis uentura in saecula ciuem!
ille, super Gangen, super exauditus et Indos,
implebit terras uoce et furialia bella
fulmine compescet linguae nec deinde relinquet 410
par decus eloquio cuiquam sperare nepotum.

Ecce inter primos Therapnaeo a sanguine Clausi
exultat rapidis Nero non imitabilis ausis.

hunc Amiterna cohors et Bactris nomina ducens
Casperia, hunc Foruli magnaue Reate dicatum 415

Caelicolum Matri necnon habitata pruinis
Nursia et a Tetrica comitantur rupe cohortes.
cunctis hasta decus, clipeusque refertur in orbem,
conique implumes et laeuo tegmina crure.

ibant et laeti pars Sancum uoce canebant 420

auctorem gentis, pars laudes ore ferebat,
Sabe, tuas, qui de proprio cognomine primus
dixisti populos magna dicione Sabinos.

Quid, qui Picenae stimulat telluris alumnos,
horridus et squamis et equina Curio crista, 425

pars belli quam magna uenit! non aequore uerso
tam creber fractis albescit fluctus in undis,
nec coetu leuiore, ubi mille per agmina uirgo
lunatis acies imitatur Martia peltis,

perstrepit et tellus et Amazonius Thermodon. 430

hic et, quos pascunt scopulosae rura Numanae,
et quis litoreae fumant altaria Cuprae,
quique Truentinas seruant cum flumine turris,
cernere erat: clipeata procul sub sole corusco

agmina sanguinea uibrant in nubila luce. 435
 stat fucare colus nec Sidone uilior Ancon
 murice nec Libyco, statque umectata Vomano
 Hadria et inclemens hirsuti signifer Ascli.
 ho<c> Picus quondam nomen memorabile ab alto
 Saturno statuit genitor, quem carmine Circe 440
 exutum formae uolitare per aethera iussit
 et sparsit croceum plumis fugientis honorem.
 ante, ut fama docet, tellus possessa Pelasgis,
 quis Aesis regnator erat fluuioque reliquit
 nomen et a sese populos tum dixit Asilos. 445
 Sed non ruricolae firmarunt robore castra
 deteriore cauis uenientes montibus Vmbri.
 hos Aesis Sapisque lauant rapidasque sonanti
 uertice contorquens undas per saxa Metaurus,
 et lauat ingentem perfundens flumine sacro 450
 Clitumnus taurum Narque albescentibus undis
 in Thybrim properans Tiniaequae inglorius umor
 et Clanis et Rubico et Senonum de nomine Sena.
 sed pater ingenti medios inlabitur amne
 Albula et admota perstringit moenia ripa. 455
 his urbes Arna et laetis Meuania pratis,
 Hispellum et duro monti per saxa recumbens
 <N>arnia et infestum nebulis umentibus olim
 Iguuium patuloque iacens sine moenibus aruo
 Fulgin<i>a, his populi fortes: Amerinus et armis 460
 uel rastris laudande Camers, his Sassina, diues
 lactis, et haud parci Martem coluisse Tudertes.
 ductor Piso uiros spernaces mortis agebat,
 ora puer pulcherque habitum, sed corde sagaci
 aequabat senium atque astu superauerat annos. 465
 is primam ante aciem pictis radiabat in armis,
 Arsacidum ut fuluo micat ignea gemma monili.
 Iamque per Etruscos legio completa maniplos
 rectorem magno spectabat nomine Galbam.
 huic genus orditur Minos inclusaque tauro 470
 Pasiphae, clarique dehinc stant ordine patres.
 lectos Caere uiros, lectos Cor<t>ona, superbi
 Tarchonis domus, et ueteres misere Grauiscae.
 necnon Argolico dilectum litus Haleso
 A<l>sium et obsessae campo squalente Fregenae. 475
 adfuit et sacris interpres fulminis alis
 Faesula et antiquus Romanis moenibus horror
 Clusinum uulcus, cum, Porsena magne, iubebas
 nequiquam pulsos Romae imperitare Superbos.
 tunc, quos a niueis exegit Luna metallis, 480
 insignis portu, quo non spatiosior alter
 innumeras cepisse rates et claudere pontum,
 Maeoniaeque decus quondam Vetulonia gentis.

bisenos haec prima dedit praecedere fasces
 et iunxit totidem tacito terrore securis. 485
 haec altas eboris decorauit honore curulis
 et princeps Tyrio uestem praetexuit ostro.
 haec eadem pugnas accendere protulit aere.
 his mixti Nepesina cohors Aequire Falisci,
 quique tuos, Flauina, focos, Sabatia quique 490
 stagna tenent Ciminique lacum, qui Sutria tecta
 haud procul et sacrum Phoebos Soracte frequentant.
 spicula bina gerunt: capiti cudone ferino
 sat cautum: Lycios damnant hastilibus arcus.
 Hae bellare acies norant. at Marsica pubes 495
 et bellare manu et chelydris cantare soporem
 uipereumque herbis hebetare et carmine dentem.
 Ae<e>tae prolem Angitiam mala gramina primam
 monstrauisse ferunt tactuque domare uenena
 et lunam excussisse polo, stridoribus amnes 500
 frenantem, ac siluis montes nudasse uocatis.
 sed populis nomen posuit metuentior hospes,
 cum fugeret Phrygias trans aequora Marsya Crenas
 Mygdoniam Phoebi superatus pectine loton.
 Marruuium ueteris celebratum nomine Marri 505
 urbibus est illis caput, interiorque per udos
 Alba sedet campos pomisque rependit aristas.
 cetera in obscuro famae et sine nomine uulgi,
 sed numero castella ualent. coniungitur acer
 Paelignus gelidoque rapit Sulmone cohortes. 510
 haud illo leuior bellis Vestina iuuentus 515
 agmina densauit uenatu dura ferarum:
 quae, Fiscelle, tuas arces Pinnamque uirentem
 pascuaque haud tarde redeuntia tondet Aueiae.
 Marrucina simul, Frentanis aemula pubes,
 Corfini populos magnumque Teate trahebat. 520
 omnibus in pugnam fertur sparus, omnibus alto
 adsuetae uolucrum caelo demittere fundae.
 pectora pellis obit caesi uenatibus ursi.
 <Nec Sidicina cohors defit. Viriasius armat 523a
 mille uiros, nulli uictus uel ponere castra 523b
 uel iunxisse ratem duroque resolvere muros 523c
 ariete et in turrim subitos immittere pontis.> 523d
 Nec cedit studio Sidicinus sanguine miles, 511
 quem genuere Cales. non paruus conditor urbi,
 ut fama est, Calais, Boreae quem rapta per auras
 Orithyia uago Geticis nutriuit in antris.
 Iam uero, quos diues opum, quos diues auorum 524
 e toto dabat ad bellum Campania tractu,
 ductorum aduentu<m> uicinis sedibus Osci
 seruabant: Sinuessa tepens fluctuque sonorum
 Vulturum, quasque euertere silentia Amyclae

Fundique et regnata Lamo Caieta domusque
Antiphatae, compressa freto, stagnisque palustre 530
Liternum et quondam fatorum conscia Cyme.
illic Nuceria et Gaurus naualibus acta
prole Dicarchea, multo cum milite Graia
illic Parthenope ac Poeno non peruia Nola,
Allifae et Clanio contemptae semper Acerrae. 535
Sarrastis etiam populos totasque uideres
Sarni mitis opes; illic, quos sulphure pingues
Phlegraei legere sinus, Misenus et ardens
ore Giganteo sedes Ithacesia Bai.
non Prochyte, non ardentem sortita Typhoea 540
Inarime, non antiqui saxosa Telonis
insula, nec paruis aberat Calatia muris,
Surrentum et pauper sulci Cerealis Abella,
in primis Capua, heu rebus seruare serenis
inconsulta modum et prauo peritura tumore! 545
laetos rectoris formabat Scipio bello.
ille uiris pila et ferro circumdare pectus
addiderat. leuiores domo de more parentum
gestarant tela, ambustas sine cuspidibus cornos;
aclydis usus erat factaeque ad rura bipennis. 550
ipse inter medios uenturae ingentia laudis
signa dabat: uibrare sudem, tramittere saltu
muralis fossas, undosum frangere nando
indutus thoraca uadum: spectacula tanta
ante acies uirtutis erant. saepe alite planta 555
ilia perfossum et campi per aperta uolantem
ipse pedes praeuertit eum, saepe arduus idem
castrorum spatium et saxo tramisit et hasta.
Martia frons facilesque comae nec pone retroque
caesaries breuior. flagrabant lumina miti 560
aspectu, gratusque inerat uisentibus horror.
Aduit et Samnis, nondum uergente fauore
ad Poenos, sed nec ueteri purgatus ab ira:
qui Batulum Nucrasque metunt, Bouiania quique
exagitant lustra aut Caudinis faucibus haerent, 565
et quos aut Rufrae, quos aut Aesernia, quosue
obscura incultis Herdonia misit ab agris.
Bruttius, haud dispar animorum, unaque iuuentus
Lucanis excita iugis Hirpinaque pubes
horrebat telis et tergo hirsuta ferarum. 570
hos uenatus alit: lustra incoluere sitimque
auertunt fluuio, somnique labore parantur.
Additur his Calaber Sallentinaeque cohortes
necnon Brundisium, quo desinit Itala tellus.
parebat legio audaci permissa Cethego, 575
cui socias uires atque indiscreta manipulis
arma recensebant: nunc sese ostendere miles

Leucosiae e <s>copulis, nunc, quem Picentia Paesto
misit et exhaustae mox Poeno Marte Cerillae,
nunc Silarus quos nutrit aquis, quo gurgite tradunt 580
duritiem lapidum mersis inolescere ramis.

ille et pugnacis laudauit tela Salerni
falcatos ensis, et, quae Buxentia pubes
aptabat dextris, inrasae robora clauae.
ipse, umero exertus gentili more parentum, 585
difficili gaudebat equo roburque iuuentae
flexi cornipedis duro exercebat in ore.

Vos etiam accisae desolataeque uirorum,
Eridani gentes, nullo attendente deorum
uotis tunc uestris casura ruistis in arma. 590

certauit Mutinae quassata Placentia bello,
Mantua mittenda certauit pube Cremonae,
Mantua, Musarum domus atque ad sidera cantu
eucta Aonio et Smyrnaeis aemula plectris.

tum Verona Athesi circumflua et undique sollers 595
arua coronantem nutrire Fauentia pinum,
Vercellae, fuscique ferax Pollentia uilli,

et quondam Teucris comes in Laurentia bella
Ocni prisca domus, paruique Bononia Rheni,
quique graui remo limosis segniter undis 600

lenta paludosae proscindunt stagna Rauennae.
tum Troiana manus, tellure antiquitus orti
Euganea profugique sacris Antenor's oris.
necnon cum Venetis Aquileia ~superfluit armis.

tum pernix Ligus et sparsi per saxa Vagenni 605
in decus Hannibalis duos misere nepotes.
maxima tot populis rector fiducia Brutus

ibat et hortando notum accendebat in hostem.
laeta uiro grauitas ac mentis amabile pondus
et sine tristitia uirtus. non ille rigoris 610
ingratas laudes nec nubem frontis amabat
nec famam laeue quaerebat limite uitae.

Addiderat ter mille uiros, in Marte sagittae
expertos, fidus Sicula regnator ab Aetna.
non totidem Ilua uiros, sed laetos cingere ferrum 615
armarat patrio, quo nutrit bella, metallo.

Ignosset quamuis auido committere pugnam
Varroni, quicumque simul tot tela uideret.
tantis agminibus Rhoeteo litore quondam
feruere, cum magnae Troiam inuasere Mycenae, 620
mille rates uidit Leandrius Hellespontus.

Vt uentum ad Cannas, urbis uestigia priscae,
defigunt diro signa infelicia uallo.
nec tanta miseris iamiam impendente ruina
cessarunt superi uicinas prodere clades. 625
per sudum attonitis pila exarsere manipulis,

et celsae toto ceciderunt aggere pinnae,
 nutantique ruens prostravit uertice siluas
 Garganus, fundoque imo muguit anhelans
 Aufidus, et magno late distantia ponto 630
 terruerunt pauidos accensa Ceraunia nautas.
 quaesiuit Calaber, subducta luce repente
 immensis tenebris, et terram et litora Sipus,
 obseditque frequens castrorum limina bubo.
 nec densae trepidis apium se inuoluere nubes 635
 cessarunt aquilis. non unus crine corusco
 regnorum euersor rubuit letale cometes.
 castra quoque et uallum rabidae sub nocte silenti
 inrupere ferae raptique ante ora pauentum
 adiunctos uigilis sparserunt membra per agros. 640
 ludificante etiam terroris imagine somnos
 Gallorum uisi bustis erumpere manes,
 terque quaterque solo penitus tremuere reuulsae
 Tarpeiae rupes, atque atro sanguine flumen
 manauit Iouis in templis, lacrimaeque uetusta 645
 effigie patris large fluxere Quirini.
 maior et horrificis sese extulit Allia ripis.
 non Alpes sedere loco, non nocte dieue
 ingentis inter stetit Apenninus hiatus.
 axe super medio, Libyes a parte, coruscae 650
 in Latium uenere faces, ruptusque fragore
 horrisono polus, et uultus patuere Tonantis.
 Aetnaeos quoque contorquens e cautibus ignis
 Vesbius intonuit, scopulisque in nubila iactis
 Phlegraeus tetigit trepidantia sidera uertex. 655
 Ecce inter medios belli praesagus, et ore
 attonito sensuque simul, clamoribus implet
 miles castra feris et anhelat clade futura:
 ' ~~Pa~~cite, crudeles superi. iam stragis aceruis
 deficiunt campi. uideo per densa uolantem 660
 agmina ductorem Libyae currusque citatos
 arma uirum super atque artus et signa trahentem.
 turbinibus furit insanis et proelia uentus
 inque oculos inque ora rotat. cadit immemor aeui
 nequiquam, Trasimenne, tuis Seruilius oris 665
 subductus. quo, Varro, fugis? pro Iuppiter! ictu
 procumbit saxi fessis spes ultima Paulus.
 cesserit huic Trebia exitio. pons ecce cadentum
 corporibus struitur, reicitque cadauera fumans
 Aufidus, ac uictrix insultat belua campis. 670
 gestat Agenoreus nostro de more secures
 consulis, et sparsos lictor fert sanguine fasces.
 in Libyam Ausonii portatur pompa triumphii.
 o dolor! hoc etiam, superi, uidisse iubetis?
 congesto, laeuae quodcumque auellitur, auro 675

metitur Latias uictrix Carthago ruinas.'

Liber IX

Turbato monstris Latio cladisque futurae
signa per Ausoniam prodentibus inrita diuis,
haud secus ac si fausta forent et prospera pugnae
omina uenturae, consul traducere noctem
exsomnis telumque manu uibrare per umbras 5
ac modo segnitie Paulum increpitare, modo acris
exercere tubas nocturnaue classica uelle.
nec minor in Poeno properi certaminis ardor.
erumpunt uallo fortuna urgente sinistra
consertaeque manus. nam sparsi ad pabula campis 10
uicinis raptanda Macae fudere uolucrum
telorum nubem. ante omnis inuadere bella
Mancinus gaudens hostilique unguere primus
tela cruore cadit, cadit et numerosa iuuentus.
nec pecudum fibras Varro et contraria Paulo 15
auspicia incusante deum compesceret arma,
ni sors alterni iuris, quo castra reguntur,
arbitrium pugnae properanti in fata negasset.
quae tamen haud ualuit perituris milibus una
plus donasse die. rediere in castra, gemente 20
haud dubie Paulo, qui crastina iura uideret
amenti cessura uiro, frustraue suorum
seruatas a caede animas. nam turbidus ira
infensusque morae dilata ob proelia ductor
' **S**iue, sic' inquit ' **g**ates pretiumque rependis, 25
Paule, tui capitis? meruerunt talia, qui te
legibus atque urnae dira eripuerere minanti?
tradant immo hosti reuocatos ilicet enses,
tradant arma iube, aut pugnantum deripe dextris.
sed uos, quorum oculos atque ora umentia uidi, 30
uertere cum consul terga et remeare iuberet,
ne morem et pugnae signum expectate petendae.
dux sibi quisque uiam rapito, cum spargere primis
incipiet radiis Gargana cacumina Phoebus.
pandam egomet propere portas. ruite ocuis atque hunc 35
ereptum reuocata diem.' **s**i turbidus aegra
pestifero pugnae castra incendebat amore.

At Paulus, iam non idem nec mente nec ore,
sed qualis stratis deleto milite campis
post pugnam stetit, ante oculos atque ora futuro 40
obuersante malo, ceu iam spe lucis adempta
cum stupet exanimata parens natiue tepentis
nequiquam fouet extremis amplexibus artus,
' **P**etotiens' inquit **o**ncussae moenia Romae,

perque has, nox Stygia quas iam circumuolat umbra, 45
 insontis animas, cladi parce obuius ire.
 dum transit diuum furor et consumitur ira
 Fortunae, nouus Hannibalis, sat, nomina ferre
 si discit miles nec frigidus aspicit hostem.
 nonne uides, cum uicinis auditur in aruis, 50
 quam subitus linquat pallentia corpora sanguis,
 quamque fluant arma ante tubas? cunctator et aeger,
 ut rere, in pugnas Fabius quotcumque sub illis
 culpatis duxit signis, nunc arma capessunt.
 at quos Flaminius++sed dira auertite diui. 55
 sin nostris animus monitis precibusque repugnat,
 aures pande deo. cecinit Cymaea per orbem
 haec olim uates et te praesaga tuosque
 uulgauit terris proauorum aetate furores.
 iamque alter tibi, nec perplexo carmine, coram 60
 fata cano uates: sistis ni crastina signa,
 firmabis nostro Phoebae dicta Sibyllae
 sanguine. nec Graio posthac Diomede ferentur,
 sed te, si perstas, insignes consule campi.'
 haec Paulus, lacrimaeque oculis ardentibus ortae. 65
 Necnon et noctem sceleratus polluit error.
 Xanthippo captus Libycis tolerarat in oris
 seruitium Satricus, mox inter praemia regi
 Autololum dono datus ob uirtutis honorem.
 huic domus et gemini fuerant Sulmone relictis 70
 matris in uberibus nati, Mancinus et una
 nomine Rhoeteo Solimus. nam Dardana origo
 et Phrygio genus a proauo, qui sceptrum secutus
 Aeneae claram muris fundauerat urbem
 ex sese dictam Solimon. celebrata colonis 75
 mox Italis paulatim attrito nomine Sulmo.
 at tum barbaricis Satricus cum rege cateruis
 aduectus, quo non spretum, si posceret usus,
 noscere Gaetulis Latias interprete uoces,
 postquam posse datum Paeligna reuisere tecta 80
 et patrium sperare Larem, ad conamina noctem
 aduocat ac furtim castris euadit iniquis.
 sed fuga nuda uiri. sumpto nam prodere coepta
 uitabat clipeo et dextra remeabat inermi.
 exuuias igitur prostrataque corpora campo 85
 lustrat et exutis Mancini cingitur armis.
 iamque metus leuior. uerum, cui dempta ferebat
 exanguis spolia et cuius nudauerat artus,
 natus erat, paulo ante Maca prostratus ab hoste.
 Ecce sub aduentum noctis primumque soporem 90
 alter natorum, Solimus, uestigia uallo
 Ausonio uigil extulerat, dum sorte uicissim
 alternat portae excubias, fratrisque petebat

Mancini stratum sparsa inter funera corpus,
furtiua cupiens miserum componere terra. 95
nec longum celerarat iter, cum tendere in armis
aggere Sidonio uenientem conspicit hostem,
quodque dabat fors in subitis necopina, sepulcro
Aetoli condit membra occultata Thoantis.
inde, ubi nulla sequi propius pone arma uirumque 100
incomitata uidet uestigia ferre per umbras,
prosiliens tumulo contorquet nuda parentis
in terga haud frustra iaculum, Tyriamque sequentum
Satricus esse manum et Sidonia uulnera credens,
auctorem caeci trepidus circumspicit ictus. 105
Verum ubi uictorem iuuenili robore cursus
attulit et notis fulsit lux tristis ab armis
fraternusque procul luna prodente retexit
ante oculos sese et radiauit comminus umbo,
exclamat iuuenis subita flammatus ab ira: 110
' Non is equidem Sulmone satus tua, Satrice, proles
nec frater, Mancine, tuus fatearque nepotem
Pergameo indignum Solimo, si euadere detur
huic nostras impune manus. tu nobile gestes
germani spolium ante oculos referasque superba 115
me spirante domus Paelignae perfidus arma?
haec tibi, cara parens Acca, ad solacia luctus
dona feram, nati ut figas aeterna sepulcro.'
Talia uociferans stricto mucrone ruebat.
ast illi iam tela manu iamque arma fluebant 120
audita patria natisque et coniuge et armis,
ac membra et sensus gelidus stupefecerat horror.
tum uox semanimi miseranda effunditur ore:
' Paee, precor, dextrae, non ut mihi uita supersit
(quippe nefas hac uelle frui), sed sanguine nostro 125
ne damnes, o nate, manus. Carthaginis ille
captiuus, patrias nunc primum aduectus in oras,
ille ego sum Satricus, Solimi genus. haud tua, nate,
fraus ulla est. iaceres in me cum feruidus hastam,
Poenus eram. uerum castris elapsus acerbis 130
ad uos et carae properabam coniugis ora:
hunc rapui exanimi clipeum. sed iam unice nobis
haec fratris tumulis arma excusata reporta.
curarum tibi prima tamen sit, nate, referre
ductori monitus Paulo, producere bellum 135
nitatur Poenoque neget certamina Martis.
augurio exultat diuum immensamque propinqua
stragem acie sperat. quaeso, cohibete furentem
Varronem: namque hunc fama est impellere signa.
sat magnum hoc miserae fuerit mihi cardine uitae 140
solamen cauisse meis. nunc ultima, nate,
inuento simul atque amisso redde parenti

oscula.' sic fatus galeam exuit atque rigentis
 inuadit nati tremebundis colla lacertis:
 attonito mentis uerbis sanare pudorem   145
 uulneris impressi <et> telum excusare laborat:
 ' Quis estis nostris, quis conscius adfuit actis?
 non nox errorem nigranti condidit umbra?
 cur trepidas? da, nate, magis, da iungere pectus.
 absoluo pater ipse manum, atque in fine laborum   150
 hac condas oculos dextra, precor.' at miser imo
 pectore suspirans iuuenis non uerba uicesque
 adloquio uocemue refert, sed sanguinis atri
 sistere festinat cursum laceroque ligare
 ocius inlacrimans altum uelamine uulnus.   155
 tandem inter gemitus miserae erupere querelae:
 ' Sine te nobis, genitor, Fortuna reducit
 in patriam? sic te nato natumque parenti
 impia restituit? felix o terque quaterque
 frater, cui fatis genitorem agnoscere ademptum.   160
 ast ego, Sidoniis imperditus, ecce, parentem
 uulnere cognosco. saltem hoc, Fortuna, fuisset
 solamen culpae, dubia ut mihi signa dedisses
 infausti generis. uerum linquetur iniquis
 non ultra superis nostros <s>celerare labores.'   165
 Haec dum amens queritur, iam deficiente cruore
 in uacuas senior uitam disperserat auras.
 tum iuuenis maestum attollens ad sidera uultum
 ' Pollitae dextrae et facti Titania testis
 infandi, quae nocturno mea lumine tela   170
 derigis in patrium corpus, non amplius' inquit
 ' his oculis et damnato uiolabere uisu.'
 haec memorat, simul ense fodit praecordia et atrum
 sustentans uulnus mananti sanguine signat
 in clipeo mandata patris: fvge proelia varro,   175
 ac summi tegimen suspendit cuspide teli
 defletumque super prosternit membra parentem.
 Talia uenturae mittebant omina pugnae
 Ausoniis superi, sensimque abeuntibus umbris
 conscia nox sceleris roseo cedebat Eoo.   180
 ductor in arma suos Libys et Romanus in arma
 excibant de more suos, Poenisque redibat
 qualis nulla dies omni surrexerit aeuo.
 ' Non arborum' inquit ' stinatum' Poenusegetis,
 Herculeis iter a metis ad Iapygis agros   185
 uincendo emensi. nusquam est animosa Saguntos,
 concessere Alpes, pater ipse superbus aquarum
 Ausoni<d>um Eridanus captiuo defluit alueo.
 strage uirum mersus Trebia est, atque ora sepulcro
 Lydia Flaminio premitur, lateque refulgent   190
 ossibus ac nullo sulcantur uomere campi.

clarior his titulus plusque adlatura cruoris
 lux oritur. mihi magna satis, sat uero superque
 bellandi merces sit gloria: cetera uobis
 uincantur. quicquid diti deuexit Hiberno, 195
 quicquid in Aetnaeis iactauit Roma triumphis,
 quin etiam Libyco si quid de litore raptum
 condidit, in uestros ueniet sine sortibus enses.
 ferte domos quod dextra dabit. nil ductor honoris
 ex opibus posco. raptor per saecula longa 200
 Dardanus edomitum uobis spoliauerit orbem.
 qui Tyria ducis Sarranum ab origine nomen,
 seu Laurens tibi, Sigeo sulcata colono,
 adridet tellus, seu sunt Byzacia cordi
 rura magis centum Cereri fruticantia culmis, 205
 electos optare dabo inter praemia campos.
 addam etiam, flaua Thybris quas inrigat unda,
 captiuis late gregibus depascere ripas.
 qui uero externo socius mihi sanguine Byrsae
 signa moues, dextram Ausonia si caede cruentam 210
 attolles, hinc iam ciuis Carthaginis esto.
 neu uos Garganus Daunique fefellerit ora,
 ad muros statis Romae. licet auia longe
 urbs agat et nostro procul a certamine distet,
 hic hodie ruet, atque ultra te ad proelia miles 215
 nulla uoco: ex acie tende in Capitolia cursum.'

Haec memorat. tum propulso munimine ualli
 fossarum rapuere moras, aciemque locorum
 consilio curuis accommodat ordine ripis.
 barbaricus laeuo stetit ad certamina cornu 220
 bellator Nasamon unaque immanior artus
 Marmarides, tum Maurus atrox Garamasque Macesque
 et Massylae acies et ferro uiuere laetum
 uulgius Adyrmachidae pariter, gens accola Nili,
 corpora ab immodico seruans nigrantia Phoebus. 225
 quis positum agminibus caput imperiumque Nealces.
 at parte in dextra, sinuat qua flexibus undam
 Aufidus et curuo circum errat gurgite ripas,
 Mago regit. subiere leues, quos horrida misit
 Pyrene, populi et uario cinxere tumultu 230
 flumineum latus: effulget caetrata iuuentus,
 Cantaber ante alios nec tectus tempora Vasco
 ac torto miscens Baliaris proelia plumbo
 Baetigenaeque uiri. celsus media ipse coercet
 agmina, quae patrio firmavit milite quaeque 235
 Celtarum Eridano perfusus saepe cateruis.
 sed qua se fluuius retro labentibus undis
 eripit et nullo cuneos munimine uallat,
 turratas moles ac propugnacula dorso
 belua nigranti gestans, ceu mobilis agger, 240

nutat et erectos attollit ad aethera muros.
cetera iam Numidis circumuolitare uagosque
ferre datur cursus et toto feruere campo.

Dum Libys incenso dispensat milite uires
hortandoque iterum atque iterum insatiabilis urget 245

factis quemque suis et se cognoscere iactat
qua dextra ueniant stridentis sibila teli,
promittitque uiris nulli se defore testem,
iam Varro exacta uallo legione mouebat
cladum principia, ac pallenti laetus in unda 250

laxabat sedem uenturis portitor umbris.
stant primi, quos sanguineae pendente uetabant
ire notae clipeo, defixique omine torpent.
iuxta terribilis facies: miseranda iacebant
corpora in amplexu, natusque in pectore patris 255
imposita uulnus dextra letale tegebat.

effusae lacrimae, Mancinique inde reuersus
fraterna sub morte dolor, tum triste mouebat
augurium et similes defuncto in corpore uultus.
ocius erroris culpam deflendaque facta 260

ductori pandunt atque arma uetantia pugnam.
ille ardens animi 'Ferte haec' ait 'omnia Paulo.
namque illum, cui femineo stant corde timores,
mouerit ista manus, quae caede imbuta nefanda,
cum Furiae expeterent poenas, fortasse paterno 265
signauit moriens sceleratum sanguine carmen.'

Tum minitans propere describit munera pugnae,
quaque feras saeuus gentes aciemque Nealces
temperat, hac sese Marso cum milite cumque
Samnitum opponit signis et Iapyge alumno. 270

at campi medio (namque hac in parte uidebat
stare ducem Libyae) Seruilius obuia adire
arma et Picentis Vmbrosque inferre iubetur.
cetera Paulus habet dextro certamina cornu.
his super insidias contra Nomadumque uolucrum 275
Scipiadae datur ire manum, quaeque arte dolisque
scindent se turmae, praedicat spargere bellum.

Iamque propinquabant acies, agilique uirorum
discursu mixtoque simul calefacta per ora
cornipedum hinnitu et multum strepitantibus armis 280

errabat caecum turbata per agmina murmur.
sic, ubi prima mouent pelago certamina uenti,
inclusam rabiem ac sparsuras astra procellas
parturit unda freti fundoque emota minacis
expirat per saxa sonos atque acta cauernis 285
torquet anhelantem spumanti uertice pontum.

Nec uero fati tam saeuo in turbine solum
terrarum fuit ille labor. discordia demens
intrauit caelo superosque ad bella coegit.

hinc Mauors, hinc Gradium comitatus Apollo   290
 et domitor tumidi pugnat maris, hinc Venus amens,
 hinc Vesta et captae stimulatus caede Sagunti
 Amphitryoniades, pariter ueneranda Cybebe
 Indigetesque dei Faunusque satorque Quirinus
 alternusque animae mutato Castore Pollux.   295
 contra cincta latus ferro Saturnia Iuno
 et Pallas, Libycis Tritonidos edita lymphis,
 ac patrius flexis per tempora cornibus Hammon,
 multaue praeterea diuorum turba minorum.
 quorum ubi mole simul uenientum et gressibus alma   300
 intremuit tellus, pars impleuere propinquos
 diuisi montes, pars sedem nube sub alta
 ceperunt: uacuo descensum ad proelia caelo.
 Tollitur immensus deserta ad sidera clamor,
 Phlegraeis quantas effudit ad aethera uoces   305
 terrigena in campis exercitus, aut sator aeui
 quanta Cyclopa noua fulmina uoce poposcit
 Iuppiter, extractis uidit cum montibus ire
 magnanimos raptum caelestia regna Gigantas.
 nec uero prima in tantis concursibus hasta   310
 ulla fuit: stridens nimbus certante furore
 telorum simul effusus, cupidaeque cruoris
 hinc atque hinc animae gemina cecidere procella.
 ac <p>rius insanus dextra qua<m> ducitur ensis
 bellantum pars magna iacet. super ipsa suorum   315
 corpora consistunt auidi calcantque gementis.
 nec magis aut Libyco protrudi Dardana nisu
 auertitue potest pubes, aut ordine pelli
 fixa suo Sarrana manus, quam uellere sede
 si coeptet Calpen impacto gurgite pontus.   320
 amisere ictus spatium, nec morte peracta
 artatis cecidisse licet. galea horrida flictu
 aduersae ardescit galeae, clipeusque fatiscit
 impulsu clipei, atque ensis contunditur ense.
 pes pede, uirque uiro teritur, tellusque uideri   325
 sanguine operta nequit, caelumque et sidera pendens
 abstulit ingestis nox densa sub aethere telis.
 quis astare loco dederat Fortuna secundo,
 contorum longo et procerae cuspidis ictu,
 ceu primas agitent acies, certamina miscent.   330
 at, quos deinde tenet retrorsum inglorius ordo,
 missilibus certant pugnas aequare priorum.
 ultra clamor agit bellum, milesque cupiti
 Martis inops saeuis impellit uocibus hostem.
 non ullum defit teli genus. <h>i sude pugnas,   335
 hi pinu flagrante cient, hi pondere pili,
 at saxis fundaque alius iaculoque uolucris.
 interdum stridens per nubila fertur harundo,

interdumque ipsis metuenda phalarica muris.

Speramusne, deae, quarum mihi sacra coluntur, 340
mortali totum hunc aperire in saecula uoce
posse diem? tantumne datis confidere linguae,
ut Cannas uno ore sonem? si gloria uobis
nostra placet neque uos magnis auertitis ausis,
huc omnis cantus Phoebumque uocate parentem. 345
uerum utinam posthac animo, Romane, secunda,
quanto nunc aduersa, feras, si<n>tque hactenus, oro,
nec libeat temptare deis an Troia proles
par bellum tolerare queat. tuque anxia fati
pone, precor, lacrimas et adora uulnera laudes 350
perpetuas paritura tibi. nam tempore, Roma,
nullo maior eris. mox sic labere secundis
ut sola cladum tuearis nomina fama.

Iamque inter uarias Fortuna utrimque uirorum
alternata uices incerto eluserat iras 355
euentu, mediaque diu pendente per ambas
spe gentis, paribus Mauors flagrabat in armis:
mitia ceu uiridis agitant cum flamina culmos,
necdum maturas impellit uentus aristas,
huc atque huc it summa seges nutansque uicissim 360
alterno lente motu incuruata nitescit.
tandem barbaricis perfractam uiribus acri
dissipat incurrens aciem clamore Nealces.
laxati cunei, perque interualla citatus
inrupit trepidis hostis. tum turbine nigro 365
sanguinis exundat torrens, nullumque sub una
cuspide procumbit corpus. dum uulnera tergo
bellator timet Ausonius, per pectora saeuas
exceptat mortes et leto dedecus arcet.

Stabat cum primis mediae certamine pugnae 370
aspera semper amans et par cuicumque periclo
Scaeuola, nec tanta uitam iam strage uolebat,
sed dignum proauo letum et sub nomine mortem.
is postquam frangi res atque augescere uidit
exitium, ' **E**uis hoc uitae, quodcumque relictum, 375
extendamus;' **u**irtus futtile nomen,
ni decori sat sint pariendo tempora leti.'
dixit et in medios, qua dext<e>ra concita Poeni
limitem agit, uasto conixus turbine fertur.
hic exultantem Caralim atque erepta uolentem 380
induere excelso caesi gestamina trunco
ense subit, capuloque tenus ferrum impulit ira.
uoluitur ille ruens atque arua hostilia morsu
adpetit et mortis premit in tellure dolores.
nec Gabari<s> Sicchaeque uirum tenuere furentes 385
concordi uirtute manus; sed perdidit acer,
dum stat, decisam Gabar inter proelia dextram;

at Siccha auxilium, magno turbante dolore,
 dum temere accelerat, calcato improuidus ense
 succidit ac nudae sero uestigia plantae   390
 damnauit dextraque iacet morientis amici.
 tandem conuertit fatalia tela Nealcae
 fulminei gliscens iuuenis furor. exilit ardens
 nomine tam claro stimulante ad praemia caedis.
 tum silicem scopulo auulsum, quem montibus altis   395
 detulerat torrens, raptum contorquet in ora
 turbidus. incusso crepuerunt pondere malae,
 ablatusque uiro uultus: concreta cruento
 per nares cerebro sanies fluit, atraque manant
 orbibus elisis et trunca lumina fronte.   400
 sternitur unanimo Marius succurrere Capro
 conatus metuensque uiro superesse cadenti.
 lucis idem auspicium ac patrium et commune duobus
 paupertas: sacro iuuenes Praeneste creati
 miscuerant studia et iuncta tellure serebant.   405
 uelle ac nolle ambobus idem sociataque toto
 mens aeuo ac paruus diues concordia rebus.
 occubuere simul, uotisque ex omnibus unum
 id Fortuna dedit, iunctam inter proelia mortem.
 arma fuere decus uictori bina Symaetho.   410
     Sed longum tanto laetari munere casus
 haud licitum Poenis. aderat terrore minaci
 Scipio conuersae miseratus terga cohortis
 et cuncti fons Varro mali flauusque comarum
 Curio et a primo descendens consule Brutus.   415
 atque his fulta uiris acies repararet ademptum
 mole noua campum, subito ni turbine Poenus
 agmina frenasset iam procurrentia ductor.
 isque ut Varronem procul inter proelia uidit
 et iuxta sagulo circumuolitare rubenti   420
 lictorem, ' Nōso pompam atque insignia nosco.
 Flaminius modo talis' ait. tum feruidus acrem
 ingentis clipei tonitru praenuntiat iram.
 heu miser! aequari potuisti funere Paulo,
 si tibi non ira superum tunc esset ademptum   425
 Hannibalis cecidisse manu. quam saepe querere,
 Varro, deis, quod Sidonium defugeris ensem!
 nam, rapido subitam portans in morte salutem
 procursu ~incepta in sese discrimina uertit
 Scipio. nec Poenum, quamquam est ereptus opimae   430
 caedis honor, mutasse piget maiore sub hoste
 proelia et erepti Ticina ad flumina patris
 exigere oblato tandem certamine poenas.
 stabant educti diuersis orbis in oris,
 quantos non alias uidit concurrere tellus,   435
 Marte uiri dextraque pares, sed cetera ductor

anteibat Latius, melior pietate fideque.

Desiluere caua turbati ad proelia nube,
Mauors Scipiadae metuens, Tritonia Poeno,
aduentuque deum intrepidus ductoribus ambae 440

contremuere acies. ater, qua pectora flectit
Pallas, Gorgoneo late micat ignis ab ore
sibilaque horrificis torquet serpentibus aegis.
fulgent sanguinei, geminum uibrare cometem
ut credas, oculi, summaque in casside largus 445

undantis uoluit flammam ad sidera uertex.
at Mauors, moto proturbans aera telo
et clipeo campum inuoluens, Aetnaea Cycloperum
munere fundentem lorica incendia gestat
ac pulsat fulua consurgens aethera crista. 450

Ductores pugnae intenti, quantumque uicissim
audere, propius mensi, tamen arma ferentis
sensere aduenisse deos et laetus uterque
spectari superis addebant mentibus iras.
iamque ictu ualido libratam a pectore Poeni 455

Pallas in oblicum dextra detorserat hastam,
et Gradivus, opem diuae portare ferocis
exemplo doctus, porgebat protinus ensem
Aetnaeum in pugnas iuueni ac maiora iubebat.
tum Virgo ignescens penitus uiolenta repente 460

suffudit flammis ora atque obliqua retorquens
lumina turbato superauit Gorgona uultu.
erexere omnes immania membra chelydri
aegide commota, primique furoris ad ictus
rettulit ipse pedem sensim a certamine Mauors. 465

hic dea conuulsam rapido conamine partem
uicini montis scopulisque horrentia saxa
in Martem furibunda iacit, longeque relatos
expauit sonitus tremefacto litore Sason.

At non haec superum fallebant proelia regem. 470

demittit propere succinctam nubibus Irim
quae nimios frenet motus, ac talia fatur:
'I, dea, et Oenotris uelox adlabere terris
germanoque truces, dic, Pallas mitiget iras
nec speret fixas Parcarum uertere leges. 475

dic etiam: "Ni desistis (nam uirus et aestus
flammiferae noui mentis) nec colligis iram,
aegide praecellant quantum horrida fulmina nosces."

Quae postquam accepit dubitans Tritonia uirgo
nec sat certa diu, patriis an cederet armis, 480

'Abistemus' ait 'campo. sed Pallade pulsa
num fata auertet? caeloque arcebit ab alto
cernere Gargani feruentia caedibus arua?'
haec effata caua Poenum in certamina nube
sublatum diuersa tulit terrasque reliquit. 485

At Gradius atrox remeantis in aethera diuae
 abscessu reuocat mentes fusosque per aequor
 ipse manu magna nebulam circumdatus acri
 restituit pugnae. conuertunt signa nouamque
 instaurant Itali uersa formidine caedem. 490
 cum uentis positus custos, cui flamina carcer
 imperio compressa tenet caelumque ruentes
 Eurique et Boreae parent Corique Notique,
 Iunonis precibus promissa haud parua ferentis
 regnantem Ae<t>olis Vulturum in proelia campis 495
 effrenat. placet hic irae exitiabilis ultor.
 qui, se postquam Aetnae mersit candente barathro
 concepitque ignes et flammea protulit ora,
 euolat horrendo stridore ac Daunia regna
 perflat agens caecam glomerato puluere nubem. 500
 eripere oculos aurae uocemque manusque.
 uertice harenoso candentis, flebile dictu,
 torquet in ora globos Italum et bellare manipulis
 iussa laetatur rabie. tum mole ruinae
 sternuntur tellure <et> miles et arma tubaeque, 505
 atque omnis retro flatu occursante refertur
 lancea et in tergum Rutulis cadit inritus ictus.
 atque idem flatus Poenorum tela secundant,
 et uelut ammento contorta hastilia turbo
 adiuuat ac Tyrias impellit stridulus hastas. 510
 tum denso fauces praeclusus puluere miles
 ignauam mortem compresso maeret hiatu.
 ipse caput flauum caligine conditus atra
 Vulturum multaue comam perfusus harena
 nunc uersos agit a tergo stridentibus alis, 515
 nunc mediam in frontem ueniens clamante procella
 obuius arma quatit patuloque insibilat ore.
 interdum intentos pugnae et iam iamque ferentis
 hostili iugulo ferrum conamine et ictu
 auertit dextramque ipso de uulnere uellit. 520
 nec satis Ausonias passim foedare cohortes:
 in Martem uomit immixtas mugitibus auras
 bisque dei summas uibrauit turbine cristas.
 Quae dum Romuleis exercet proelia turmis
 Aeolius furor et Martem succendit in iras, 525
 adfatur Virgo, socia Iunone, parentem:
 ' Quantos Gradius fluctus in Punica castra,
 respice, agit quantisque furens se caedibus implet!
 nunc, quaeso, terris descendere non placet Irim?
 quamquam ego non Teucros (nostro cum pignore regnet 530
 Roma, et Palladio sedes hac urbe locarim)
 non Teucros delere aderam, sed lumen alumnae
 Hannibalem Libyae pelli florentibus annis
 uita atque extinguere primordia tanta negabam.'

Excipit hic Iuno longique laboris ab ira 535
 'Immo,' ai' ut nocent gentes, immania quantum
 regna Iouis ualeant cunctisque potentia quantum
 antistet, coniunx, superis tua, disice telo
 flagranti (nil oramus) Carthaginis arces
 Sidoniamque aciem uasto telluris hiatu 540
 Tartareis immerge uadis aut obrue ponto.'
 Contra quae miti respondet Iuppiter ore:
 ' Cæcis fatis et spes extenditis aegras.
 ille, o nata, libens cui tela inimica ferebas,
 contundet Tyrios iuuenis ac nomina gentis 545
 induet et Libycam feret in Capitolia laurum.
 at, cui tu, coniunx, cui das animosque decusque,
 (fata cano) auertat populis Laurentibus arma.
 nec longe cladis metae. uenit hora diesque,
 qua nullas umquam transisse optauerit Alpes.' 550
 sic ait atque Irim propere demittit Olympo
 quae reuocet Martem iubeatque abscedere pugna.
 nec uetitis luctatus abijt Gradus in altis
 cum fremitu nubes, quamquam lituique tubaeque
 uulneraque et sanguis et clamor et arma iuuarent. 555
 Vt patuit liber superum certamine tandem
 laxatusque deo campus, ruit aequore ab imo
 Poenus quo sensim caelestia fugerat arma,
 magna uoce trahens equitemque uirosque feraeque
 turrigeræ molem tormentorumque labores. 560
 atque ubi turbantem leuioris ense cateruas
 agnouit iuuenem, scintillauitque cruentis
 ira genis, ' Quænam Furiae quisue egit in hostem,
 en, Minuci, deus, ut rursus te credere nobis
 auderes?' rixit ' genitor tibi natus ab armis 565
 ille meis ubi nunc Fabius? semel, improbe, nostras
 sit satis euasisse manus.' atque inde superbis
 hasta comes dictis murali turbine pectus
 transforat et uoces uenturas occupat ictu.
 Nec ferro saeuire sat est. appellitur atra 570
 mole fera, et monstros componitur Itala pubes.
 nam praeuectus equo moderantem cuspide Lucas
 Maurum in bella boues stimulis maioribus ire
 ac raptare iubet Libycarum armenta ferarum.
 immane stridens agitur crebroque coacta 575
 uulnere bellatrix properos fert belua gressus.
 liuenti dorso turris flammaque uirisque
 et iaculis armata sedet. procul aspera grando
 saxorum super arma ruit, passimque uolanti
 celsus telorum fundit Libys aggere nimbum. 580
 stat niueis longum stipata per agmina uallum
 dentibus, atque ebori praefixa comminus hasta
 fulget ab incuruo directa cacumine cuspis.

hic, inter trepidos rerum, per membra, per arma
 exigit Vffentis sceleratum belua dentem 585
 clamantemque ferens calcata per agmina portat.
 nec leuius Tadio letum: qua tegmine thorax
 multiplicis lini claudit latus, improba sensim
 corpore non laeso penetrarunt spicula dentis
 et sublime uirum clipeo resonante tulerunt. 590
 haud excussa noui uirtus terrore pericli:
 utitur ad laudem casu geminumque citato
 uicinus fronti lumen transuerberat ense.
 extimulata graui sese fera tollit ad auras
 uulnere et erectis excussam cruribus alte 595
 pone iacit uoluens reflexo pondere turrim.
 arma uirique simul spoliataque belua uisu
 sternuntur subita, miserandum, mixta ruina.
 Spargi flagrantis contra bellantia monstra
 Dardanius taedas ductor iubet et facis atrae, 600
 quos fera circumfert, compleri sulphure muros.
 nec iusso mora. collectis fumantia lucent
 terga elephantorum flammis, raptusque sonoro
 ignis edax uento per propugnacula fertur.
 non aliter, Pindo Rhodopeue incendia pastor 605
 cum iacit, et siluis spatiat feruida pestis,
 frondosi ignescunt scopuli, subitoque per alta
 conlucet iuga dissultans Vulcanius ardor.
 it fera candenti torrente bitumine corpus
 amens et laxo diducit limite turmas. 610
 nec cuiquam uirtus propiora capessere bella:
 longinquis audent iaculis et harundinis ictu.
 uritur impatiens et magni corporis aestu
 huc atque huc iactas accendit belua flammam,
 donec uicini tandem se fluminis undis 615
 praecipitem dedit et tenui decepta liquore
 stagnantis per plana uadi tulit incita longis
 extantem ripis flammam. tum denique sese
 gurgitis immersit molem capiente profundo.
 At qua pugna datur, necdum Maurusia pestis 620
 igne calet, circumfusi Rhoeteia pubes
 nunc iaculis, nunc et saxis, nunc alite plumbo
 eminus incessunt, ut qui castella per altos
 oppugnat munita locos atque adsidet arces.
 ausus digna uiro, fortuna digna secunda, 625
 extulerat dextram <at>que aduersum comminus ensem
 Mincius infelix ausi, sed stridula anhelum
 feruorem effundens monstri manus abstulit acri
 implicitum nexu diroque ligamine torsit
 et superas alte miserum iaculata per auras 630
 telluri elisis adflixit, flebile, membris.
 Has inter clades uiso Varrone sub armis

incredens Paulus ' Quin imus comminus' inquit
' ductori Tyrio, quem uinctum colla catenis
staturum ante tuos currus promissimus urbi? 635
heu patria, heu plebes scelerata et praua fauoris!
haud umquam expedies tam dura sorte malorum,
quem tibi non nasci fuerit per uota petendum,
Varronem Hannibalemne, magis.' dumalia Paulus,
urget praecipitis Libys atque in terga ruentum 640
ante oculos cunctas ductoris concitat hastas.
pulsatur galea et quatiuntur consulis arma.
acrius hoc Paulus medios ruit asper in hostis.

Tum uero excussus mentem, in certamina Paulo
auia diducto, conuertit Varro manuque 645
cornipedem inflectens 'Das,' inquitpatria, poenas,
quae Fabio incolumi Varronem ad bella uocasti.
quaenam autem mentis uel quae discordia fati
Parcarumque latens fraus est? abrumpere cuncta
iamdudum cum luce libet. sed comprimit ense 650
nescio qui deus. at <q>uae me ad grauiora reseruat!
uiuamne? et fractos sparsosque cruore meorum
hos referam populo fasces atque ora per urbes
iratas spectanda dabo et, quo saeuus ipse
Hannibal haud poscat, fugiam et te, Roma, uidebo?' 655
plura indignantem telis propioribus hostes
egere, et sonipes rapuit laxatus habenas.

Liber X

Paulus, ut aduersam uidet increbescere pugnam,
ceu fera, quae telis circumcingentibus ultro
adsilit in ferrum et per uulnera colligit hostem,
in medios fert arma globos seseque periclis
ingerit atque omni letum molitur ab ense. 5
increpat horrendum: ' Erstate et fortiter, oro,
pectoribus ferrum accipite ac sine uulnere terga
ad manis deferte, uiri. nisi gloria mortis,
nil superest. idem sedes adeuntibus imas
hic uobis dux Paulus erit.' uelocius inde 10
Haemonio Borea pennaque citatior ibat
quae redit in pugnas fugientis harundine Parthi,
atque ubi certamen primi ciet immemor aeui
plenus Gradiuo mentem Cato, fertur in hostis
ac iuuenem, quem Vasco leuis, quem spicula densus 15
Cantaber urgebat, letalibus eripit armis.
abscessere retro pauidique in terga relatos
abduxere gradus: ut, laetus ualle remota
cum capream uenator agit fessamque propinquo
insequitur cursu et sperat iam tangere dextra, 20
si ferus aduerso subitum se protulit antro
et stetit ante oculos frendens leo: deserit una
et color et sanguis et tela minora periclo,
nec iam speratae cura est in pectore praedae.
nunc in restantis mucronem comminus urget, 25
nunc trepidos ac terga mala formidine uersos
adsequitur telis. furere ac decorare labores
et saeuire iuuat. cadit ingens nominis expers
uni turba uiro, atque, alter si detur in armis
Paulus Dardaniis, amittant nomina Cannae. 30
Tandem inclinato cornu sine more ruebat
prima acies, non parca fugae. Labienus et Ocres
sternuntur leto atque Opiter quos Setia colle
uitifero, celsis Labienum Cingula saxa
miserunt muris. iunxit fera tempora leti 35
Sidonius non consimili discrimine miles:
nam Labienus obit penetrante per ilia corno,
fratres, hic umero, cecidere, hic poplite, caesis.
oppetis et Tyrio super inguina fixe ueruto
Maecenas, cui Maeonia uenerabile terra 40
et sceptris olim celebratum nomen Etruscis.
per medios agitur, proiecto lucis amore
Hannibalem lustrans, Paulus. sors una uidetur
aspera, si occumbat ductore superstite Poeno.

Quam metuens molem (neque enim certamine sumpto   45
 tempestas tanta et rabies impune fuisset)
 in faciem pauidi Iuno conuersa Metelli
 ' Quid amos,' inquit 'Latio spes unica consul,
 incassumque moues fato renuente furores?
 si superest Paulus, restant Aeneia regna;   50
 sin secus, Ausoniam tecum trahis. ire tumentem
 tu contra iuuenem et caput hoc abscidere rebus
 turbatis, o Paule, paras? nunc Hannibal ipsi
 (tam laetus bello est) ausit certare Tonanti.
 et iam conuersis (uidi nam flectere) habenis   55
 euasit Varro ac sese ad meliora reseruat.
 sit spatium fati, et, dum datur, eripe leto
 hanc nostris maiorem animam: mox bella capesses.'
 Ad quae suspirans ductor: ' Mæmne sub armis
 cur poscam, causa ista parum est, quod talia nostrae   60
 pertulerunt aures suadentem monstra Metellum?
 i, demens, i, carpe fugam. non hostica tela
 excipias tergo, superos precor. integer, oro,
 intactusque abeas atque intres moenia Romae
 cum Varrone simul. talin' , pauidissime, dignum   65
 me uita pulchraque indignum morte putasti?
 quippe sinit Poenus, qui nunc contraria bella
 ipsi ferre Ioui ualeat. pro degener altae
 uirtutis patrum! quando certamen inire,
 cuiue uirum mallet memet componere, quam qui   70
 et uictus dabit et uictor per saecula nomen?'
 Talibus increpitat mediosque aufertur in hostis
 ac retro cursum tendentem ad crebra suorum
 agmina et in densis furantem membra manipulis
 per conferta uirum et stipata umbonibus arma   75
 consequitur melior planta atque obtruncat Acherram,
 ut canis occultos agitatur cum Belgicus apros
 erroresque ferae sollers per deuia mersa
 nare legit tacitoque premens uestigia rostro
 lustrat inaccessos uenantum indagine saltus   80
 nec sistit, nisi conceptum sectatus odorem
 deprendit spissis arcana cubilia dumis.
 At coniunx Iouis, ut Paulum depellere dictis
 nequiquam fuit et consul non desinit irae,
 in faciem Mauri rursus mutata Gelestae   85
 auocat ignarum saeuo a certamine Poenum:
 ' Hæc tela, huc' inquit dextram implorantibus adfer,
 o decus aeternum Carthagini. horrida iuxta
 stagnantis consul molitur proelia ripas,
 et laus haud alio maior datur hoste perempto.'   90
 haec ait et iuuenem diuersa ad proelia raptat.
 Flumineo Libycam turbabat in aggere pubem--
 Cristae nomen erat. bis terni iuncta ferebant

arma senem circa nati; pauperque penatum
 (sed domus haud obscura Tuder, notusque per Vmbros 95
 bellator populos) factis et caede docebat
 natorum armigeram pugnas tractare cohortem.
 unanima inde phalanx, crudo ducente magistro,
 postquam hominum satiata nec<e> est, prostrauerat ictu
 innumero cum turre feram facibusque secutis 100
 ardentem monstri spectabat laeta ruinam,
 cum subitus galeae fulgor conoque coruscae
 maiore intremuere iubae. nec tarda senectus
 (agnouit nam luce uirum): rapit agmine natos
 saeua parens ultro in certamina et addere passim 105
 tela iubet nec manantis ex ore feroci
 aut quae flagrarent galea exhorrescere flammis.
 armiger haud aliter magni Iouis, anxia nido
 cum dignos nutrit gestanda ad fulmina fetus,
 obuersam spectans ora ad Phaet<h>ontia prolem, 110
 explorat dubios Phoebaea lampade natos.
 iamque suis daret ut pugnae documenta uocantis
 ..... 112a
 et medias hasta uelox praeteruolat auras.
 haesit multiplici non alte cuspis in auro
 ac senium inualido dependens prodidit ictu. 115
 cui Poenus: 'Quinam ad cassos furor impulit ictus
 exanguem senio dextram? uix prima momordit
 tegmina Callaici cornus tremebunda metalli.
 en, reddo tua tela tibi: memorabilis ista
 a nobis melius discet bellare iuuentus.' 120
 sic propria miseri transfigit pectora corno.
 At contra, horrendum, bis terna spicula dextra
 torta uolant, paribusque ruunt conatibus hastae:
 haud secus ac Libyca fetam tellure leaenam
 uenator premit obsesso cum Maurus in antro, 125
 inuadunt rabidi iam dudum et inania temptant
 nondum sat firmo catuli certamina dente.
 consumit clipeo tela et collectus in arma
 sustinet urgentis crepitantibus ictibus hastas
 Sidonius ductor, nec iam per uulnera credit 130
 aut per tot caedes actum satis, iraque anhelat,
 ni leto det cuncta uirum iungatque parenti
 corpora et excidat miseros cum stirpe penatis.
 Tunc Abarim adfatur (namque una hic armiger ira
 flammabat Martem atque omnis comes ibat in actus): 135
 ' Suppeditanihi tela. uadis liuentis Auerni
 demitti globus ille cupit, qui nostra lacessit
 tegmina: iam stultae fructus pietatis habebit.'
 haec fatus iaculo Lucam, qui maximus aevi,
 transadigit: pressa iuuenis cum cuspidis labens 140
 arma super fratrum resupino concidit ore.

mortiferum inde manu properantem uellere ferrum
 pilo Volsonem (namque hoc de strage iacentum
 fors dabat) adfixa sternit per tegmina nare.
 tum Vesulum calido lapsantem in sanguine fratrum 145
 ense metit rapido plenamque (heu barbara uirtus!)
 abscisi galeam capitis, ceu missile telum,
 conuersis in terga iacit. Telesinus, ad ossa
 inliso saxo, qua spina interstruit artus,
 occumbit, fratrisque uidet labentia membra 150
 Quercentis, quem funda procul per inane uoluta
 sopierat, dum supremam Telesinus in auras
 exhalat lucem et dubitantia lumina condit.
 at fessus maerore simul cursuque metuque
 et tamen haud irae uacuum non certa per aequor 155
 interdum insistens Perusinus membra ferebat.
 hunc sude, quam raptam Libyci per terga iacentis
 armiger obtulerat monstri, super inguina fixam,
 obruncat quercuque premit uiolentus obusta.
 temptarat precibus saeuum lenire furorem, 160
 sed Stygius primos impleuit feruor hiatus,
 et pulmone tenuis demisit anhelitus ignem.
 tandem cum toto cecidit grege, nomen in Vmbro
 clarum, Crista, diu populo: ceu fulmine celsa
 aesculus aut proauis ab origine cognita quercus 165
 cum fumat percussa Ioui, sacrosque per aeuum
 aetherio ramos populantur sulphure flammae,
 donec uicta deo late procumbit et omnem
 conlabens operit spatioso stipite prolem.
 Atque ea dum iuxta Tyrius stagna Aufida ductor 170
 molitur, Paulus, numerosa caede futuram
 ultus iam mortem, ceu uictor bella gerebat.
 inter mille uiros iacet ingens P<h>orcys ab antris
 Herculeae Calpes, caelatus Gorgone parmam,
 unde genus ~tristique deae manabat origo. 175
 hunc obiectantem sese atque antiqua tumentem
 nomina saxificae monstrosa e stirpe Medusae,
 dum laeuum petit incumbens uiolentius inguen,
 detrahit excelsi correptum uertice coni,
 adflictumque premens, tergo qua balteus imo 180
 sinuatur coxa<e>que sedet munimen utrique,
 coniecto fodit ense super: uomit ille calentem
 sanguinis effundens per hiantia uiscera riuum
 et subit Aetolos Atlanticus accola campos.
 Has inter strages rapido terrore coorti 185
 inuadunt terga atque auerso turbine miscent
 bella inopina uiri, Tyrius quos fallere doctos
 hanc ipsam pugnae rector formarat ad artem,
 succinctique dolis, fugerent ceu Punica castra,
 dediderant dextras. tum totis mentibus actam 190

in caedes aciem pone atque in terga ruentes
 praecipitant. non hasta uiro, non deficit ensis:
 e strage est ferrum atque euulsa cadauere tela.
 raptum Galba procul (neque enim uirtutis amorem
 aduersa exemisse ualent) ut uidit ab hoste 195
 auferri signum, conixus corpore toto
 uictorem adsequitur letalique occupat ictu.
 ac dum comprehensam caeso de corpore praedam
 auellit, tardeque manus moribunda remittit,
 transfixus gladio propere accurrentis Amorgi 200
 occidit, immoriens magnis non prosperus ausis.

Haec inter, ueluti nondum satiasset Enyo
 iras saeua truces, sublatum puluere campum
 Vulturis rotat et candentis torquet harenas.
 iamque reluctantis stridens immane procella 205
 per longum tulit ad campi suprema cauisque
 adflictos ripis tumidum demersit in amnem.
 hic tibi finis erat, metas hic Aufidus aeui
 seruabat tacito, non felix Curio, leto.
 namque, furens animi dum consternata moratur 210
 agmina et oppositu membrorum sistere certat,
 in praeceps magna propulsus mole ruentum
 turbatis hauritur aquis fundoque uolutus
 Hadriaca iacuit sine nomine mortis arena.

Ingens ferre mala et Fortunae subdere colla 215
 nescius, aduersa fronte incurrebat in arma
 uincentum consul: pereundi Martius ardor
 atque animos iam sola dabat fiducia mortis,
 cum Viriathus agens telis, regnator Hiberiae
 magnanimus terrae, iuxta atque ante ora furentis 220
 obruncat Pauli fessum certaminis hostem.
 heu dolor, heu lacrimae! Seruilius, optima belli,
 post Paulum belli pars optima, corruit ictu
 barbarico magnamque cadens leto addidit uno
 inuidiam Cannis. tristem non pertulit iram 225
 consul et, insani quamquam contraria uenti
 exarmat uis atque obtendit puluere lucem,
 squalentem rumpens ingestae toruus harenae
 ingreditur nimum ac <V>iriat<h>um moris Hiberi
 carmina pulsata fundentem barbara caetra 230
 inuadit laeuaeque fodit uitalia mammae.
 hic fuit extremus caedum labor. addere bello
 haud ultra licuit dextram, nec tanta relictum est
 uti, Roma, tibi posthac ad proelia Paulo.
 saxu<m> ingens, uasto libratum pondere, caeca 235
 uenit in ora manu et perfractae cassidis aera
 ossibus infodiens compleuit sanguine uultus.
 inde pedem referens, labentia membra propinquo
 imposuit scopulo atque, undanti uulnere anhelans,

sedit terribilis clipeum super ore cruento: 240
immanis ceu, depulsis leuioribus hastis,
accepit leo cum tandem per pectora ferrum,
stat teli patiens media tremebundus harena
ac, manante iubis rictuque et naribus unda
sanguinis, interdum languentia murmura torquens, 245
effundit patulo spumantem ex ore cruorem.
tum uero incumbunt Libyes, super ipse citato
ductor equo, qua flatus agit, qua peruius ensis,
qua sonipes, qua belligero fera belua dente.
obrutus hic telis ferri per corpora Piso 250
rectorem ut uidit Libyae, conixus in hastam
ilia cornipedis subrecta cuspide transit
conlapsoque super nequiquam incumbere coeptat,
cum Poenus, propere collecto corpore, quamquam
cernuus inflexo sonipes effuderat armo: 255
' Vnde Ausoniae rediuiua bella retractant
post obitum dextra nec in ipsa morte quiescunt?'
sic ait atque aegrum coeptanti attollere corpus
arduus insurgens totum permiscuit ensem.
Ecce, Cydonea uiolatus harundine plantam, 260
Lentulus effusis campum linquebat habenis,
cum uidet in scopulo rorantem saxa cruore
toruoque obtutu labentem in Tartara Paulum.
mens abiit, puduitque fugae. tum uisa cremari
Roma uiro, tunc ad portas iam stare cruentus 265
Hannibal; Aetoli tum primum ante ora fuere
sorbentes Latium campi. ' Quid eūde relictum
crastina cur Tyrios lux non deducat ad urbem,
deseris in tantis puppim si, Paule, procellis?
testor caelicolas,' inquit ' indamna gubernas 270
crudelis belli uiuisque in turbine tanto
inuitus, plus, Paule, (dolor uerba aspera dictat)
plus Varrone noces. cape, quaeso, hunc, unica rerum
fessarum spe<s>, cornipedem. languentia membra
ipse leuabo umeris et dorso tuta locabo.' 275
Haec inter, lacero manantem ex ore cruorem
eiectans, consul: ' Ma te o uirtute paterna!
nec uero spes angustae, cum talia restent
pectora Romuleo regno. calcaribus aufer,
qua uulnus permittit, ecum atque hinc ocus urbis 280
claudantur portae (ruet haec ad moenia pestis)
dic, oro: rerum Fabio tradantur habenae.
nostris pugnauit monitis furor. amplius acta
quid superest uita, nisi caecae ostendere plebi
Paulum scire mori? feror an consumptus in urbem 285
uulneribus? quantine emptum uelit Hannibal, ut nos
uertentis terga aspiciat? nec talia Paulo
pectora, nec manis tam parua intramus imago.

ille ego--sed uano quid enim te demoror aeger,
 Lentule, conquestu? perge atque hinc cuspide fessum 290
 erige quadrupedem propere.' utm Lentulus urbem
 magna ferens mandata petit. nec Paulus inultum
 quod superest de luce sinit: ceu uulnere tigris
 letifero cedens tandem proiectaque corpus
 luctatur morti et languentem pandit hiatum 295
 in uanos morsus, nec sufficientibus irae
 ictibus extrema lambit uenabula lingua.
 iamque coruscanti telum propiusque ferenti
 gressum exultantem et securo caedis Iertae
 non expectatum surgens defixerat ensem 300
 Sidoniumque ducem circumspectabat, in illa
 exoptans animam certantem ponere dextra.
 sed uicere uirum coeuntibus undique telis
 et Nomas et Garamas et Celtae et Maurus et Astur.
 hic finis Paulo. iacet altum pectus et ingens 305
 dextera, quem, soli si bella agitanda darentur,
 aequares forsant Fabio. mors additur urbi
 pulchra decus misitque uiri inter sidera nomen.

Postquam spes Italum mentesque in consule lapsae,
 ceu truncus capitis, saeuis exercitus armis 310
 sternitur, et uictrix toto fremit Africa campo.
 hic Picentum acies, hic Vmber Martius, illic
 Sicana procumbit pubes, hic Hernica turma.
 passim signa iacent, quae Samnis belliger, et quae
 Sarrastes populi Marsaeque tulere cohortes. 315
 transfixi clipei galeaeque et inutile ferrum
 fractaque conflictu parmarum tegmina et ore
 cornipedum derepta fero spumantia frena.
 sanguineus tumidas in campos Aufidus undas
 eiectat redditque furens sua corpora ripis. 320
 sic Lagea ratis, uasto uelut insula ponto
 conspecta, inlisis scopulis ubi nubifer Eurus,
 naufragium spargens operit freta: iamque per undas
 et transtra et mali laceroque aplustria uelo
 ac miseri fluitant reuomentes aequora nautae. 325

At Poenus, per longa diem certamina saeuis
 caedibus emensus, postquam eripere furori
 insignem tenebrae lucem, tum denique Martem
 dimisit tandemque suis in caede pepercit.
 sed mens inuigilat curis noctisque quietem 330
 ferre nequit. stimulat dona inter tanta deorum
 optatas nondum portas intrasse Quirini.
 proxima lux placet. hinc strictos ferre ocuis enses,
 dum feruet cruor et perfusae caede cohortes,
 destinat ac iam claustra manu, iam moenia flamma 335
 occupat et iungit Tarpeia incendia Cannis.

Quo turbata uiri coniunx Saturnia coepto

irarumque Iouis Latiique haud inscia fati,
 incautum ardorem atque auidas ad futils uotum
 spes iuuenis frenare parat. ciet inde quietis   340
 regnantem tenebris Somnum, quo saepe ministro
 edomita inuiti componit lumina fratris,
 atque huic adridens ' Nonet maioribus' inquit
 'ausis, diue, uoco nec posco ut mollibus alis
 des uictum mihi, Somne, Iouem. non mille premendi   345
 sunt oculi tibi, nec spernens tua numina custos
 Inachiae multa superandus nocte iuuencae.
 ductori, precor, immittas noua somnia Poeno,
 ne Romam et uetitos cupiat nunc uisere muros,
 quos intrare dabit numquam regnator Olympi.'   350

Imperium celer exequitur curuoque uolucris
 per tenebras portat medicata papauera cornu.
 ast ubi per tacitum adlapsus tentoria prima
 Barcaei petiit iuuenis, quatit inde soporas
 deuexo capiti pennas oculisque quietem   355
 inrorat, tangens Lethaea tempora uirga.
 exercent rabidam truculenta insomnia mentem.
 iamque uidebatur multo sibi milite Thybrim
 cingere et insultans astare ad moenia Romae.
 ipse refulgebat Tarpeiae culmine rupis   360
 elata torquens flagrantia fulmina dextra
 Iuppiter, et lati fumabant sulphure campi,
 ac gelidis Anien trepidabat caerulus undis,
 et densi ante oculos iterumque iterumque tremendum
 uibrabant ignes. tunc uox effusa per auras: 365
 ' Sat magna, o iuuenis, presa est tibi gloria Cannis.
 siste gradum: nec enim sacris inrumpere muris,
 Poene, magis dabitur, nostrum quam scindere caelum.'
 attonitum uisis maioraque bella pauentem
 post confecta Sopor Iunonia iussa relinquit,   370
 nec lux terribili purgauit imagine mentem.

Quos inter motus somni uanosque tumultus
 dedita per noctem reliquo cum milite castra
 nuntiat et praedam pleno trahit agmine Mago.
 huic ductor laetas Tarpeio uertice mensas   375
 spondenti, cum quinta diem nox orbe tulisset,
 celatis superum monitis clausoque pauore,
 uulnera et exhaustas saeuo certamine uires
 ac nimium laetis excusat fidere rebus.
 tum spe deiectus iuuenis, ceu uertere ab ipsis   380
 terga iuberetur muris ac signa referre,
 ' Tanta mole' inquit ' non Romam credidit ipsa,
 sed Varro est uictus. quaenam tam prospera Martis
 munera destituis fato patriamque moraris!
 mecum exultet eques: iuro hoc caput, accipe muros   385
 Iliacos portasque tibi sine Marte patentis.'

Dumque ea Mago fremit cauto non credita fratri,
 iam Latius sese Canusina in moenia miles
 colligere et profugos uicino cingere uallo
 coeperat. heu rebus facies inhonora sinistris! 390
 non aquilae, non signa uiris, non consulis altum
 imperium, non subnixae lictore secures.
 trunca atque aegra metu, ceu magna elisa ruina,
 corpora debilibus nituntur sistere membris.
 clamor saepe repens et saepe silentia fixis 395
 in tellurem oculis: nudae plerisque sinistrae
 detrito clipeo, desunt pugnacibus enses,
 saucius omnis eques: galeis carpsere superbum
 cristarum decus et damnarunt Martis honores.
 at multa thorax perfossus cuspide, et haerens 400
 loricae interdum Maurusia pendet harundo.
 interdum maesto socios clamore requirunt.
 hic Galba, hic Piso et leto non dignus inert
 Curio deflentur, grauis illic Scaeuola bello.
 hos passim, at Pauli pariter ceu dira parentis 405
 fata gemunt: ut uer**a** mali praenuntia numquam
 cessarit canere et Varronis sistere mentem,
 utque diem hunc totiens nequiquam auerterit urbi,
 atque idem quantus dextra. sed cura futuri
 quos premit, aut fossas instant praeducere muris 410
 aut portarum aditus, ut rerum est copia, firmant,
 quaque patet campus planis ingressibus hostis,
 ceruorum ambustis imitantur cornua ramis,
 et stilus occulitur, caecum in uestigia telum.
 Ecce, super clades et non medicabile uulnus, 415
 reliquias belli atque imperdita corpora Poenis
 impia formido ac maior iactabat Erinys.
 trans aequor Tyrios enses atque arma parabant
 Punica et Hannibalem mutato euadere caelo.
 dux erat exilio non laetus Marte Metellus, 420
 sed stirpe haud parui cognominis. is mala bello
 pectora degeneremque manum ad deformia agebat
 consulta atque alio positas spectabat in or**e**,
 quis sese occulerent, terras, quo nomina nulla
 Poenorum aut patriae penetraret fama relictas. 425
 Quae postquam accepit flammata Scipio mente,
 quantus Sidonium contra fera proelia miscens
 ductorem stetit in campis, rapit ocus ensem
 atque, ubi turpe malum Latioque extrema coquebant
 coepta uiri, ruptis foribus sese arduus infert. 430
 tum quatiens strictum cum uoce ante ora pauentum
 mucronem: ' Ἄρπεια, pater, qui templa secundam
 incolis a caelo sedem, et Saturnia, nondum
 Iliacis mutata malis, tuque aspera pectus
 aegide Gorgoneos uirgo succincta furores, 435

Indigetesque dei, sponte en per numina uestra
perque caput, nullo leuius mihi numine, patris
magnanimi iuro: numquam Lauinia regna
linquam nec linqui patiar, dum uita manebit.
ocius en testare deos, si moenia taedis 440
flagrabunt Libycis, nullas te ferre, Metelle,
ausurum in terras gressus. ni talia sancis,
quem tremis et cuius somnos formidine rumpis,
Hannibal hic armatus adest. moriere, nec ullo
Poenorum melior parietur gloria caeso.' 445
his excussa incepta minis. iamque ordine iusso
obstringunt animas patriae dictataque iurant
sacramenta deis et purgant pectora culpa.

Atque ea dum Rutulis turbata mente geruntur,
lustrabat campos et saeuae tristia dextrae 450
facta recensebat pertractans uulnera uisu
Hannibal et magna circumstipante caterua
dulcia praebebat trucibus spectacula Poenis.
quas strages inter, confossus pectora telis
seminecem extremo uitam exhalabat in auras 455
mu<r>mure deficiens iam Cloelius oraque nisu
languida uix aegro et dubia ceruice leuabat.
agnouit sonipes, arrectisque auribus acrem
hinnitum effundens sternit tellure Bagesum,
quem tum captiuo portabat in agmina dorso. 460
hinc, rapidum glomerans cursum, per lubrica pingui
stante cruore soli et t<u>mulata cadauera caede
euolat ac domini consistit ad ora iacentis.
inde inclinatus colla et submissus in armos
de more inflexis praebebat scandere terga 465
cruribus ac proprio quodam trepidabat amore.
milite non illo quisquam felicius acri
insultarat equo, uel si resupina citato
proiectus dorso ferretur membra, uel idem
si nudo staret tergo, dum rapta uolucris 470
transigeret cursu sonipes certamina campi.

At Libys humanos aequantem pectore sensus
haud parce miratus ecum, quinam ille sinistrae
depugnet morti iuuenis, nomenque decusque
erogitat letique simul compendia donat. 475
hic Cinna (ad Tyrios namque is sua uerterat arma
credulus aduersis, et tum comes ibat ouanti)
' **A**ribus huic,' inquit ductor fortissime, origo est
non indigna tuis. quondam sub regibus illa,
quae Libycos renuit frenos, sub regibus olim 480
Roma fuit. sed enim, solium indignata Superbi
ut sceptrum exegit, confestim ingentia bella
Clusina uenere domo. si Porsena fando
auditus tibi, si Cocles, si Lydia castra,

ille ope Maeonia et populo succinctus Etrusco 485
 certabat pulsos per bella reponere reges.
 multa adeo nequiquam ausi, pressitque tyrannus
 Ianiculum incumbens u<r>bi. mox pace probata
 compressere odia, et positum cum foedere bellum,
 obsidibusque obstricta fides. mansuescere corda 490
 nescia, pro superi! et nil non immite parata
 gens Italum pro laude pati: <b>is Cloelia senos
 nondum completrat primaevi corporis annos,
 una puellarum Laurentum et pignora pacis
 inter uirgineas regi tramissa cateruas. 495
 facta uirum sileo. rege haec et foedere et annis
 et fluuio spretis mirantem interrita Thybrim
 tranauit, frangens undam puerilibus ulnis.
 cui si mutasset sexum natura, reuerti
 forsam Tyrrhenas tibi non licuisset in oras, 500
 Porsena. sed iuueni, ne sim tibi longior, hinc est
 et genus et clara memorandum uirgine nomen.'
 Talia dum pandit, uicinus parte sinistra
 per subitum erumpit clamor. permixta ruina
 inter et arma uirum et lacerata cadauera Pauli 505
 eruerant corpus media de strage iacentum.
 heu quis erat! quam non similis modo Punica telis
 agmina turbanti, uel cum Taulantia regna
 uertit, et Illyrico sunt addita uincla tyranno!
 puluere canities atro arentique cruore 510
 squalebat barba, et perfracti turbine dentes
 muralis saxi, tum toto corpore uulnus.
 Quae postquam aspexit, geminatus gaudia ductor
 Sidonius ' FugeVarro,' inquit ' fug Varro, superstes,
 dum iaceat Paulus. patribus Fabioque sedenti 515
 et populo consul totas edissere Cannas.
 concedam hanc iterum, si lucis tanta cupido est,
 concedam tibi, Varro, fugam. at, cui fortia et hoste
 me digna haud paruo caluerunt corda uigore,
 funere supremo et tumuli decoretur honore. 520
 quantus, Paule, iaces! qui tot mihi milibus unus
 maior laetitiae causa es. cum fata uocabunt,
 tale precor nobis salua Carthagine letum.'
 Haec ait et socium mandari corpora terrae,
 postera cum thalamis Aurora ru<b>ebit apertis, 525
 imperat armorumque iubet consurgere aceros,
 arsuros, Gradiue, tibi. tum munera iussa,
 defessi quamquam, accelerant sparsoque propinquos
 agmine prosternunt lucos: sonat icta bipenni
 frondosis silua atra iugis. hinc ornus et albae 530
 populus alta comae, ualidis accisa lacertis,
 scinditur, hinc ilex proauorum condita saeclo.
 deuoluunt quercus et amantem litora pinum

ac, ferale decus, maestas ad busta cupressos.
 funereas tum deinde pyras certamine texunt, 535
 officium infelix et munus inane peremptis,
 donec anhelantis stagna in Tartessia Phoebus
 mersit equos, fugiensque polo Titania caecam
 orbita nigranti traxit caligine noctem.
 post, ubi fulserunt primis Phaethontia frena 540
 ignibus atque sui terris rediere colores,
 supponunt flammam et manantia corpora tabo
 hostili tellure cremant. subit horrida mentem
 formido incerti casus, tacitusque pererrat
 intima corda pauor, si fors ita Martis iniqui 545
 mox ferat, hac ipsis inimica sede iacendum.
 at tibi, Bellipotens, sacrum, constructus aceruo
 ingenti mons armorum surgebat ad astra.
 ipse, manu celsam pinum flammaque comantem
 attollens, ductor Gradium in uota ciebat: 550
 ' Primitas pugnae et laeti libamina belli
 Hannibal Ausonio cremat haec de nomine uictor,
 et tibi, Mars genitor, uotorum haud surde meorum,
 arma electa dicat spirantum turba uirorum.'
 tum face coniecta populatur feruidus ignis 555
 flagrantem molem, et rupta caligine in auras
 actus apex claro perfundit lumine campos.
 hinc citus ad tumulum donataque funera Paulo
 ibat et hostilis leti iactabat honorem.
 sublimem eduxere pyram mollisque uirenti 560
 stramine composuere toros. superaddita dona,
 funereum decus: expertis inuisus et ensis
 et clipeus, terrorque modo atque insigne superbum
 tum laceri fascas, captaeque in Marte secures.
 non coniunx natiue aderant, non iuncta propinquo 565
 sanguine turba uirum, aut celsis de more feretris
 praecedens prisca exequias decorabat imago
 omnibus exuuiis nudo, iamque Hannibal unus
 sat decoris laudator erat: fulgentia pingui
 murice suspirans inicit uelamina et auro 570
 intextam chlamydem ac supremo adfatur honore:
 'I, decus Ausoniae, quo fas est ire superbas
 uirtute et factis animas. tibi gloria leto
 iam parta insigni. nostros Fortuna labores
 uersat adhuc casusque iubet nescire futuros.' 575
 haec Libys, atque repens crepitantibus undique flammis
 aetherias anima exultans euasit in auras.
 Fama dehinc gliscente sono iam sidera adibat,
 iam maria ac terras, primamque intrauerat urbem.
 diffidunt muris: solam pauitantibus arcem 580
 sperauisse sat est. nec enim superesse iuuentam,
 ac stare Ausoniae uacuum sine corpore nomen,

quodque adeo nondum portis inruperit hostis,
 contemptu cessare putant. iam tecta cremari,
 ac delubra rapi caedesque ante ora nefandae 585
 natorum septemque arces fumare uidentur.
 lux una euersas bis centum in strag>e curulis,
 ac iuuenum bis tricenis orbata gemebat
 milibus exhaustae nutantia moenia Romae,
 atque ea post Trebiam, post Tusci stagna profundi, 590
 nec socium numero pariter leuiore perempto.
 sed uero sed enim reliqui pia turba senatus
 munera sortito inuadunt. celer omnia lustrans
 clamitat attonitis Fabius: ' Non uel relictæ est,
 credite, cunctandi ratio. adproperemus, ut hostis 595
 nequiquam armatos ausit succedere muros.
 dura inter pauidos alitur fortuna sedendo,
 et gliscunt aduersa metu. ite ocius, arma
 deripite, o pubes, templis. uos atria raptim
 nudate et clipeos in bella refigite captos. 600
 sat patriæ sumus, e numero si ad proelia nostro
 nil minuit pauor. in patulis illa horrida campis
 sit metuenda lues, muros haud fregerit umquam
 exultare leuis nudato corpore Maurus.'
 Dum Fabius lapsas acuit formidine mentes, 605
 Varronem aduentare uagus per moenia rumor
 spargit et occulto perfundit pectora motu:
 haud secus ac, fractæ rector si forte carinæ
 litoribus solus uacuis ex aequore sospes
 adnatet, incerti trepidant, tendantne negentne 610
 iactato dextras, ipsamque odere salutem
 unius amissa superantis puppe magistri.
 quam restare uiro labem, qui accedere portis
 audeat ac dirum ueniat pauitantibus omen!
 Hos mulcens questus Fabius deforme docebat 615
 cladibus irasci uulgumque arcebat ab ira.
 aduersis etenim ferri non esse uirorum
 qui Martem inscribant genti, non posse dolores
 condere et ex poena solacia poscere luctus.
 si uero exprobrare sinant, sibi tristius illum 620
 inluxisse diem, quo castris uiderit ire
 Varronem, quam quo uideat remeare sine armis.
 his dictis sedere minae, et conuersa repente
 pectora: nunc fati miseret, nunc gaudia Poeno
 consulibus reputant caesis erepta duobus. 625
 ergo omne effundit longo iam se agmine uulgu
 gratantum, magnaue actum se credere mente
 testantur, quod fisis auis sceptrisque superbis
 Laomedontiadum non desperauerit urbi.
 Nec minus infelix culpæ grandique pudore 630
 turbatus, consul titubantem ad moenia gressum

portabat lacrimans: deiectum attollere uultum
ac patriam aspicere et luctus renouare pigebat.
quod uero reduci tum se populusque patresque
offerrent, non gratari, sed poscere natos 635
quisque suos fratresque simul miseraeque parentes
ire uidebantur laceranda ad consulis ora.
sic igitur muto lictore inuectus in urbem
damnatum superis aspernabatur honorem.

At patres Fabiusque, procul maerore remoto, 640
praecipitant curas. raptim delecta iuuenta
seruitia armantur, nec claudit castra saluti
postpositus pudor. infixum est Aeneia regna
Parcarum in leges quacumque reducere dextra
proque arce et sceptris et libertatis honore 645
uel famulas armare manus. primaeva suorum
corpora praetexto spoliant uelamine et armis
insolitis cingunt. puerilis casside uultus
clauditur atque hostis pubescere caede iubetur.
idem obsecrantis, captiuum uulgius ut auro 650
pensarent paruo (nec pauca fuere precantum
milia), miranti durarunt prodere Poeno.
cuncta adeo scelera et noxam superauerat omnem
armatum potuisse capi. tunc terga dedisse
damnatis Siculas longe meritare per oras 655
impositum, donec Latio decederet hostis.
haec tum Roma fuit: post te cui uertere mores
si stabat fatis, potius, Carthago, maneres.

Liber XI

Nunc age, quos clades insignis Iapyge campo
uerterit ad Libyam populos Sarranaque castra,
expediam. stat nulla diu mortalibus usquam,
Fortuna titubante, fides. adiungere dextras
certauere palam rumpenti foedera Poeno   5
(heu nimium faciles laesis diffidere rebus!)
saeuior ante alios iras seruasse repostas
atque odium renouare ferox in tempore Samnis,
mox leuis et sero pressurus facta pudore
Bruttius, ambiguus fallax mox Apulus armis,   10
tum gens Hirpini uana indocilisque quieti
et rupisse indigna fidem: ceu dira per omnis
manarent populos foedi contagia morbi.
iamque Atella suas iamque et Calatia adegit,
fas superante metu, Poenorum in castra cohortes.   15
inde Phalanteo leuitas animosa Tarento
Ausonium laxare iugum. patefecit amicas
alta Croton portas Afrisque ad barbara iussa
Thespiadum docuit summittere colla nepotes.
idem etiam Locros habuit furor. ora uadosi   20
litoris, Argiuos Maior qua Graecia muros
seruat et Ionio luitur curuata profundo,
laetas res Libyae et fortunam in Marte secuta,
iurauit pauitans Tyrio sua proelia Marti.
iam uero, Eridani tumidissimus accola, Celtae   25
incubere malis Italum ueteresque doloris
tota se socios properarunt iungere mole.

Sed fas id Celtis, fas impia bella referre
Boiorum fuerit populis: Capuaene furorem,
quem Senonum genti, placuisse, et Dardana ab ortu   30
moenia barbarico Nom<a>dum sociata tyranno
quisnam mutato tantum nunc tempore credat?
luxus et insanis nutrita ignauia lustris
consumptusque pudor peccando unisque relictus
diuitiis probrosus honor lacerabat hiantem   35
desidia populum ac resolutam legibus urbem.
insuper exitio truculenta superbia agebat.
nec uitiiis deerant uires. non largior ulli
Ausoniae populo (sic tum Fortuna fouebat)
aurique argentique modus; madefacta ueneno   40
Assyrio maribus uestis medioque dierum
regales epulae atque ortu conuiuia solis
deprensa et nulla macula non inlita uita.
tum populo saeui patres, plebesque senatus

inuidia laeta, et conlidens dissona corda   45
 seditio. sed enim interea temeraria pubis
 delicta augebat pollutior ipsa senectus.
 nec, quos uile genus despectaque lucis origo
 foedabat, sperare sibi et deposcere primi
 deerant imperia ac patriae pereuntis habenas.   50
 quin etiam exhilar<ar>e uiris conuiuia caede
 mos olim et miscere epulis spectacula dira
 certantum ferro, saepe et super ipsa cadentum
 pocula, respersis non parco sanguine mensis.
     Has astu adgressus quo uerteret acrius aegras   55
 ad Tyrios mentes, quae nulla sorte daturam
 certus erat Romam (neque enim impetrata uolebat)--
 Pacuuius fuit haud obscurum crimine nomen--
 hortatur summi partem deposcere iuris
 atque alternatos sociato consule fasces   60
 et, si partita renuant sedisse curuli
 aequatumque decus geminasque uidere secures,
 ultorem ante oculos atque ora astare repulsae.
 ergo electa manus gressu fert dicta citato.
 antistat cunctis praecellens Virrius ore,   65
 sed genus obscurum nullique furore secundus.
 qui postquam coetu patrum ingentique senatu
 impia dementis uulgi ac uix tota profudit
 consulta <et> tumidis incendit uocibus aures,
 concordi fremitu renuentum effunditur asper   70
 toto e concilio clamor, tum quisque fatigat
 increpitans, uocumque tremit certamine templum.
     Hic Torquatus, auum fronte aequauisse seuera
 nobilis, ' Hu Capua portantes talia dicta
 Romuleis durastis' ait ' succedere muris,   75
 ad quos non ausi Carthago atque Hannibal arma
 post Cannas adferre suas? numquamne per auris
 it uestras, in Tarpeia cum sede Latini
 orarent paria, haud uerbis, haud uoce, sed acri
 propulsum dextra, qui tum mandata superbo   80
 ore adportabat, tanto per limina templi
 turbine praecipitem reuoluti corporis actum,
 ut saeuo adflictus saxo spectante piaret
 tristia dicta Ioue et lueret uerba impia leto?
 en ego progenies eius, qui sede Tonantis   85
 expulit orantem et nuda Capitolia consul
 defendit dextra.' rabidum hinc palmasque uirorum
 intentantem oculis proauitaque facta parantem
 ut uidit maiore adeo crudescere motu,
 excipit his frendens Fabius: ' Rr cuncta pudendi!   90
 sedes, ecce, uacat, belli uiduata procella:
 quem, quaeso, e uobis huic imposuisse paratis
 inque locum Pauli quemnam datis? an tua, Virri,

prima atque ante alios sors, concedente senatu,
 te citat ac nostris aequat iam purpura Brutis? 95
 i, demens, i, quo tendis; tibi perfida fasces
 det Carthago suos.' medio feruore loquentis
 impatiens ultra gemitu cohibere furorem
 fulminea toruum exclamat Marcellus ab ira:
 ' ~~Quae~~ tandem et quam lenta tenet patientia mentem, 100
 o confuse nimis Gradiui turbine Varro,
 ut perferre queas furibunda insomnia consul?
 nonne exturbatos iam dudum limine templi
 praecipites agis ad portas, et discere cogis
 semiuiros, quod sit nostro de more creati 105
 consulis imperium? non umquam sobria pubes
 et peritura breui, moneo, ocius urbe facesse.
 muros ante tuos, ut par est, debita ductor
 armatus responsa dabit.' consurgere cuncti
 hinc pariter magnoque uiros clamore premebant. 110
 necnon et foribus propere Campana iuuentus
 extulit ipsa gradum, tantaque dolore repulsae
 concitus Hannibalem uoluebat Virrius ore.
 Fuluius (huic nam spondebant praesagia mentis
 uenturum decus, et Capuae pereuntis imago 115
 iam tum erat ante oculos) ' Non si Carthaginis' riquit
 ' ~~du~~ctorem uestris deuinctum colla catenis
 Romam uictor agis, posthac intrare Quirini
 sacratas dabitur sedes. tende ocius, oro,
 quo mens aegra uocat.' ~~fer~~erunt haec inde citati 120
 mixta minis et torua trucis responsa senatus.
 Tantane, omnipotens, caligine mersa latere
 fata placet? ueniet quondam felicitior aetas,
 cum pia Campano gaudebit consule Roma
 et per bella diu fasces perque arma negatos 125
 ultro ad magnanimos referet secura nepotes.
 poena superborum tamen haec durabit auorum,
 quod non ante suos Capua ad suffragia mittet,
 quam Carthago suos.
 Postquam nunc dicta senatus,
 nunc facta exposuit, tum ueris falsa per artem 130
 Virrius admiscens cecinit fatale cruenti
 turbati<s> signum belli. furiata iuuentus
 arma, arma Hannibalemque uolunt. ruit undique uulgus
 et Poenos in tecta uocant. ingentia facta
 Sidonii iuuenis celebrant: ut ruperit Alpes 135
 Herculei socius decoris diuisque propinquas
 transierit cursu rupes, ut caede referta
 clauserit Eridani uictor uada, uictor ut idem
 Lydia Romano turbarit stagna cruore,
 ut Trebiae ripas aeterno nomine famae 140
 tradiderit Paulumque idem inter proelia et idem

Flaminium, proceres rerum, demiserit umbris.
 his super excisam primori Marte Saguntum
 et iuga Pyrenes et Hiberum et sacra parentis
 iuratumque uiro bellum puerilibus annis 145
 accumulans. unum, ducibus tot caede peremptis,
 tot fuis acie, stare inter proelia nullis
 attactum telis. superum cum munere detur
 huic sociare uiro dextras et foedere iungi,
 fastus exanguis populi uanumque tumorem 150
 nimirum Capua et dominatum perferat urbis,
 ceu famulis fasces aequataque iura negantis?
 prorsus enim tanto potiore nomine habendum
 Varronem, ut fugiat consul fulgentior ostro.
 Talia iactantes iam lectam sorte parabant 155
 mittere quae Tyrios adiungat foedere pubem.
 sed non inuictum ponebat pectore robur
 tum solum Decius Capuae decus. isque receptus
 in medios coetus (neque enim differre dabatur)
 'Itis,' ait 'ciues, uiolanda ad iura parentum 160
 damnatumque caput temerati foederis aris
 iungitis hospitio? quae tanta obliuio recti?
 magnumque atque in magnis positum populisque uirisque
 <h>a<u>d uersam ostentare fidem! nunc tempus inire
 proelia pro Rutulis, nunc signa aciemque mouere, 165
 dum trepidae res, et medicinam uulnera poscunt:
 is locus officio, cum cessant prospera, cumque
 dura ad opem Fortuna uocat. nam laeta fouere
 haud quaquam magni est animi decus. huc, age, adeste.
 noui dis animas similes et pectora magnis 170
 numquam angusta malis. capiunt, mihi credite, Cannas
 et Trasimenna uada et Pauli memorabile letum.
 hi sunt qui uestris infixum moenibus hostem
 deiecere manu et Capuam eripuerunt superbis
 Samnitum iussis. hi sunt qui iura dedere 175
 terrore expulso Sidicinaque bella remorunt.
 quos fugitis socios? quosue additis? ille ego sanguis
 Dardanius, cui sacra pater, cui nomina liquit
 ab Ioue ducta Capys magno cognatus Iulo,
 ille ego semihomines inter Nasamonas et inter 180
 saeuum atque aequantem ritus Garamanta ferarum
 Marmarico ponam tentoria mixtus alumno,
 ductoremque feram, cui nunc pro foedere proque
 iustitia est ensis solaeque e sanguine laudes?
 non ita, non Decio permixtum fasque nefasque, 185
 haec ut uelle queat. nullo nos inuida tanto
 armauit Natura bono, quam ianua mortis
 quod patet et uita non aequa exire potestas.'
 Haec uana auersas Decius iactauit ad auris.
 ast delecta manus iungebat foedera Poeno. 190

iamque aderat praemissa duci turbante tumultu
 Autololes numerosa cohors. ipse agmine magno
 festinata citus per campos signa mouebat.
 et Decius: 'Nunc hora, uiri, nunc tempus. adeste,
 dum Capua dignum, dum me duce dextera uindex 195
 molitur facinus: procumbat barbara pubes.
 pro se quisque alacres rapite hoc decus. hostis adire
 si parat, obstructas praebete cadauere portas
 et ferro purgate nefas. hic denique solus
 eluerit sanguis maculatas crimine mentes.' 200

Dumque ea nequiquam non ulli laeta profatur,
 audita asperitate uiri coeptoque feroci,
 multa feta gerens ira praecordia, Poenus
 astabat muris propereque accersere lectos
 immitem castris Decium iubet. horrida uirtus 205
 armatumque fide pectus rectique cupido
 et maior Capua mens imperterrita mole
 inuicta stabat toruoque minacia uultu
 iussa ducis uerbisque etiam incessebat amaris.
 quem Libyae rector tot signa, tot arma ferentis 210
 spernentem increpitans magno clamore profatur:
 ' PosPaulum, post Flaminium componimur, eheu,
 uecordi Decio, mecum certasse uolenti
 in decus et famam leti. rapite (ite citati)
 signa, duces. pateatne mihi Campana uetante 215
 urbs Decio, explorare libet, noua bella mouenti
 cui patuere Alpes, saxa impellentia caelum
 atque uni calcata deo.' suffuderat ora
 sanguis et a toruo surgebant lumine flammae.
 tum rictus spumans et anhelis faucibus acta 220
 uersabant penitus dirum suspiria murmur.
 sic urbem inuectus, toto comitante senatu
 et uulgo ad spectanda ducis simul ora ruente,
 effundit cunctam rabiem irarumque procellas.

Necnon et Decio propiora pericula mentem 225
 flammant, tempusque adeo cernebat adesse,
 quo laudes ducis inuicti superaret inermis.
 non illum fuga, non clausi occuluere penates,
 sed liber, ueluti nullus penetrasset in urbem
 Hannibal, intrepido seruauerat otia uultu, 230
 cum iuuenem saeuus, horrendum, concitus armis
 inuadit globus et pedibus sublime sedentis
 ductoris sistit. tonat inde ferocibus alte
 incessens uictor dictis: ' Slusne ruentem
 fulcire ac reuocare paras a funere Romam, 235
 o demens? en, qui diuum mihi munera tanta
 eripiat. Decio prorsus seruabar inertem
 uincendus, Decio imbelli, cui femina nulla
 orta in Agenoreis nostrae Carthaginis oris

cesserit. huic agedum (nam cur indigna feramus 240
 magnanimi?), miles, meritas innecte catenas.'
 dixerat haec, necdum finem conuicia norant:
 inlatus uelut armentis super ardua colla
 cum sese imposuit uictorque immane sub ira
 infremuit leo et immersis grauis unguibus haesit, 245
 mandit anhelantem pendens ceruice iuuencum.
 at Decius, dum uincla ligant, 'Necte ocius' inq̄ti
 '(nam sic Hannibalem decet intrauisse) catenas,
 foederis infausti pretium. sic uictima prorsus
 digna cadit Decius. nec enim te sanguine laetum 250
 humano sit fas caesis placasse iuuencis.
 en dextra! en foedus! nondum tibi curia necdum
 templorum intrati postes: iam panditur acri
 imperio carcer. perge ac primordia tanta
 accumula paribus factis. mihi fama sub umbras 255
 te feret oppressum Capuae cecidisse ruinis.'
 nec plura effari concessum. obnubitur atra
 ueste caput, trahiturque ferox ante ora suorum.
 Exin uictor ouans sedato pectore tandem
 spectandis urbis tectis templisque serenos 260
 laetus circumfert oculos et singula discit:
 quis muris sator, et pubes sit quanta sub armis,
 quot bello pateant argenti aerisque talenta,
 nunc qualis frenata acies, nunc deinde pedestris
 copia quanta uiris. monstrant Capitolia celsa 265
 Stellatisque docent campos Cereremque benignam.
 iamque diem ad metas defessis Phoebus Olympo
 impellebat equis, fuscabat et Hesperos umbra
 paulatim infusa properantem ad litora currum:
 instituunt de more epulas festamque per urbem 270
 regifice extractis celebrant conuiuia mensis.
 ipse, deum cultu et sacro dignatus honore,
 praecipuis multoque procul splendentibus ostro
 accipitur sublime toris. non una ministri
 turba gregis: posuisse dapes his addita cura, 275
 his adolere focos, his ordine pocula ferre;
 necnon et certis struitur penus. aspera mensa
 pondera caelati fulgent antiquitus auri.
 eripiunt flammae noctem, strepituque mouentum
 murmurat alta domus. stupet inconsuetus opimae 280
 Sidonius mensae miles faciemque superbi
 ignotam luxus oculis mirantibus haurit.
 uescitur ipse silens et tantos damnat honores
 esse epulis facilesque coli tanto agmine mensas,
 donec pulsa fames et Bacchi munera duram 285
 laxarunt mentem. tum frontis reddita demum
 laetitia, et positae grauiiores pectore curae.
 Personat Euboica Teuthras testudine, Cymes

incola, et obtusas immiti murmure saeuae
 inter bella tubae permulcet cantibus auris. 290
 <namque chaos, caecam quondam sine sidere molem 453
 non surgente die, ac mundum sine luce canebat.
 tum deus ut liquidi disclusset stagna profundi
 tellurisque globum media compage locasset;
 ut celsum superis habitare dedisset Olympum,
 castaque Saturni monstrabat saecula patris.>
 iamque Iouem et laetos per furta canebat amores 291
 Electraeque toros Atlantidos, unde creatus
 proles digna deum tum Dardanus, isque Tonanti
 ut det Eric<h>thonium magna de stirpe nepotem;
 hinc Tros, hinc Ilus, generis tunc ordine longo 295
 Assaracus, nulloque minor famaue manuue
 tum Capys ut primis dederit sua nomina muris.
 concelebrant plausu pariter Sidonia pubes
 Campanaeque manus. ante omnis ductor honori
 nominis augusto libat carchesia ritu; 300
 cetera quem sequitur Bacchique e more liquorem
 inrorat mensis turba ardescitque Lyaeo.
 Interea, Tyrio resoluta in gaudia coetu
 conuerso (neque enim, iuuenis non digne sileri,
 tramittam tua coepta libens famamque negabo 305
 quamquam imperfectis, magnae tamen indolis, ausis),
 mens una, inuiolata mero nullisque uenenis
 potandi exarmata decus, pugnaeque necisque
 Sidoniae tacito uoluebat pectore molem.
 quoque esset miranda magis tam sacra libido, 310
 Pacuuio genitus patrias damnauerat artis.
 is uariis oneratum epulis atque atria tardo
 linquentem gressu comitatus pone parentem,
 postquam posse datum meditata aperire nouosque
 pandere conatus, et liber parte relicta 315
 tectorum a tergo patuit locus, ' Accipe digna
 et Capua et nobis' inquit 'consulta:' tōgaque
 armatum amota nudat latus) ' hō ego bellum
 conficere ense paro atque auulsum ferre Tonanti
 rectoris Libyci uictor caput. hic erit ille, 320
 qui polluta dolis iam foedera sanciet, ensis.
 si perferre nequit spectacula tanta senectus
 et tremit inceptis lasso maioribus aeuo,
 at tu securis concede penatibus et me
 linque meae menti. summum quod credis et aequas 325
 Hannibalem superis, o quantum nomine maior
 iam Poeno tibi natus erit!' uibrabat ab ore
 ignis atrox, animusque uiri iam bella gerebat,
 cum senior, tanti pondus conaminis aegra
 iam dudum uix aure ferens, tremebundus ibidem 330
 sternitur et pedibus crebro pauida oscula figens:

' Pesi quid superest uitae, per iura parentis
 perque tuam nostra potiolem, nate, salutem,
 absiste inceptis, oro, ne sanguine cernam
 polluta hospitia ac tabo repleta cruento 335
 pocula et euersas pugnae certamine mensas.
 tune illum, quem non acies, non moenia et urbes
 ferre ualent, cum frons propior lumenque corusco
 igne micat, tune illa uiri quae uertice fundit
 fulmina pertuleris, si uiso intorserit ense 340
 diram, qua uertit per campos agmina, uocem?
 fallit te, mensas inter quod credis inermem.
 tot bellis quaesita uiro, tot caedibus armat
 maiestas aeterna ducem. si admoueris ora,
 Cannas et Trebiam ante oculos Trasimennaue busta 345
 et Pauli stare ingentem miraberis umbram.
 quid? tanto in casu comitum iuxtaque iacentum
 torpebunt dextrae? parce, oro, et desine uelle,
 cui nequeas uictor superesse. an tristia uincla
 et Decius non erudiunt componere mentem?' 350

Talia commemorans, famae maioris amore
 flagrantem ut uidit iuuenem surdumque timori,
 ' Nil uita posco, refer in conuiuia gressum;
 appropereamus: ' ita ' noiam tibi pectora pubis
 Sidoniae fodienda manu tutantia regem: 355
 hoc iugulo dextram explora. namque haec tibi ferrum,
 si Poenum inuasisse paras, per uiscera ferrum
 nostra est ducendum. tardam ne sperne senectam.
 opponam membra atque ensem extorquere negatum
 morte mea eripiam.' lacrimae tunc ore profusae, 360
 et magna superum cura seruatus in arma
 Scipiadae Poenus, nec tantum fata dederunt
 externa peragi dextra. pulcherrimus irae
 et dignus fieri compos memorabilis ausi,
 amisit quantam posito conamine laudem, 365
 cui tantum est uoluisse decus. tum red<d>ere sese
 festinant epulis et tristia fronte serenant,
 donec laeta uirum soluit conuiuia somnus.

Postera lux Phaet<h>ontis equos proferre parabat,
 iam rapido summis curru splendente sub undis, 370
 et iuuenis magno generatus Hamilcare duras
 iam dudum exercet curas. Carthaginis arces
 ire ferox Mago et patribus portare iubetur
 nuntius acta ducis. praeda et captiua leguntur
 corpora dereptaeque uiris sub Marte cruento 375
 exuuias, fausti superis libamina belli.
 altera curarum Libycis dimittitur oris
 heu Decius, reduci lentas seruatus ad iras,
 ni poenae iuuenem indignae miseratus ab alto
 Iuppiter antiquam Batti uertisset ad urbem. 380

hic Pellaea uirum Ptolomaei scepra uehantum
 eripere minis, resolutaque uincula collo.
 atque eadem uitae custos mox deinde quieto
 accepit tellus ossa inuiolata sepulchro.
 Nec Venerem interea fugit exoptabile tempus   385
 Poenorum mentes caeco per laeta premendi
 exitio et luxu corda importuna domandi.
 spargere tela manu passim fallentia natis
 imperat et tacitas in pectora mittere flammis.
 tum pueris dulce adridens: 'Eat improba Iuno   390
 et nos (nec mirum, quid enim sumus?) acta secundis
 despiciat. ualet illa manu, ualet illa lacertis:
 paruula nos arcu puerili spicula sensim
 fundimus, et nullus nostro de uulnere sanguis.
 uerum, agite, o mea turba, precor (nunc tempus), adeste   395
 et Tyriam pubem tacitis exurite telis.
 amplexu multoque mero somnoque uirorum
 profliganda acies, quam non perfregerit ensis,
 non ignes, non immissis Gradibus habenis.
 combibat inlapsos ductor per uiscera luxus,   400
 nec pudeat picto fultum iacuisse cubili,
 nec crinem Assyrio perfundere pugnet amomo.
 ille sub hiberno somnos educere caelo
 iactator tectis malit consumere noctes,
 ac ponat ritus uescendi saepe citato   405
 dum residet sub casside equo, discatque Lyaeo
 imbellem donare diem. tum deinde madenti
 post epulas sit grata chelys, segnisque soporas
 aut nostro uigiles ducat sub numine noctes.'
 Haec postquam Venus, adplaudit lasciuus et alto   410
 mittit se caelo niueis exercitus alis.
 sentit flammiferas pubes Maurusia pennas,
 et pariter fuis tepuerunt pectora telis.
 Bacchi dona uolunt epulasque et carmina rursus
 Pieria liquefacta lyra. non acer aperto   415
 desudat campo sonipes, non ulla per auras
 lancea nudatos exercet torta lacertos.
 mollitae flammis lymphae languentia somno
 membra fouent, miserisque bonis perit horrida uirtus.
 ipse etiam, adflatus fallente Cupidine, ductor   420
 instaurat mensas dapibus repetitque uolentum
 hospitia et patrias paulatim decolor artis
 exuit, occulta mentem uitiantem sagitta.
 altera iam patria atque aequo sub honore uocatur
 altera Carthago Capua, intactumque secundae   425
 fortunae ingenium uitia adlectantia quassant.
 nec luxus ullus mersaeque libidine uitae
 Campanis modus: accumulans uariasque per artis
 scaenarum certant epulas distinguere ludo,

tum quoque, cum rapidi caput a ceruice recisum
 portarent fluctus, subito emicuere per undas
 ad murmur cete toto exultantia ponto.' 480

Sic tunc Pierius bellis durata uirorum
 pectora Castalio frangebat carmine Teuthras.
 interea placida attulerant iam flamina terris
 Magonem Libycis. lauro redimita subibat
 optatos puppis portus, pelagoque micabant 485
 captiua arma procul celsa fulgentia prora.
 at patulo surgens iam dudum ex aequore late
 nauticus implebat resonantia litora clamor,
 et simul adductis percussa ad pectora tonsis
 centeno fractus spumabat uerbere pontus. 490
 nec lentum in medios rapienda ad gaudia uulgus
 procurrit fluctus, elataque turba fauore
 certatim ingenti celebrat noua gaudia plausu.
 aequatur rector diuis: illum undique matres,
 illum turba minor moniti gaudere nepotes, 495
 et senior manus et iuxta populusque patresque
 mactatis superum digna<n>tur honore iuuencis.
 sic patriam Mago et portas ingressus ouantis
 fraternae laudis fama. ruit inde senatus,
 et multo patrum stipatur curia coetu. 500
 tum diuos ueneratus auum de more uetusto
 ' Matrem' ait 'egregium et fractas, quis Itala tellus
 nitebatur, opes, pars ipse haud parua laborum,
 nuntio. pugnatum superis in uota secundis.
 est locus, Aetoli signat quem gloria regis, 505
 possessus quondam prisca inter saecula Dauno.
 umentis rapido circumdat gurgite campos
 Aufidus et stagnis intercipit arua refusis,
 mox fluctus ferit Hadriacos magnoque fragore
 cedentem impellit retrorsus in aequora pontum. 510
 hic Varro et magnum Latia inter nomina Paulus
 nomen, quis rerum ducibus permissa potestas,
 uixdum depulsa nigrae caligine noctis
 inuadunt campum et late fulgentibus armis
 accendunt ultro lucem surgentis Eoi. 515
 nos contra (nam germanum furor acer agebat
 optatae pugnae) castris cita signa mouemus.
 intremit et tellus et pulsus mugit Olympus.
 hic fluuium et campos abscondit caede uirorum
 ductor, quo numquam maiorem ad bella tulerunt 520
 rectorem terrae. uidi cum turbine saeuo
 Ausonia et sonitu bellantis fusa per agros
 uni terga daret. uidi cum Varro citato
 auferretur equo, proiectis degener armis.
 quin et magnanimum perfosso corpore telis 525
 strage super socium uidi te, Paule, cadentem.

Aegatis ille et seruilia foedera larga
 ultus caede dies: non plus optasse liberet
 quam tum concessit dexter deus. altera iam lux
 si talis redeat, populis sis omnibus una 530
 tum, Carthago, caput terrasque colare per omnis.
 testes hi stragis, quos signum inlustre superbis
 mos laeua gestare uiris.' tum funditur ante
 ora admirantum praefulgens anulus auro
 datque fidem uerbis haud paruo insignis aceruo. 535
 hinc iterum repetens, 'Restat nunc sedibus imis
 uertenda atque aequanda solo iam subruta Roma.
 adnitamur: ' *ia* ' uis refouete tot haustas
 casibus, et pateant non parca aeraria dextris
 quas emimus bello. defit iam belua, tristis 540
 Ausoniis terror, necnon alimenta fatigant.'
 Atque ea dum memorat, toruo conuersus in ora
 Hannonis uultu, quem gliscens gloria prauum
 ductori<s> studio iam dudum agitabat acerbo:
 'Iamne tibi dextras inceptaque nostra probamus? 545
 iam fas Dardanio me non seruire colono?
 anne iterum Hannibalem dedi placet? atra ueneno
 inuidiae nigroque undantia pectora felle,
 tandem tot titulis totque exorata tropaeis,
 infelix muta. dextra en, en dextera, quam tu 550
 Aeneadis lacerare dabas, et litora et amnes
 et stagna et latos impleuit sanguine campos.'
 haec Mago, atque animos fauor haud obscurus alebat.
 Cui, simul inuidia atque ira stimulantibus, Hanno<n>:
 ' *Tia* uesani iuuenis conuicia miror 555
 haud equidem: tumet ingenio, fraternaue corda
 non tarde agnoscas et uirus futtile linguae.
 qui ne mutatum uanis absistere credat,
 nunc pacem orandum, nunc improba foedere rupto
 arma reponendu<m> et bellum exitiale cauendum 560
 auctor ego. atque adeo uosmet perpendite, quaeso,
 quid ferat: haud aliud nobis censere relictum est.
 tela, uiros, aurum, classis, alimenta precatur
 belligeramque feram. uictus non plura dedissem.
 sanguine Dardanio Rutulos saturauimus agros, 565
 et iacet in campis Latium. deponere curas
 tandem ergo, bone, da uictor, liceatque sedere
 in patria, liceat non exhaurire rapacis
 impensis belli uacuos saepe penates.
 nunc en, nunc, inquam (falsa ut praesagia nostra 570
 sint, oro, mensque augurio ludatur inani),
 haud procul est funesta dies. atrocia noui
 corda ac prospicio natas e cladibus iras.
 uos ego, uos metuo, Cannae. summittite signa
 atque adeo temptate, agedum, ac deposcite pacem: 575

non dabitur. parat ille dolor, mihi credite, maius
 exitium accepto, citiusque haec foedera uictor
 quam uictus dabit. atque adeo, qui tanta superbo
 facta sonas ore et spumanti turbine perflas
 ignorantum aures, dic, en, germanus in armis   580
 ille tuus par Gradiuo, per saecula tellus
 cui similem numquam ductorem in bella creauit,
 moenia Romuleae cur nondum uiderit urbis?
 scilicet e gremio matrum rapiamus in hostem
 nondum portandis habiles grauioribus armis,   585
 aeratas iussi texamus mille carinas,
 atque omnis Libyae quaeratur belua terris,
 ut longa imperia atque armatos proroget annos
 Hannibal et regnum trahat usque in tempora fati?
 uos uero (neque enim occulto circumdamur astu)   590
 ne dulcis spoliare domos, castrisque potentum
 atque opibus sancite modum. pax optima rerum
 quas homini nouisse datum est, pax una triumphis
 innumeris potior, pax custodire salutem
 et ciuis aequare potens reuocetur in arcis   595
 tandem Sidonias, et fama fugetur ab urbe
 perfidiae, Phoenissa, tua. si tanta libido
 armorum tenet atque enses non reddere perstat
 poscenti patriae, nil suppeditare furori
 hortor et haec fratri Magonem dicta referre.'   600

Plura adnectentem (neque enim satiauerat iras
 dicendo) clamor turbat diuersa uolentum:
 ' SLibyae decus, haud ulli superabilis armis,
 Hannibal est irae tibi, destituemus ad ipsas
 uictorem metas nec opum adiumenta feremus,   605
 inuidia unius scepra ut iam parta retardet?'
 inde alacres tribuunt quae belli posceret usus
 absentique suum iactant sub teste fauorem.
 mox eadem terris placitum traducere Hiberis,
 dum malus obtrectat facta immortalia liuor   610
 nec sinit adiutas ductoris crescere laudes.

Liber XII

Iam terra glaciale caput fecundaque nimbis
tempora et austrifero nebulosam uertice frontem
immitis condebat Hiems, blandisque salubre
uer Zephyris tepido mulcebat rura sereno.
prorumpit Capua Poenus uicinaque late 5
praemisso terrore quatit, ceu condita bruma,
dum Riphaea rigent Aquilonis flamina, tandem
euoluit serpens arcano membra cubili
et spondente die nouus emicat atque coruscum
fert caput et saniem sublatis faucibus efflat. 10
at Libyci ducis ut fulserunt signa per agros,
desolata metu cuncta, et suadente pauore
uallo se clausere simul trepidique salutis
expectant ipsis metuentes moenibus hostem.
Sed non ille uigor qui ruptis Alpibus arma 15
intulerat dederatque uias Trebiaque potitus
Maeonios Italo scelerauit sanguine fluctus
tunc inerat. molli luxu madefacta meroque
~inlecebris somni torpentia membra fluebant.
quis gelidas suetum noctes thorace grauatis 20
sub Ioue non aequo trahere et tentoria saepe
spernere, ubi hiberna ruerent cum grandine nimbi,
ac ne nocte quidem clipeiue ensesue reposti,
non pharetrae aut iacula, et pro membris arma fuere,
tum graue cassis onus maioraque pondera uisa 25
parmarum ac nullis fusae stridoribus hastae.
Prima instaurantem sensit certamina mitis
Parthenope, non diues opum, non spreta uigoris,
sed portus traxere ducem secura uolentem
aequora, quae peteret ueniens Carthagine puppis. 30
Sirenum dedit una suum (memorabile) nomen 33
Parthenope muris Acheloiias, aequore cuius
regnauere diu cantus, cum dulce per undas
exitium miseris caneret non prospera nautis.
nunc molles urbi ritus atque hospita Musis 31
otia et exemptum curis grauioribus aeuum.
haec pone adgressus (nam frontem clauserat aequor) 37
moenia non ullas ualuit perfringere Poenus
tota mole uias frustraue inglorius ausi
pulsauit quatiens obstructas ariete portas. 40
stabat Cannarum Graia ad munimina uictor
nequiquam et caetae mentis consulta probabat
euentu, qui post Dauni stagnantia regna
sanguine Tarpeias ire abstinisset ad arces.

' **E**, qui nos segnes et nescire addere cursum 45
factis iactastis, quod uobis scandere nuper
non acie ex ipsa concessum moenia Romae,
intrate atque epulas promissas sede Tonantis
his, quae Graia manus defendit, reddite tectis.'
talia iactabat fama^{que} pudore futurae, 50
inritus incepti prima si absisteret urbe,
audebat cuncta atque acuebat fraudibus enses.
sed subitae muris flammae totoque fluebant
aggeris anfractu tela improuisa per auras.
haud secus, occuluit saxi quo uertice fetus 55
ales fulua Iouis, tacito si ad culmina nisu
euasit serpens terretque propincus hiatu,
illa hostem rostro atque adsuetis fulmina ferre
unguibus incessens nidi circumuolat orbem.

Tandem ad uicinos Cumarum uertere portus 60
defessus subiit uarioque lacessere motu
fortunam et fama^e turbando obstare sinistrae.
sed custos urbi Gracchus tutela uel ipsis
certior arcebat muris iterumque sedere
portis atque aditus iterum sperare uetabat. 65
lustrat inops animi rimaturque omnia circum
alite uectus equo rursusque hortatibus inquit
laudum agitare suos: ' **R**edi, quis terminus' inquit
'ante urbes standi Graias, oblite tuorum
factorum miles? quis erit modus? Alpibus astat 70
nimirum maior moles, et scandere caelum
pulsantis iubeo scopulos. quamquam altera detur
si similis tellus, alia^eque repente sub astra
exsurgant rupes, non ibis et arduus arma
me ducente feres? tene heu Cumanus hiantem 75
agger adhuc murusque tenet Gracchusue, moueri
non ausus portis? paruo in discrimine cerno
..... 77a

an uobis gentes quaecumque labore parastis
casu gesta putent? per uos Tyrrhena fauentum
stagna deum, per ego et Trebiam cineresque Sagunti 80
obtestor, dignos iam uosmet reddite uestra
quam trahitis fama et reuocate in pectora Cannas.'

Sic ductor fessas luxu attritasque secundis
erigere et uerbis temptabat sistere mentes.
atque hic perlustrans aditus fulgentia cernit 85
arcis templa iugo, quorum tum Virrius, altae
immitis ductor Capuae, primordia pandit.
' Non ~~est~~ hoc' inquit ' **n**ostri, quod suspicis, aeui:
maiores fecere manus. cum regna timeret
Dictaei regis (sic fama est) linquere terras 90
Daedalus inuenit nec toto signa sequenti
orbe dare, aetherias aliena tollere in auras

ausus se penna atque homini monstrare uolatus.
suspensum hic librans media inter nubila corpus
enauit superosque nouus conterruit ales. 95
natum etiam docuit falsae sub imagine plumae
attemptare uias uolucrum, lapsisque solutis
pennarum remis et non felicibus alis
turbida plaudentem uidit freta. dumque dolori
indulget subito motis ad pectora palmis, 100
nescius heu planctu duxit moderante uolatus.
hic pro nubiuago gratus pia templa meatu
instituit Phoebi atque audacis exiit alas.'

Virrius haec: sed enim ductor numerabat inertis
atque actos sine Marte dies ac stare pudebat. 105
ingemit aduersis respectansque inrita tecta
urbe Dicarchea parat exsatiare dolorem.
hic quoque nunc pelagus, nunc muri saxea moles
officit audenti defensantumque labores.
dumque tenet socios dura atque obsaepta uiarum 110
rumpere nitentis lentus labor, ipse propinqua
stagnorum terraeque simul miracula lustrat.

Primores adsunt Capuae: docet ille, tepentes
unde ferant nomen Baiae, comitemque dedisse
Dulichiae puppis stagno sua nomina monstrat. 115
ast hic Lucrino mansisse uocabula quondam
Cocyti memorat medioque in gurgite ponti
Herculeum commendat iter, qua discidit aequor
Amphitryoniades armenti uictor Hiberi.
ille, olim populis dictum Styga, nomine uerso 120
stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Auernum:
tum tristi nemore atque umbris nigrantibus horrens
et formidatus uolucris letale uomebat
suffuso uirus caelo Stygiaque per urbes
religione sacer saeuum retinebat honorem. 125
huic uicina palus (fama est Acherontis ad undas
pandere iter) caecas stagnante uoragine fauces
laxat et horrendos aperit telluris hiatus
interdumque nouo perturbat lumine manis.
at iuxta caligantis longumque per aeuum 130
infernus pressas nebulis pallente sub umbra
Cimmerias iacuisse domos noctemque profundam
Tartareae narrant urbis. tum sulphure et igni
semper anhelantis coctoque bitumine campos
ostentant. tellus, atro exundante uapore 135
suspirans ustisque diu calefacta medullis,
aestuat et Stygios exhalat in aera flatus;
~parturit et tremulis metuendum exsibilat antris,
interdumque, cauas luctatus rumpere sedis
aut exire fretis, sonitu lugubre minaci 140
Mulciber immugit lacerataque uiscera terrae

mandit et exesos labefactat murmure montis.
 tradunt Herculea prostratos mole Gigantas
 tellurem iniectam quatere, et spiramine anhelo
 torreri late campos, quotiensque minantur 145
 rumpere compagem impositam, expallescere caelum.
 apparet Prochyte saeuum sortita Mimanta,
 apparet procul Inar<i>me, quae turbine nigro
 fumantem premit Iapetum flammisque rebelli
 ore eiectantem et, si quando euadere detur, 150
 bella Ioui rursus superisque iterare uolentem.
 monstrantur Vesuuina iuga atque in uertice summo
 depasti flammis scopuli stratusque ruina
 mons circum atque Aetnae fatis certantia saxa.
 necnon Misenum seruantem Idaea sepulcro 155
 nomina et Herculeos uidet ipso in litore Baulos:
 miratur pelagique minas terraeque labores.
 Quae postquam perspecta uiro, regressus ad altos
 inde Pheretiadum muros, frondentia laeto
 palmite deuastat Nysaea cacumina Gauri. 160
 hinc ad Chalcidicam transfert citus agmina Nola.
 campo Nola sedet crebris circumdata in orbem
 turribus et celso facilem tutatur adiri
 planitiem uallo, sed, qui non turribus arma
 defendenda daret, uerum ultro moenia dextra 165
 protegeret, Marcellus opem auxiliumque ferebat.
 isque ubi Agenoream procul aduentare per aequor
 et ferri ad muros nubem uidet, ' Ama, cruentus
 hostis adest, capite arma, uiri' amatque capitque.
 circumstant rapidi iuuenes aptantque frementi 170
 sanguineas de more iubas. sonat inde, citato
 agmina disponens passu: 'Tu limina dextrae
 seruabis portae, Nero; tu conuerte cohortes
 ad laeuam patrias et Larinatia signa,
 clarum Volscorum, Tulli, decus. ast ubi iusso, 175
 per tacitum ruptis subita ui fundite portis
 telorum in campos nimum. ferar ipse reuulsa
 in medios equitumque traham certamina porta.'
 Dumque ea Marcellus, iam claustra reuellere Poeni
 et scalis spretis temptabant rumpere muros. 180
 insonuere tubae passim clamorque uirorum
 hinnitusque, simul litui raucoque tumultu
 cornua et in membris concussa furentibus arma.
 fertur acerba lues disiectis incita portis
 effusaeque ruunt inopino flumine turmae, 185
 improbus ut fractis exundat molibus amnis,
 propulsum ut Borea scopulis impingitur aequor,
 ut rupto terras inuadunt carcere uenti.
 nec torrente Libys uiso armorumque uirumque
 deiectus spe s<t>are ualet. dux Dardanus instat 190

attonito, praegressus equo, tergisque ruentum
 incumbens hasta socios nunc uoce fatigat:
 ' Pæge, age, fer gressus. dexter deus, horaque nostra est.
 hac iter ad muros Capuae,' nunc rursus in hostem
 conuersus: 'Sta. quo raperis? non terga tuorum,   195
 te, ductor Libyae, increpito: sta. campus et arma
 et Mars in manibus. dimitto e caede cohortes:
 spectemur soli. Marcellus proelia posco.'
 sic rector Latus, iuuenique inuadere pugnam
 Barcaeo suadebat honor pretiumque pericli.   200
     Sed non haec placido cernebat pectore Iuno
 coeptoque auertit suprema in fata ruentem.
 sistere percussos ille et reuocare laborat:
 ' Tæne e gremio Capuae tectisque sinistris
 egredimur? state, o miseri, quis gloria summa   205
 dedecori est. nil uos hodie, mihi credite, terga
 uertentis fidum expectat. meruistis ut omnis
 ingruat Ausonia, et saeuo Mauorte parastis
 ne qua spes fusos pacis uitaeque maneret.'
 uincebat clamore tubas uocisque uigore   210
 quamuis obstructas saeuus penetrabat in auris.
     Polydamanteis iuuenis Pedianus in armis
 bella agitabat atrox Troianaque semina et ortus
 atque Antenorea sese de stirpe ferebat,
 haud leuior generis fama sacroque Timauo   215
 gloria et Euganeis dilectum nomen in oris.
 huic pater Eridanus Venetaeque ex ordine gentes
 atque Apono gaudens populus, seu bella cieret
 seu Musas placidus doctaeque silentia uitae
 mallet et Aonio plectro mulcere labores,   220
 non ullum dixere parem, nec notior alter
 Gradiuo iuuenis nec Phoebos notior alter.
 qui postquam, effusus urgens uestigia frenis
 Poenorum, iuxta galeam atque insigne perempti
 agnouit spoliū Pauli (puer illa gerebat   225
 non paruo laetus ductoris munere Cinyps,
 dilectus Poeno Cinyps, quo gratior ora
 non fuit ac nulla nituit plus fronte decoris:
 quale micat semperque nouum est quod Tiburis aura
 pascit ebur, uel qui miro candoris honore   230
 lucet in aure lapis rubris aduectus ab undis.)--
 quem postquam egregium cristis et casside nota
 fulgentem extremo Pedianus in agmine uidit,
 ceu subita ante oculos Pauli emersisset imago
 sedibus infernis amissaque posceret arma,   235
 inuadit frendens: 'Tæne, ignauissime, sacri
 portabis capitis, quae non sine crimine uester
 inuidiaque deum gestaret tegmina ductor?
 en Paulus.' uocat inde uiri ad spectacula manis

et fugientis agit costis penetrabile telum. 240
 tum delapsus equo galeam atque insignia magni
 consulis abrumpit dextra spoliaturque nitentem.
 soluitur omne decus leto, niueosque per artus
 it Stygius color et formae populatur honores.
 ambrosiae cecidere comae, uiolataque ceruix 245
 marmoreum in iugulum collo labente recumbit.
 haud secus Oceano rediens Cythereius ignis,
 cum sese Veneri iactat splendore refecto,
 si subita inuadat nubes, hebetatur et atris
 decrescens tenebris languentia lumina condit. 250
 ipse etiam rapta Pedianus casside nudos
 attonitus stupet ad uultus irasque coercet.
 tum galeam magno socium clamore reportans
 immitem quatibat eum, spumantia saeuo
 frena cruentantem morsu. cui turbidus armis 255
 obuia Marcellus rapido tulit ora tumultu
 adgnoscentque decus ' Macte <o> uirtutis auitae,
 macte Antenoride! nunc' inquit 'rapta petamus,
 quod superest, Libyci ductoris tegmina,' teardens
 terrificis saeuam fundit stridoribus hastam. 260
 nec fors an uoti uanus foret, obuia ni uis
 Gestaris opposito tenuisset corpore telum.
 qui dum uicinis ductorem protegit armis,
 transabiit non hunc sitiens grauis hasta cruorem
 ingentisque minas mutata morte peregit. 265
 auehitur raptim ductor discrimine leti
 turbatus cursumque furens ad castra capessit.
 Iamque fugae immodicus tendit certamine gressum
 praecipitem uersis Poenorum exercitus armis.
 adsequitur telis hostis, longasque uiritim 270
 exsantiant iras cladum caeloque cruentos
 certatim ostentant et dis ultoribus enses.
 ille dies primus docuit, quod credere nemo
 auderet superis, Martis certamine sisti
 posse ducem Libyae. raptant currusque uirosque 275
 Massylamque feram, et uiuis auulsa reportant
 tegmina bellantum atque abeunt, sub cuspide terga
 contenti uidisse ducis. tum Martis adaequant
 Marcellum decori: graditur comitante triumpho
 maior quam ferret cum uictor opima Tonanti. 280
 Inde furens, postquam uallo uix depulit hostem,
 ductor Agenoreus ' Quando hanc quantoque cruore
 hostili labem eluerim? mea terga uidere
 contigit Ausoniae? mene,' inquit ' summa deorum,
 post Trebiam statuis tam turpi funere dignum? 285
 uosque, inuicta diu, nunc heu sine Marte iuuentus,
 debellata bonis Capuae, non degener ipse
 gestorum Ausoniis uerti uictricia signa:

uobis terga dedi. uidi, cum ad bella uocarem,
 non secus atque Italo fugere a ductore pauentis. 290
 quid relicum prisca Martis tibi, qui dare terga
 me reuocante potes?' fundebat talia Poenus.
 at Latiae sese Nolana ad moenia turmae
 portantes spolia insigni clamore ferebant.
 At consueta grauis per longum audire suorum 295
 euentus Roma et numquam recreata secundis,
 adlato tandem faustae certamine pugnae
 erigitur primoque deum se munere tollit.
 ante omnis pigra in Martem fugiensque laborum,
 dum bellum tonat, et sese furata iuuentus 300
 dat poenas latebrae. tum, qui dulcedine uitae
 inuenere dolos iurataque foedera Poeno
 corrupere, notant et purgant crimine gentem.
 punitur patriam meditati linquere terram
 consilium infelix scelerataque culpa Metelli. 305
 talia corda uirum. sed enim nec femina cessat
 mente aequare uiros et laudis poscere partem.
 omnis, prae sese portans capitisque manusque
 antiquum decus ac derepta monilia collo,
 certatim matrona ruit belloque ministrant. 310
 haud tanta cessisse uiros in tempore tali
 laudis sorte piget, factoque in saecula ituro
 laetantur tribuisse locum. tum celsa senatus
 subsequitur turba. in medium certamine magno
 priuatae cumulantur opes. nudare penatis 315
 ac nihil arcanos uitae melioris ad usus
 seposuisse iuuat. coit et sine nomine uulgi.
 corpore sic toto ac membris Roma omnibus usa,
 exanguis rursus tollebat ad aethera uultus.
 Addunt spem miseris dulcem Parnasia Cirrha 320
 portantes responsa uiri. nam laeta ferebant
 exaudisse adytis, sacra cum uoce tonaret
 antrum et mugiret Phoebus iam intrata sacerdos:
 ' Solite, gens Veneris, grauioris corde timores:
 aduersa et quicquid duri sub Marte manebat 325
 exhaustum est uobis. restant leuiores laborum
 et sine pernicie terror. dis uota precesque
 ferte modo et tepidos aris libate cruores,
 neu date terga malis. aderit Gradivus, et ipse
 Delius auertat propiora pericula uates 330
 Troianos notus semper minuisse labores.
 sed uero, sed enim ante omnia altaria fument
 centum festa Ioui: centum cadat hostia cultris.
 ille trucem belli nubem saeuasque procellas
 in Libyam uiolentus aget: spectabitis ipsi 335
 aegida turbato quatientem in proelia mundo.'
 atque ea Parnasi postquam clamata sub antris

adlatum, uulgique deus peruenit ad auris,
in Capitolinas certatim scanditur arces,
sternunturque Ioui et delubrum sanguine honorant; 340
tum paeana canunt responsaque fida precantur.

Interea adsuetis senior Torquatus in armis
Sardoas patrio quatiebat milite terras.
namque ortum Iliaca iactans ab origine nomen
in bella Hampsagoras Tyrios renouata uocarat. 345

proles pulchra uiro nec tali digna parente
Hostus erat, cuius fretus fulgente iuuenta
ipse asper paci crudos sine uiribus annos
barbarici studio ritus refouebat in armis.

isque ubi Torquatum raptim properata ferentem 350
signa uidet pugnaeque auidas accedere dextras,
fraude loci nota latebrosa per auia saltus
euolat et prouisa fugae compendia captans
uirgulta tegitur ualle ac frondentibus umbris.

Insula fluctisono circumuallata profundo 355
fastigatur aquis compressaque gurgite terras
enormis cohibet nudae sub imagine plantae:
inde Ichnusa prius Grais memorata colonis.
mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens
Herculis ex sese mutauit nomina terrae. 360

adfluxere etiam et sedes posuere coactas
dispersi pelago post eruta Pergama Teucri.
nec paruum decus, aduecto cum classe paterna
agmine Thespiadum, terris, Iol<a>e, dedisti.

fama est, cum laceris Actaeon flebile membris 365
supplicium lueret spectatae <in> fonte Dianae,
attonitum nouitate mali fugisse parentem
per freta Aristaeum et Sardoos isse recessus.

Cyrenen monstrasse ferunt noua litora matrem.
serpentum tellus pura ac uiduata uenenis, 370
sed tristis caelo et multa uitata palude.

qua uidet Italiam, saxoso torrida dorso
exercet scopulis late freta pallidaque intus
arua coquit nimium, Cancro fumantibus Austris.
cetera propensae Cereris nutrita fauore. 375

Hoc habitu terrae nemorosa per inuia crebro
Torquatum eludens Hostus Sidonia pugnae
tela expectabat sociosque laboris Hiberos.

qui postquam appulsis animos auxere carinis,
haud mora: prorumpit latebris, aduersaque late 380
agmina inhorrescunt, longumque coire uidetur
et conferre gradum. media interualla patentis
corripiunt campi properatis eminus hastis,

donec ad expertos enses, fidissima tela,
peruentum. dira inde lues: caeduntque caduntque 385
alternique animas saeuo in mucrone relincunt.

Non equidem innumeras caedes totque horrida facta
 sperarim tanto digne pro nomine rerum
 pandere nec dictis bellantum aequare calorem.
 sed uos, Calliope, nostro donate labori 390
 nota parum magni longo tradantur ut aevo
 facta uiri, et meritum uati sacremus honorem.
 Ennius, antiqua Messapi ab origine regis,
 miscebat primas acies, Latiaequae superbum
 uitis adornabat dextra<m> decus. hispida tellus 395
 miserunt Calabri: Rudiae genuere uetustae,
 nunc Rudiae solo memorabile nomen alumno.
 is prima in pugna (uates ut Thracius olim,
 infestam bello quateret cum Cyzicus Argo,
 spicula deposito Rhodopeia pectine torsit) 400
 spectandum sese non parua strage uirorum
 fecerat, et dextrae gliscebat caedibus ardor.
 aduolat aeternum sperans fore pelleret Hostus
 si tantam labem, ac perlibrat uiribus hastam.
 risit nube sedens uani conamina coepti 405
 et telum procul in uentos dimisit Apollo,
 ac super his: ' Nnium iuuenis nimiumque superbi
 sperata hausisti. sacer hic ac magna sororum
 Aonidum cura est et dignus Apolline uates.
 hic canet inlustri primus bella Itala uersu 410
 attolletque duces caelo, resonare docebit
 hic Lat<i>is <H>eliconam modis nec cedet honore
 Ascraeo famaue seni.' si Phoebus, et Hosto
 ultrix per geminum transcurrit tempus harundo.
 uertuntur iuuenis casu perculsa per agros 415
 agmina, et effusae pariter dant terga cateruae.
 tum pater audita nati nece turbidus irae
 barbaricum atque immane gemens transfigit anhelum
 pectus et ad manis urget uestigia nati.
 At Libyae ductor, Marcello fractus et acri 420
 contusus pugna, campos damnarat et arma:
 uerterat ad miseram non aequi Martis Acerras.
 inde, ubi permisit flammis atque ensibus urbem,
 Nuceriae nihilo leuior nec parcior ira
 incussit sese atque aequauit moenia terrae. 425
 post Casilina sibi multum obluctatus iniquis
 defendentum armis aegre reserauerat astu
 limina et obsessis uitam pensauerat auro.
 iamque in Dauniacos transfundens agmina campos
 flectebat rabiem quo praeda uel ira uocasset. 430
 fumabat uersis incensa Petilia tectis,
 infelix fidei miseraeque secunda Sagunto,
 at quondam Herculeam seruare superba pharetram.
 Verterat et mentem Tyria ad conata Tarentus,
 portisque intrarant Poeni. sed enim arce corusca, 435

fisa loco, manus Ausoniae stipata sedebat.
 hic, miranda mouens, classem quae condita portu
 astabat (namque angustis e faucibus aequor
 erumpit scopulos inter patuloque recessu
 infundit campis secretum gurgite pontum)-- 440
 inclusas igitur, quibus haud enare dabatur
 arce superposita, claustris maris extulit astu
 perque auersa tulit portatas arua carinas.
 lubrica roboreis aderant substramina plaustris,
 atque recens caesi tergo prolapsa iuueni 445
 aequoream rota ducebat per gramina puppim.
 et iam per collis dumosque ad litus adacta
 innabat pelago ueniens sine remige classis.
 Nuntius interea uectis non more carinis
 terrentem freta curarum feruoribus implet, 450
 dum procul Oebalios amet expugnare nepotes
 et primus rostris sulcet naualibus arua,
 adsessos Capuae muros: claustra ipsa reuelli
 portarum, ac totum miseris incurrere bellum.
 linquit coepta ferox, pennasque addente pudore 455
 atque ira simul immani per proxima motu
 euolat et minitans auida ad certamina fertur.
 haud secus, amisso tigris si concita fetu
 emicet, attonitae paucis lustratur in horis
 Caucasus et saltu tramittitur alite Ganges, 460
 donec fulmineo partus uestigia cursu
 colligat et rabiem preno consumat in hoste.
 Obuius huic sparso Centenius agmine raptim
 funditur audendi prauus facilisque periclis,
 sed paruum decus Hannibali. nam uitis honore 465
 perfunctus Latiae subito stimularat agrestis
 semermemque manum sternendam obiecerat hosti.
 bis septem demissa neci (nec substitit agmen)
 milia, bis septem, quae non sollertior ense,
 sed genus insignis, iustis ducebat in armis 470
 Fuluius: ast aequae per corpora fusa iacentum
 raptum iter est, uictorque moram non passus eundi.
 exequiae tantum famam nomenque uolentem
 mitificae mentis tenuerunt funere laeto.
 namque per insidias, infandum, et ab hospite caesus, 475
 conloquium et promissa petit dum perfida gentis
 Lucanae, Gracchus caeco circumdatus astu
 occiderat, laudemque Libys rapiebat humandi.
 Sed nun<c>, ut scitum celerare ad moenia Poenum,
 <h>a<u>d stabat res ulla loco: iam consul uterque 480
 praecipites aderant, Nola uis omnis, et Arpis
 aevi floridior Fabius rapida arma ferebat.
 hinc Nero et hinc uolucris Silanus nocte dieque
 impellebat agens properata ad bella cohortis.

undique conueniunt, pariterque opponere cunctos   485
 uni ductores iuueni placet. arduus ipse
 Tifata insidit, propior qua moenibus instat
 collis, et e tumulis subiectam despicit urbem.
 uerum ubi tot sese circumfundentibus armis
 uallatas socium portas unaque negari   490
 intrauisse sibi Capuaeque erumpere cernit,
 anxius euentus, nunc ferro frangere coetum
 obstantum meditatur, inquit nunc auia coepto
 consilia atque astu quaerit tot milia portis
 abstrahere artatis cinctosque resolvere muros.   495
 sic igitur secum curasque ita corde fatigat:
 ' Quo, mens aegra, uocas? rursusne pericula sumam
 non aecus regione loci, Capuaque uidente
 terga dabo? an residens uicini uertice montis
 excindi ante oculos patiar socialia tecta?   500
 non ita me experti Fabius Fabiique magister
 turbatum, Hesperio cum clausos milite collis
 euasi uictor sparsosque per arua iuuenicos
 iactare accensis stimulauit cornibus ignes.
 haud dum omnes abiire doli. defendere nobis   505
 si Capuam ereptum est, dabitur circumdare Romam.'
 Haec postquam placita, et tenuit sententia mentem,
 non expectato, Titan dum gurgite lucem
 spirantis proferret equos, impellit in agmen
 uoce manumque uiros et coepta immania pandit: 510
 ' Poge, age, uince omnem, miles, uirtute laborem
 et quantum humani possunt se tendere passus,
 arduus accelera. Romam petis. hoc iter Alpes,
 hoc Cannae strauere tibi. eia, incute muris
 umbonem Iliacis Capuaeque repende ruinas: 515
 quam tanti fuerit cadere, ut Palatia cernas
 et demigrantem Tarpeia sede Tonantem.'
 Instincti glomerant gressus. Roma auribus haeret,
 Roma oculis, creduntque ducis sollertibus actis
 aptius id coeptum, quam si duxisset ab ipso   520
 fatali Aeneadis campo. Vulturna citata
 tramittunt alno uada postremique relincunt
 tardandis Italis corruptas igne carinas.
 tum Sidicina legunt pernicipibus arua manipulis
 Threicamque Calen, uestras a nomine nati,   525
 Orithyia, domos. hinc Allifanus Iaccho
 haud inamatus ager nymphisque habitata Casinis
 rura euastantur. mox et uicinus Aquinas
 et quae fumantem texere Giganta Fregellae
 agmine carpuntur uolucris. fert concitus inde   530
 per iuga celsa gradum, duris qua rupibus haeret
 bellator Frusino, et surgit suspensa tumentis
 dorso frugiferis Cerealis Anagnina glaebis.

iamque adeo est campos ingressus et arua Labici,
 linquens Telegoni pulsatos ariete muros,   535
 haud dignam inter tanta moram. nec amoena retentant
 Algida nec iuxta Iunonis tecta Gabinae.
 praeceps ad ripas immani turbine fertur,
 sulphureis gelidus qua serpit leniter undis
 ad genitorem Anio labens sine murmure Thybrim.   540
     Hic ut signa ferox dimensaue castra locauit
 et ripas tremefecit eques, perterrita pulsis
 Ilia prima uadis sacro se coniugis antro
 condidit, et cunctae fugerunt gurgite nymphae.
 at matres Latiae, ceu moenia nulla supersint,   545
     attonitae passim furibundis gressibus errant.
 ante oculos astant lacerae trepidantibus umbrae,
 quaeque grauem ad Trebiam quaeque ad Ticina fluenta
 oppetiere necem: Paulus Gracchusque cruenti
 Flaminiusque simul, miseris ante ora uagantur.   550
     clausit turba uias. stat celsus et asper ab ira
 ingentemque metum toruo domat ore senatus.
 interdum tamen erumpunt sub casside fusae
 per tacitum lacrimae: quidnam Fortuna minetur,
 quidue parent superi? pubes dispersa per altas   555
     stat turris atque huc uentum sub corde uolutat
 ut iam Roma satis credat defendere muros.
     Poenus ut ad somnos uix totam cursibus actae
 indulisit pubi noctem, uigil ipse nec ullam
 ad requiem facilis credensque abscedere uitae   560
     quod sopor eripiat tempus, radiantibus armis
 induitur Nomadumque iubet prorumpere turmas.
 inde leuis frenis circum pauitantia fertur
 quadrupedante sono percussae moenia Romae.
 nunc aditus lustrat, clausas nunc cuspide pulsat   565
     infesta portas fruiturque timore pauentum.
 nunc lentus celsis astans in collibus intrat
 urbem oculis discitque locos causasque locorum.
 ac legeret uisu cuncta et penetraret in omnis
 spectando partis, ni magno turbine adesset   570
     Fuluius haud tota Capuae obsidione relicta.
 tum demum castris turmas inflexit ouantis
 spectata ductor satiatius pectora Roma.
 atque ubi nox depulsa polo primaue rubescit
 lampade Neptunus reuocatque Aurora labores,   575
     effundit rupto persultans agmina uallo
 et, quantum clamare ualet: ' **Et** plurima uestra,
 o socii, decora et sacras in sanguine dextras,
 uobis ite pares et tantum audete sub armis
 quantum Roma timet. reliquam hanc excindite molem: 580
     nil quod uincatis toto restabit in orbe.
 neu populi uos Martigenae tardarit origo:

intratam Senonum capietis milibus urbem
 adsuetamque capi. fortasse curulibus altis
 iam uos exemplo proauorum ad nobile letum   585
 expectant de more senes mortique parantur.'

Talibus hic Poenus, sed contra Oenotria pubes
 non ullas uoces ducis aut praecepta requirit.
 sat matres stimulant natiq̄ue et cara supinas
 tendentum palmas lacrimantiaq̄ue ora parentum.   590
 ostentant paruos uagituq̄ue incita pulsant
 corda uirum, armatis infigunt oscula dextris.
 ire uolunt et pro muris opponere densi
 pectora respectantq̄ue suos fletumq̄ue resorbent.
 ut uero impulso patefactae cardine portae   595
 et simul erupit motis exercitus armis,
 funditur immixtus gemitu precibusq̄ue per altos
 ad caelum muros clangor, sparsaeq̄ue solutis
 crinibus exululant matres atq̄ue ubera nudant.
 Fuluius anteuolans agmen ' Q̄is nesciat' inquit   600
 ' non sponte ad nostros Poenum uenisse penatis?
 a portis fugit Capuae.' subnectere plura
 conantem tristis caeli cum murmure uasto
 turbauit fragor et subita de nube procellae.

Iuppiter Aethiopum remeans tellure minantem   605
 Romuleo Poenum ut uidit succedere uallo,
 caelicolis raptim excitis defendere tecta
 Dardana et in septem discurrere iusserat arces.
 ipse e Tarpeio sublimis uertice cuncta,
 et uentos simul et nubes et grandinis iras   610
 fulminaq̄ue et tonitrus et nimbos conciet atros.
 concussi tremuere poli, caelumq̄ue tenebris
 clauditur, et terras caeco nox condit amictu.
 instat tempestas oculis, hostiq̄ue propinquo
 Roma latet. iactae in turmas per nubila flammae   615
 stridorem seruant, membrisq̄ue insibilat ignis.
 hinc Notus, hinc Boreas, hinc fuscis Africus alis
 bella mouent, quantis animos et pectora possint
 irati satiare Iouis. fluit agmen aquarum
 turbine confusum piceo et nigrante procella   620
 atq̄ue omnis circa campos spumantibus undis
 inuoluit. celsus summo de culmine montis
 regnator superum sublata fulmina dextra
 librauit clipeoque ducis non cedere certi
 incussit. summa liquefacta est cuspis in hasta,   625
 et fluxit ceu correptus fornacibus ensis.

Ambustis sed enim ductor Sidonius armis
 sistebat socios et caecum e nubibus ignem
 murmuraq̄ue a uentis misceri uana docebat.
 tandem, post clades socium caelique ruinam,   630
 non hoste in nimbis uiso, non ense, referri

signa iubet castris maestasque resuscitat iras:
 ' Vntis debebis nimirum hiemisque procellis
 unum, Roma, diem. sed non te crastina nobis
 lux umquam eripiet, descendat Iuppiter ipse 635
 in terras licet.' infrendens dum talia fatur,
 ecce serenato clarum iubar emicat axe,
 purgatusque nitet discussis nubibus aether.
 Aeneadae sensere deum telisque repostis
 summissas tendunt alta ad Capitolia dextras 640
 et festa cingunt montis penetralia lauro.
 tum uultus, modo non paruo sudore madentis,
 nunc laetos Iouis aspectant: ' D, summe deorum,
 da, pater, ut sacro Libys inter proelia telo
 concidat. haud alia potis est occumbere dextra.' 645
 Sic adeo orantes pressere silentia, postquam
 abstulerat terras nigrantibus Hesperus umbris.
 quem simul attollens rutilantem lampada Titan
 obruit et uitae rediit mortalibus usus,
 Poenus adest, nec se castris Oenotria pubes 650
 continet. haud dum enses stricti, mediumque iacebat
 tantum ad bella loci, quantum tramittere iactae
 sufficerent hastae, cum fulgor hebescere caeli
 per subitum coepit, densaeque subire tenebrae,
 atque dies fugere, atque armari ad proelia rursus 655
 Iuppiter. incumbunt uenti, crassusque rotante
 Austro nimborum feruet globus. intonat ipse,
 quod tremat et Rhodope Taurusque et Pindus et Atlas.
 audiuere lacus Erebi, mersusque profundis
 agnouit tenebris caelestia bella Typhoeus. 660
 inuadit Notus ac, piceam cum grandine multa
 intorquens nubem, cunctantem et uana minantem
 circumagat castrisque ducem succedere cogit.
 Verum ubi depositis saepsit sese aggere telis,
 laeta serenati facies aperitur Olympi, 665
 nullaque tam mitem credas habuisse Tonantem
 fulmina, nec placido commota tonitrua caelo.
 durat et adfirmans non ultra spondet in ipsos
 ~uenturam~ crebra diem, modo patria uirtus
 in dextras redeat, nec Romam excindere Poeni 670
 credant esse nefas. ubi nam tunc fulmina tandem
 inuiti latuisse Iouis, cum sterneret ensis
 Aetolos campos? ubi, cum Tyrrhena natarent
 stagna cruore uirum? 'Pugnat pro moenibus' inqui
 ' siector superum tot iactis fulmine telis, 675
 inter tot motus cur me contra arma ferentem
 adflixisse piget? uentis hiemique fugaces
 terga damus. remeet, quaeso, mens illa uigorque,
 qua uobis, cum pacta patrum, cum foedera adessent,
 integrare acies placitum.' sipectora flammat, 680

donec eum Titan spumantia frena resoluat.
nec nox composuit curas, somnusue frementem
ausus adire uirum, et redeunt cum luce furores.
rursus in arma uocat trepidos clipeoque tremendum
increpat atque armis imitatur murmura caeli. 685

Vt uero accepit tantum confidere diuis
Ausonios patres, summissaque Baetis ad oras
auxilia, et noctu progressum moenibus agmen,
sic agitare fremens obsessos otia, iamque
securam Hannibalis Romam, uiolentior instat. 690

iamque propinquabat muro, cum Iuppiter aegram
Iunonem adloquitur curis mulcetque monendo:
' Nubem Sidonio iuueni, coniunxque sororque
cara mihi, non ulla umquam sine fine feroci
addes frena uiro? fuerit delere Saguntum, 695
exaequare Alpes, imponere uincula sacro
Eridano, foedare lacus: etiamne parabit
nostras ille domos, nostras perrumpere in arces?
siste uirum. namque, ut cernis, iam flagitat ignes
et parat accensis imitari fulmina flammis.' 700

His dictis grates agit ac turbata per auras
deuolat et presa iuuenis Saturnia dextra
' Quouis, o uecors, maioraque bella capessis
mortali quam ferre datum?' Ino inquit (et atram
dimouit nubem ueroque apparuit ore) 705

' non tibi cum Phrygio res Laurentiue colono:
en, age (namque, oculis amota nube parumper,
cernere cuncta dabo), surgit qua celsus ad auras,
aspice, montis apex, uocitata Palatia regi
Parrhasio plena tenet et resonante pharetra 710
intenditque arcum et pugnas meditatatur Apollo.
at, qua uicinis tollit se collibus altae
molis Auentinus, uident' ut Latonia uirgo
accensas quatiat Phlegethontis gurgite taedas
exertos auide pugnae nudata lacertos? 715

parte alia, cerne, ut saeuus Gradius in armis
implerit dictum proprio de nomine campum.
hinc Ianus mouet arma manu, mouet inde Quirinus,
quisque suo de colle deus. sed enim aspice, quantus
aegida commoueat nimbos flammisque uomentem 720

Iuppiter et quantis pascat ferus ignibus iras.
huc uultus flecte atque aude spectare Tonantem:
quas hiemes, quantos concusso uertice cernis
sub nutu tonitrus! oculis qui fulgurat ignis!
cede deis tandem et Titania desine bella.' 725

sic adfata uirum indocilem pacisque modique,
mirantem superum uultus et flammea membra
abstrahit ac pacem terris caeloque reponit.

Respectans abit et castris auulsa moueri

signa iubet ductor remeaturumque minatur. 730
redditur extemplo flagrantior aethere lampas,
et tremula infuso resplendent caerulea Phoebos.
at procul e muris uidere ut signa reuelli
Aeneadae uersumque ducem, tacita ora uicissim
ostentant nutuque docent quod credere magno 735
non audent haerente metu, nec abire uolentis
sed fraudem insidiasque putant et Punica corda,
ac tacitae natis infigunt oscula matres:
donec procedens oculis sese abstulit agmen
suspectosque dolos dempto terrore resoluit. 740
tum uero passim sacra in Capitolia pergunt
inque uicem amplexi permixta uoce triumphum
Tarpeii clamant Iouis ac delubra coronant.
iamque omnis pandunt portas: ruit undique laetum
non sperata petens dudum sibi gaudia uulgus. 745
hi spectant, quo fixa loco tentoria regis
astiterint, hi, qua celsus de sede uocatas
adfatus fuerit turmas, ubi belliger Astur
atque ubi atrox Garamas saeuusque tetenderit Hammon.
corpora nunc uiua sparguntur gurgitis unda, 750
nunc Anieniculis statuunt altaria nymphis.
tum festam repetunt lustratis moenibus urbem.

Liber XIII

Segne iter emenso uix dum Tarpeia uideri
culmina desierant, toruos cum uersus ad urbem
ductor Agenoreus uultus remeare parabat.
castra locat, nulla laedens ubi gramina ripa
Tutia deducit tenuem sine nomine riuum   5
et tacite Tuscis inglorius adfluit undis.
hic modo primores socium, modo iussa deorum,
nunc sese increpitat: 'Dic o, cui Lydia caede
creuerunt stagna et concussa est Daunia tellus
armorum tonitru, quas exanimatus in oras   10
signa refers? qui mucro tuum, quae lancea tandem
intrauit pectus? si nunc existeret alma
Carthago ante oculos turrita celsa figura,
quas abitus, miles, causas, inlaese, dedisses?
"Imbres, o patria, et mixtos cum grandine nimbos   15
et tonitrus fugio." procul hanc expellite genti
femineam Tyriae labem, nisi luce serena
nescire ac liquida Mauortem agitare sub aethra.'

Terror adhuc inerat superum ac redolentia in armis
fulmina et ante oculos irati pugna Tonantis.   20
parendi tamen et cuicumque incumbere iusso
durabat uigor, ac sensim diffusus ad oras
signa reportandi crescebat in agmine feruor.
sic, ubi perrupit stagnantem calculus undam,
exiguos format per prima uolumina gyros,   25
mox tremulum uibrans motu gliscente liquorem
multiplicat crebros sinuati gurgitis orbes,
donec postremo laxatis circulus oris
contingat geminas patulo curuamine ripas.

At contra Argyripae prauum decus (inclita namque   30
semina ab Oenea ductoris stirpe trahebat
Aetoli--Dasio fuit haud ignobile nomen:
laetus opum, sed clauda fides, seseque calenti
addiderat Poeno Latiae diffisus habenae)--
is uoluens ueterum memorata antiqua parentum   35
' Ingo miles' ait 'quateret cum Teucris bello
Pergama et ad muros staret sine sanguine Mauors,
sollicitis Calchas (nam sic fortissimus heros
poscenti socero saepe inter pocula Dauno
narrabat memori Diomedes condita mente)--   40
sed Calchas Danais, nisi clausum ex sedibus arcis
armisonae curent simulacrum auellere diuae,
non umquam adfirmat Therapnaeis Ilion armis
cessurum aut Ladae rediturum nomen Amyclas.

quippe deis uisum, ne cui perrumpere detur 45
 effigies ea quas umquam possederit urbes.
 tum meus adiuncto monstratam euadit in arcem
 Tydides Ithaco et dextra <a>molitus in ipso
 custodes aditu templi caeleste reportat
 Palladium ac nostris aperit mala Pergama fatis. 50
 nam postquam Oenotris fundauit finibus urbem,
 aeger delicti Phrygium placare colendo
 numen et Iliacos parat exorare Penatis.
 ingens iam templum celsa surgebat in arce,
 Laomedontae sedes ingrata Mineruae, 55
 cum medios inter somnos altamque quietem
 nec celata deam et minitans Tritonia uirgo:
 "Non haec, Tydide, tantae pro laudis honore
 digna paras: non Garganus nec Daunia tellus
 debentur nobis. quaere in Laurentibus aruis 60
 qui nunc prima locant melioris moenia Troiae.
 huc uittas castumque refer penetrale parentum."
 quis trepidus monitis Saturnia regna capessit.
 iam Phryx condebat Lauinia Pergama uictor
 armaque Laurenti figebat Troia luco. 65
 uerum ubi Tyrrheni peruentum ad fluminis undas
 castraque Tydides posuit fulgentia ripa,
 Priamidae intremuere metu. tum pignora pacis
 praetendens dextra ramum canentis oliuae
 sic orsus Dauni gener inter murmura Teucrum: 70
 "Pone, Anchisiade, memores irasque metusque.
 quicquid ad Idaeos Xanthum Simoentaque nobis
 sanguine sudatum Scaetaeque ad limina portae,
 haud nostrum est: egere dei duraeque sorores.
 nunc age, quod superest cur non melioribus aevi 75
 ducimus auspiciis? dextras iungamus inermis:
 foederis en haec testis erit." ueniamque precatus
 Troianam ostentat trepidis de puppe Mineruam.
 haec ausos Celtas inrumpere moenia Romae
 corripuit leto neque tot de milibus unum 80
 ingentis populi patrias dimisit ad aras.'
 His fractus ductor conuelli signa maniplis
 optato laetis abitu iubet. itur in agros
 diues ubi ante omnis colitur Feronia luco
 et sacer umectat Flauinia rura Capenas. 85
 fama est intactas longaeui ab origine fani
 creuisse, in medium congestis undique donis,
 immensum per tempus opes, lustrisque relictum
 innumeris aurum solo seruante pauore.
 hac auidas mentes ac barbara corda rapina 90
 polluit atque armat contemptu pectora diuum.
 auia tunc longinqua placent, quae sulcat aratro
 ad freta porrectis Trinacria Bruttius aruis.

Dum Libys haud laetus Regina ad litora tendit,
 uictor summoto patriis a finibus hoste 95
 Fuluius infaustam Campana ad moenia clausis
 portabat famam miserisque extrema mouebat.
 tum prensans passim, cuicumque est nomen in armis:
 ' Ædecus hoc defende manu: cur perfida et urbi
 altera Carthago nostrae post foedera rupta 100
 et missum ad portas Poenum, post iura petita
 consulis alterni stat adhuc et turribus altis
 Hannibalem ac Libycas expectat lenta cohortis?'
 miscebat dictis facta et nunc robore celsas
 educi turris, quis uinceret ardua muri, 105
 cogebat, nunc coniunctas astringere nodis
 instabat ferroque trabes, quo frangeret altos
 portarum postes quateretque morantia claustra.
 hic latera intextus stellatis axibus agger,
 hic grauida armato surgebat uinea dorso. 110
 at postquam properata satis quae commonet usus,
 dat signum atque alacer scalis transcendere muros
 imperat ac saeuus urbem terroribus implet.
 Tum subito dextrum offulsit conatibus omen.
 cerua fuit, raro terris spectata colore, 115
 quae candore niuem, candore anteiret olores.
 hanc agreste Capys donum, cum moenia sulco
 signaret, grato paruae mollitus amore
 nutrierat sensusque hominis donarat alendo.
 inde exuta feram docilisque accedere mensis 120
 atque ultro blanda attactu gaudebat erili.
 aurato matres adsuetae pectine mitem
 comere et umentis fluuio reuocare colorem.
 numen erat iam cerua loci, famulamque Dianae
 credebant, ac tura deum de more dabantur. 125
 haec aevi uitaeque tenax felixque senectam
 mille indefessos uiridem duxisse per annos
 saeculorum numero Troianis condita tecta
 aequabat. sed iam longo nox uenerat aeuo.
 nam, subito incursu saeuorum agitata luporum 130
 qui noctis tenebris urbem (miserabile bello
 prodigium) intrarant, primos ad luminis ortus
 extulerat sese portis pauidaue petebat
 consternata fuga positos ad moenia campos.
 exceptam laeto iuuenum certamine ductor 135
 mactat, diua, tibi (tibi enim haec gratissima sacra)
 Fuluius atque ' Adsiſorat ' Lonia, coeptis.'
 inde alacer fidensque dea circumdata clausis
 arma mouet, quaque obliquo curuantur in or<b>e<m>
 moenia flexa sinu, spissa uallata corona 140
 alligat et telis in morem indaginis ambit.
 Dum pauitant, spumantis equi fera corda fatigans

euehitur porta sublimis Taurea cristis
 bellator, cui Sidonius superare lacerto
 ductor et Autololas dabat et Maurusia tela. 145
 is trepido ac lituum tinnitu stare neganti
 imperitans uiolenter equo, postquam auribus hostis
 uicinum sese uidet et clamare propincu<m>,
 ' Claudiu<u>huic' riquit (praestabat Claudius arte
 bellandi et merita mille inter proelia fama) 150
 ' hu<u>' inquit bl<u>m, si qua est fiducia dextrae,
 det sese campo atque ineat certamina mecum.'
 Vna mora Aeneadae, postquam uox attigit auris,
 dum daret auspicium <i>usque in certamina ductor:
 praeuetitum namque et capital committere Martem 155
 sponte uiris. erumpit ouans, ut Fuluius arma
 imperio soluit, patulumque inuectus in aequor
 erigit undantem glomerato puluere nubem.
 indignatus opem ammenti socioque iuuare
 expulsum nodo iaculum atque accersere uires 160
 Taurea uibrabat nudis conatibus hastam:
 inde ruens ira telum contorquet in auras.
 at non idem animus Rutulo: spec<u>latur et omni
 corpore perlustrat qua sit certissima ferro
 in uulnus uia, nunc uibrat, nunc comprimit hastam 165
 mentiturque minas. mediam tunc transiit ictu
 parmam, sed grato f<r>audata est sanguine cuspis.
 tum strictum propere uagina detegit ensem.
 et iam ferrata rapiebat calce uolantem
 Taurea cornipedem fugiens minitancia fata. 170
 nec Rutulus leuior cedentis perdere terga:
 nam profugo rapidus fuis instabat habenis,
 utque metus uictum, sic ira et gloria portis
 uictorem immisit meritique cupido cruoris.
 ac dum uix oculis, uix credunt mentibus hostem 175
 confisum nullo comitante inrumpere tectis,
 per mediam propere trepidantum interritus urbem
 egit ecum auersaque euasit ad agmina porta.
 Hinc ardore pari nisuque incurrere muris
 ignescunt animi penetrataque tecta subire. 180
 tela simul flammaeque micant. tunc saxeus imber
 ingruit, et summis ascendunt turribus hastae.
 nec pronum audendi uirtute excellere cuiquam:
 aequarunt irae dextras. Dictaea per auras
 tranat et in medium perlabitur urbis harundo. 185
 laetatur non hortandi, non plura monendi
 Fuluius esse locum. rapiunt sibi quisque laborem.
 quos ubi tam erectos animi uidet, et super esse
 factorum sibi quemque ducem, ruit impete uasto
 ad portam magnaue optat discrimina fama. 190
 Tres claustra aequaueo seruabant corpore fratres,

quis delecta manus centeni cuique ferebant
 excubias unaque locum statione tenebant.
 forma ex his Numitor, cursu plantaue uolucris
 praestabat Laurens, membrorum mole Taburnus. 195
 sed non una uiris tela: hic mirabilis arcu,
 ille hastam quatere ac medicatae cuspidis ictu
 proelia moliri et nudo non credere ferro,
 tertius aptabat flammis ac sulphure taedas:
 qualis Atlantiaco memoratur litore quondam 200
 monstrum Geryones immane tricorporis irae,
 cui tres in pugna dextrae uaria arma gerebant:
 una ignes saeuos, ast altera pone sagittas
 fundebat, ualidam torquebat tertia cornum,
 atque uno diuersa dabat tria uulnera nisu. 205
 hos ubi non aequis uariantes proelia consul
 conspexit telis et portae limina circum
 stragem ac perfusos subeuntum sanguine postis,
 concitat intortam furiatis uiribus hastam.
 letum triste ferens auras secat Itala taxus 210
 et, qua nudarat, dum fundit spicula ab alto,
 arcum protendens Numitor latus, ilia transit.
 at non obsaepto contentus limine Martem
 exercere, leuis bello, sed turbidus ausi,
 Virrius incauto feruore eruperat amens 215
 reclusa in campum porta miseramque furori
 uincendum obtulerat pubem. ruit obuia in arma
 Scipio et oblatum metit insatiabilis agmen.
 Tifata umbrifero generatum monte Calenum
 nutrierant audere trucem, nec corpore magno 220
 mens erat inferior. subsidere saepe leonem,
 nudus inire caput pugnas, certare iuueno
 atque obliqua trucis deducere cornua tauri
 adsuerat crudoque ~aliqua se attollere facto.
 is, dum praecipites expellit Virrius urbe, 225
 seu spreto, seu ne fieret mora, nudus in aequor
 thorace exierat leuiorque premebat anhelos
 pondere loricae et palantis uictor agebat.
 iamque Veliternum media transegerat aluo,
 iam solitum aequali ludo committere equestris 230
 Scipiadae pugnas Marium tellure reuulso
 perculerat saxo. miser implorabat amicum
 cum gemitu expirans, scopulusque premebat hiantem.
 sed ualidas saeuo uires duplicante dolore
 effudit lacrimas pariter cornumque sonantem 235
 Scipio, solamen properans optabile in armis
 hostem prostrato morientem ostendere amico.
 tranauit, uolucris liquidas ceu scinderet auras,
 hasta uiri pectus rupitque immania membra:
 quanta est uis agili per caerula summa Liburnae, 240

quae, pariter quotiens reuocatae ad pectora tonsae
 percussere fretum, uentis fugit ocior et se,
 quam longa est, uno remorum praeterit ictu.
 Ascanium Volesus, proiectis ocuis armis
 quo leuior peteret muros, per aperta uolantem 245
 adsequitur planta. deiectum protinus ense
 ante pedes domini iacuit caput, ipse secutus
 corruiit ulterior procursus impete truncus.
 nec spes obsessis ultra reserata tueri
 moenia: conuertunt gressus recipique precantis 250
 (infandum) excludunt socios dum cardine uerso
 obnixa torquent obices, munimina sera.
 acrius hoc instant Itali clausosque fatigant.
 et, ni caeca sinu terras nox conderet atro,
 perfractae rapido patuissent milite portae. 255

Sed non in requiem pariter cessere tenebrae:
 hinc sopor impavidus, qualem uictoria mouit;
 at Capua aut maestis ululantum flebile matrum
 questibus aut gemitu trepidantum exterrita patrum
 tormentis finem metamque laboribus orat. 260
 mussat perfidiae ductor coetuque senatus
 Virrius a Poeno nullam docet esse salutem,
 uociferans pulsus uiuendi e pectore curis:
 ' Spem sceptra Ausoniae pepigique, sub armis
 si dexter Poenis deus et Fortuna fuisset, 265
 ut Capuam Iliaci migrarent regna Quirini.
 qui quaterent muros Tarpeiaque moenia, misi;
 nec mihi poscendi uigor afuit, alter ut aequos
 portaret fasces nostro de nomine consul.
 hactenus est uixisse satis. dum copia noctis, 270
 cui cordi comes aeterna est Acherontis ad undam
 libertas, petat ille meas mensasque dapesque
 et uictus mentem fuso per membra Lyaeo
 sopitoque necis morsu medicamina cladis
 hauriat ac placidis exarmet fata uenenis.' 275
 haec ait et turba repetit comitante penatis.

Aedibus in mediis consurgens ilice multa
 extruitur rogus, hospitium commune peremptis.
 nec uulgum cessat furiare dolorque pauorque.
 nunc menti Decius serae redit et bona uirtus 280
 exilio punita truci. despectat ab alto
 sacra Fides agitatque uirum fallacia corda.
 uox occulta subit passim diffusa per auras:
 ' Foedera, mortales, ne saeuo rumpite ferro,
 sed castam seruare Fidem. fulgentibus ostro 285
 haec potior regnis. dubio qui frangere rerum
 gaudebit pacta ac tenuis spes linquet amici,
 non illi domus, aut coniunx, aut uita manebit
 umquam expers luctus lacrimaeque. aget aequore semper

ac tellure premens, aget aegrum nocte dieque 290
 despecta ac uiolata Fides.' **clit** omnia iamque
 concilia ac mensas contingit et abdita nube
 accumbitque toris epulaturque improba Erinys.
 ipsa etiam Stygio spumantia pocula tabo
 porrigit et large poenas letumque ministrat. 295
 Virrius interea, dum dat penetrare medullas
 exitio, ascenditque pyram atque amplexibus haeret
 iungentum fata et subici iubet ocius ignis.
 Stringebant tenebrae metas, uictorque ruebat.
 iamque superstantem muro sociosque Milonem 300
 uoce attollentem pubes Campana uidebat.
 pandunt attoniti portas trepidoque capessunt
 castra inimica gradu, quis leto auertere poenas
 defuerant animi. patet urbs confessa furorem
 et reserat Tyrrio maculatas hospite sedes. 305
 matronae puerique ruunt maestumque senatus
 concilium nullique hominum lacrimabile uulgus.
 stabant innixi pilis exercitus omnis
 spectabantque uiros et laeta et tristia ferre
 indocilis nunc propexis in pectora barbibus 310
 uerrere humum, nunc foedantis in puluere crinem
 canentem et turpi lacrima precibusque pudendis
 femineum tenues ululatum fundere in auras.
 Atque ea dum miles miratur inertia facta
 expectatque ferox sternendi moenia signum, 315
 ecce repens tacito percurrit pectora sensu
 religio et saeuas componit numine mentis,
 ne flammam taedasque uelint, ne templa sub uno
 in cinerem traxisse rogo. subit intima corda
 perlabens sensim mitis deus. ille superbae 320
 fundamenta Capyn posuisse antiquitus urbi
 non cuiquam uisus passim monet, ille refusus
 in spatium immensum campis habitanda relinqui
 utile tecta docet. paulatim atrocibus irae
 languescunt animis, et uis mollita senescit. 325
 Pan Ioue missus erat seruari tecta uolente
 Troia, pendenti similis Pan semper et imo
 uix ulla inscribens terrae uestigia cornu.
 dextera lasciuit caesa Tegeatide capra
 uerbera laeta mouens festa per compita cauda. 330
 cingit acuta comas et opacat tempora pinus,
 ac parua erumpunt rubicunda cornua fronte.
 stant aures, imoque cadit barba hispida mento.
 pastorale deo baculum, pellisque sinistrum
 uelat grata latus tenerae de corpore dammae. 335
 nulla in praeruptum tam prona et inhospita cautes,
 in qua non librans corpus similisque uolanti
 cornipedem tulerit praecisa per auia plantam.

interdum inflexus medio nascentia tergo
respicit adridens hirtae ludibria caudae, 340
obtendensque manum solem inferuescere fronti
arcet et umbrato perlustrat pascua uisu.

hic, postquam mandata dei perfecta malamque
sedauit rabiem et permulsit corda furentum,
Arcadiae uolucris saltus et amata reuisit 345
Maenala, ubi argutis longe de uertice sacro
dulce sonans calamis ducit stabula omnia cantu.

At legio Ausonidum, flammis ductore iubente
arceri portis stantisque relinquere muros
(mite decus mentis), condunt ensesque facesque. 350

multa deum templis domibusque nitentibus auro
egeritur praeda et uictus alimenta superbi,
quisque bonis periire, uirum de corpore uestes
femineae mensaeque alia tellure petitae
poculaque Eoa luxum iniritantia gemma. 355

nec modus argento, caelataque pondera facti
tantum epulis auri, tum passim corpora longo
ordine captiua, et domibus deprompta talenta,
pascere longincum non deficientia bellum,
immensique greges famulae ad conuiuia turbae. 360

Fuluius, ut finem spoliandis aedibus aere
belligero reuocante dedit, sublimis ab alto
suggestu, magnis fautor non futtilis ausis,
' Lauuio generate,' inquit ' quem Sospita Iuno
dat nobis, Milo, Gradiui cape uictor honorem, 365
tempora murali cinctus turrata corona.'

tum sontes procerum meritosque piacula prima
acciet et iusta punit commissa securi.
~hic atrox uirtus (nec enim occuluisse probarim
spectatum uel in hoste decus) clamore feroci 370

Taurea ' Tuus inquit ' dno spoliabis inultus
te maiorem anima, et iusso lictore recisa
ignauos cadet ante pedes fortissima ceruix?
haud umquam hoc uobis dederit deus.' inde minaci
obtutu toruum contra et furiale renidens 375

bellatorem alacer per pectora transigit ense.
cui ductor: ' Patiam moriens comitare cadentem.
qui nobis animus, quae dextera cuique uiritim,
decernet Mauors. tibi, si rebare pudendum
iussa pati, licuit pugnantem occumbere letum.' 380

Dum Capua infaustam luit haud sine sanguine culpam,
interea geminos terra crudelis Hibera
Fortuna abstulerat permiscens tristia laetis
Scipiadas, magnumque decus magnumque dolorem.
forte Dicarchea iuuenis dum sedit in urbe 385
Scipio post belli repetens extrema penatis,
huc tristis lacrimas et funera acerba suorum

fama tulit. duris quamquam non cedere suetus
pulsato lacerat uiolenter pectore amictus.
non comites tenuisse ualent, non ullus honorum 390
militiaeue pudor. pietas irata sinistris
caelicolis furit atque odit solacia luctus.
iamque dies iterumque dies absumpta querelis:
uersatur species ante ora oculosque parentum.
ergo excire parat manis animasque suorum 395
adloquioque uirum tantos mulcere dolores.
hortatur uicina palus, ubi signat Auerni
squalentem introitum stagnans Acherusius umor.
noscere uenturos agitat mens protinus annos.
Sic ad Cymaeam, quae tum sub nomine Phoebi 400
Autonoe tripodas sacros antrumque tenebat,
fert gressus iuuenis consultaque pectoris aegri
pandit et aspectus orat contingere patrum.
nec cuncta<ta> diu uates ' ~~M~~atare repostis
mos umbris' inquit 'consueta piacula nigras 405
sub lucem pecudes reclusaeque abdere terrae
manantem iugulis spirantum caede cruorem.
tunc populos tibi regna suos pallentia mittent.
cetera quae poscis maiori uate canentur.
namque tibi Elysiio repetita oracula campo 410
eliciam ueterisque dabo inter sacra Sibyllae
cernere fatidicam Phoebai pectoris umbram.
uade, age et, a medio cum se nox umida cursu
flexerit, ad fauces uicini castus Auerni
duc praedicta sacris duro placamina Diti: 415
mella simul tecum et puri fer dona Lyaei.'

Hoc alacer monitu et promissae nomine uatis,
adparat occulto monstrata piacula coepto.
inde ubi nox iussam procedens contigit horam,
et spatia aequarunt tenebras transacta futuras, 420
consurgit stratis pergitque ad turbida portae
ostia Tartareae, penitus quis abdita uates
promissa implerat Stygioque sedebat in antro.
tum, qua se primum rupta tellure recludit
inuisus caelo specus atque eructat acerbam 425
Cocyti laxo suspirans ore paludem,
inducit iuuenem ferroque cauare refossam
ocius urget humum atque arcanum murmur anhelans
ordine mactari pecudes iubet. ater operto
ante omnis taurus regi, tum proxima diuae 430
caeditur Hennaee casta ceruice iuuenca.
inde tibi, Alecto, tibi, numquam laeta Megaera,
corpora lanigerum procumbunt lecta bidentum.
fundunt mella super Bacchique et lactis honorem.
' ~~S~~t, iuuenis, faciemque, Erebo quae surgit ab omni,' 435
exclamat uates ' ~~p~~tere. accedentia cerno

Tartara et ante oculos adsistere tertia regna.
 ecce ruunt uariae species et quicquid ab imo
 natum hominum extinctumque chao est' (im cuncta uidebat,
 Cyclopas Scyllamque et pastos membra uirorum 440
 Odrysiae telluris equos): 'contende tueri
 eductumque tene uagina interritus ensem.
 quaecumque ante animae tendent potare cruorem
 dissice, dum castae procedat imago Sibyllae.
 interea cerne, ut gressus inhumata citatos 445
 fert umbra et properat tecum coniungere dicta,
 cui datur ante atros absumpti corporis ignes
 sanguine non tacto solitas effundere uoces.'
 aspicit et subito turbatus Scipio uisu
 ' Quam te, qui casus,' ait 'dux maxime, fessae 450
 eripuit patriae, cum talis horrida poscant
 bella uiros? nec enim dextra concesserit ulli
 Appius aut astu. decimum lux rettulit ortum,
 ut te, cum Capua remearem, uulnera uidi
 mulcentem, hoc uno maestum, quod adire nequires 455
 saucius ad muros et Martis honore careres.'
 Contra quae ductor: ' Ego mihi proxima tandem
 lux gratos Phaethontis equos auertit et atris
 aeternum demisit aquis. sed lenta meorum
 dum uanos ritus cura et sollempnia uulgi 460
 exequitur, cessat flammis imponere corpus,
 ut portet tumulis per longum membra paternis.
 quod te per nostri Martis precor aemula facta,
 arce quae putris artus medicamina seruant
 daque uago portas quamprimum Acherontis adire.' 465
 Tunc iuuenis: ' Gae o ueteris pulcherrima Clausi,
 haud ulla ante tuam, quamquam non parua fatigent,
 curarum prior extiterit. namque ista per omnis
 discrimen seruat populos uariatque iacentum
 exequias tumuli et cinerum sententia discors. 470
 tellure, ut perhibent, (is mos anticus) Hibera
 exanima obscenus consumit corpora uultur.
 regia cum lucem posuerunt membra, probatum est
 Hyrcanis adhibere canes. Aegyptia tellus
 claudit odorato post funus stantia saxo 475
 corpora et a mensis exanguem haud separat umbram.
 exhausto instituit Pontus uacuare cerebro
 ora uirum et longum medicata reponit in aeuum.
 quid qui reclusa nudos Garamantes harena
 infodiunt? quid qui saeuo sepelire profundo 480
 exanimos mandant Libycis Nasamones in oris?
 at Celtae uacui capitis circumdare gaudent
 ossa, nefas, auro ac mensis ea pocula seruant.
 Cecropidae ob patriam Mauortis sorte peremptos
 decreuere simul communibus urere flammis. 485

at gente in Scythica suffixa cadauera truncis
lenta dies sepelit putri liquentia tabo.'

Talia dum memorant, umbra ueniente Sibyllae
Autonoe 'Finem hic' inquit ' sermonibus adde
alternis. haec, haec ueri fecunda sacerdos, 490
cui tantum patuit rerum, quanto ipse negarit
plus nouisse deus. me iam comitante tuorum
tempus abire globo et pecudes imponere flammis.'

At grauida arcanis Cymes anus attigit ore
postquam sacrificum delibauitque cruorem, 495
in decus egregiae uultus intenta iuuentae
' Atherea fruerer cum luce, haud segniter' inquit
' Cymae populis uox nostra sonabat in antro.
tum te permixtum saeclis rebusque futuris
Aeneadum cecini. sed non sat digna mearum 500
cura tuis uocum. nec enim conquirere dicta
aut seruare fuit proauis sollertia uestris.

uerum age, disce, puer, quando cognoscere cordi est,
iam tua deque tuis pendentia Dardana fatis.
namque tibi cerno properatum oracula uitae 505

hinc petere et patrios uisu contingere manis.
armifero uictor patrem ulcisceris Hiberno
creditus ante annos Martem, ferroque resolues
gaudia Poenorum et missum laetabere bello
omen, Hiberiacis uicta Carthagine terris. 510

maius ad imperium posthac capiere, nec ante
Iuppiter absistet cura, quam cuncta fugarit
in Libyam bella et uincendum duxerit ipse
Sidonium tibi rectorem. pudet urbis iniquae
quod post haec decus hoc patriaque domoque carebit.' 515
sic uates gressumque lacus uertebat ad atos.

Tum iuuenis 'Quaecumque datur sors durior aeu,
obnitemur,' ait 'culpa modo pectora cessent.
sed, te oro, quando uitae tibi causa labores
humanos iuuisse fuit, siste, inclita uirgo, 520
paulisper gressum et nobis manisque silentum
enumerata Stygiaeque aperi formidinis aulam.'

Adnuit illa quidem, sed 'Non optanda recludis
regna:' ait ' hi tenebras habitant uolitantque per umbras
innumeri quondam populi. domus omnibus una. 525

in medio uastum late se tendit inane:
huc, quicquid terrae, quicquid freta et igneus aer
nutriuit primo mundi genitalis ab aeuo
Mors communis agit: descendunt cuncta, capitque
campus iners quantum interiit restatque futurum. 530
cingunt regna decem portae: quarum una receptat
belligeros dura Gradiui sorte creatos;
altera, qui legis posuere atque inclita iura
gentibus et primas fundarunt moenibus urbes;

tertia ruricolae, Cereris iustissima turba   535
 quae uenit ad manis et fraudum inlaesa ueneno.
 exin, qui laetas artis uitaeque colendae
 inuenere uiam nec dedignanda parenti
 carmina fuderunt Phoebos, sua limina seruant.
 proxima, quos uenti saeuaeque hausere procellae,   540
 naufraga porta rapit: sic illam nomine dicunt.
 finitima huic noxa grauido et peccasse fatenti
 uasta patet populo: poenas Rhadamanthus in ipso
 expetit introitu mortumque exercet inanem.
 septima femineis reseratur porta cateruis,   545
 umentis ubi casta fouet Proserpina lucos.
 infantum hinc gregibus uersasque ad funera taedas
 passis uirginibus turbaeque in limine lucis
 est iter extinctae et uagitu ianua nota.
 tum seducta loco et laxata lucida nocte   550
 claustra nitent, quae secreti per limitis umbram
 Elysios ducunt campos: hic turba piorum,
 nec Stygio in regno, caeli nec posta sub axe,
 uerum ultra Oceanum sacro contermina fonti
 Lethaeos potat latices, obliuia mentis.   555
 extrema hinc auro fulgens iam lucis honorem
 sentit et admoto splendet ceu sidere lunae.
 hac animae caelum repetunt ac mille peractis
 oblatae Ditem redeunt in corpora lustris.
 has passim nigrum pandens Mors lurida rictum   560
 itque reditque uias et portis omnibus errat.
 Tum iacet in spatium sine corpore pigra uorago
 limosique lacus: large exundantibus urit
 ripas saeuus aquis Phlegethon et turbine anhelos
 flammarum resonans saxosa incendia torquet.   565
 parte alia torrens Cocytos sanguinis atris
 uerticibus furit et spumanti gurgite fertur.
 at, magnis semper diuis regique deorum
 iurari dignata palus, picis horrida riuo,
 fumiferum uoluit Styx inter sulphura limum.   570
 tristior his Acheron sanie crassoque ueneno
 aestuat et gelidam eructans cum murmure harenam
 descendit nigra lentus per stagna palude.
 hanc potat saniem non uno Cerberus ore,
 haec et Tisiphones sunt pocula, et atra Megaera   575
 hanc sitit ac nullo rabies restinguitur haustu.
 ultimus erumpit lacrimarum fontibus amnis
 ante aulam atque aditus et inexorabile limen.
 Quanta cohors omni stabulante per atria monstro
 excubat et manis permixto murmure terret!   580
 luctus edax Maciesque, malis comes addita morbis,
 et Maeror pastus fletu et sine sanguine Pallor
 Curaeque Insidiaeque atque hinc queribunda Senectus,

hinc angens utraque manu sua guttura Liur
 et, deforme malum ac sceleri procliuis, Egestas   585
 Errorque infido gressu et Discordia gaudens
 permiscere fretum caelo. sedet ostia Ditis
 centenis suetus Briareus recludere palmis
 et Sphinx uirgineos rictus infecta cruore
 Scyllaque Centaurique truces umbraeque Gigantum.   590
 Cerberus hic ruptis peragrat cum Tartara uinclis,
 non ipsa Alecto, non feta furore Megaera
 audet adire ferum, dum fractis mille catenis
 uiperea latrans circumligat ilia cauda.
     Dextra uasta comas nemorosaque brachia fundit   595
     taxus Cocyti rigua frondosior unda.
 hic dirae uolucres pastusque cadauere uultur
 et multus bubo ac sparsis strix sanguine pennis
 Harpyiaequae fouent nidos atque omnibus haerent
 condensae foliis: saeuit stridoribus arbor.   600
     has inter formas coniunx Iunonis Auernae
     suggestu residens cognoscit crimina regum.
 stant uincti, seroque piget sub iudice culpae:
 circum errant Furiae Poenarumque omnis imago.
 quam uellent numquam sceptris fulsisse superbis!   605
     insultant duro imperio non digna nec aequa
     ad superos passi manes, quaeque ante profari
     non licitum uiuis, tandem permissa queruntur.
 tunc alius saeuis religatur rupe catenis,
 ast alius subigit saxum contra ardua montis,   610
     uipereo domat hunc aeterna Megaera flagello.
 talia letiferis restant patienda tyrannis.
 sed te maternos tempus cognoscere uultus,
 cuius prima uenit non tardis passibus umbra.'
     Astabat fecunda Iouis Pomponia furto.   615
     namque ubi cognouit Latio surgentia bella
 Poenorum Venus, insidias anteire laborans
 Iunonis fusa sensim per pectora patrem
 implicuit flamma. quae ni prouisa fuissent,
 Sidonia Iliacas nunc uirgo accenderet aras.   620
     ergo ubi gustatus cruor admonuitque Sibylla
     et dedit alternos ambobus noscere uultus,
 sic iuuenis prior: ' O mgni mihi numinis instar,
 cara parens, quam, te ut nobis uidisse liceret,
 optassem Stygias uel leto intrare tenebras!   625
     quae sors nostra fuit, cui te, cum prima subiret,
     eripuit sine honore dies et funere carpsit?'
 excipit his mater: 'Nullos, o nate, labores
 mors habuit nostra: aetherio dum pondere partum
 exsoluor, miti dextra Cyllenia proles   630
     imperio Iouis Elysias deduxit in oras
 attribuitque paris sedes, ubi magna moratur

Alcidae genetrix, ubi sacro munere Leda.
 uerum age, nate, tuos ortus, ne bella pauescas
 ulla nec in caelum dubites te attollere factis, 635
 quando aperire datur nobis, nunc denique disce.
 sola die caperem medio cum forte petitos
 ad requiem somnos, subitus mihi membra ligauit
 amplexus, non ille meo ueniente marito
 adsuetus facilisque mihi. tum luce corusca, 640
 implebat quamquam languentia lumina somnu<s>,
 uidi, crede, Iouem. nec me mutata fefellit
 forma dei, quod squalentem conuersus in anguem
 ingenti traxit curuata uolumina gyro.
 sed mihi post partum non ultra ducere uitam 645
 concessum. heu, quantum gemui, quod spiritus ante
 haec tibi quam noscenda darem discessit in auras!
 his alacer colla amplexu materna petebat,
 umbraque ter frustra per inane petita fefellit.
 Succedunt simulacra uirum concordia, patris 650
 unanimique simul patruum. ruit ipse per umbram
 oscula uana petens iuuenis fumoque uolucris
 et nebulis similes animas adprendere certat.
 ' Quis est, care pater, quo stabant Itala regna
 exosus Latium deus abstulit? hei mihi! nam cur 655
 ulla fuere adeo quibus a te saeuus abessem
 momenta? opposito mutassem pectore mortem.
 quantos funeribus uestris gens Itala passim
 dat gemitus! tumulus uobis censente senatu
 Mauortis geminus surgit per gramina campo.' 660
 nec passi plura, in medio sermone loquentis
 sic adeo incipiunt. prior haec genitoris imago:
 'Ipsa quidem uirtus sibimet pulcherrima merces;
 dulce tamen uenit ad manis, cum gratia uitae
 durat apud superos nec edunt obliuia laudem. 665
 uerum age, fare, decus nostrum, te quanta fatiget
 militia. heu, quotiens intrat mea pectora terror,
 cum repeto, quam saeuus eas, ubi magna pericla
 contingunt tibi. per nostri, fortissime, leti
 obtestor causas, Martis moderare furori. 670
 sat tibi sint documenta domus. octaua terebat
 arenam culmis messem crepitantibus aestas,
 ex quo cuncta mihi calcata meoque subibat
 germano deuicta iugum Tartessia tellus.
 nos miserae muros et tecta renata Sagunto, 675
 nos dedimus Baetem nullo potare sub hoste,
 nobis indomitus conuertit terque quaterque
 germanus terga Hannibalis. pro barbara numquam
 impolluta fides! peterem cum uictor adesum
 cladibus Hasdrubalem, subito uenale, cohortes 680
 Hispanae, uulgus, Libyci quas fecerat auri

Hasdrubal, abrupto liquerunt agmine signa.
tunc hostis socio desertos milite multum
ditior ipse uiris spisso circumdedit orbe.
non segnis nobis nec inultis, nate, peracta est   685
illa suprema dies, et laude inclusimus aeuum.'

Excipit inde suos frater coniungere casus:
' **E**celsae turris post ultima rebus in artis
subsidium optaram supremaque bella ciebam.
fumantis taedas ac lata incendia passim   690
et mille iniecere faces. nil nomine leti
de superis queror: haud paruo data membra sepulcro
nostra cremauerunt in morte haerentibus armis.
sed me luctus habet, geminae ne clade ruinae
cesserit adfusis oppressa Hispania Poenis.'   695

Contra quae iuuenis turbato fletibus ore:
' **D**i, ~~q~~ueso, ut merita est, dignas pro talibus ausis
Carthago expendat poenas. sed continet acris
Pyrenes populos qui uestro Marte probatus
exceptit fessos et notis Marcius armis   700
successit bello. fusos quoque fama ferebat
uictores acie atque exacta piacula caedis.'

His laeti rediere duces loca amoena piorum,
prosequiturque oculis puer adueneratus euntis.
iamque aderat multa uix adgnosendus in umbra   705

Paulus et epoto fundebat sanguine uerba:
' **L**x Italum, cuius spectauit Martia facta
multum uno maiora uiro, descendere nocti
atque habitanda semel subigit quis uisere regna?'
cui contra talis effundit Scipio uoces: 710

' **A**nipotens ductor, quam sunt tua fata per urbem
lamentata diu! quam paene ruentia tecum
traxisti ad Stygias Oenotria tecta tenebras.
tum tibi defuncto tumulum Sidonius hostis
constituit laudemque tuo quaesiuit honore.'   715
dumque audit lacrimans hostilia funera Paulus,
ante oculos iam Flaminius, iam Gracchus et aegro
absumptus Cannis stabat Seruilius ore.

Appellare uiros erat ardor et addere uerba,
sed raptabat amor priscos cognoscere manis.   720
nunc meritum saeua Brutum immortale securi
nomen, nunc superos aequantem laude Camillum,
nunc auro Curium non umquam cernit amicum.
ora Sibylla docet uenientum et nomina pandit.
hic fraudes pacis Pyrrhumque a limine portae   725
reiecit uisus orbus, tulit ille ruentem
Thybridis in ripas regem solusque reuulso
pone ferox ponte exclusit redeuntia regna.

' **S**tibi dulce uirum, primo qui foedera bello
Phoenicum pepigit, uidisse: hic inclitus ille   730

aequoreis uictor cum classe Lutatius armis.
 si studium et saeuam cognoscere Hamilcaris umbram,
 ille est (cerne procul) cui frons nec morte remissa
 irarum seruat rabiem. si iungere cordi est
 conloquium, sine gustato det sanguine uocem.' 735
 atque ubi permissum et sitiens se impleuit imago,
 sic prior increpitat non mitis Scipio uultu:
 ' Tiane, o fraudum genitor, sunt foedera uobis,
 aut haec Sicania pepigisti captus in ora?
 bella tuus toto natus contra omnia pacta 740
 exercet Latio et perruptis molibus Alpīs
 eluctatus adest: feruet gens Itala Marte
 barbarico, et refluunt obstructi stragibus amnes.'
 post quae Poenus ait: 'Decimum modo coeperat annum
 excessisse puer, nostro cum bella Latinis 745
 concepit iussu, licitum nec fallere diuos
 iuratos patri. quod si Laurentia uastat
 nunc igni regna et Phrygias res uertere temptat,
 o pietas, o sancta fides, o uera propago!
 atque utinam amissum reparet decus!' ride citato 750
 celsus abit gressu, maiorque recessit imago.
 Exin designat uates, qui iura sub armis
 poscenti dederint populo primique petitas
 miscuerint Italis Piraeo litore leges.
 laetatur spectatque uirum insatiabilis ora 755
 Scipio et appellet cunctos, ni magna sacerdos
 admoneat turbae innumera<e>: ' Quot mihi toto
 credis in orbe, puer, lustras dum singula uisu,
 descendisse Erebo? nullo non tempore abundans
 umbrarum huc agitur torrens, uectatque capaci 760
 agmina mole Charon, et sufficit improba puppis.'
 post haec ostendens iuuenem sic uirgo profatur:
 ' Hic ille est, tellure uagus qui uictor in omni
 cursu signa tulit, cui peruia Bactra Dahaeque,
 qui Gangen bibit et Pellaeo ponte Niphaten 765
 astrinxit, cui stant sacro sua moenia Nilo.'
 incipit Aeneades: 'Libyci certissima proles
 Hammonis, quando exuperat tua gloria cunctos
 indubitata duces similique cupidine rerum
 pectora nostra calent, quae te uia, fare, superbum 770
 ad decus et summas laudum perduxerit arces.'
 ille sub haec: ' Trepidans lenti sollertia Martis.
 audendo bella expedias. pigra extulit artis
 haud umquam sese uirtus. tu magna gerendi
 praecipita tempus: mors atra impendet agenti.' 775
 haec effatus abit. Croesi mox aduolat umbra,
 diues apud superos, sed mors aequarat egenis.
 Atque hic Elysio tendentem limite cernens
 effigiem iuuenis, caste cui uitta ligabat

purpurea effusos per colla nitentia crines, 780
 ' **Di,** **ai** **hi** quinam, uirgo? nam luce refulget
 praecipua frons sacra uiro, multaeque secuntur
 mirantes animae et laeto clamore frequentant.
 qui uultus! quam, si Stygia non esset in umbra,
 dixissem facile esse deum!' ' **Non** **laris:** inquit 785
 docta comes Triuiaie 'meruit deus esse uideri,
 et fuit in tanto non paruum pectore numen.
 carmine complexus terram, mare, sidera, manis
 et cantu Musas et Phoebum aequauit honore.
 atque haec cuncta prius quam cerneret ordine terris 790
 prodidit ac uestram tulit usque ad sidera Troiam.'
 Scipio perlustrans oculis laetantibus umbram,
 ' **S**inunc fata darent, ut Romula facta per orbem
 hic caneret uates, quanto maiora futuros
 facta eadem intrarent hoc' inquit 'teste nepotes! 795
 felix Aeacide, cui tali contigit ore
 gentibus ostendi, creuit tua carmine uirtus.'
 Sed, quae tanta adeo gras<s>antum turba, requirens,
 heroum effigies maiorisque accipit umbras.
 inuicto stupet Aeacide, stupet Hectore magno 800
 Aiacisque gradum uenerandaque Nestoris ora
 miratur, geminos aspectat laetus Atridas
 iamque Ithacum corde aequantem Peleia facta.
 uicturam hinc cernit Ledaei Castoris umbram:
 alternam lucem peragebat in aethere Pollux. 805
 Sed subito uultus monstrata Lauinia traxit.
 nam uirgo admonuit tempus cognoscere manis
 femineos, ne cunctantem lux alma uocaret.
 ' **F**eli haec' **n**iquit ' **V**neris nurus ordine longo
 Troiugenas iunxit sociata prole Latinis. 810
 uis et Martigenae thalamos spectare Quirini?
 Hersiliam cerne: hirsutos cum sperneret olim
 gens uicina procos, pastori rapta marito
 intrauitque casae culmique e stramine fultum
 pressit laeta torum et soceros reuocauit ab armis. 815
 aspice Carmentis gressus. Euandria mater
 haec fuit et uestros tetigit praesaga labores.
 uis et, quos Tanaquil uultus gerat? haec quoque castae
 augurio ualuit mentis uenturaque dixit
 regna uiro et dextros agnouit in alite diuos. 820
 ecce pudicitiae Latium decus, inclita leti
 fert frontem atque oculos terrae Lucretia fixos.
 non datur, heu tibi, Roma (nec est, quod malle deceret),
 hanc laudem retinere diu. Verginia iuxta,
 cerne, cruentato uulnus sub pectore seruat, 825
 tristia defensi ferro monumenta pudoris,
 et patriam laudat miserando in uulnere dextram.
 illa est, quae Thybrim, quae fregit Lydia bella,

nondum passa marem, qualis optabit habere
 quondam Roma uiros, contemptrix Cloelia sexus.' 830
 cum subito aspectu turbatus Scipio poscit,
 quae poenae causa, et qui sint in crimine manes,
 tum uirgo: ' **A**trios fregit quae curribus artus
 et stetit adductis super ora trementia frenis,
 Tullia non ullos satis exhaustura labores 835
 ardenti Phlegethonte natat. fornacibus atris
 fons rapidus furit atque uistas sub gurgite cautes
 egerit et scopulis pulsat flagrantibus ora.
 illa autem, quae tondetur praecordia rostro
 alitis (en quantum resonat plangentibus alis 840
 armiger ad pastus rediens Iouis!), hostibus arcem
 uirgo, immane nefas, adamato prodidit auro
 Tarpeia et pactis reserauit claustra Sabinis.
 iuxta (nonne uides? neque enim leuiores domantur
 delicta) inlatrat ieiunis faucibus Orthrus, 845
 armenti quondam custos immanis Hiberi,
 et morsu petit et polluto euiscerat ungue.
 nec par poena tamen sceleri: sacraria Vestae
 polluit exuta sibi uirginitate sacerdos.
 sed satis haec uidisse, satis.' 850
 Mox deinde: ' **V**ienti
 nunc animas tibi, quae potant obliuia, paucas
 in fine enumerasse paro et remeare tenebris.
 hic Marius: nec multa dies iam restat ituro
 aetheriam in lucem. ueniet tibi origine parua
 in longum imperium consul. nec Sulla morari 855
 iussa potest aut amne diu potare soporo:
 lux uocat et nulli diuum mutabile fatum.
 imperium hic primus rapiet, sed gloria culpae,
 quod reddet solus, nec tanto in nomine quisquam
 existet, Sullae qui se uelit esse secundum. 860
 ille, hirta cui subrigitur coma fronte, decorum
 et gratum terris Magnus caput: ille deum gens,
 stelligerum attollens apicem, Troianus Iulo
 Caesar auo. quantas moles, cum sede reclusa
 hinc tandem erumpent, terraque marique mouebunt! 865
 heu miseri, quotiens toto pugnabitis orbe,
 nec leuiores lues quam uictus crimina, uictor.'
 Tum iuuenis lacrimans: 'Restare haec ordine duro
 lamentor rebus Latiis. sed luce remota
 si nulla est uenia et merito mors ipsa laborat, 870
 perfidiae Poenus quibus aut Phlegethontis in undis
 exuret ductor scelus, aut quae digna renatos
 ales in aeternum laniabit morsibus artus?'
 ' **N** metue:' exclamat uates 'non uita sequetur
 inuiolata uirum: patria non ossa quiescent. 875
 namque ubi fractus opum magnae certamine pugnae

pertulerit uinci turpemque orare salutem,
rursus bella uolet Macetum instaurare sub armis.
damnatusque doli desertis coniuge fida
et dulci nato linquet Carthaginis arces   880
atque una profugus lustrabit caerulea puppe.
hinc Cilicis Tauri saxosa cacumina uiset.
pro! quanto leuius mortalibus aegra subire
seruitia atque hiemes aestusque fugamque fretumque
atque famem, quam posse mori! post Itala bella   885
Assyrio famulus regi falsusque cupiti
Ausoniae motus dubio petet aequora uelo,
donec Prusiacas delatus segniter oras
altera seruitia imbelli patietur in aeuo
et latebram munus regni. perstantibus inde   890
Aeneadis reddique sibi poscentibus hostem,
pocula furtiuo rapiet properata ueneno
ac tandem terras longa formidine soluet.'
Haec uates, Erebiq; cauis se reddidit umbris.
tum laetus socios iuuenis portumq; reuisit.

Liber XIV

Flectite nunc uestros, Heliconis numina, cantus
Ortygiae pelagus Siculique ad litoris urbes.
muneris hic uestri labor est, modo Daunia regna
Aeneadum, modo Sicanios accedere portus,
aut Macetum lustrare domos et Achaica rura 5
aut uaga Sardoo uestigia tinguere fluctu
uel Tyriae quondam regnata mapalia genti
extremumue diem et terrarum inuisere metas.
sic poscit sparsis Mauors agitatus in oris.
ergo age, qua litui, qua ducunt bella, sequamur. 10
Ausoniae pars magna iacet Trinacria tellus,
ut semel expugnante Noto et uasantibus undis
accepit freta caeruleo propulsa tridente.
namque per occultum caeca ui turbinis olim
impactum pelagus laceratae uiscera terrae 15
discidit et medio perrumpens arua profundo
cum populis pariter conuulsis transtulit urbes.
ex illo seruans rapidus diuortia Nereus
saeuo diuiduos coniungi pernegat aestu.
sed spatium, quod dissociat consortia terrae, 20
latratus fama est (sic arta interuenit unda)
et matutinos uolucrum tramittere cantus.
multa solo uirtus: iam reddere faenus aratris,
iam montis umbrare olea, dare nomina Baccho
cornipedemque citum lituis generasse ferendis, 25
nectare Cecropias Hyblaeo accedere ceras.
hic et Paeonios arcano sulphure fontis,
hic Phoebo digna et Muis uenerabere uatum
ora excellentum, sacras qui carmine siluas
quique Syracosia resonant Helicon camena. 30
promptae gens linguae, ast eadem, cum bella cieret,
portus aequoreis sueta insignire tropaeis.
Post dirum Antiphae sceptrum et Cyclopia regna
uomere uerterunt primum noua rura Sicano--
Pyrene misit populos, qui nomen ab amne 35
ascitum patrio terrae imposuere uacanti.
mox Ligurum pubes Siculo ductore nouauit
possessis bello mutata uocabula regnis.
nec Cres dedecori fuit accola: duxerat actos
moenibus e centum non fausta ad proelia Minos, 40
Daedaleam repetens poenam. qui fraude nefanda
postquam perpetuas iudex concessit ad umbras
Cocalidum insidiis, fesso Minoia turba
bellandi studio Siculis subsedit in oris.

miscuerunt Phrygiam prolem Troianus Acestes 45
 Troianusque Helymus, structis qui pube secuta
 in longum ex sese donarunt nomina muris.
 nec Zanclaea gerunt obscuram moenia famam,
 dextera quam tribuit posito Saturnia telo.
 sed decus Hennaëis haud ullum pulchrius oris, 50
 quam quae Sisyphio fundauit nomen ab Isthmo
 et multum ante alias Ephyraëis fulget alumnis.
 hic Arethusa suum piscoso fonte recepat
 Alpheon sacrae portantem signa coronae.
 At non aecus amat Trinacria Mulciber antra. 55
 nam Lipare uastis subter depasta caminis
 sulphureum uomit exeso de uertice fumum.
 ast Aetna eructat tremefactis cautibus ignis
 inclusi gemitus, pelagique imitata furorem
 murmure per caecos tonat inrequieta fragoris 60
 nocte dieque simul. fonte e Phlegethontis ut atro
 flammaram exundat torrens piceaque procella
 semiambusta rotat liquefactis saxa cauernis.
 sed quamquam largo flammaram exaestuet intus
 turbine et adsidue subnascens profluat ignis, 65
 summo cana iugo cohibet, mirabile dictu,
 uicinam flammis glaciem, aeternoque rigore
 ardentes horrent scopuli: stat uertice celsi
 collis hiemps calidaque niuem tegit atra fauilla.
 Quid referam Aeolio regnatas nomine terras 70
 uentorumque domos atque addita claustra procellis?
 hic uersi penitus Pelopea ad regna Pachyni
 pulsata Ionio respondent saxa profundo.
 hic contra Libyamque situm Caurosque furentis
 cernit deuexas Lilybaeon nobile chelas. 75
 at, qua diuersi lateris frons tertia terrae
 uergit in Italiam prolato ad litora dorso,
 celsus harenosa tollit se mole Pelorus.
 His longo mitis placide dominator in aeuo
 praefuerat terris Hieron, tractare sereno 80
 imperio uulgum pollens et pectora nullo
 parentum exagitare metu, pactamque per aras
 haud facilis temerare fidem socialia iura
 Ausoniis multos seruarat casta per annos.
 uerum, ubi fata uirum fragili soluere senecta, 85
 primaeuo cessit sceptrum exitiale nepoti,
 et placida indomitos accepit regia mores.
 namque bis octonis nondum rex praeditus annis
 caligare alto in solio nec pondera regni
 posse pati et nimium fluxis confidere rebus. 90
 iamque breui nullum, delicta tuentibus armis,
 fas notum ignotumque nefas. uilissima regi
 cura pudor. tam praecipiti materna furori

Pyrrhus origo dabat stimulos proaique superbum
 Aeacidae genus atque aeternus carmine Achilles. 95
 ergo ardor subitus Poenorum incepta fouendi,
 nec sceleri mora: <iam> iungit noua foedera, pacto
 cederet ut Siculis uictor Sidonius oris.
 sed stabant Poenae, tumulumque negabat Erinys,
 qua modo pactus erat socium non cernere, terra. 100
 saeuos namque pati fastus iuuenemque cruento
 flagrantem luxu et miscentem turpia diris
 haud ultra faciles, quos ira metusque coquebat,
 iurati obtruncant. nec iam modus ensibus: addunt
 femineam caedem atque insontum rapta sororum 105
 corpora prosternunt ferro. noua saeuit in armis
 libertas iactatque iugum: pars Punica castra,
 pars Italos et nota uolunt, nec turba furentum
 defit quae neutro sociari foedere malit.
 Tali Trinacriae motu rebusque Sicanis 110
 exitio regis trepidis, sublimis honore
 (tertia nam Latios renouarat purpura fasces)
 Marcellus classem Zaclaeis appulit oris.
 atque ubi cuncta uiro caedesque exposita tyranni
 ambiguaeque hominum mentes, Carthaginis arma 115
 quos teneant et quanta locos, quod uulgus amicum
 duret Troiugenis, quantos Arethusa tumores
 concipiat perstetque suas non pandere portas,
 incumbit bello ac totam per proxima raptim
 armorum effundit flammato pectore pestem. 120
 non aliter Boreas, Rhodopes a uertice praeceps
 cum sese immisit decimoque uolumine pontum
 expulit in terras, sequitur cum murmure molem
 eiecti maris et stridentibus adfremit alis.
 prima Leontinos uastarunt proelia campos, 125
 regnatam diro quondam Laestrygone terram.
 instabat ductor, cui tarde uincere Graias
 par erat ac uinci turmas. ruit aequore toto
 (femineum credas maribus concurrere uulgum)
 et Cereri placitos fecundat sanguine campos. 130
 sternuntur passim, pedibusque euadere letum
 eripuit rapidus Mauors. nam ut cuique salutem
 promisit fuga, praeueniens dux occupat ense.
 'Ite, gregem metite imbellem ac succidite ferro.'
 clamat cunctantis urgens umbone cateruas 135
 ' pigo luctandi studio certamen in umbra
 molle pati docta et gaudens splendescere oliuo
 stat, mediocre decus uincentum, ignaua iuuentus.
 haec laus sola datur, si uiso uincitis hoste.'
 ingruit audito ductore exercitus omnis, 140
 solaque, quod superest, secum certamina norunt,
 quis dextra antistet spoliisque excellat opimis.

Euboici non per scopulos inlisa Caphereo
 Euripi magis unda furit, pontumue sonantem
 eicit angusto uiolentius ore Propontis, 145
 nec feruet maiore fretum rapiturque tumultu
 quod ferit Herculeas extremo sole columnas.
 Mite tamen dextrae decus inter proelia tanta
 enituit fama. miles Tyrrhenus (Asilo
 nomen erat) captus quondam ad Trasimenna fluenta, 150
 seruitium facile et dominantis mollia iussa
 expertus Beryae, patrias remearat ad oras
 sponte fauentis eri, repetitisque impiger armis
 tum ueteres Siculo casus Mauorte piabat.
 atque is, dum medios inter fera proelia miscet, 155
 inlatus Beryae, cui, pacta ad regia misso
 Poenorum a populis sociataque bella gerenti,
 aerato cassis munimine clauserat ora,
 inuadit ferro iuuenem trepideque ferentem
 instabilis retro gressus prosternit harena. 160
 at miser audita uictoris uoce trementem
 cunctantemque animam Stygia ceu sede reducens,
 cassidis a mento male fidae uincola rumpit
 iungebatque preces atque addere uerba parabat.
 sed subito aspectu et noto conterritus ore 165
 Tyrrhenus ferrumque manu reuocauit et ultro
 talia cum gemitu lacrimis effudit obortis:
 ' N, quaeso, supplex lucem dubiusque precare:
 fas hostem seruare mihi. multo optimus ille
 militiae, cui postremum est primumque, tueri 170
 inter bella fidem: tu letum euadere nobis
 das prior et seruas nondum seruatus ab hoste.
 haud equidem dignum memet, quae tristia uidi,
 abnuerim dignumque iterum in peiora reuolui,
 si tibi per medios ignis mediosque per ensis 175
 non dederit mea dextra uiam.' sic fatur et ultro
 attollit uitaque exaequat munera uitae.
 At, compos Sicula primum certaminis ora
 coepti, Marcellus uictricia signa quieto
 agmine progrediens Ephyraea ad moenia uertit. 180
 inde Syracosias castris circumdedit arces.
 sed ferri languebat amor. sedare monendo
 pectora caeca uirum atque iras euellere hauebat.
 nec (renuant si forte sibi et si mitia malle
 credant esse metum) laxis seruatur omissa 185
 obsidio claustris: quin contra intentior ipse
 inuigilat cautis, fronte imperterritus, armis
 et struit arcana necopina pericula cura.
 haud secus Eridani stagnis ripaue Caystri
 innatat albus olor pronoque immobile corpus 190
 dat fluuio et pedibus tacitas eremigat undas.

Interea, dum incerta labat sententia clausis,
 exciti populi atque urbes socia arma ferebant:
 incumbens Messena freto minimumque reuulsa
 discreta Italia atque Osco memorabilis ortu: 195
 tum Catane, nimium ardenti uicina Typhoeo
 et generasse pios quondam celeberrima fratres,
 et cui non licitum fatis, Camarina, moueri:
 tum, quae nectareis uocat ad certamen Hymetton,
 audax Hybla, fauis, palmaque arbusta Selinus 200
 et, iusti quondam portus, nunc litore solo
 subsidium infidum fugientibus aequora, Mylae:
 necnon altus Eryx, necnon e uertice celso
 Centuripae largoque uirens Entella Lyaeo,
 Entella, Hectoreo dilectum nomen Acestae. 205
 non Tapsos, non e tumulis glacialibus Acrae
 defuerunt. Agyrina manus geminoque Lacone
 Tyndaris attollens sese adfluit. altus equorum
 mille rapit turmam atque hinnitibus aera flammam
 pulueream uoluens Acragas ad inania nubem. 210
 ductor Grosphus erat, cuius caelata gerebat
 taurum parma trucem, poenae monimenta uetustae.
 ille, ubi torreret subiectis corpora flammis,
 mutabat gemitus mugitibus, actaque ueras
 credere erat stabulis armenta effundere uoces, 215
 haud impune quidem: nam dirae conditor artis
 ipse suo moriens immugit flebile tauro.
 uenit ab amne trahens nomen Gela, uenit Halaesa
 et qui praesenti domitant periura Palici
 pectora supplicio, Troianaque uenit Acesta, 220
 quique per Aetnaeos Acis petit aequora fines
 et dulci gratam Nereida perluit unda.
 aemulus ille tuo quondam, Polypheme, calori,
 dum fugit agrestem uiolenti pectoris iram,
 in tenuis liquefactus aquas euasit et hostem 225
 et tibi uictricem, Galatea, immiscuit undam.
 necnon qui potant Hypsamque Alabimque sonoro
 et perlucentem splendenti gurgite Achaten,
 qui fontis, uage Chrysa, tuos et pauperis aluei
 Hipparin ac facilem superari gurgite parco 230
 Pantagian rapidique colunt uada flaua Symathi.
 litora Thermarum, prisca dotata camena,
 armauere suos, qua mergitur Himera ponto
 Aeolio. nam diuiduas se scindit in oras
 nec minus occasus petit incita quam petit ortus. 235
 Nebrodes gemini nutrit diuortia fontis,
 quo mons Sicania non surgit ditior umbrae.
 Henna deum lucis sacra dedit ardua dextra.
 hic specus ingentem laxans telluris hiatum
 caecum iter ad manis tenebroso limite pandit, 240

qua nouus ignotas Hymenaeus uenit in oras,
 hac Stygius quondam stimulante cupidine rector
 ausus adire diem, maestoque Acheronte relicto
 egit in inlicitas currum per inania terras.
 tum rapta praeceps Hennaëa uirgine flexit   245
 attonitos caeli uisus lucemque pauentis
 in Styga rursus equos et praedam condidit umbris.
 Romanos Petraëa duces, Romana petiuit
 foedera Callipolis lapidosique Engyon arui,
 Hadranum Ergetiumque simul telaque superba   250
 lanigera Melite et litus piscosa Calacte,
 quaeque procelloso Cephaloedias ora profundo
 caeruleis horret campis pascentia cete,
 et qui correptas sorbentem uerticis haustu
 atque iterum e fundo iaculantem ad sidera puppis   255
 Tauromenitana cernunt de sede Charybdim.
 haec Latium manus et Laurentia signa fouebat.
     Cetera Elissaeis aderat gens Sicana uotis.
 mille Agathy-na dedit perflataque Trogilos Austris,
 mille Thoanteae sedes Phacelina Dianae.   260
 tergemino uenit numero fecunda Panhormos,
 seu siluis sectere feras seu retibus aequor
 uerrere seu caelo libeat traxisse uolucrum.
 non Herbesos iners, non Naulocha pigra pericli
 sederunt, non frondosis Morgentia campis   265
 abstinuit Marte infido. comitata Menaeis
 uenit Amastra uiris et paruo nomine Tisse
 et Netum et Mutyce pubesque liquentis Achaeti.
 Sidonios Drepane atque undae clamosus Helorus
 et mox seruili uastata Triocala bello,   270
 Sidonios Arbela ferox et celsus Ietas
 et bellare Tabas docilis Cossyraque parua
 nec maior~ Megara iunctae concordibus ausis
 iuuere et strato Gaulum spectabile ponto,
 cum sonat alcyones cantu nidosque natantis   275
 immota gestat sopitis fluctibus unda.
 ipsa Syracusae patulos urbs inclita muro<s>
 milite collecto uariisque impleuerat armis.
 ductores facilem impelli laetamque tumultus
 uaniloquo plebem furiabant insuper ore: 280
 numquam hoste intratos muros et quattuor arces,
 et Salaminiacis quantam Eoisque tropaeis
 ingenio portus urbs inuia fecerit umbram,
 spectatum proauis: ter centum ante ora triremes
 unum naufragium, mersasque impune profundo   285
 clade pharetrigeri subnixas regis Athenas.
 flammabant uulgum geniti Carthagine fratres,
 Poeni matre genus, sed quos, sub crimine pulsus
 urbe Syracosia, Libycis eduxerat oris

Trinacrius genitor, geminaque a stirpe parentum 290
astus miscebant Tyrios leuitate Sicana.

Quae cernens ductor, postquam immedicabile uisum
seditio, atque ultro bellum surgebat ab hoste,
testatus diuos Siculorum amnesque lacusque
et fontis, Arethusa, tuos, ad bella uocari 295
inuitum (quae sponte diu non sumpserit, hostem
induere arma sibi), telorum turbine uasto
adgreditur muros atque armis intonat urbi.

par omnis simul ira rapit, certantque ruuntque.
turris multiplici surgens ad sidera tecto 300

exibat, tabulata decem cui crescere Graius
fecerat et multas nemorum consumpserat umbras.
armatam hinc igni pinum et deuoluere saxa
certabant calidaeque picis diffundere pestem.
huic procul ardentem iaculatus lampada Cimber 305
conicit et lateri telum exitiabile figit.

pascitur adiutu<s> Vulcanus turbine uenti,
gliscentemque trahens turris per uiscera labem
perque altam molem et totiens nascentia tecta
scandit ouans rapidusque uorat crepitantia flammis 310
ro<bo>ra et, ingenti simul exundante uapore
ad caelum, uictor nutantia culmina lambit.
implentur fumo et nebula caliginis atrae,
nec cuiquam euasisse datur, ceu fulminis ictu
correptae rapido in cineres abi<e>re ruinae. 315

Par contra pelago miseris fortuna carinis.
namque ubi se propius tectis urbique tulere,
qua portus muris pacatas adplicat undas,
improuisa nouo pestis conterruit astu.
trabs fabre teres atque erasis undique nodis 320
nauali similis malo praefixa gerebat

uncae tela manus: ea celso ex aggere muri
bellantis curui rapiebat in aera ferri
unguibus et mediam reuocata ferebat in urbem.
nec solos uis illa uiros, quin saepe triremem 325
belligerae rapuere trabes, cum desuper actum
incuterent puppi chalybem morsusque tenacis.

qui, simul adfixo uicina in robora ferro
sustulerant sublime ratem, miserabile uisu,
per subitum rursus laxatis arte catenis 330
tanta praecipitem reddebant mole profundo
ut totam haurirent undae cum milite puppem.
his super insidiis angusta foramina murus
arte cauata dabat, per quae c<l>am fundere tela
tutum erat, opposito mittentibus aggere ualli. 335

<nec> sine fraude labos, arta ne rursus eodem
spicula ab hoste uia uicibus contorta redirent.
calliditas Graia atque astus pollentior armis

Marcellum tantasque minas terraque marique
arcebat, stabatque ingens ad moenia bellum. 340

Vir fuit Isthmiacis decus immortale colonis,
ingenio facile ante alios telluris alumnos,
nudus opum, sed cui caelum terraeque paterent.
ille, nouus pluuias Titan ut proderet ortu
fuscatis tristis radiis, ille, haereat anne 345
pendeat instabilis tellus, cur foedere certo
hunc adfusa globum Tethys circumliget undis
nouerat atque una pelagi lunaeque labores,
et pater Oceanus qua lege effunderet aestus.
non illum mundi numerasse capacis harenas 350
uana fides. puppis etiam constructaque saxa
feminea traxisse ferunt contra ardua dextra.

Hic dum Italum ductorem astu Teucrosque fatigat,
adnabat centum late Sidonia uelis
classis subsidio et scindebat caerula rostris. 355
erigitur subitas in spes Arethusia proles
adiungitque suas portu progressa carinas.
nec contra Ausonius tonsis aptare lacertos
addubitat mersisque celer fodit aequora remis.
uerberibus torsere fretum: salis icta frequenti 360
albescit pulsu facies, perque aequora late
spumat canenti sulcatus gurgite limes.
insultant pariter pelago, ac Neptunia regna
tempestate noua trepidant. tum uocibus aequor
personat, et clamat scopulis clamoris imago. 365
ac iam diffusus uacua bellator in unda
cornibus ambierat patulos ad proelia fluctus,
nauali claudens umentem indagine campum:
ac simili curuata sinu diuersa ruebat
classis et artabat lunato caerula gyro. 370

nec mora: terrificis saeuae stridoribus aeris,
per uacuum late cantu resonante profundum,
inc<r>epuere tubae, quis excitus aequore Triton
expauit tortae certantia murmura conchae.
uix meminere maris: tam uasto ad proelia nisu 375
incumbunt proni positisque in margine puppis
extremae plantis nutantes spicula torquent.
sternitur effusis pelagi media area telis,
celsaque anhelatis exurgens ictibus alnus
caerula nigranti findit spumantia sulco. 380

Ast aliae latere atque incussi roboris ictu
detergent remos, aliae per uiscera pinus
tramissis ipso retinentur uulnere rostris
quo retinent. medias inter sublimior ibat 385
terribilis uisu puppis, qua nulla per omne
egressa est Libycis maior naualibus aeuum.
sed quater haec centum numeroso remige pontum

pulsabat tonsis, ueloque superba capaci
cum rapidum hauriret Borean et cornibus omnis
colligeret flatus, lento se robore agebat, 390
intraret fluctus solis ce<u> pulsa lacertis:
procurrunt leuitate agili docilesque regentis
audiuisse manum Latio cum milite puppes.

Has ut per laeuum uenientis aequor Himilco
in latus obliquas iussamque incurrere proram 395
conspexit, propere diuis in uota uocatis
aequoris, intento uolucrum de more sagittam
adsignat neruo, utque oculis librauit in hostem
et calamo monstrauit iter, diuersa relaxans
brachia deduxit uultu comitante per auras 400
in uulnus telum ac residentis puppe magistri
adfixit plectro dextram. nec deinde regenda
puppe manus ualuit flectenti immortalia clauo.
dumque ad opem accurrit ceu capta nauita puppe,
ecce iterum fatoque pari neruoque sagitta 405
in medium perlapsa globum transuerberat ictu
orba gubernaculi subeuntem munera Taurum.

Inrumpit Cumana ratis, quam Corbulo ductor
lectaque complebat Stabiarum litore pubes.
numen erat celsae puppis uicina Dione. 410
sed superingestis propior quia subdita telis
bella capessebat, media subsedit in unda
diuisitque fretum. clamantum spumeus ora
Nereus implet aquis, palmaeque, trahente profundo,
luctantum frustra summis in fluctibus extant. 415
hic audax ira magno per caerula saltu
Corbulo transgressus (nam textam robore turrim
appulerant nexae ferri compage triremes)
euadit tabulata super flammaque comantem
multifida pinum celso de culmine quassat. 420
inde atros alacer pastosque bitumine torquet,
amentante Noto, Poenorum aplustribus ignes.
intrat diffusos pestis Vulcania passim
atque implet dispersa foros: trepidatur omisso
summis remigio, sed enim tam rebus in artis 425
fama mali nondum tanti penetrarat ad imos.
at rapidus feruor, per pinguis unguine taedas
inlapsus, flammis uictricibus insonat alueo.
qua nondum tamen intulerat uim Dardana lampas
parcebatque uapor, saxorum grandine dirus 430
arcebat fatumque ratis retinebat Himilco.
hic miser, igniferam dum uentilat aere pinum,
murali saxo per lubrica sanguine transtra
uoluitur in fluctus Lycchaei uulnere Cydnus.
fax nidore graui foedauit comminus auras 435
ambusto instridens pelago. ferus inde citatum

missile adorata contorquet Sabratha puppe
 (Hammon numen erat Libycae gentile carinae
 cornigeraque sedens spectabat caerulea fronte):
 ' ~~Fe~~ pater, adflctis, fer,' ~~ai~~ Gramantice uates, 440
 rebus opem inque Italos da certa effundere tela.'
 has inter uoces tremulo uenit agmine cornus
 et Neptunicolae transuerberat ora Telonis.
 Urgebant nihilo leuius iam in limine mortis,
 quos fuga praecipitis partem glomerarat in unam 445
 puppis, adhuc uacuam taedae. sed, proxima cursu
 fulmineo populatus, ineuitabilis ardor
 correptam flammis inuoluit ouantibus alnum.
 primus, ope aequorei funis delapsus in undas,
 qua nondum Stygios glomerabat Mulciber aestus, 450
 ambustus socium remis aufertur Himilco.
 proxima nudarunt miserandi fata Batonis
 desertam ductore ratem. bonus ille per artem
 crudo luctari pelago atque exire procellas.
 idem, quid Boreas, quid uellet crastinus Auster, 455
 anteibat, nec peruigilem tu fallere uultum
 obscuro quamuis cursu, Cynosura, ualeres.
 is, postquam aduersis nullus modus, ' ~~Ac~~ipe nostrum,
 Hammon, sanguinem,' ~~ia~~ spectator cladis iniquae.'
 atque, acto in pectus gladio, dextra inde cruorem 460
 excipit et large sacra inter cornua fundit.
 Hos inter Daphnis, deductum ab origine nomen
 antiqua, fuit infelix, cui linqere saltus
 et mutare casas infido marmore uisum.
 at princeps generis quanto maiora parauit 465
 intra pastorem sibi nomina! Daphnin amarunt
 Sicelides Musae, dexter donauit auena
 Phoebus Castalia et iussit, proiectus in herba
 si quando caneret, laetos per prata, per arua
 ad Daphnin properare greges riuosque silere. 470
 ille ubi septena modulatus harundine carmen
 mulcebat siluas, non umquam tempore eodem
 Siren adsuetos effudit in aequore cantus,
 Scyllaei tacuere canes, stetit atra Charybdis,
 et laetus scopulis audiuit iubila Cyclops. 475
 progeniem hauserunt et nomen amabile flammae.
 Innatat ecce super transtris fumantibus asper
 Ornytos ac longam sibimet facit aequore mortem,
 qualis Oiliades, fulmen iaculante Minerua,
 surgentis domuit fluctus ardentibus ulnis. 480
 transigitur ualida medius, dum se adleuat, alni
 cuspidi Marmarides Sciron. pars subnatat unda
 membrorum, pars extat aquis totumque per aequor
 portatur, rigido, miserandum, immortua rostro.
 accelerant puppes utrimque atque ora ruentum 485

sanguinei feriunt remorum aspergine rores.
ipse adeo senis ductor Rhoeteius ibat
pulsibus et ualido superabat remige uentos.
quam rapidis puppem manibus frenare Lilaus
dum temptat, saeua truncatur membra bipenni, 490
ac fert haerentis trabibus ratis incita palmas.

Sicania Aeoliden portabant transtra Podaetum.
hic, aeuo quamquam nondum excessisset ephebos,
nec sat maturus laudum, seu feruida corda
seu laeui traxere dei, bellique cupido, 495
arma puer niueis aptarat picta lacertis
et freta gaudebat celsa turbare Chimaera.
iamque super Rutula, super et Garamantide pinu
ibat ouans, melior remo meliorque sagitta,
et iam turrigerum demerserat aequore Nessum. 500
heu puero malesuada rudi noua gloria pugnae!
dum cristam galeae trucis exuuiasque precatur
de duce Marcello superos temerarius, hasta
excepit raptim uulnus letale remissa,
pro qualis! seu splendentem sub sidera nisu 505
exigeret discum, iaculo seu nubila supra
surgeret, aligeras ferret seu puluere plantas
uix tacto, uel dimens<i> spatia improba campi
transiret uelox saltu, decuere labores.
sat prorsus, sat erat decoris discrimine tuto, 510
sat laudis. cur facta, puer, maiora petebas?
illum, ubi labentem pepulerunt tela sub undas,
ossa Syracosio fraudatum naufraga busto,
fleuerunt freta, fleuerunt Cyclopia saxa
et Cyane et Anapus et Ortygie Arethusa. 515

Parte alia Perseus (puppem hanc Tiberinus agebat)
quaue uehebatur Crantor Sidonius Io
concurrunt. iniecta ligant hinc uincla ferri
atque illinc, steteruntque rates ad proelia nexae.
nec iaculo aut longe certatur harundine fusa: 520
comminus et gladio terrestria proelia miscent.
perrumpunt Itali, qua caedes prima reclusit
monstrauitque uiam; uasta sed mole catenas
hortatur socios et uincla abrumpere ferri
ac parat hostili resoluta puppe receptos 525
auehere et paribus pelago diducere ab armis--
Aetnaeo Polyphemus erat nutritus in antro
atque inde antiquae nomen feritatis amabat.
ubera praebuerat paruo lupa, corporis alti
terribilis moles, mens aspera, uultus in ira 530
semper et ad caedes Cyclopia corde libido.
isque relaxatis membrorum pondere uinclis
impulerat puppim et mergebat gurgite tonsas
duxissetque ratem, pressa Laronius hasta

ni propere duro nitentem exurgere uelox 535
 adfixet transtro. uix morte incepta remittit:
 namque manus seruat dum suetos languida ductus,
 ignauum summo traxit super aequore remum.

Perculsi cuneo Poeni densentur in unum,
 quod caret hoste, latus, subito cum pondere uictus, 540
 insiliente mari, summergitur alueus undis.
 scuta uirum cristaeque et inertis spicula ferro
 tutelaeque deum fluitant. hic robore fracto
 pugnat inops chalybis seseque in proelia rursus
 armat naufragio, remis male feruidus ille 545
 festinat spoliare ratem, discrimine nullo
 nautarum interdum conuulsa sedilia torquens.
 non plectro ratis aut frangendae in uulnera prorae
 parcutitur, et pelago repetuntur nantia tela.
 uulneribus patulis intrat mare. mox sua ponto 550
 singultante anima propulsa refunditur unda.
 nec desunt, qui correptos complexibus artis
 immergant pelago et, iaculis cessantibus, hostem
 morte sua perimant. remeantum gurgite mentes
 crudescunt, ac pro ferro stat fluctibus uti. 555
 haurit sanguineus contorta cadauera uertex.
 hinc clamor, gemitus illinc mortesque fugaeque
 remorumque fragor flictuque sonantia rostra.
 perfusum bello feruet mare. fessus acerbis
 terga fuga celeri Libyae conuertit ad oras 560
 exigua sese furatus Himilco carina.

Concessere mari tandem Graiusque Libysque,
 et iam captiuae uinclis ad litora longo
 ordine ducuntur puppes. flagrantibus alto
 stant aliae taedis. splendet lucente profundo 565
 Mulciber, et tremula uibratur imagine pontus.
 ardet nota fretis Cyane pennataque Siren,
 ardet et Europe, niuei sub imagine tauri
 uecta Ioue ac presso tramittens aequora cornu,
 et quae fusa comas curuum per caerula piscem 570
 Nereis umentis moderatur roscida freno.
 uritur undiuagus Python et corniger Hammon
 et, quae Sidonios uultus portabat Elissae,
 bis ternis ratis ordinibus grassata per undas.
 at uinclis trahitur cognata in litora Anapus 575
 Gorgoneasque ferens ad sidera Pegasus alas.
 ducitur et Libyae puppis signata figuram
 et Triton captiuus et ardua rupibus Aetne,
 spirantis rogos Enceladi, Cadmeaque Sidon.

Nec mora tum trepidos hac clade inrumpere muros 580
 signaque ferre deum templis iam iamque fuisset,
 ni subito importuna lues inimicaque pestis,
 inuidia diuum pelagique labore parata,

polluto miseris rapuisset gaudia caelo.
 criniger aestiferis Titan feruoribus auras   585
 et patulam Cyanen lateque palustribus undis
 stagnantem Stygio Cocyti oppleuit odore
 temporaque autumnis laetis florentia donis
 foedauit rapidoque accendit fulminis igni.
 fumabat crassus nebulis caliginis aer,   590
 squalebat tellus uitato feruida dorso
 nec uictum dabat aut ullas languentibus umbras,
 atque ater picea uapor expirabat in aethra.
 uim primi sensere canes. mox nubibus atris
 fluxit deficiens penna labente uolucris.   595
 inde ferae siluis sterni. tum serpere labes
 Tartarea atque haustis populari castra manipulis.
 arebat lingua, et gelidus per uiscera sudor
 corpore manabat tremulo. descendere fauces
 abnuerant siccae iussorum alimenta ciborum.   600
 aspera pulmonem tussis quatit, et per anhela
 igneus efflatur sitientum spiritus ora.
 lumina ferre grauem uix sufficientia lucem
 unca nare iacent, saniesque immixta cruore
 expuitur, membrisque cutis tegit ossa peresis.   605
 heu dolor! insignis notis bellator in armis
 ignauo rapitur leto. iactantur in ignem
 dona superba uirum, multo Mauorte parata.
 succubuit medicina malis. cumulantur aceruo
 labentem et magno cineres sese aggere tollunt.   610
 passim etiam deserta iacent inhumataque late
 corpora, pestiferos tetigisse timentibus artus.
 serpit pascendo crescens Acherusia pestis
 nec leuiore quatit Trinacria moenia luctu
 Poenorumque parem castris fert atra laborem.   615
 aequato par exitio et communis ubique
 ira deum atque eadem leti uersatur imago.
 Nulla tamen Latios fregit uis dura malorum,
 incolumi ductore, uiros, clademque rependit
 unum inter strages tutum caput. ut grauis ergo   620
 primum letiferos repressit Sirius aestus,
 et minuere auidae mortis contagia pestes,
 ceu, sidente Noto cum se maria alta reponunt,
 propulsa inuadit piscator caerulea cumba,
 sic tandem ereptam morbis grassantibus armat   625
 Marcellus pubem, lustratis rite manipulis.
 circumstant alacres signa auditisque tubarum
 respirant laeti clangoribus. itur in hostem,
 et, si fata ferant, iuuat inter proelia ferro
 posse mori. socium miseret, qui sorte pudenda   630
 in morem pecudum effudere cubilibus atris
 inlaudatam animam. tumulos inhonoraque busta

respiciunt, et uel nullo iacuisse sepulcro
 quam debellari morbis placet. ardua primus
 ad muros dux signa rapit. tenuata iacendo 635
 et macie in galeis abscondunt ora, malusque,
 ne sit spes hosti, uelatur casside pallor.
 infundunt rapidum conuulsis moenibus agmen
 condensique ruunt: tot bellis inuia tecta
 tot<que> uno introitu capiuntur militis arces. 640
 Totum, qua uehitur Titan, non ulla per orbem
 tum sese Isthmiacis aequassent oppida tectis.
 tot delubra deum totque intra moenia portus,
 adde fora et celsis suggesta theatra columnis
 certantisque mari moles, adde ordine longo 645
 innumeras spatioque domos aequare superbas
 rura. quid, inclusos porrecto limite longis
 porticibus sacros iuuenum certamine lucos?
 quid tot captiuis fulgentia culmina rostris
 armaque fixa deis, aut quae Marathonius hostis 650
 perdidit aut Libya quae sunt aduecta subacta?
 hic Agathocleis sedes ornata tropaeis,
 hic mites Hieronis opes; hic sancta uetustas
 artificum manibus. non usquam clarior illo
 gloria picturae saeclo; non aera iuuabat 655
 ~quem scire Ephyren; fuluo certauerit auro
 uestis spirantis referens subtemine uultus--
 quae radio caelat Babylon uel murice picto
 laeta Tyros, quaeque Attalicis uariata per artem
 aulacis scribuntur acu aut Memphitide tela. 660
 iam simul argento fulgentia pocula, mixta
 quis gemma quaesitus honos, simulacra deorum
 numen ab arte datum seruantia; munera Rubri
 praeterea ponti depexaque uellera ramis,
 femineus pudor. His tectis opibusque potitus 665
 Ausonius ductor, postquam sublimis ab alto
 aggere despexit trepidam clangoribus urbem,
 inque suo positum nutu, stent moenia regum
 an nullos oriens uideat lux crastina muros,
 ingemuit nimio iuris tantumque licere 670
 horruit et propere reuocata militis ira
 iussit stare domos, indulgens templa uetustis
 incolere atque habitare deis. sic parcere uictis
 pro praeda fuit, et sese contenta nec ullo
 sanguine pollutis plausit Victoria pennis. 675
 tu quoque ductoris lacrimas, memorande, tulisti,
 defensor patriae, meditantem in puluere formas
 nec turbatum animi tanta feriente ruina.
 ast relicum uulguis resoluta in gaudia mente
 certarunt uicti uictoribus. aemulus ipse 680
 ingenii superum seruando condidit urbem.

ergo extat saeculis stabitque insigne tropaeum
et dabit antiquos ductorum noscere mores.

Felices populi, si, quondam ut bella solebant,
nunc quoque inexhaustas pax nostra relinqueret urbes!
at, ni cura uiri qui nunc dedit otia mundo
effrenum arceret populandi cuncta furorem,
nudassent auidae terrasque fretumque rapinae.

685

Liber XV

At noua Romuleum carpebat cura senatum,
quis trepidas gentes Martemque subiret Hiberum
atritis rebus. geminus iacet hoste superbo
Scipio, belligeri, Mauortia pectora, fratres.
hinc metus, in Tyrias ne iam Tartessia leges
concedat tellus propioraque bella pauescat.
anxia turba patrum quasso medicamina maesti
imperio circumspectant diuosque precantur
qui laceris ausit ductor succedere castris.
Absterret iuuenem patrios patriumque piare
optantem manes tristi conterrita luctu
et reputans annos cognato sanguine turba.
si gentem petat infaustam, inter busta suorum
decertandum hosti, qui fregerit arma duorum,
qui consulta, ducum ac flagret meliore Gradiuo.
nec promptum teneris immania bella lacertis
moliri regimenque rudi deoscere in aeuo.
Has lauri residens iuuenis uiridante sub umbra
aedibus extremis uoluebat pectore curas,
cum subito adsistunt dextra laeuaque per auras
allapsae, haud paulum mortali maior imago,
hinc Virtus, illinc uirtuti inimica Voluptas.
altera Achaemenium spirabat uertice odorem
ambrosias diffusa comas et ueste refulgens
ostrum qua fuluo Tyrium suffuderat auro;
fronte decor quaesitus acu, lasciuaque crebras
ancipiti motu iaciebant lumina flammis.
alterius dispar habitus: frons hirta nec umquam
composita mutata coma, stans uultus, et ore
incessuque uiro propior laetique pudoris
celsa umeros niueae fulgebat stamine pallae.
Occupat inde prior promissis fisa Voluptas:
"quis furor hic, non digne puer, consumere bello
florem aeui? Canaene tibi grauiorque palude
Maeonius Stygia lacus excessere Padusque?
quem tandem ad finem bellando fata lacesces?
tunc etiam temptare paras Atlantica regna
Sidoniasque domos? moneo, certare periculis
desine et armisonae caput obiectare procellae.
ni fugis hos ritus, Virtus te saeua iubebit
per medias uolitare acies mediosque per ignes.
haec patrem patruumque tuos, haec prodiga Paulum,
haec Decios Stygias Erebi detrusit ad undas
dum cineri titulum memorandaque nomina bustis

praetendit nec sensurae, quod gesserit, umbrae.
at si me comitere, puer, non limite duro
iam tibi decurrat concessi temporis aetas.
haud umquam trepidos abrumpet bucina somnos,
non glaciem Arctoam, non experiere furentis
ardorem Cancris nec mensas saepe cruento
gramine compositas. aberunt sitis aspera et haustus
sub galea puluis plenique timore labores.
sed current albusque dies horaeque serena,
et molli dabitur uictu sperare senectam.
quantas ipse deus laetos generauit in usus
res homini plenaque dedit bona gaudia dextra!
atque idem, exemplar lenis mortalibus aevi,
imperturbata placidus tenet otia mente.
illa ego sum, Anchisae Venerem Simoentis ad undas
quae iunxi, generis uobis unde editus auctor.
illa ego sum, uerti superum quae saepe parentem
nunc auis in formam, nunc torui in cornua tauri.
huc aduerte aures. currit mortalibus aeuum,
nec nasci bis posse datur. fugit hora, rapitque
Tartareus torrens ac secum ferre sub umbras,
si qua animo placuere, negat. quis luce suprema
dimisisse meas sero non ingemit horas?"
Postquam conticuit finisque est addita dictis,
tum Virtus "quasnam iuuenem florentibus" inquit
"pellicis in fraudes annis uitaeque tenebras,
cui ratio et magnae caelestia semina mentis
munere sunt concessa deum? mortalibus alti
quantum caelicolae, tantundem animalibus isti
praecellunt cunctis. tribuit namque ipsa minores
hos terris Natura deos; sed foedere certo
degeneres tenebris animas damnauit Auernis.
at quis aetherii seruatur seminis ortus,
caeli porta patet. referam quid cuncta domantem
Amphitryoniaden? quid, cui, post Seras et Indos
captiuo Liber cum signa referret ab Euro
Caucaseae currum duxere per oppida tigres?
quid suspiratos magno in discrimine nautis
Ledaeos referam fratres uestrumque Quirinum?
nonne uides, hominum ut celsos ad sidera uultus
sustulerit deus ac sublimia finxerit ora
cum pecudes uolucrumque genus formasque ferarum
segnem atque obscenam passim strauisset in aluum?
ad laudes genitum, capiat si munera diuum
felix ad laudes hominum genus. huc, age, paulum
aspice (nec longe repetam), modo Roma minanti
impar Fidenae contentaque crescere asylo
quo sese extulerit dextris; idem aspice, late
florentes quondam luxus quas uerterit urbes.

quippe nec ira deum tantum nec tela nec hostes,
quantum sola noces animis illapsa, Voluptas.
Ebrietas tibi foeda comes, tibi Luxus et atris
circa te semper uolitans Infamia pennis;
mecum Honor ac Laudes et laeto Gloria uultu
et Decus ac niueis Victoria concolor alis.
me cinctus lauro producit ad astra Triumphus.
casta mihi domus et celso stant colle penates;
ardua saxoso perducit semita cliuo.
asper principio (neque enim mihi fallere mos est)
prosequitur labor. annitendum intrare uolenti,
nec bona censendum, quae Fors infida dedisse
atque eadem rapuisse ualet. mox celsus ab alto
infra te cernes hominum genus. omnia contra
experienda manent, quam spondet blanda Voluptas.
stramine proiectus duro patiere sub astris
insomnes noctes frigusque famemque domabis.
idem iustitiae cultor, quaecumque capesses,
testes factorum stare arbitrare diuos.
tunc, quotiens patriae rerumque pericula poscent,
arma feres primus, primus te in moenia tolles
hostica nec ferro mentem uincere nec auro.
hinc tibi non Tyrio uitiatas murice uestes
nec donum deforme uiro fragrantis amomi,
sed dabo, qui uestrum saeuo nunc Marte fatigat
imperium, superare manu laurumque superbam
in gremio Iouis excisis deponere Poenis."
Quae postquam cecinit sacrato pectore Virtus,
exemplis laetum uultuque audita probantem
conuertit iuuenem. sed enim indignata Voluptas
non tenuit uoces. "nil uos iam demoror ultra"
exclamat; "uenient, uenient mea tempora quondam,
cum docilis nostris magno certamine Roma
seruiet imperiis et honos mihi habebitur uni."
sic quassans caput in nubes se sustulit atras.
At iuuenis plenus monitis ingentia corde
molitur iussaeque calet uirtutis amore.
ardua rostra petit nullo fera bella uolente
et graui ancipitis deposcit munera Martis.
arrecti cunctorum animi. pars lumina patris,
pars credunt toruos patrum reuiescere uultus.
sed quamquam instinctis tacitus tamen aegra pericli
pectora subrepat terror, molemque pauentes
expendunt belli, et numerat fauor anxius annos.
Dumque ea confuso percenset murmure uulgi,
ecce per obliquum caeli squalentibus auro
effulgens maculis ferri inter nubila uisus
anguis et ardenti radiare per aera sulco
quaque ad caeliferi tendit plaga litus Atlantis,

perlabi resonante polo. bis terque coruscum
addidit augurio fulmen pater, et uaga late
per subitum moto strepuere tonitrua mundo.
tum uero capere arma iubent genibusque saluant
summissi augurium: hac iret, qua ducere diuos
perspicuum et patrio monstraret semita signo.
Certatim comites rerum bellique ministros
agglomerant sese atque acres sociare labores
exposcunt, laudumque loco est isdem esse sub armis.
tum noua caeruleum descendit classis in aequor.
it comes Ausonia atque in terras transit Hiberas,
ut, cum saeua fretis immisit proelia, Corus
Isthmon curuata sublime superiacit unda
et spumante ruens per saxa gementia fluctu
Ionium Aegaeo miscet mare. celsus in arma
emicat ac prima stans Scipio puppe profatur:
"diue tridentipotens, cuius maria ire per alta
ordimur, si iusta paro, decurrere classi
da, pater, ac nostros ne sperne iuuare labores.
per pontum pia bella ueho." leuis inde secunda
aspirans aura propellit carbasa flatu.
iamque agiles, Tyrrhena sonant qua caerulea, puppes
Ausonium euasere latus Ligurumque citatis
litora tramittunt proris. hinc gurgite ab alto
tellurem procul irrumpentem in sidera cernunt,
aerias Alpes. occurrunt moenia Graiis
condita Massiliae. populis haec cincta superbis,
barbarus immani cum territet accola ritu,
antiquae morem patriae cultumque habitumque
Phocais armiferas inter tenet hospita gentes.
hinc legit Ausonius sinuatos gurgite ductor
anfractus pelagi. nemoroso uertice celsus
apparet collis, fugiuntque in nubila siluae
Pyrenes, tunc Emporiae ueteresque per ortus
Graiorum uulgi, tunc hospita Tarraco Baccho.
considunt portu. securae gurgite clauso
stant puppes, positusque labor terrorque profundi.
Nox similes morti dederat placidissima somnos.
uisa uiro stare effigies ante ora parentis
atque hac aspectu turbatum uoce monere:
"nate, salus quondam genitoris, nate, parentis
et post fata decus, bellorum dira creatrix
euastanda tibi tellus, et caede superbi
ductores Libyae cauta uirtute domandi,
qui sua nunc trinis diducunt agmina castris.
si conferre manum libeat coeantque uocatae
hinc atque hinc acies, ualeat quis ferre ruentes
tergemina cum mole uiros? absiste labore
ancipiti, sed nec segnis potiora capesse.

urbs colitur Teucro quondam fundata uetusto,
nomine Carthago. Tyrius tenet incola muros.
ut Libyae sua, sic terris memorabile Hiberis
haec caput est. non ulla opibus certauerit auri,
non portu celsoue situ, non dotibus arui
uberis aut agili fabricanda ad tela uigore.
inuade auersis, nate, hanc ductoribus urbem.
nulla acies famae tantum praedaeue pararit."
Talia monstrabat genitor propiusque monebat,
cum iuuenem sopor et dilapsa reliquit imago.
surgit et infernis habitantia numina lucis
ac supplex patrios compellat nomine manes:
"este duces bello et monstratam ducite ad urbem!
uobis ultor ego et Sarrano murice fulgens
inferias mittam fuis insignis Hiberis
et tumulis addam sacros certamine ludos."
praegreditur celeratque uias et corripit agmen
pernici rapidum cursu camposque fatigat.
sic, ubi prosiluit Pisaeo carcere praeceps,
non solum ante alios, sed enim, mirabile dictu,
ante suos it uictor equus, currumque per auras
haud ulli durant uisus aequare uolantem.
Iamque Hyperionia lux septima lampade surgens
sensim attollebat propius subeuntibus arces
urbis et admoto crescebant culmina gressu.
at pelago uectus seruata Laelius hora,
quam dederat ductor subigendae ad moenia classi,
a tergo affusis cingebat tecta carinis.
Carthago impenso naturae adiuta fauore
excelsos tollit pelago circumflua muros.
artatas ponti fauces modica insula claudit,
qua Titan ortu terras aspergit Eoo.
at qua prospectat Phoebi iuga sera cadentis,
pigram in planitiem stagnantes egerit undas,
quas auget ueniens refluusque reciprocatur aestus.
sed gelidas a fronte sedet sublimis ad Arctos
urbs imposta iugo pronumque excurrit in aequor
et tuta alterno defendit moenia fluctu.
Audax, ceu plano gradiens uictricia campo
ferret signa, iugum certabat scandere miles.
Aris, ductor erat qui contra, amplexus in artis
auxilium atque excelsa loci, praesaepserat arcem.
pugnabat natura soli, paruoque superne
bellantum nisu passim per prona uoluti
truncato instabiles fundebant corpore uitam.
uerum ubi concessit pelagi reuolubilis unda
et fluctus rapido fugiebat in aequora lapsu,
quaque modo excelsae sulcarant caerulea puppes,
hac impune dabat Nereus transcurrere planta,

hinc tacite nitens informidatus adire
ductor Dardanius subitam trahit aequore pubem
perque undas muris pedes aduolat. inde citati
a tergo accelerant, qua fisis fluctibus Aris
incustoditam sine milite liquerat urbem.
tum prostratus humi, miserandum, uicta catenis
Poenus colla dedit populumque addixit inermem.
hanc oriens uidit Titan, cum surgeret, urbem
uallari castris captamque aspexit eandem
ocius Hesperio quam gurgite tingeret axem.
Aurora ingrediens terris exegerat umbras
principio statuunt aras. cadit ardua taurus
uictima Neptuno pariter pariterque Tonanti.
tum merita aequantur donis, ac praemia uirtus
sanguine parta capit. phaleris hic pectora fulget,
hic torque aurato circumdat bellica colla,
ille nitet celsus muralis honore coronae.
Laelius ante omnes, cui dextera clara domusque,
ter dena boue et aequorei certaminis alto
donatur titulo Poenique recentibus armis
reitoris. tunc hasta uiris, tunc Martia cuique
uexilla, ut meritum, et praedae libamina dantur.
Postquam perfectae laudes hominumque deumque,
captiuae spectantur opes digestaque praeda:
hoc aurum patribus, bello haec Martique talenta,
hoc regum donis, diuum hoc ante omnia templis,
cetera bellantum dextrae pulchroque labori.
quin etiam accitus populi regnator Hiberi,
cui sponsa et sponsae defixus in ossibus ardor.
hanc notam formae concessit laetus ouansque
indelibata gaudenti uirgine donum.
tum uacui curis uicino litore mensas
instituunt festoque agitant conuiuia ludo.
Laelius effatur: "macte, o uenerande, pudici,
ductor, macte animi. cedat tibi gloria lausque
magnorum heroum celebrataque carmine uirtus.
mille Mycenaee qui traxit in aequora proras
reitor, et Inachiis qui Thessala miscuit arma,
femineo socium uiolarunt foedus amore,
nullaque tum Phrygio steterunt tentoria campo,
captiuus non plena toris; tibi barbara soli
sanctius Iliaca seruata est Phoebade uirgo."
haec atque his paria alterno sermone serebant,
donec Nox atro circumdata corpus amictu
nigrantes inuexit equos suasitque quietem.
Emathio interea tellus Aetola tumultu
feruebat Macetum subitis perculsa carinis.
proximus hinc hosti dextras iungebat Acarnan.
causa noui motus Poenis regique Philipppo

in bellum Ausonium sociatae foedere uires.
hic gente egregius ueterisque ab origine regni
Aeacidum sceptris proauoque tumebat Achille.
ille et nocturnis conterruit Oricon armis
quaque per Illyricum Taulantius incola litus
exiguos habitat non ullo nomine muros,
turbidus incessit telis, ille aequore uectus
nunc et Phaeacum Thesprotiaque arua lacesens
Epirum cassis lustrabat futilis ausis,
nunc et Anactoria signa ostentauit in ora
Ambraciosque sinus Olpaeaque litora bello
perfudit rapido. pepulit uada feruida remis
Leucatae et Phoebi uidit citus Actia templa.
nec portus Ithacae, Laertia regna, Samenque
liquit inaccessam fluctuque sonantia cano
saxa Cephallenum et scopulosis Neriton aruis.
ille etiam Pelopis sedes et Achaica adire
moenia praegaudens tristem Calydonia Dianae
Oeneasque domos, Curetica tecta, subibat
promittens contra Hesperiam sua proelia Grais
tum lustrata Ephyre Patraeque et regia Pleuron
Parnasusque biceps Phoeboque loquentia saxa.
ac saepe ad patrios bello reuocante penates,
cum modo Sarmaticus regna infestaret Orestis,
aspera nunc Dolopum uis exundasset in agros,
incepto tamen haud facilis desistere uano
belli per Graias umbram circumtulit oras,
donec nunc pelago, nunc terra exutus omisit
spem positam in Tyriis et supplex foedera sanxi.
Dardana nec legem regno accepisse refugit.
Tunc et Tyndarei Latias fortuna Tarenti
auxit opes laudemque simul. nam perfida tandem
urbs Fabio deuicta seni, postremus in armis
ductoris titulus cauti. sollertia tutum
tum quoque adepta decus captis sine sanguine muris.
namque ut compertum, qui Punica signa regebat
feminea exuri flamma, tacitusque quietae
exin uirtuti placuit dolus, ire sorori
(nam castris erat in Rutulis) germanus amatae
cogitur et magnis muliebria uincere corda
pollicitis, si reclusas tramittere portas
concedat Libycus rector, uotique potitus
euicto Fabius Poeno circumdata telis
incustodita penetrauit moenia nocte.
Sed quisnam auersos Phoebum tunc iungere ab urbe
Romulea dubitaret equos, qui tempore eodem
Marcellum acciperet letum oppetiisse sub armis?
moles illa uiri calidoque habitata Gradiuo
pectora et haud ullis umquam tremefacta periclis,

heu quantum Hannibalem clara factura ruina,
procubuere. iacet campis Carthaginis horror
forsan Scipiadae confecti nomina belli
rapturus, si quis paulum deus adderet aeuo.
Collis Agenoreum dirimebat ab aggere uallum
Ausonio (Dauni Mauors consederat aruis).
curarum comes et summi Crispinus honoris
Marcello socius communia bella ciebat.
ad quem Marcellus: "gestit lustrare propinquas
mens siluas medioque uiros imponere monti,
ne Libys occultis tumulum prior occupet ausis.
si cordi est, te participem, Crispine, laboris
esse uelim. numquam desunt consulta duobus."
haec ubi sedere, ardentem attollere sese
iam dudum certant in equos. Marcellus, ut arma
aptantem natum aspexit laetumque tumultu
"uincis" ait "nostros mirando ardore uigores.
sit praematurus felix labor. urbe Sicana
qualem te uidi, nondum permetteret aetas
cum tibi bella, meo tractantem proelia uultu!
huc, decus, huc, nostrum, lateri te iunge paterno
et me disce nouum Martem temptare magistro."
tum pueri colla amplectens sic pauca precatur:
"summe deum, Libyco faxis de praeside nunc his,
his umeris tibi opima feram." nec plura, sereno
sanguineos fudit cum Iuppiter aethere rores
atque atris arma aspersit non prospera guttis.
uixdum finitis intrarant uocibus artas
letiferi collis fauces, cum turba uolucris
inuadunt Nomades iaculis nimboque feruntur
aetherio similes caeca fundente latebra
armatos in bella globos. circumdata postquam
nil restare uidet uirtus, quod debeat ultra
iam superis, magnum secum portare sub umbras
nomen mortis auet. tortae nunc eminus hastae
altius insurgit, nunc saeuit comminus ense.
forsan et enasset rapidi freta saeua pericli,
ni telum aduersos nati uenisset in artus.
tum patriae tremuere manus, laxataque luctu
fluxerunt rigidis arma infelicia palmis.
obuia nudatum tramittit lancea pectus,
labensque impresso signauit gramina mento.
At postquam Tyrius saeua inter proelia ductor
infixum aduerso uidit sub pectore telum,
immane exclamat: "Latias, Carthago, timere
desine iam leges. iacet exitiabile nomen,
Ausonii columen regni. sed dextera nostrae
tam similis non obscuras mittatur ad umbras.
magnanima inuidia uirtus caret." alta sepulcri

protinus exstruitur caeloque educitur ara.
conuectant siluis ingentia robora. credas
Sidonium cecidisse ducem. tum tura dapesque
et fasces clipeusque uiri, pompa ultima, fertur.
ipse facem subdens "laus" inquit "parta perennis.
Marcellum abstulimus Latio. deponere forsans
gens Italum tandem arma uelit. uos ite superbae
exsequias animae et cinerem donate supremi
muneris officio; numquam hoc tibi, Roma, negabo."
alterius par atque eadem fortuna laborum
consulis: exanimum sonipes ad signa reuexit.
Talia in Ausonia. sed non et talis Hiberis
armorum euentus campis. Carthaginis omnes
per subitum raptae pernix uictoria late
terruebat gentes. ducibus spes una salutis,
si socias iungant uires. ingentibus orsum
auspiciis iuuenem, ceu patria gestet in armis
fulmina, sublimi uallatam uertice montis
et scopulis urbem, cumulatam strage uirorum
non toto rapuisse die, qua Martius ille
Hannibal in terra consumpto uerterit anno
nec pube aequandam nec opum ubertate Saguntum.
Proximus applicito saxosis aggere siluis
tendebat fratris spirans ingentia facta
Hasdrubal. hic robur mixtusque rebellibus Afris
Cantaber, hic uolucris Mauro perniciosior Astur;
tantaque maiestas terra rectoris Hibera,
Hannibalis quantus Laurenti terror in ora.
forte dies priscum Tyriis sollempnis honorem
rettulerat, quo primum orsi Carthaginis altae
fundamenta nouam coepere mapalibus urbem,
et laetus repetens gentis primordia ductor
festa coronatis agitabat gaudia signis
pacificans diuos. fraternum laena nitebat
demissa ex umeris donum, quam foederis arti
Trinacrius Libyco rex inter munera pignus
miserat, Aeoliis gestatum insigne tyrannis.
aurata puerum rapiebat ad aethera penna
per nubes aquila intexto librata uolatu.
antrum ingens iuxta, quod acus simulauit in ostro,
Cyclopi domus. hic recubans manantia tabo
corpora letifero sorbet Polyphemus hiatu.
circa fracta iacent excussaue morsibus ossa.
ipse manu extenta Laertia pocula poscit
permiscetque mero ructatos ore cruores.
Conspicuis Siculi Tyrius subteminis arte
gramineas pacem superum poscebat ad aras.
ecce inter medios hostilia nuntius arma
quadripedante inuectus equo aduentare ferebat.

turbatae mentes, imperfectusque deorum
cessit honos. ruptis relinquunt altaria sacris.
clauduntur uallo, tenuemque ut roscida misit
lucem Aurora polo, rapiunt certamina Martis.
audax Scipiadae stridentem Sabbura cornum
excepit, geminaeque acies uelut omine motae.
exclamat Latius ductor: "prima hostia uobis,
sacrati manes, campo iacet. en age, miles,
in pugnam et caedes, qualis spirantibus ire
adsueras ducibus, talis rue." dumque ea fatur,
incumbunt. Myconum Laenas Cirtamque Latinus
et Thysdrum Maro et incestum Catilina Nealcen
germanae thalamo obruncat. cadit obuius acri
Cartalo Nasidio, Libycae regnator harenae.
te quoque Pyrenes uidit conterrita tellus
permixtum Poenis et uix credenda furentem,
magnum Dardaniae, Laeli, decus, omnia felix
cui natura dedit nullo renuente deorum.
ille foro auditus, cum dulcia soluerat ora,
aequabat Pyliae Neleia mella senectae,
ille, ubi suspensi patres et curia uocem
posceret, ut cantu ducebat corda senatus;
idem, cum subitum campo perstrinxerat aures
murmur triste tubae, tanto feruore ruebat
in pugnam atque acies, ut natum ad sola liqueret
bella. nihil uitae peragi sine laude placebat.
tunc effurtiua tractantem proelia luce
deiecit Galam. sacris Carthaginis illum
supposito mater partu subduxerat olim;
sed stant nulla diu deceptis gaudia diuis.
tunc Alabim Maurumque Dracen demisit ad umbras,
femineo clamore Dracen extrema rogantem.
huius ceruicem gladio inter uerba precesque
amputat. absciso durabant murmura collo.
At non ductori Libyco par ardor in armis.
frondosi collis latebras ac saxa capessit
auiam, nec caedes extremae damna mouebant
agminis. Italiam profugus spectabat et Alpes,
praemia magna fugae. tacitum dat tessera signum
dimissa in colles pugna siluasque ferantur
dispersi et summam, quicumque euaserit, arcem
Pyrenes culmenque petat. tum primus honore
armorum exuto et parma celatus Hibera
in montes abit atque uolens palantia linquit
agmina. desertis Latius uictricia signa
immittit miles castris (non urbe recepta
plus ulla partum praedae) tenuitque moratas
a caede, ut Libycus ductor prouiderat, iras,
flumine ueluti deprensus gurgitis undis

auulsa parte inguinibus causaque pericli
enatat intento praedae fiber auius hoste.
Impiger occultis Poenus postquam abditur umbris
saxosae fidens siluae, maiora petuntur
rursus bella retro et superari certior hostis.
Pyrenes tumulo clipeum cum carmine figunt:
HASDRVBALIS SPOLIVM GRADIVO SCIPIO VICTOR.
Terrore interea posito trans ardua montis
Bebrycia populos armabat Poenus in aula
mercandi dextras largus belloque parata
prodigere in bellum facilis. praemissa feroces
augebant animos argenti pondera et auri
parta metalliferis longo discrimine terris.
hinc noua completerunt haud tardo milite castra
uenales animae, Rhodani qui gurgite gaudent,
quorum serpit Arar per rura pigerrimus undae.
iamque hieme affecta mitescere coeperat annus.
inde iter ingrediens rapidum per Celtica rura
miratur domitas Alpes ac peruia montis
ardua et Herculeae quaerit uestigia plantae
germanique uias diuinis comparat ausis.
Vt uero uentum in culmen castrisque resedit
Hannibalis, "quos Roma," inquit "quos altius, oro,
attollit muros, qui post haec moenia fratri
uicta meo stent incolumes? sit gloria dextrae
felix tanta precor, neue usque ad sidera adisse
inuideat laeuus nobis deus." agmine celso
inde alacer, qua munitum decliuus ab alto
agger monstrat iter, properatis deuolat armis.
non tanto strepuere metu primordia belli.
nunc geminum Hannibalem, nunc iactant bina coire
hinc atque hinc castra et pastos per prospera bella
sanguine ductores Italo coniungere Martem
et duplicare acies. uenturum ad moenia cursu
hostem praecipiti et uisurum haerentia porta
spicula Elissaeis nuper contorta lacertis.
His super infrendens sic secum Oenotria Tellus:
"tantone (heu superi!) spernor contempta furore
Sidoniae gentis, quae quondam scepra timentem
nati Saturnum nostris considerare in oris
et regnare dedi? decima haec iam uertitur aestas,
ex quo proterimur. iuuenis, cui sola supersunt
in superos bella, extremo de litore rapta
intulit arma mihi temeratisque Alpibus ardens
in nostros descendit agros. quot corpora texi
caesorum stratis totiens deformis alumnis!
nulla mihi floret bacis felicibus arbor
immatura seges rapido succiditur ense
culmina uillarum nostrum delapsa feruntur

in gremium foedantque suis mea regna ruinis.
hunc etiam, uastis qui nunc sese intulit oris,
perpetiar miseras quaerentem exurere belli
reliquias? tum me scindat uagus Afer aratro,
et Libys Ausoniis commendet semina sulcis
ni cuncta, exsultant quae latis agmina campis,
uno condiderim tumulo." dum talia uersat
et thalamos claudit Nox atra deumque hominumque,
tendit Amyclaei praeceps ad castra nepotis.
is tum Lucanis cohibentem finibus arma
Poenum uicini seruabat caespite ualli.
hic iuuenem aggreditur Latiae telluris imago:
"Clausorum decus atque erepto maxima Romae
spes Nero Marcello, rumpe atque expelle quietem.
magnum aliquid tibi, si patriae uis addere fatis,
audendum est, quod depulso quoque moenibus hoste
uictores fecisse tremant. fulgentibus armis
Poenus inundauit campos, qua Sena relictum
Gallorum a populis seruat per saecula nomen.
ni propere alipedes rapis ad certamina turmas,
serus deletae post auxiliabere Romae.
surge, age, fer gressus. patulos regione Matauri
damnaui tumulis Poenorum atque ossibus agros."
his dictis abit atque abscedens uisa pauentem
attrahere et fractis turmas propellere portis.
Rumpit flammato turbatus corde soporem
ac supplex geminas tendens ad sidera palmas
Tellurem Noctemque et caelo sparsa precatur
astra ducemque uiae tacito sub lumine Phoeben.
inde legit dignas tanta ad conamina dextras,
quaque iacet superi Larinas accola ponti,
qua duri bello gens Marrucina fidemque
exuere indocilis sociis Frentanus in armis,
tum qua uitiferos domitat Praetutia pubes
laeta laboris agros, et penna et fulmine et undis
hibernis et Achaemenio uelocior arcu
euolat. hortator sibi quisque "age, perge, salutem
Ausoniae ancipites superi et, stet Roma cadatne,
in pedibus posuere tuis" clamantque ruuntque.
hortandi genus acer habet praecedere ductor.
illum augent cursus annisi aequare sequendo
atque indefessi noctemque diemque feruntur.
At Roma aduersi tantum et mala gliscere belli
accipiens trepidare metu nimiumque Neronem
sperauisse queri atque uno sibi uulnere posse
auferr restantem animam. non arma nec aurum
nec pubem nec, quem fundat, superesse cruorem.
scilicet Hasdrubalem inuadat, qui ad proelia soli
Hannibali satis esse nequit? iam rursus, ubi arma

auertisse suo cognorit deuia uallo,
haesurum portis Poenum. uenisse, superbo
qui fratri certet, cui maxima gloria cedat
urbis deletae. fremit amens corde sub imo
ordo patrum ac magno interea meditatur amore
seruandi decoris, quonam se fine minanti
seruitio eripiat diuosque euadat iniquos.
hos inter gemitus obscuro noctis opacae
succedit castris Nero, quae coniuncta feroci
Luius Hasdrubali uallo custode tenebat.
belliger is quondam scitusque accendere Martem
floruerat primo clarus pugnator in aeuo.
mox falso laesus non aequi crimine uulgi
secretis ruris tristes absconderat annos.
sed postquam grauior moles terrorque periclo
poscebat propiore uirum, reuocatus ad arma
tot caesis ducibus patriae donauerat iram.
At non Hasdrubalem fraudes latuere recentum
armorum, quamquam tenebris nox texerat astus.
pulueris in clipeis uestigia uisa mouebant
et, propen signum accursus, sonipesque uirique
substricti corpus. bis clarum, bucina, signum
praeterea gemino prodebat iuncta magistro
castra regi. uerum fratri si uita supersit,
qui tandem licitum socias coniungere uires
consulibus? sed enim solum, dum uera patescant,
cunctandi restare dolum Martemque trahendi.
nec consulta fugae segni formidine differt.
Nox, somni genetrix, mortalia pectora curis
purgarat, tenebraeque horrenda silentia alebant.
erepit suspensa ferens uestigia castris
et muta elabi tacito iubet agmina passu.
illunem nacti per rura tacentia noctem
accelerant uitantque sonos; sed percita falli
sub tanto motu Tellus nequit. implicat actas
caeco errore uias umbrisque fauentibus arto
circumagit spatio sua per uestigia ductos.
nam qua curuatas sinuosis flexibus amnis
obliquat ripas refluoque per aspera lapsu
in sese redit, hac casso ducente labore
exiguum inuoluunt frustratis gressibus orbem,
inque errore uiae tenebrarum munus ademptum.
Lux surgit panditque fugam. ruit acer apertis
turbo equitum portis, atque omnes ferrea late
tempestas operit campos. nondum arma manusque
permixtae, iam tela bibunt praemissa cruorem.
hinc iussae Poenum fugientem sistere pennae
Dictaeae uolitant, hinc lancea turbine nigro
fert letum cuicumque uiro, quem prenderit ictus.

deponunt abitus curam trepidique coactas
constituunt acies et spes ad proelia uertunt.
Ipse inter medios (nam rerum dura uidebat)
Sidonius ductor tergo sublimis ab alto
quadripedantis equi tendens uocemque manusque:
"per decora extremo uobis quaesita sub axe,
per fratris laudes oro, uenisse probemus
germanum Hannibalis. Latio Fortuna laborat
aduersis documenta dare atque ostendere, quantus
uerterit in Rutulos domitor telluris Hiberæ
suetus ad Herculeas miles bellare columnas.
forsitan et pugnas ueniat germanus in ipsas.
digna uiro, digna, obtestor, spectacula pleno
corporibus properate solo. quicumque timeri
dux bello poterat, fratri iacet. unica nunc spes,
e poena ac latebris infracto Liuius aeuo,
damnatum, offertur uobis, caput. ite agite, oro,
sternite ductorem, cum quo concurrere fratri
sit pudor, et turpi finem donate senectæ."
At contra Nero: "quid cessas cluisse labores
ingentis belli? pedibus tibi gloria, miles,
parta ingens. nunc accumula coepta ardua dextra.
heu temere abducto liquisti robore castra,
ni factum absoluit uictoria. praecipe laudem.
aduentu cecidisse tuo memorabitur hostis."
Parte alia insignis nudatis casside canis
Liuius: "huc, iuuenes, huc me spectate ruentem
in pugnas, quantumque meus patefecerit ensis,
tantum intrate loci et tandem praeccludite ferro
iam nimium patulas Poenis grassantibus Alpes.
quod ni ueloci prosternimus agmina Marte
et fulmen subitum Carthaginis Hannibal adsit,
qui deus infernis quemquam nostrum eximat umbris?"
hinc galea capite accepta dicta horrida ferro
sancit et obtectus senium fera proelia miscet.
illum per cuneos et per densissima campi
corpora tot dantem leto, quot spicula torsit,
turbati fugere Macae, fugere feroces
Autololes Rhodanique comas intonsa iuuentus.
Fatidicis Nabis ueniens Hammonis harenis
improba miscebat securus proelia fati
ceu tutante deo ac patriis spolia Itala templis
fixurum uano tumidus promiserat ore.
ardebat gemma Garamantide caerulea uestis,
ut cum sparsa micant stellarum lumina caelo,
et gemmis galeam clipeumque accenderat auro.
casside cornigera dependens infula sacros
prae se terrores diuumque ferebat honorem.
arcus erat pharetraeque uiro atque incocta cerastis

spicula et armatus peragebat bella ueneno.
necnon cornipedis tergo de more repostus
sustentata genu per campum pondera conti
Sarmatici prona aduersos urgebat in hostes.
tum quoque transfixum telo per membra, per arma
consulis ante oculos magno clamore Sabellum
asportabat ouans et ouans Hammona canebat.
non tulit hanc iram tantosque in corde tumores
barbarico senior telumque intorsit et una
praedam animamque simul uictori uictor ademit.
Adsilit audito tristis clamore ruinae
Hasdrubal et coeptantem Arabum raptare perempto
gemmaferi spoliū cultus auroque rigentes
exuuias iaculum a tergo perlibrat ad ossa.
Iam correpta miser geminis uelamina palmis
carpebat propere et trepidos nudauerat artus:
concidit ac sacras uestes atque aurea fila
reddidit exanimo spoliatum lapsus in hostem.
at Canthus Rutilum, Canthus possessor harenae,
qua celebre inuicti nomen posuere Philaeni,
ditem ouium Rutilum obtruncat, cui mille sub altis
lanigeræ balant stabulis. ipse otia molli
exercens cura gelido nunc flumine soles
frangebat nimios pecori, nunc laetus in herba
tondebat niueae splendentia uellera lanae
aut, pecus e pastu cum sese ad tecta referret,
noscentes matres spectabat ouilibus agnos.
occubuit clipei transfixo proditus aere
et sero ingemuit stabulis exisse paternis.
Acrius hoc Italum pubes incurrit et urget,
ut torrens, ut tempestas, ut flamma corusci
fulminis, ut Borean pontus fugit, ut caua currunt
nubila, cum pelago caelum permiscuit Eurus.
« proceræ stabant, Celtarum signa, cohortes,
prima acies. hos impulsu cuneoque feroci
laxat uis subita, et fessos errore uiarum
nec soli faciles longique laboris anhelos
auertit patrius genti pavor. addere tergo
hastas Ausonius teloque instare sequaci
nec donare fugam. cadit uno uulnere Thyrmis,
non uno Rhodanus, profligatumque sagittæ
lancea deturbat Morinum et iam iamque cadentem.
cedentes urget totas largitus habenas
Liuius acer equo et turmis abeuntibus infert
cornipedem. tunc auersi surgentia colla
disicit ense Mosæ. percussit pondere terram
cum galea ex alto lapsum caput; at residentem
turbatus rapuit sonipes in proelia truncum.
hic Cato (nam medio uibrabat et ipse tumultu)

"si, primas" inquit "bello cum amisimus Alpes,
hic iuueni oppositus Tyrio foret! ei mihi quanta
cessauit Latio dextra, et quot funera Poenis
donarunt prauis suffragia tristia campi!"
Iamque inclinabant acies, cunctisque pauorem
Gallorum induerat pauor, et Fortuna ruebat
Sidonia: ad Rutulos Victoria uerterat alas.
celsus ceu prima reflorescente iuuenta
ibat consul ouans, maior maiorque uideri.
ecce trahens secum canentem puluere turmam
ductor Agenoreus subit intorquensque lacertis
tela sonat: "cohibete fugam. cui cedimus hosti?
nonne pudet? conuersa senex marcentibus annis
agmina agit. nunc, quaeso, mihi nunc dextera in armis
degenerat, nostrique piget? mihi Belus auorum
principium, mihi cognatum Sidonia Dido
nomen et ante omnes bello numerandus Hamilcar
est genitor, mihi, cui cedunt montesque lacusque
et campi atque amnes, frater. me magna secundum
Carthago putat Hannibali, me Baetis in oris
aequant germano passae mea proelia gentes."
talia dum memorat medios ablatus in hostes,
ut noua conspecti fulserunt consulis arma,
hastam praepropero nisu iacit. illa per oras
aerati clipei et loricae tegmina summo
incidit haud felix umero parceque petitum
perstrinxit corpus nec multo tincta cruore,
uana sed optanti promisit gaudia Poeno.
Turbati Rutuli, confusaque pectora uisu
terrifico. tunc increpitans conamina consul:
"femineis laesum uana inter proelia corpus
unguibus aut palmis credas puerilibus ictum.
ite, docete, uiri, Romanae uulnera suerint
quanta afferre manus." tum uero effunditur ingens
telorum uis, et densa sol uincitur umbra.
iamque per extentos alterna strage uirorum
corpora fusa iacent campos demersaque in undam
iunxerunt cumulo crescente cadauera ripas,
ut, cum uenatu saltus exercet opacos
Dictynna et laetae praebet spectacula matri
aut Pindi nemora excutiens aut Maenala lustrans
(omnis Naiadum plenis comitata pharetris
turba ruit, striduntque sagittiferi coryti),
tum per saxa ferae perque ipsa cubilia fusae,
per ualles fluuiosque atque antra uirentia musco
multa strage iacent; exsultat uertice montis
gratam perlustrans oculis Latonia praedam.
Audito ante alios senioris uulnere rumpit
per medios Nero saeuus iter uisaeque uirorum

aequali pugna "quid enim, quid deinde relictumst
Italiae fati? hunc si non uincitis hostem,
Hannibalem uincetis?" ait. ruit ocius amens
in medios, Tyriumque ducem inter prima frementem
agmina ut aspexit, rabidi ceu belua ponti
per longum sterili ad pastus iactata profundo,
cum procul in fluctu piscem male saucia uidit,
aestuat et lustrans nantem sub gurgite praedam
absorbet late permixtum piscibus aequor,
non telo mora, non dictis. "haud amplius" inquit
"elabere mihi. non hic nemora auia fallent
Pyrenes, nec promissis frustrabere uanis,
ut quondam terra fallax deprensus Hibera
euasti nostram mentito foedere dextram."
Haec Nero et intorquet iaculum, nec futilis ictus.
nam latere extremo cuspis librata resedit.
inuadit stricto super haec interritus ense
collapsique premens umbone trementia membra
"si qua sub extremo casu mandata referri
germano uis forte tuo, portabimus" inquit.
contra Sidonius: "leto non terreor ullo.
utere Marte tuo, dum nostris manibus adsit
actutum uindex. mea si suprema referre
fratri uerba paras, mando Capitolia uictor
exurat cinerique Iouis permisceat ossa
et cineres nostros." cupientem annectere plura
feruentemque ira mortis transuerberat ense
et rapit infidum uictor caput. agmina fuso
sternuntur duce non ultra fidentia Marti.
Iamque diem solisque uices nox abstulit atra,
cum uires parco uictu somnoque reducunt,
ac nondum remeante die uictricia signa,
qua uentum, referunt clausis formidine castris.
tum Nero procera sublimia cuspide portans
ora ducis caesi "Cannas pensauimus," inquit
"Hannibal, et Trebiam et Thrasymenni litora tecum
fraterno capite. i, duplica nunc perfida bella
et geminas accerse acies. haec praemia restant,
qui tua tramissis optarint Alpibus arma."
compressit lacrimas Poenus minuitque ferendo
constanter mala et inferias in tempore dignas
missurum fratri clauso commurmurat ore.
tum castris procul amotis aduersa quiete
dissimulans dubia exclusit certamina Martis.

Liber XVI

Bruttia maerentem casus patriaeque suosque
Hannibalem accepit tellus. hic aggere saeptus
in tempus posita ad renouandum bella coquebat:
abditus ut silua, stabulis cum cessit adeptis,
amisso taurus regno gregis auia clauso 5
molitur saltu certamina iamque feroci
mugitu nemora exterret perque ardua cursu
saxa ruit, sternit siluas rupesque lacessit
irato rabidus cornu: tremit omnis ab alto
prospectans scopulo pastora bella parantem. 10
sed uigor hausurus Latium, si cetera Marti
adiumenta forent, praua obtreptante suorum
inuidia, reuocare animos ac stare negata
cogebatur ope et senio torpescere rerum.
parta tamen formido manu et tot caedibus olim 15
quaesitus terror uelut inuiolabile telis
seruabant sacrumque caput, proque omnibus armis
et castrorum opibus dextrisque recentibus unum
Hannibalis sat nomen erat. tot dissona lingua
agmina, barbarico tot discordantia ritu 20
corda uirum mansere gradu, rebusque retusis
fidus ductoris tenuit reuerentia mentes.

Nec uero Ausonia tantum se laetus agebat
Dardanidis Mauors: iam terra cedit Hibera
auriferis tandem Phoenix depulsus ab aruis, 25
iam Mago exutus castris agitante pauore
in Libyam propero tramisit caerulea uelo.
ecce aliud decus haud uno contenta fauore
nutribat Fortuna duci. nam concitus Hannon
aduentabat, agens crepitantibus agmina caetris 30
barbara, et indigenas serus raptabat Hiberos.
non ars aut astus belli uel dextera deerat,
si non Scipiadae concurreret. omnia ductor
magna adeo Ausonius maiori mole premebat:
ut Phoebe stellas, ut fratri<s> lumina Phoeben 35
exuperant montisque Atlas et flumina Nilus,
ut pater Oceanus Neptunia caerulea uincit.
uallantem castra (obscurum nam uesper Olympo
fundere non aequam trepidanti coeperat umbra<m>)
adgreditur Latius rector, subitoque tumultu 40
caeduntur passim coepti munimina ualli
imperfecta super. contexere herbida lapsos
pondera, et in tumuli concessit caespes honorem.

Vix uni mens digna uiro, nouisse minores

quam deceat pretiumque operis sit tradere famae. 45
 Cantaber ingenio membrorum et mole timeri
 uel nudus telis poterat Larus. hic fera gentis
 more securigera miscebat proelia dextra
 et, quamquam fundi se circum pulsa uideret
 agmina, deleta gentilis pube cateruae 50
 caesorum implebat solus loca: seu foret hostis
 comminus, expleri gaudebat uulnere frontis
 aduersae, seu laeua acies in bella uocaret,
 obliquo telum reflexum Marte rotabat.
 at, cum pone ferox auersi in terga ueniret 55
 uictor, nil trepidans retro iactare bipennem
 callebat, nulla belli non parte timendus.
 huic ducis inuicti germanus turbine uasto
 Scipio contorquens hastam, cudone comantis
 disiecit crinis. namque altius acta cucurrit 60
 cuspis et elata procul est eiecta securi.
 at iuuenis, cui telum ingens accesserat ira,
 barbaricam adsiliens magno clamore bipennem
 incutit. intremuere acies, sonuitque per auras
 pondere belligero pulsati tegminis umbo, 65
 haud impune quidem. remeans nam dextera ab ictu
 decisa est gladio ac dilecto immortalia telo.
 qui postquam murus miseris ruit, agmina concors
 auertit fuga confestim dispersa per agros.
 nec pugnae species, sed poenae tristis imago 70
 illa erat, hinc tantum caedentium atque inde ruentium.
 per medios Hannon palmas post terga reuinctus
 ecce trahebatur lucemque (heu dulcia caeli
 lumina!) captiuus lucem inter uincla petebat.
 cui rector Latius: 'Tanta, en, qui regna reposcant, 75
 quis cedat toga et armiferi gens sacra Quirini.
 seruitio si tam faciles, cur bella refertis?'
 Haec inter celerare gradum, coniungat ut arma,
 Hasdrubalem ignarum cladis praenuntius adfert
 explorator eques. raptat dux obuia signa 80
 ac, postquam optatam laetus contingere pugnam
 uidit et ad letum magno uenientia cursu
 agmina, suspiciens caelum ' Nil amplius' inquit
 ' uos hodie posco, superi. protraxistis ad arma
 quod profugos, satis est: in dextra cetera nobis 85
 uota, uiri. rapite, ite, precor. uocat ecce furentis
 hinc pater, hinc patruus. gemina o mihi numina belli,
 ducite, adeste, sequor. dignas spectabitis, aut me
 praescia mens fallit, uestro iam nomine caedes.
 nam quis erit tandem campis telluris Hiberiae 90
 bellandi modus? en umquam lucebit in orbe
 ille dies, quo te armorum, Carthago, meorum
 aspiciam sonitus admotaque bella trementem?'

Dixerat, et raucus stridenti murmure clangor
 increpuit: tonuere feris clamoribus astra. 95
 concurrunt, quantumque rapit uiolentia ponti
 et Notus et Boreas et inexorabilis Auster,
 cum mergunt plenas tumefacta sub aequora classes,
 aut cum letiferos accendens Sirius ignis
 torret anhelantem saeuis ardoribus orbem, 100
 tantum acies hominumque ferox discordia ferro
 demetit. haud ullus terrarum aequarit hiatus
 pugnarum damna, aut strages per inhospita lustra
 umquam tot dederit rabies horrenda ferarum.
 iam campi uallesque madent, hebetataque tela. 105
 et Libys occubuere et amantes Martis Hiberi.
 stat tamen una loco perfossis debilis armis
 luctaturque acies, qua concutit Hasdrubal hastam.
 nec finem daret ille dies animosaque uirtus,
 ni perlapsa uiro loricae tegmen harundo 110
 et parco summum uiolasset uulnere corpus
 suasissetque fugam. rapido certamina linquit
 in latebras euctus equo noctisque per umbram
 ad Tartessiacos tendit per litora portus.
 Proximus in pugna ductori Marte manuque 115
 regnator Nomadum fuerat, mox foedere longo
 cultuque Aeneadam nomen Masinissa superbum.
 huic fesso, quos dura fuga et nox suaserat atra,
 carpenti somnos subitus rutilante coruscum
 uertice fulsit apex, crispamque inuoluere uisa est 120
 mitis flamma comam atque hirta se spargere fronte.
 concurrunt famuli et serpentis tempora circum
 festinant gelidis restinguere fontibus ignis;
 at grandaeva deum praenoscens omina mater
 ' Si sic, caelicolae, portentaque uestra secundi 125
 condite: ' ai' dicitur capiti per saecula lumen.
 ne uero, ne, nate, deum tam laeta pauesce
 prodigia aut sacras metue inter tempora flammis.
 hic tibi Dardaniae promittit foedera gentis,
 hic tibi regna dabit regnis maiora paternis 130
 ignis et adiunget Latiis tua nomina fatis.'
 sic uates, iuuenisque animum tam clara mouebant
 monstra, nec a Poenis ulli uirtutis honores,
 Hannibal ipse etiam iam iamque modestior armis.
 Aurora obscuri tergebat nubila caeli 135
 uixque Atlantiadum rubefecerat ora sororum:
 tendit in Ausonios et adhuc hostilia castra.
 atque, ubi se uallo intulerat, ductorque benigno
 accepit Latius uultu, rex talibus infit:
 ' Caestum monita et sacrae responsa parentis 140
 disque tua, o Rutulum rector, gratissima uirtus
 auulsum Tyriis huc me duxere uolentem.

si tibi non segnes tua contra fulmina saepe
uisi stare sumus, dignam te, nate Tonantis,
adferimus dextram. nec nos aut uana subegit 145
incertae mentis leuitas et mobile pectus,
aut spes et laeti sectamur praemia Martis:
perfidiam fugio et periuram ab origine gentem.
tu, quando Herculeis finisti proelia metis,
nunc ipsam belli nobiscum inuade parentem. 150
ille tibi, qui iam gemino Laurentia lustris
possedit regna et scalas ad moenia Romae
admouet, in Libyam flammis ferroque trahendus.'

Sic Nomadum ductor. tunc dextra Scipio dextram
amplexus: ' Spulchra tibi Mauorte uidetur, 155
pulchrior est gens nostra fide. dimitte bilinguis
ex animo socios. magna hinc te praemia clarae
uirtutis, Masinissa, manent, citiusque uel armis
quam gratae studio uincetur Scipio mentis.
cetera quae Libyam portari incendia suades, 160
expediat tempus. nec enim sunt talia rerum
non meditata mihi, et mentem Carthago fatigat.'
hinc iuueni dona insignem uelamine picto
dat chlamydem stratumque ostro, quem ceperat ipse
deiecto uictor Magone animique probarat, 165
cornipedem, tum, qua diuum libabat ad aras
Hasdrubal, ex auro pateram galeamque comantem.
exin firmato sociali foedere regis
uertendas agit iam nunc Carthaginis arces.

Massylis regnator erat ditissimus oris 170
nec nudus uirtute Syphax, que iura petebant
innumerae gentes extremaque litore Tethys.
multa uiro terra ac sonipes et belua, terror
bellorum, nec non Marti delecta iuuentus.
nec foret, aut ebore aut solido qui uinceret auro 175
Gaetulisue magis fucaret uellus aenis.
has adiungere opes auidus reputansque laborem,
si uertat rex ad Poenos, dare uela per altum
imperat atque animo iam tum Africa bella capessit.
uerum ubi peruentum, et portus tenuere carinae, 180
iam trepida fugiens per proxima litora puppe
Hasdrubal adflictis aderat noua foedera quaerens
rebus et ad Tyrios Massylia signa trahebat.

Audito pariter populorum in regna duorum
aduenisse duces, qui tota mole laborent 185
disceptentque armis terrarum uter imperet orbi,
celsus mente Syphax acciri in tecta benigne
imperat et tanto regni se tollit honore.
tum laetos uoluens oculos aduersa per ora,
sic Latium adfatur iuuenem ac prior incipit ultro: 190
' Quam te, Dardanide pulcherrime, mente serena

accipio intueorque libens! quamque ora recordor
 laetus Scipiadae! reuocat tua forma parentem.
 nam repeto, Herculeas Erythia ad litora Gades
 cum studio pelagi et spectandis aestibus undae 195
 uenisset, magnos uicina ad flumina Baetis
 ductores miro quodam me cernere amore.
 tum mihi dona uiri praeda delecta tulere,
 arma simul regnoque meo tum cognita primum
 cornipedum frena atque arcus, quis cedere nostra 200
 nunc norunt iacula, et ueteris tribuere magistros
 militiae, qui dispersas sine lege cateruas
 uestro formarent ritu ad certamina Martis.
 ast ego, cum contra, nostris quae copia regnis,
 nunc auri ferrem, niuei nunc munera dentis, 205
 nil ualui precibus. solos sibi cepit uterque,
 quos cohibebat ebur uaginae sectilis, enses.
 quare, age, laetus haue nostros intrare penatis
 ac, mea quando adfert Libycum fortuna per undas
 ductorem, facili, quae dicam, percipe mente. 210
 et uos, qui Tyriae regitis Carthaginis arces,
 Hasdrubal, huc aures, huc quaeso aduertite sensus.
 quanta per Ausonios populos torrentibus armis
 tempestas ruat et Latio suprema minetur,
 utque bibant Tyrium bis quinos saeua per annos 215
 Sicana nunc tellus, nunc litora Hibera cruorem,
 cui nescire licet? quin ergo tristia tandem
 considunt bella, et deponitis arma uolentes?
 tu Libya, tu te Ausonia cohibere memento.
 haud deformis erit uobis ad foedera uersis 220
 pacator mediusque Syphax.' subiungere plura
 non passus, gentis morem arbitriumque senatus
 Scipio demonstrat, uanique absistere coepti
 spe iubet et patres docet haec expendere solos.
 suadendi modus hic, quodque est de parte diei 225
 exacti super ad mensas et pocula uertunt,
 atque, epulis postquam finis, dant corpora somno
 et dura in noctem curarum uincula soluunt.

Iamque nouum terris pariebat limine primo
 egrediens Aurora diem, stabulisque subibant 230
 ad iuga solis equi, necdum ipse ascenderat axem,
 sed prorupturis rutilabant aequora flammis:
 exigit e stratis corpus uultuque sereno
 Scipio contendit Massyli ad limina regis.
 illi mos patrius fetus nutrire leonum 235
 et catulis rabiem atque iras expellere alendo.
 tum quoque fulua manu mulcebat colla iubasque
 et fera tractabat ludentum interritus ora.
 Dardanium postquam ductorem accepit adesse,
 induitur chlamydem, regnique insigne uetusti 240

gestat laeua decus. cinguntur tempora uitta
albente, ac lateri de more adstringitur ensis.
hinc in tecta uocat, secretisque aedibus hospes
sceptrafero cum rege pari sub honore residunt.

Tum prior his infit terrae pacator Hiberæ: 245

' Prima mihi, domitis Pyrenes gentibus, ire
ad tua regna fuit properantem et maxima cura,
o sceptri uenerande Syphax. nec me aequore saeuus
tardauit medio pontus. non ardua regnis
quaesumus aut inhonora tuis: coniunge Latinis 250
unanimum pectus sociusque accede secundis.
non tibi Massylæ gentes extentaque tellus
Syrtybus et latis proauita potentia campis
amplius attulerint decoris, quam Romula uirtus
certa iuncta fide et populi Laurentis honores. 255
cetera quid referam? non ullus scilicet ulli
aecus caelicolum, qui Dardana laeserit arma.'

Audiuit laeto Massylus et adnuit ore
complexusque uirum ' Firmus prospera' dixit
' omnia, nec uotis superi concordibus absint, 260
cornigerumque Iouem Tarpeiumque ore uocemus.'

et simul extractis caespes surrexerat aris
uictimaque admotae stabat subiecta bipenni,
cum subito abruptis fugiens altaria taurus
exiuit uinclis mugituque excita late 265
impleuit tecta et fremitu suspiria rauco
congemnans trepida terrorem sparsit in aula.
uittaque, maiorum decoramen, fronte sine ullo
delapsa attactu nudauit tempora regis.
talia caelicolae casuro tristia regno 270
signa dabant, saeuique aderant grauia omina fati.
hunc fractum bello regem solioque reuulsum,
tempus erit, cum ducet agens ad templa Tonantis
qui tunc orabat socialia foedera supplex.
his actis repetit portum puppesque secundo 275
dat uento et notis reddit se Scipio terris.

Concurrere auidæ gentes, uariosque subacta
Pyrene misit populos. mens omnibus una:
concordes regem appellant regemque salutant. 280
scilicet hunc summum norunt uirtutis honorem.

sed, postquam miti reiecit munera uultu,
Ausonio non digna uiro, patriosque uicissim
edocuit ritus et Romam nomina regum
monstrauit nescire pati, tum uersus in unam, 285
quæ restat, curam, nullo super hoste relicto,
et Latios simul et uulgum Baetisque Tagique
conuocat ac medio in coetu sic deinde profatur
' Quando ita caelicolum nobis propensa uoluntas
adnuit, extremo Libys ut deiectus ab orbe

aut his occideret campis, aut axe relicto   290
Hesperio patrias exul lustraret harenas:
iam uestra tumulos terra celebrare meorum
est animus pacemque dare exposcentibus umbris.
mente fauete pari atque aures aduertite uestras.
septima cum solis renouabitur orbita caelo,   295
quique armis ferroque ualent, quique arte regendi
quadriugos pollent currus, quis uincere planta
spes est, et studium iaculis impellere uentos,
adsint ac pulchrae certent de laude coronae.
praemia digna dabo, e Tyria spolia incluta praeda,   300
nec quisquam nostri discedet muneris expers.'
sic donis uulgum laudumque cupidine flammat.

Iamque dies praedicta aderat, coetuque sonabat
innumero campus, simulatasque ordine iusto
exequias rector lacrimis ducebat obortis.   305
omnis Hiber, omnis Latio sub nomine miles
dona ferunt tumulisque super flagrantibus addunt.
ipse, tenens nunc lacte, sacro nunc plena Lyaeo
pocula, odoriferis aspergit floribus aras.
tum manis uocat excitos laudesque uirorum   310
cum fletu canit et ueneratur facta iacentum.

Inde refert sese circo et certamina prima
incohat ac rapidos cursus proponit equorum.
fluctuat aequoreo fremitu rabieque fauentum,   315
carceribus nondum reseratis, mobile uulgus
atque fores oculis et limina seruat equorum.
iamque, ubi prolato sonuere repagula signo
et toto prima emicuit uix ungula cornu,
tollitur in caelum furiali turbine clamor,
pronique ac similes certantibus ore secuntur   320
quisque suos currus magnaue uolantibus idem
uoce locuntur equis. quatitur certamine circus
<s>pectantum, ac nulli mentem non abstulit ardor:
instant praeceptis et equos clamore gubernant.
fuluus, harenosa surgens tellure, sub auras   325
erigitur globus atque operit caligine densa
cornipedumque uias aurigarumque labores.
hic studio furit acris equi, furit ille magistri.
hos patriae fauor, hos accendit nobile nomen
antiqui stabuli. sunt quos spes grata fatiget   330
et noua ferre iugum ceruix. sunt, cruda senectus
quos iuuat et longo sonipes spectatus in aeuo.

Euolat ante omnis rapidoque per aera curru
Callaicus Lampon fugit atque ingentia tranat   335
exultans spatia et uentos post terga relinquit.
conclamant plausuque fremunt uotique peractam
maiolem credunt praerepto limite partem.
at, quis interior cura et prudentia circi

altior, effusas primo certamine uires
 damnare et cassis longe increpitare querelis   340
 indispensato lassantem corpora nisu:
 ' Quo nimis, quo, Cyrne, ruis?' (nam Cyrnus agebat)
 ' erbera dimitte et reuoca moderatus habenas.'
 heu surdas aures! fertur securus equorum
 nec meminit, quantum campi decurrere restet.   345
     Proximus, a primo distans, quantum aequore currus
 occupat ipse, loci tantum, sed proximus ibat
 Astur Panchates: patrium frons alba nitebat
 insigne et patrio pes omnis concolor albo.
 ingentes animi, membra haud procera decusque   350
 corporis exiguum, sed tum sibi fecerat alas
 concitus atque ibat campo indignatus habenas:
 crescere sublimem atque augeri membra putares.
 Cinyphio rector cocco radiabat Hiberus.
     Tertius aequata currebat fronte Peloro   355
 Caucasus. ipse asper, nec qui ceruicis amaret
 adplausae blandos sonitus clausumque cruento
 spumeus admorsu gauderet mandere ferrum.
 at docilis freni et melior parere Pelorus
 non umquam effusum sinuabat deuius axem,   360
 sed laeuo interior stringebat tramite metam,
 insignis multa ceruice et plurimus idem
 ludentis per colla iubae. mirabile dictu,
 nullus erat pater: ad Zephyri noua flamina campis
 Vettonum eductum genetrix effuderat Harpe.   365
 nobilis hunc Durius stimulabat in aequore currum,
 Caucasus antiquo fidebat Atlante magistro.
 ipsum Aetola, uago Diomedi condita, Tyde
 miserat: exceptum Troiana ab origine equorum
 tradebant, quos Aeneae Simoentos ad undas   370
 uictor Tydides magnis abduxerat ausis.
 iamque fere medium euecti certamine campum
 in spatio addebant, nisusque adprendere primos
 Panchates animosus equos super altior ire
 et praecedentem iam iamque ascendere currum   375
 pone uidebatur, curuatisque ungula prima
 Callaicum quatiens pulsabat calcibus axem.
     At postremus Atlas, sed non et signior ibat
 postremo Durio: pacis de more putares
 aequata fronte et concordi currere freno.   380
 sensit ut exhaustas, qui proximus ibat, Hiberus
 Callaicas Cyrni uires, nec ut ante salire
 praecipitem currum, et fumantis uerbere cogi
 adsiduo uiolenter equos, ceu monte procella
 cum subita ex alto ruit, usque ad colla repente   385
 cornipedum protentus et in capita ardua pendens
 concitat ardentem, quod ferret lora secundus,

Panchatem uocesque addit cum uerbere mixtas:
 ' ~~T~~ae, Astur, certante feret quisquam aequore palmam
 erepto? consurge, uola, perlabere campum 390
 adsuetis uelox pennis. decrescit anhelo
 pectore consumptus Lampon, nec restat hianti,
 quem ferat ad metas, iam spiritus.' haec ubi dicta,
 tollit se sonipes, ceu tunc e carcere primo
 corripere spatium, et nitentem opponere curuos 395
 aut aequare gradus Cynnum post terga relinquit.
 confremit et caelum et percussus uocibus altis
 spectantum circus. fertur sublime per auras
 altius attollens ceruicem uictor ouantem
 Panchates sociosque trahit prior ipse iugalis. 400
 At postremus Atlas, Durius postremus in orbem
 exercent artis: laeuos nunc adpetit ille
 conatus, nunc ille premit certatque subire
 dexter, et alterni nequiquam fallere temptant:
 donec confisus primaevae flore iuuentae 405
 oblicum Durius conuersis pronus habenis
 opposuit currum atque euersum propulit axem
 Atlantis senio inualidi, sed iusta querentis:
 ' Quouis? aut quinam hic rabidi certaminis est mos?
 et nobis et equis letum commune laboras.' 410
 dumque ea proclamat, perfracto uoluitur axe
 cernuus, ac pariter fusi, miserabile, campo
 discordes sternuntur equi. quatit aequore aperto
 lora suis uictor, mediaque Pelorus harena
 surgere nitentem fugiens Atlanta reliquit. 415
 nec longum Cynni defessos prendere currus.
 hunc quoque cunctantem et sero moderamina equorum
 discentem rapido praeteruolat incitus axe.
 impellit currum clamor uocesque fauentum,
 iamque etiam dorso atque umeris trepidantis Hiberi 420
 ora superposuit sonipes, flatusque uapore
 terga premi et spumis auriga calescere sentit.
 incubuit campo Durius misitque citatos
 uerbere quadrupedes, nec frustra: aequare uidetur,
 aut etiam aequauit iuga praecedentia dexter. 425
 attonitus tum spe tanta: ' ~~C~~nitore, Pelore,
 te Zephyro eductum nunc nunc ostendere tempus.
 discant, qui pecudum ducunt ab origine nomen,
 quantum diuini praecellat seminis ortus.
 uictor dona dabis statuesque altaria patri.' 430
 et, ni successu nimio laetoque pauore
 proditus elapso foret inter uerba flagello,
 forsac sacrasset Zephyro, quas uouerat, aras.
 tum uero infelix, ueluti delapsa corona
 uictoris capiti foret, in se uersus ab ira 435
 auratam medio discindit pectore uestem,

ac lacrimae simul et questus ad sidera fusi.
nec iam subducto parebat uerbere currus.
pro stimulis dorso quatiuntur inania lora.

Interea metis certus iam laudis agebat 440

sese Panchates et praemia prima petebat
arduus. effusas lenis per colla, per armos
uentilat aura iubas, tum mollia crura superbi
attollens gressus magno clamore triumphat.
par donum solido argento caelata bipennis 445

omnibus, at uario distantia cetera honore.
primus e cum uolucrem, Massyli munera regis
haud spernenda, tulit. tulit hinc uirtute secundus
e Tyria, quae multa iacet, duo pocula, praeda,
aurifero perfusa Tago. uillosa leonis 450

terga feri et cristis horrens Sidonia cassis
tertius inde honor est. postremo munere Atlantem,
quamuis perfracto senior subsederat axe,
accitum donat ductor, miseratus et aeuum
et sortem casus. famulus florente iuuenta 455
huic datur, adiuncto gentilis honore galeri.

His actis ductor laeta ad certamina plantae
inuitat positisque accendit pectora donis:

' Hinc primus galeam (hac acies terrebat Hiberas
Hasdrubal), hunc ensem, cui proxima gloria cursus, 460
accipiet: caeso pater hunc detraxit Hyempsae.
tertius extremam tauro solabere palmam.
cetera contenti discedent turba duobus
quisque ferox iaculis, quae dat gentile metallum.'

Fulgentes pueri Tartessos et Hesperos ora 465
ostendere simul uulgi clamore secundo.

hos Tyria misere domo patria inclita Gades.
mox subit aspersus prima lanugine malas
Baeticus: hoc dederat puero cognomen ab amne
Corduba et haud paruo certamina laeta fouebat. 470

inde comam rutilus, sed cum fulgore niuali
corporis, impleuit caueam clamoribus omnem
Eurytus: excelso nutritum colle creat
Saetabis, atque aderant trepidi pietate parentes.
tum Lamus et Sicoris, proles bellacis Ilerdae, 475
et Theron, potator aquae, sub nomine Lethes
quae fluit immemori perstringens gurgite ripas.

Qui postquam arrecti plantis et pectora proni
pulsantesque aestu laudum exultantia corda
acceperere tuba spatium, exilure per auras 480

ocius effusis neruo exturbante sagittis.
diuersa et studia et clamor, pendentque fauentes
unguibus atque suos, ut cuique est gratia, an heli
nomine quemque cient. grex inclitus aequore fertur
nullaque tramissa uestigia signat harena, 485

omnes primaevi flauentiaque ora decori,
omnes ire leues atque omnes uincere digni.

Extulit incumbens medio iam limite gressum
Eurytus et primus breuibus, sed primus, abibat
praecedens spatiis. instat non segnius acer 490
Hesperos ac prima stringit uestigia planta
praegressae calcis. satis est huic esse priori,
huic sperare sat est fieri se posse priorem.
acrius hoc tendunt gressus animique uigore
corpora agunt. auget pueris labor ipse decorem. 495
ecce leui nisu postremoque agmine currens,
postquam sat uisus sibi concepisse uigoris,
celsus inexhaustas effundit turbine uires
non expectato subitusque erumpit et auras
praeuehitur Theron: credas Cyllenida plantam 500
aetherio nexis cursu talaribus ire.
iamque hos iamque illos, populo mirante, relinquit
et, modo postremus, nunc ordine tertia palma,
Hesperon infestat sua per uestigia pressum.
nec iam, quem sequitur tantum, sed prima coronae 505
spes trepidat tantis uenientibus Eurytus alis.
quartus sorte loci, sed, si tres ordine seruent
inceptos cursus, nequiquam uana laborans,
Tartessos fratrem medio Therone premebat.
nec patiens ultra tollit sese aequore Theron 510
igneus et plenum praeteruolat Hesperon irae.
unus erat super, et metae propioribus aegros
urebat finis stimulis; quascumque reliquit
hinc labor, hinc penetrans pauor in praecordia uires,
dum sperare licet, breuia ad conamina uterque 515
aduocat: aequantur cursus, pariterque ruebant.
et forsán gemina meruissent praemia palma,
peruecti simul ad metas, ni, terga secutus
Theronis, fusam late per lactea colla
Hesperos ingenti tenuisset saeuus ab ira 520
traxissetque comam. tardato laetus ouansque
Eurytus euadit iuue ne atque ad praemia uictor
emicat et galeae fert donum insigne coruscae.
cetera promisso donata est munere pubes
intonsasque comas uiridi redimita corona 525
bina tulit patrio quatiens hastilia ferro.

Hinc grauiora uirum certamina, cominus ensis
dstrictus bellique feri simulacra cientur.
nec, quos culpa tulit, quos crimina noxia uitae,
sed uirtus animusque ferox ad laudis amorem, 530
hi creuere pares ferro; spectacula digna
Martigena uulgo suetique laboris imago.
hos inter gemini (quid iam non regibus ausum?
aut quod iam regni restat scelus?) impia circo

innumero fratres, cauea damnante furorem, 535
 pro sceptro armatis inierunt proelia dextris.
 is genti mos dirus erat, patriumque petebant
 orbatu solium lucis discrimine fratres.
 concurrere animis, quantis conflagere par est
 quos regni furor exagitat, multoque cruore 540
 exsatiata simul portantes corda sub umbras
 occubere. pari nisu per pectora adactus
 intima descendit mucro; superaddita saeuus
 ultima uulneribus uerba; et, conuicia uoluens,
 dirus in inuitas effugit spiritus auras. 545
 nec manes pacem passi. nam corpora iunctus
 una cum raperet flamma rogos, impius ignis
 dissiluit, cineresque simul iacuisse negarunt.
 cetera distincto donata est munere turba,
 ut uirtus et dextra fuit. duxere iuuenos 550
 impressis dociles terram proscindere aratris,
 duxere adsuetos lustra exagitare ferarum
 uenatu iuuenes, quos dat Maurusia praeda.
 necnon argenti necnon insignia uestis
 captiuae pretia et sonipes et crista nitenti 555
 insurgens cono, spolia exuuiarumque Libyssae.
 Tum iaculo petiere decus, spectacula circi
 postrema, et metae certarunt uincere finem
 Burnus auis pollens, quem misit ripa ~metalli
 qua Tagus auriferis pallet turbatus harenis, 560
 et Glagus insignis uentos anteire lacerto,
 et, cuius numquam fugisse hastilia cerui
 praerapida potuere fuga, uenator Aconteus,
 Indibilisque, diu laetus bellare Latinis,
 iam socius, uolucresque uagas deprendere nube 565
 adsuetus iaculis, idem et bellator, Ilerdes.
 laus Burni prima, infixit qui spicula metae:
 est donum serua albentis inuertere lanas
 murice Gaetulo docta. at, quem proxima honorant
 praemia, uicinam metae qui propulit hastam, 570
 accepto laetus puero discessit Ilerdes,
 cui ludus nullam cursu non tollere dammam.
 tertia palma habuit geminos insignis Aconteus
 nec timidos agitare canes latratibus aprum.
 Quos postquam clamor plaususque probauit honores, 575
 germanus ducis atque effulgens Laelius ostro
 nomina magna uocant laeti manesque iacentum
 atque hastas simul effundunt. celebrare iuuabat
 sacros cineres atque hoc decus addere ludis.
 ipse etiam mentis testatus gaudia uultu 580
 ductor, ut aequauit meritis pia pectora donis,
 et frater thoraca tulit multiplicis auri,
 Laelius Asturica rapidos de gente iugales,

contorquet magnis uictricem uiribus hastam
 consurgens umbrisque dari testatur honorem. 585
 hasta uolans, mirum dictu, medio incita campo
 substitit ante oculos et terrae infixi cohaesit.
 tum subitae frondes celsoque cacumine rami
 et latam spargens quercus, dum nascitur, umbram.
 ad maiora iubent praesagi tendere uates: 590
 id monstrare deos atque hoc portendere signis.
 Quo super augurio, pulsus de litore cunctis
 Hesperio Poenis, ultor patriaeque domusque
 Ausoniam repetit Fama ducente triumphum.
 nec Latium curis ardet flagrantius ullis, 595
 quam iuueni Libyam et summos permittere fascas.
 sed non par animis nec bello prospera turba
 ancipiti senior temeraria coepta uetabant
 magnosque horrebant cauta formidine casus.
 Ergo, ubi delato consul sublimis honore 600
 ad patres consulta refert deturque potestas
 orat delendae Carthaginis, altius orsus
 hoc grandaeva modo Fabius pater ora resoluit:
 ' ~~h~~ud equidem metuisse queam, satiatus et aevi
 et decoris, cui iam superest et gloria et aetas, 605
 ne credat nos inuidiae certamine consul
 laudibus obtrectare suis. satis inclita nomen
 gestat fama meum, nec egent tam prospera laude
 facta noua. uerum et patriae, dum uita manebit,
 deesse nefas animumque nefas scelerare silendo. 610
 bella noua in Libyae moliris ducere terras?
 hostis enim deest Ausoniae, nec uincere nobis
 est satis Hannibalem. petitur quae gloria maior
 litore Elissaeo? stimuli si laudis agunt nos,
 hanc segetem mete. composuit propioribus ausis 615
 dignum te Fortuna parem. uult Itala tellus
 ductoris saeui, uult tandem, haurire cruorem.
 quo Martem aut quo signa trahis? restinguere primum est
 ardentem Italiam. tu fessos auis hostis
 deseris ac septem denudas proditor arces. 620
 an, cum tu Syrtim ac sterilis uastabis harenas,
 non dira illa lues notis iam moenibus urbis
 adsiliet uacuumque Iouem sine pube, sine armis
 inuadet? quanti, ut cedas Romamque relinquas,
 emerit! et tanto percussi fulmine belli 625
 sicine te, ut nuper Capua est accitus ab alta
 Fuluius, aequoreis Libyae reuocabimus oris?
 uince domi et trinis maerentem funera lustris
 Ausoniam purga bello. tum tende remotos
 in Garamantas iter Nasamonicosque triumphos 630
 molire. angustae prohibent nunc talia coepta
 res Italiae. pater ille tuus, qui nomina uestrae

addidit haud segnis genti, cum consul Hiberi
 tenderet ad ripas, reuocato milite primus
 descendenti auide superatis Alpibus ultro   635
 opposuit sese Hannibali. tu consul abire
 a uictore paras hoste atque auellere nobis
 scilicet hoc astu Poenum? si deinde sedebit
 impavidus nec te in Libyam tuaque arma sequetur,
 capta damnabis consulta improuida Roma.   640
 sed fac turbatum conuertere signa tuaeque
 classis uela sequi. nempe idem erit Hannibal, idem
 cuius tu uallum uidisti e moenibus urbis.'
 haec Fabius, seniorque manus paria ore fremebat.
     Tum contra consul: ' Cæsis ductoribus olim   645
 magnanimis gemino leto, cum tota subisset
 Sidonium possessa iugum Tartessia tellus,
 non Fabio, non, quis eadem est sententia cordi,
 quoquam ad opem uerso, fateor, primoribus annis
 excepi nubem belli solusque ruenti   650
 obieci caelo caput atque in me omnia uerti.
 tum grandaeva manus puero male credita bella
 atque idem hic uates temeraria coepta canebat.
 dis grates laudemque fero, sub numine quorum
 gens Troiana sumus: puer ille et futtilis aetas   655
 imbellesque anni necdum maturus ad arma
 Scipio restituit terras inlaesus Hiberas
 Troiugenis, pepulit Poenos, solisque secutus
 extremas ad Atlanta uias, exegit ab orbe
 Hesperio nomen Libyae nec rettulit ~auri   660
 signa prius, quam fumantis circa aequora uidit
 Romano Phoebum soluentem litore currus.
 asciuit reges idem. nunc ultimus actis
 restat Carthago nostris labor. hoc sator aeui
 Iuppiter aeterni monet. Hannibali ecce senectus   665
 intremit aut aegros simulat mentita timores,
 ne finem longis tandem peperisse ruinis
 sit noster titulus. certe iam dextera nobis
 experta, et robur florentibus auximus annis.
 ne uero fabricate moras, sed currere sortem   670
 hanc sinite ad ueterum delenda opprobria cladum
 quam mihi serua<ue>re dei. sat gloria cauto
 non uinci pulchra est Fabio, peperitque sedendo
 omnia Cunctator. nobis nec Mago nec Hannon
 nec Gisgone satus nec Hamilcare terga dedisset,   675
 si segnes clauso traheremus proelia uallo.
 Sidoniusne puer uix pubescente iuuenta
 Laurentis potuit populos et Troia adire
 moenia flauentemque sacro cum gurgite Thybrim
 et potuit Latium longo depascere bello: 680
 nos Libyae terris tramittere signa pigebit

et Tyrias agitare domos? securam pericli
litora lata patent, et opima pace quieta
stat tellus. timeat tandem Carthago timeri
adsueta, et nobis, quamuis Oenotria nondum   685
Hannibale arua uacent, superesse intellegat arma.
illum ego, quem uosmet cauti consultaque uestra
in Latio fecere senem, cui tertia large
fundenti nostrum ducuntur lustra cruorem,
illum ego ad incensas trepidantem et sera pauentem   690
aduertam patriae sedes. an Roma uidebit
turpia Agenoreae muris uestigia dextrae:
Carthago immunis nostros securam labores
audiet interea et portis bellabit apertis?
tum uero pulset nostras iterum improbus hostis   695
ariete Sidonio turris, si templa suorum
non ante audierit Rutulis crepitantia flammis.'

Talibus accensi patres, fatoque uocante,
consulis adnuerunt dictis, faustumque precati
ut foret Ausoniae, tramittere bella dederunt.

Liber XVII

Hostis ut Ausoniis decederet aduena terris,
fatidicae fuerant oracula prisca Sibyllae
caelicolum Phrygia genetricem sede petitam
Laomedontae sacrandam moenibus urbis:
aductum exciperet numen, qui lectus ab omni 5
concilio patrum praesentis degeret aevi
optimus. en nomen melius maiusque triumphis!
iamque petita aderat Latia portante Cybebe
puppe, atque ante omnis magno cedente senatu
obuius accitis properabat Scipio sacris, 10
qui, genitus patruo ductoris ad Africa bella
tunc lecti, multa fulgebat imagine auorum.
isque ubi longinquo uenientia numina ponto
accepit supplex palmis Tuscique sonora
Thybridis adduxit sublimis ad ostia puppim, 15
femineae tum deinde manus subiere, per amnem
quae traherent celsam religatis funibus alnum.
circum arguta cauis tinnitibus aera, simulque
certabant rauco resonantia tympana pulsu,
semiuirique chori, gemino qui Dindyma monte 20
casta colunt, qui Dictaeo bacchantur in antro,
quique Idaea iuga et lucos nouere silentis.
hos inter fremitus ac laeto uota tumultu
substitit adductis renuens procedere uinclis
sacra ratis subitisque uadis immobilis haesit. 25
tum puppe a media magno clamore sacerdos:
' ~~Ca~~ecite pollutis contingere uincula palmis
et procul hinc, moneo, procul hinc, quaecumque profanae,
ferte gradus nec uos casto miscete labori,
dum satis est monuisse deae. quod si qua pudica 30
mente ualet, si qua inlaesi sibi corporis astat
conscia, uel sola subeat pia munera dextra.'

Hic, prisca ducens Clausorum ab origine nomen,
Claudia, non aequa<e> populi male credita fama<e>,
in puppim uersis palmisque oculisque profatur: 35
' ~~Ca~~elicolum genetrix, numen, quod numina nobis
cuncta creas, cuius proles terramque fretumque
sideraque et manis regnorum sorte gubernant,
si nostrum nullo uiolatum est crimine corpus,
testis, diua, ueni et facili me absolue carina.' 40
tum segura capit funem, fremitusque leonum
audiri uisus subito, et grauiora per auris
nulla pulsa manu sonuerunt tympana diuae.
fertur prona ratis (uentos impellere credas)

contraque aduersas ducentem praeuenit undas. 45
 extemplo maior cunctis spes pectora mulcet
 finem armis tandem finemque uenire periclis.
 Ipse alacer Siculo discedens Scipio terra
 abscondit late propulsis puppibus aequor,
 cui numen pelagi placauerat hostia taurus, 50
 iactaque caeruleis innabant fluctibus exta.
 tunc a sede deum purumque per aethera lapsae
 armigerae Iouis ante oculos coepere uolucres
 aequoreas monstrare uias ac ducere classem.
 augurium clangor laetum dabat. inde secuti 55
 tantum praegressos liquida sub nube uolatus
 quantum non frustra speculantum lumina seruant,
 litora Agenoreae tenuerunt perfida terrae.
 Nec segnis tanta in semet ueniente procella
 Africa terribilem magno sub nomine molem 60
 regis opes contra et Massyla parauerat arma,
 spesque Syphax Libycis una et Laurentibus unus
 terror erat. campos pariter uallesque refusas
 litora implerat nullo decorare tapete
 cornipedem Nomas adsuetus, densaeque per auras 65
 condebant iaculis stridentibus aethera nubes.
 immemor hic dextraeque datae iunctique per aras
 foederis, et mensas testis atque hospita iura
 fasque fidemque simul, prauo mutatus amore,
 ruperat atque toros regni mercede pararat. 70
 uirgo erat eximia specie claroque parente,
 Hasdrubalis proles, thalamis quam cepit ut altis,
 ceu face succensus prima taedaque iugali,
 uertit opes gener ad Poenos, Latiaeque soluto
 foedere amicitiae dotalia transtulit arma. 75
 Sed non Ausonio curarum extrema Syphacem
 ductori monuisse fuit, missique minantur:
 stet regno, reputet superos, pacta hospita seruet:
 longe coniugia ac longe Tyrios hymenaeos
 inter Dardanias acies fore. sanguine quippe, 80
 si renuat, blando nimium facilique marito
 statura obsequia et thalami flagrantis amores.
 Sic Latius permixta minis, <s>ed cassa monebat
 ductor. nam surdas coniunx obstruxerat aures.
 ergo, asper monitis frustra nitentibus, enses 85
 aduocat et castas polluti foederis aras
 testatus uaria Martem mouet impiger arte.
 castra, leui calamo cannaque intecta palustri,
 qualia Maurus amat dispersa mapalia pastor,
 adgreditur, furtum armorum tutantibus umbris, 90
 ac tacita spargit celata incendia nocte.
 inde, ubi collecti rapidam diffundere pestem
 coeperunt ignes et se per pinguia magno

pabula ferre sono, clare expatiantur in auras
 et fumos uolucris propellunt lumine flammae. 95
 it totis inimica lues cum turbine castris,
 atque alimenta uorat strepitu Vulcanus anhelus
 arida, et ex omni manant incendia tecto.
 sentitur plerisque prius, quam cernitur, ignis
 excitis somno, multorumque ora uocantum 100
 auxilium inuadunt flammae. fluit undique uictor
 Mulciber et rapidis amplexibus arma uirosque
 corripit: exundat pestis, semustaque castra
 albenti uolitant per nubila summa fauilla.
 ipsius ingenti regis tentoria saltu 105
 lugubre increpitans late circumuolat ardor,
 hausissetque uirum, trepidus ni clade satelles
 e somno ac stratis rapuisset inulta precantem.
 Verum ubi mox iuncto sociarant aggere uires
 Massylus Tyriusque duces, accitaeque regno 110
 lenierat pubes infaustae uulnera noctis,
 ira pudorque dabant et coniunx, tertius ignis,
 immanis animos, adflataque barbarus ora
 castrorum flammis et se uelamine nullo
 uix inter trepidas ereptum ex hoste cateruas 115
 frendebat minitans: sed enim non luce Syphacem
 nec claro potuisse die nec sole tuente
 a quoquam uinci. iactarat talia uecors,
 sed iam claudebat flatum nec plura sinebat
 Atropos et tumidae properabat stamina linguae. 120
 namque, ubi prosiluit castris, ceu turbidus amnis,
 qui siluas ac saxa trahens per deuia praeceps
 uoluitur et ripas spumanti gurgite laxat,
 ante omnis praeuectus equo trahit agmina uoce.
 contra naua manus Rutuli celsusque ruebat 125
 uiso rege procul raptis exercitus armis,
 ac sibi quisque: 'Videsne? uidesne, ut in agmine primo
 Massylus uolitet deprecens proelia rector?
 fac nostrum hoc, mea dextra, decus. uiolauit et aras
 caelicolum et casti ductoris foedera rupit. 130
 sit satis hunc castris semel effugisse crematis.'
 sic secum taciti et certatim spicula fundunt.
 prima in cornipedis sedit spirantibus ignem
 naribus hasta uolans erexitque ore cruento
 quadrupedem elatis pulsantem calcibus auras. 135
 corruit asper ecus confixaque cuspide membra
 huc illuc iactans rectorem prodidit hosti.
 inuadunt uanumque fugae atque attollere fessos
 adnitentem artus reuocato a uulnere telo
 corripunt, tum uinclae uiro manicaeque, pudendum, 140
 addita, et, exemplum non umquam fidere laetis,
 sceptriferas arta palmas uinxere catena.

ducitur ex alto deiectus culmine regni,
 qui modo sub pedibus terras et scepra patensque
 litora ad Oceani sub nutu uiderat aequor. 145
 prostratis opibus regni Phoenissa metuntur
 agmina, et inuisus Marti notusque fugarum
 uertit terga citus damnatis Hasdrubal ausis.
 Stabat Carthago, truncatis undique membris,
 uni <in>nixa uiro, tantoque fragore ruentem 150
 Hannibal absentem retinebat nomine molem.
 id relicum fessos opis auxiliique cedere
 rerum extrema iubent, huc confugere pauentes,
 postquam se superum desertos numine cernunt.
 nec mora: propulsa sulcant uada salsa carina, 155
 qui reuocent patriaeque ferant mandata monentis,
 ne lentus nullas uideat Carthaginis arces.
 Quarta Aurora ratem Dauni deuexerat oras,
 et fera ductoris turbabant somnia mentem.
 namque grauis curis carpit dum nocte quietem, 160
 cernere Flaminium Gracchumque et cernere Paulum
 uisus erat simul aduersos mucronibus in se
 dstrictis ruere atque Itala depellere terra,
 omnisque a Cannis Trasimennique omnis ab undis 165
 in pontum impellens umbrarum exercitus ibat.
 ipse fugam cupiens notas euadere ad Alpes
 quaerebat terraeque ulnis amplexus utrisque
 haerebat Latiae, donec uis saeua profundo
 truderet et rapidis daret asportare procellis.
 His aegrum uisis adeunt mandata ferentes 170
 legati patriaeque extrema pericula pandunt:
 Massyla ut ruerint arma, ut ceruice catenas
 regnator tulerit Libyae, letoque negato
 seruetur noua pompa Ioui, Carthago laboret
 ut trepidi Hasdrubalis, qui rerum agitarit habenas, 175
 non una concussa fuga. se, triste profatu,
 uidisse, arderent cum bina in nocte silenti
 castra, et luceret sceleratis Africa flammis.
 praerapidum iuuenem minitari, Bruttia seruet
 litora dum Poenus, detracturum ignibus atris, 180
 in quam se referat, patriam suaque inclita facta.
 haec postquam dicta, et casus patuere metusque,
 effundunt lacrimas dextramque ut numen adorant.
 Audiuit toruo obtutu defixus et aegra
 expendit tacite cura secum ipse uolutans 185
 an tanti Carthago foret. sic deinde profatur:
 ' O dūm exitium mortalibus! o nihil umquam
 crescere nec magnas patiens exurgere laudes
 inuidia! euersam iam pridem excindere Romam
 atque aequare solo potui, traducere captam 190
 seruitum gentem Latioque imponere leges.

dum sumptus dumque arma duci fessosque secundis
summisso tirone negant recreare maniplos,
dumque etiam Cerere et uictu fraudasse cohortis
Hannoni placet, induitur tota Africa flammis, 195
pulsat Agenoreas Rhoeteia lancea portas.

nunc patriae decus et patriae nunc Hannibal unus
subsidium, nunc in nostra spes ultima dextra.
uertentur signa, ut patres statuere, simulque
et patriae muros et te seruabimus, Hannon.' 200

Haec ubi detonuit, celsas e litore puppes
propellit multumque gemens mouet aequore classem.
non terga est ausus cedentum inuadere quisquam,
non reuocare uirum: cuncti praestare uidentur,
quod sponte abscedat, superi, tandemque resoluat 205

Ausoniam. uentos optant, et litora ab hoste
nuda uidere sat est: ceu flamina comprimit Auster
cum fera et abscedens reddit mare, nauita parco
interea uoto non auras poscit amicas
contentus caruisse Noto, pacemque quietam 210

pro facili cursu reputat satis. omnis in altum
Sidonius uisus conuerterat undique miles:
ductor defixos Itala tellure tenebat
intentus uultus, manantesque ora rigabant
per tacitum lacrimae, et suspiria crebra ciebat, 215
haud secus ac patriam pulsus dulcisque penatis
linqueret et tristis exul traheretur in oras.

Vt uero adfusus puppes procedere uentis
et sensim coepere procul subsidere montes,
nullaque iam Hesperia et nusquam iam Daunia tellus, 220
hic secum infrendens: 'Mentisne ego compos et hoc nunc
indignus reditu, qui memet finibus umquam
amorim Ausoniae? flagrasset subdita taedis
Carthago, et potius cecidisset nomen Elissae.

quid? tunc sat compos, qui non ardentia tela 225
a Cannis in templa tuli Tarpeia, Iouemque
detraxi solio? sparsissem incendia montis
per septem bello uacuos gentique superbae
Iliacum exitium et proauorum fata dedissem.

cur porro haec angant? nunc, nunc inuadere ferro 230
quis prohibet rursumque ad moenia tendere gressus?
ibo et, castrorum relegens monumenta meorum,
qua uia nota <uoca>t, remeabo Anienis ad undas.
flectite in Italiam proras, auertite classem:
faxo ut uallata reuocetur Scipio Roma.' 235

Talibus ardentem furiis Neptunus ut alto
prospexit uertique rates ad litora uidit,
quassans caeruleum genitor caput aequora fundo
eruit et tumidum mouet ultra litora pontum.
extemplo uentos imbresque et rupe procellas 240

concitat Aeolias ac nubibus aethera condit.
 tum, penitus telo molitus regna tridenti
 intima, ab occasu Tethyn impellit et ortu
 ac totum Oceani turbat caput. aequora surgunt
 spumea et inlusu scopulus tremit omnis aquarum. 245
 primus se attollens Nasamonum sedibus Auster
 nudauit Syrtim correpta nubilus unda.
 insequitur sublime ferens nigrantibus alis
 abruptum Boreas ponti latus. intonat ater
 discordi flatu et partem rapit aequoris Eurus. 250
 hinc rupti reboare poli, atque hinc crebra micare
 fulmina, et in classem ruere implacabile caelum.
 consensere ignes nimbique et fluctus et ira
 uentorum, noctemque freto imposuere tenebrae.
 ecce, intorta Noto ueniensque a puppe procella 255
 antemnae immugit (stridorque immite rudentum
 sibilat) ac similem monti nigrante profundo
 ductoris frangit super ora trementia fluctum.
 exclamat uoluens oculos caeloque fretoque:
 ' Feki o frater diuisque aequate cadendo, 260
 Hasdrubal! egregium fortis cui dextera in armis
 pugnanti peperit letum, et cui fata dedere
 Ausoniam extremo tellurem adprendere morsu.
 at mihi Cannarum campis, ubi Paulus, ubi illae
 egregiae occubere animae, dimittere uitam 265
 non licitum, uel, cum ferrem in Capitolia flammis,
 Tarpeio Iouis ad manis descendere telo.'

Talia dum maeret, diuersis flatibus acta
 in geminum ruit unda latus puppimque sub atris
 aequoris aggeribus tenuit, ceu turbine mersam. 270
 mox nigris alte pulsa exundantis harenae
 uerticibus ratis aetherias remeauit ad auras
 et fluctus supra uento librante pependit.
 at geminas Notus in scopulos atque horrida saxa
 dura sorte rapit, miserandum et triste, biremis. 275
 increpuere ictu prorae. tum murice acuto
 dissiliens sonuit rupta compage carina.
 hic uaria ante oculos facies: natat aequore toto
 arma inter galeasque uirum cristasque rubentis
 florentis Capuae gaza et seposta triumpho 280
 Laurens praeda ducis, tripodes mensaeque deorum
 cultaque nequiquam miseris simulacra Latinis.
 tum Venus emoti facie conterrita ponti
 talibus adloquitur regem maris: 'Hoc satis irae
 interea, genitor: satis ad maiora minarum. 285
 cetera parce, precor, pelago, ne tollat acerba
 hoc Carthago decus, nullo superabile bello
 progenuisse caput, nostrosque in funera Poeni
 Aeneadas undis totoque eguisse profundo.'

Sic Venus. et tumidi considunt gurgite fluctus. 290

290a

obuiaque aduersis propellunt agmina castris.

Dux, uetus armorum scitusque accendere corda
laudibus, ignifero mentes furiabat in iram
hortatu decorisque urebat pectora flammis:

' ¶ mihi Flaminii portas rorantia caesi 295

ora ducis: nosco dextram. tu primus in ictus
ingentis Pauli ruis ac defigis in ossa

mucronem. tibi pugnacis gestantur opima
Marcelli, Gracchusque cadens tibi proluit ense.

ecce manus, quae pulsantem te, belliger Appi, 300

moenia sublimis Capuae de culmine muri
excelso fusa moribundum perculit hasta.

ecce aliud fulmen dextrae, quo nobile nomen
Fuluius excepit non unum pectore uulnus.

huc prima te siste acie, cui consul in armis 305

Crispinus cecidit. me tu comitare per hostis,
qui nobis, memini, ad Cannas laetissimus irae
Seruili fers ora ducis suffixa ueruto.

cerno flagrantis oculos uultumque timendum
non ipso minus ense tuum, fortissime Poenum 310

o iuuenis, qualem uidi, cum flumine saeuo
insignis Trebiae complexum ingentibus ulnis
mersisti fundo luctantem uana tribunum.

at tu, qui gelidas Ticini primus ad undas
Scipiadae patris tinxisti sanguine ferrum, 315

incepta exequere et nati mihi redde cruorem.
horrescamne ipsos, ueniant si ad proelia, diuos,
cum stetis, turmae, uidi contermina caelo

quas iuga calcantis summas uolitare per Alpibus,
cum uideam, quorum ferro manibusque capaces 320

arsere Argyripae campi? num segnior ibis
nunc mihi, qui primus torques in moenia telum
Dardana, nec nostrae facilis concedere laudi?

te<n>' uero, tene extimulem, qui, fulmina contra
et nimbos tonitrusque ac summi numinis iras 325

cum starem, perferre sonos ac uana iubebas
nubila et ante duces Capitolia celsa petebas?

quid uos, quis claro deletum est Marte Saguntum,
exhorter, quos nobilitant primordia belli?

ut meque et uobis dignum, defendite, quaeso, 330

praeteritas dextrae laudes. diuum ipse fauore
uincendoque senex patriam post trina labantem
lustra et non uisos tam longa aetate penatis

ac natum et fidae iam pridem coniugis ora
confisus uobis repeto. non altera restat 335

iam Liby<a>, nec Dardaniis pugna altera restat.
certatus nobis hodie dominum accipit orbis.'

Hannibal haec. sed non patiens remorantia uerba
Ausonius miles, quotiens dux coeperat ora
soluere ad effatus, signum pugnamque petebant. 340

Haec procul aëria speculantem nube sororem
ut uidit diuum genitor maestosque sub acri
obtutu uultus, sic ore effatus amico est:

' Quis mentis edunt morsus? da noscere coniunx.
num Poeni casus ducis et Carthaginis angit 345
cura tuae? sed enim reputa tecum ipsa furores
Sidonios. gentem contra et fatalia regna
Teucrorum quis erit, quaeso, germana, rebelli
fractis foederibus populo modus? ipsa malorum
non plus Carthago tulit exhaustique laboris, 350
quam pro Cadmea <u>isti exercita gente.
turbasti maria ac terras iuuenemque ferocem
immisti Latio. tremuerunt moenia Romae,
perque bis octonos primus fuit Hannibal annos
humani generis. tempus componere gentes. 355
ad finem uentum, et claudenda est ianua belli.'

Tum supplex Iuno: ' Neque ego, haec mutare laborans
quis est fixa dies, pendenti nube resedi,
nec reuocare acies bellumue extendere quaero.
quae donare potes, quoniam mihi gratia languet 360
et cecidit iam primus amor, nil fila sororum
aduersus posco: uertat terga Hannibal hosti,
ut placet, et cineres Troiae Carthagine regent.
illud te gemini per mutua pignora amoris
et soror et coniunx oro: tranare pericla 365
magnanimum patiare ducem uitamque remittas
neue sinas captum Ausonias perferre catenas.
stent etiam contusa malis mea moenia, fracto
nomine Sidonio, et nostro seruentur honori.'

Sic Iuno, et contra breuiter sic Iuppiter orsus: 370
' Dopatium muris, ut uis, Carthaginis altae.
stent lacrimis precibusque tuis. sed percipe, coniunx,
quatenus indulsisse uacet. non longa supersunt
fata urbi, uenietque pari sub nomine ductor,
qui nunc seruatas euertat funditus arces. 375
aetherias quoque, uti poscis, trahat Hannibal auras,
ereptus pugnae. miscere hic sidera ponto
et terras implere uolet redeuntibus armis:
noui feta uiri bello praecordia. sed lex
muneris haec esto nostri: Saturnia regna 380
ne post haec uideat, repetat neue amplius umquam
Ausoniam. nunc instanti raptum auehe leto
ne, latis si miscebit fera proelia campis,
Romulei nequeas iuuenis subducere dextrae.'

Dum statuit fata Omnipotens urbique ducique, 385
inuadunt acies pugnam et clamore laccessunt

sidera. non alio grauiore tempore uidit
aut populos tellus aut, qui patria arma mouerent,
maioris certare duces. discriminis alta
in medio merces, quicquid tegit undique caelum. 390
ibat Agenoreus praefulgens ductor in ostro,
excelsumque caput penna nutante leuabat
crista rubens. saeuus magno de nomine terror
praecedit, Latioque micat bene cognitus ensis.
at contra ardenti radiabat Scipio cocco, 395
terribilem ostentans clipeum, quo patris et una
caelarat patru spirantis proelia dira
effigies: flammam ingentem frons alta uomebat.
sub tanta cunctis ui telorumque uirumque
in ducibus stabat spes et uictoria solis. 400
quin etiam, fauor ut subigit plerosque metusue,
Scipio si Libycis esset generatus in oris,
sceptra ad Agenoreos credunt uentura nepotes,
Hannibal Ausonia genitus si sede fuisset,
haud dubitant terras Itala in ditione futuras. 405
Contremuere aerae, rapido uibrantibus hastis
turbine, et horrificam traxere per aethera nubem.
inde ensis propiorque acies et comminus ora
admota ac dira flagrantia lumina flamma.
sternitur, in medium contemptrix turba pericli 410
quae primis se praecipitem tulit obuia telis,
gentilemque bibit tellus inuita cruorem.
feruidus ingenii Masinissa et feruidus aei
in primas Macetum turmas immania membra
infert et iaculo circumuolat alite campum. 415
caerulus haud aliter, cum dimicat, incola Thyres
agmina falcigero circumuenit arta couinno.
Graia phalanx patrio densarat more cateruas
iunctisque astabat nulli penetrabilis hastis.
immemor has pacti post foedus in arma Philippus 420
miserat et quassam refouebat Agenoris urbem.
rarescit multo laxatus uulnere miles
atque aperit patulas prostrato corpore late
inter tela uias. inrumpit mole ruinae
Ausonius globus et periuria Graia resignat. 425
Archemorum Rutilus, Teucrum Norbanus (et ambo
Mantua pubenti genitrix dimiserat aeuo),
obtruncat Samium bellacis dextra Caleni,
at Clytium Selius, Pellaeum et uana tumentem
ad nomen patriae Clytium: sed gloria Pellae 430
haud ualuit misero defendere Daunia tela.
Saeuior his Latius uastabat Bruttia signa
Laelius increpitans: ' Adone Oenotria tellus
detestanda fuit, quam per maria aspera perque
insanos Tyrio fugeretis remige fluctus? 435

sed fugisse satis fuerit. Latione cruore
 insuper externas petitis perfundere terras?'
 haec dicens Silarum meditantem in proelia telo
 praeuenit. hasta uolans imo sub gutture sedit
 et uitae uocisque uias simul incita clausit. 440
 Vergilio Caudinus, acerbo Laus Amano
 sternitur. accendunt iras uultusque uirorum
 armorumque habitus noti et uox consona linguae.
 quos ubi nudantis conspexit Hamilcare cretus
 terga fuga, 'State ac nostram ne prodite gentem' 445
 uociferans subit et conuertit proelia dextra:
 qualis in aestiferis Garamantum feta ueneno
 attollit campis feruenti pastus harena
 colla Paraetoniis serpens lateque per auras
 undantem torquet perfundens nubila tabem. 450
 continuo infesta portantem cuspede uulnus
 impedit anteuolans Herium, cui nobile nomen
 Marrucina domus clarumque Teate ferebat.
 atque illi magnum nitenti et laudibus hostis
 arrecto capuli ad finem manus incita sedit, 455
 quaerebatque miser morienti lumine fratrem,
 cum iuuenis subit et leto stimulatus acerbo
 Pleminius saeuum mucronem ante ora coruscat
 ac fratrem magno minitans clamore reposit.
 huic proles Barcae: 'Germanum reddere uero 460
 si placet, haud renuo. maneant modo foedera nostra:
 Hasdrubalem reuocate umbris. egone aspera ponam
 umquam in Romanos odia, aut mansuescere corda
 nostra sinam, parcamque uiro quem terra crearit
 Itala? tum manes inimico<s> sede repellat 465
 aeterna socioque abigat me frater Auerno.'
 sic ait et clipei propulsum pondere toto,
 lubrica qua tellus lapsantis sanguine fratris
 fallebat nisus, prosternit et occupat ense.
 extendit labens palmas, Heriumque iacentem 470
 amplexus, iuncta leniuit morte dolores.
 tum Libys inuadit mixtae certamina turbae
 conuertitque ruens per longum hostilia terga,
 ut cum fulminibus permixta tonitrua mundum
 terrificant, summique labat domus alta parentis: 475
 omne hominum terris trepidat genus, ipsaque ob ora
 lux atrox micat, et praesens astare uiritim
 creditur intento percussis Iuppiter igne.
 Parte alia, ceu sola forent discrimina campo
 quo mis<c>eret agens truculentum Scipio Martem, 480
 aspera pugna nouas uaria sub imagine leti
 dat formas. hic ense iacet prostratus adacto,
 hic saxo perfracta gemit lacrimabilis ossa,
 ast hos, turpe, pauor fusos proiecit in ora,

horum aduersa dedit Gradiuo pectora uirtus. 485
 ipse super strages ductor Rhoeteius instat,
 qualis apud gelidum currus quatit altior Hebrum
 et Geticas soluit feruenti sanguine Mauors
 laetus caede niues, glaciemque Aquilonibus actam
 perrumpit stridens sub pondere belliger axis. 490
 iamque ardore truci lustrans fortissima quaeque
 nomina obit ferro. claris spectata per orbem
 stragibus occumbit late inter tela iuuentus:
 qui muros rapuere tuos miserisque nefandi
 principium belli fecere, Sagunte, ruinas, 495
 qui sacros, Trasimenne, lacus, Phaethontia quique
 polluerant tabo stagna, ac fiducia tanta
 quos tulit, ut superum regi soliumque domosque
 irent direptum: mactantur comminus uno
 exitio, redduntque animas, temerata fereba<n>t 500
 qui secreta deum et primo<s> reserasse negatas
 gressibus humanis Alpis. formidinis huius
 plena acies propere retro exanimata ruebat:
 haud secus ac tectis urbis Vulcania pestis
 cum sese infudit, rapidusque incendia flatus 505
 uentilat et uolucris spargit per culmina flammis,
 attonitum erumpit subita formidine uulgas,
 lateque ut capta passim trepidatur in urbe.
 Verum ubi cunctari taedet dispersa uirorum
 proelia sectantem et leuiori Marte teneri, 510
 omnes in causam belli auctoremque malorum
 uertere iam uires tandem placet. Hannibal unus
 dum restet, non, si muris Carthaginis ignis
 subdatur caesique cadant exercitus omnis,
 profectum Latio. contra, si concidat unus, 515
 nequiquam fore Agenoreis cuncta arma uirosque.
 illum igitur lustrans circumfert lumina campo
 rimaturque ducem. iuuat in certamina summa
 ferre gradum, cuperetque uiro concurrere, tota
 spectante Ausonia. celsus clamore feroci 520
 prouocat increpitans hostem et noua proelia poscit.
 Quas postquam audiuit uoces conterrita Iuno,
 ne Libyci ducis impaudas ferrentur ad aures,
 effigiem informat Latiam propereque coruscis
 attollit cristis, addit clipeumque iubasque 525
 Romulei ducis atque umeris imponit honorem
 fulgentis saguli, dat gressum habitusque cientis
 proelia et audacis adicit sine corpore motus.
 tum par effigies fallacis imagine uana
 cornipedis moderanda cito per deuia passu 530
 belligerae datur ad speciem certaminis umbrae.
 sic Poeni ducis ante oculos exultat et ultro
 Scipio Iunoni simulatus tela coruscat.

at, uiso laetus rectore ante ora Latino
 et tandem propius sperans ingentia, Poenus 535
 quadrupedi citus imponit uelocia membra
 et iacit aduersam properati turbinis hastam.
 dat terga et campo fugiens uolat ales imago
 tramittitque acies. tum uero, ut uictor et alti
 iam compos uoti, ferrata calce cruentat 540
 cornipedem et largas Poenus quatit asper habenas:
 ' Quoufgis, oblitus nostris te cedere regnis?
 nulla tibi Libyca latebra est, o Scipio, terra.'
 haec ait et stricto sequitur mucrone uolantem,
 donec longinquo frustratum duxit in arua 545
 diuersa spatio procul a certamine pugnae.
 tum fallax subito simulacrum in nubila cessit.
 fulmineus ductor ' Quisnam se numine caeco
 composuit nobis' inquit ' ~~cl~~us? aut latet idem
 cur monstro? tantumne obstat mea gloria diuis? 550
 sed non auelles umquam, quicumque secundus
 caelicolum stas Ausoniae, non artibus hostem
 eripies uerum nobis.' ~~fm~~na inde citati
 conuertit furibundus equi campumque petebat,
 cum subito occultae pestis conlapsa tremore 555
 cornipedis moles ruit atque effluit anhelos
 pectore Iunonis curis in nubila uitam.
 tum uero impatiens ' ~~V~~stra est haec altera, uestra
 fraus,' inquit ' ~~sup~~ri: non fallitis. aequore mersum
 texissent scopuli, pelagusque hausisset et undae! 560
 anne huic seruabar leto? mea signa secuti,
 quis pugnae auspiciu dedimus, caeduntur, et absens
 accipio gemitus uocesque ac uerba uocantum
 Hannibalem. quis nostra satis delicta piabit
 Tartareus torrens?' simul ~~ha~~c fundebat et una 565
 spectabat dextram ac leti feruebat amore.
 Tunc Iuno, miserata uirum, pastoris in ora
 uertitur ac siluis subito procedit opacis
 atque his adloquitur uersantem ingloria fata:
 ' ~~Q~~uemnam te siluis accedere causa subegit 570
 armatum nostris? num dura ad proelia tendis,
 magnus ubi Ausoniae reliquos domat Hannibal armis?
 si uelox gaudes ire et compendia grata
 sunt tibi, uicino in medios te tramite ducam.'
 adnuit atque onerat promissis pectora largis 575
 pastoris patresque docet Carthaginis altae
 magna repensuros, nec se leuiora daturum.
 praecipitem et uasto superantem proxima saltu
 circumagit Iuno ac fallens regione uiarum
 non gratam inuito seruat celata salutem. 580
 Interea Cadmea manus, deserta pauensque,
 non ullum Hannibalem, nusquam certamina cernit

saeui nota ducis. pars ferro occumbere credunt,
pars damnasse aciem et diuis cecidisse sinistris.
ingruit Ausonius uersosque agit aequore toto 585
rector. iamque ipsae trepidant Carthaginis arces:
impletur terrore uago cuncta Africa pulsis
agminibus, uolucrique fuga sine Marte ruentes
tendunt attonitos extrema ad litora cursus
ac Tartessiacas profugi sparguntur in oras; 590
pars Batti petiere domos, pars flumina Lagi.
sic ubi, ui caeca tandem deuictus, ad astra
euomuit pastos per saecula Vesbius ignis
et pelago et terris fusa est Vulcania pestis,
uidere Eoi, monstrum admirabile, Seres 595
lanigeros cinere Ausonio canescere lucos.

At fessum tumulo tandem regina propinquo
sistit Iuno ducem, facies unde omnis et atrae
apparent admota oculis uestigia pugnae.
qualem Gargani campum Trebiaeque paludem 600
et Tyrrhena uada et Phaeacum uiderat amnem
strage uirum undantem, talis, miserabile uisu,
prostratis facies aperitur dira maniplis.
tunc superas Iuno sedes turbata reuisit.
iamque propinquabant hostes tumuloque subibant, 605
cum secum Poenus: 'Caelum licet omne soluta
in caput hoc compage ruat terraeque dehiscant,
non ullo Cannas abolebis, Iuppiter, aeuo,
decedesque prius regnis, quam nomina gentes
aut facta Hannibalis sileant. nec deinde relinquo 610
securam te, Roma, mei, patriaeque superstes
ad spes armorum uiuam tibi. nam modo pugna
praecellis, resident hostes: mihi satque superque
ut me Dardaniae matres atque Itala tellus,
dum uiuam, expectent nec pacem pectore norint.' 615
sic rapitur paucis fugientum mixtus, et altos
inde petit retro montis tutasque latebras.

Hic finis bello. reserantur protinus arces
Ausonio iam sponte duci. iura improba adempta
armaque, et incisae leges, opibusque superbis 620
uis fracta, et posuit gestatas belua turris.
excelsae tum saeua rates spectacula Poenis
flammiferam acceperere facem, subitaque procella
arserunt maria, atque expauit lumina Nereus.

Mansuri compos decoris per saecula rector, 625
deuictae referens primus cognomina terrae,
securus sceptri, repetit per caerula Romam
et patria inuehitur sublimi tecta triumpho.
ante Syphax feretro residens captiua premebat
lumina, et auratae seruabant colla catenae, 630
hic Hannon clarique genus Phoenissa iuuenta

et Macetum primi atque incocti corpora Mauri,
tum Nomades notusque sacro, cum lustrat harenas,
Hammoni Garamas et semper naufraga Syrtis.
mox uictas tendens Carthago ad sidera palmas 635
ibat et effigies orae iam lenis Hiberæ,
terrarum finis Gades ac laudibus olim
terminus Herculeis Calpe Baetesque lauare
solis equos dulci consuetus fluminis unda,
frondosumque apicem subigens ad sidera mater 640
bellorum fera Pyrene nec mitis Hiberus,
cum simul inlidit ponto, quos attulit, amnes.
sed non ulla magis mentesque oculosque tenebat,
quam uisa Hannibalis campis fugientis imago.
ipse astans curru atque auro decoratus et ostro 645
Martia praebebat spectanda Quiritibus ora,
qualis odoratis descendens Liber ab Indis
egit pampineos frenata tigride currus;
aut cum Phlegræis, confecta mole Gigantum,
incessit campis tangens Tirynthius astra. 650
salue, inuicte parens, non concessure Quirino
laudibus ac meritis non concessure Camillo:
nec uero, cum te memorat de stirpe deorum,
prolem Tarpei mentitur Roma Tonantis.